

AZƏRBAYCAN

4'2018

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

09.04.2018

Sifariş 1002

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com
qasimzadeh@azbyb.az

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

**Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”**

**nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:**MİR CƏLAL - 110**

İNTİQAM QASIMZADƏ - Ədib.....	3
NƏRİMAN HƏSƏNZADƏ - Xəlvətdə yanan şam (dramatik poema)	5
NİZAMİ CƏFƏROV - "Bir gəncin manifesti"ndən "Bir səfirin manifesti"nə.....	43
TƏYYAR SALAMOĞLU - "Dirilən adam". Balzak realizmi ilə sosrealizm arasında	57

P O E Z İ Y A

RƏŞİD FAXRALI - Zəfər sənin zəfərindir!	66
ANAR AMİN - Şeirlər	107
VƏFA MÜRSƏLQIZI - Şeirlər	115
KƏMALƏDDİN QƏDİM - Şeirlər	134
VƏLİYULLA NOVRUZ - Şeirlər	140
ELNUR UĞUR - Şeirlər	146
ZİRƏDDİN QAFARLI - Şeirlər	155
FƏRİDƏ HACIYEVƏ - Şeirlər	161
ALLAHŞÜKÜR AĞA - Şeirlər	165

M Ü B A R İ Z C Ə F Ə R L İ N İ N 50 Y A Ş I

MÜBARİZ CƏFƏRLİ - Yer in altındakı gümüşüyarpaq ağac (povest)	74
MƏMMƏD ORUC - Y azıçı ömrü.....	105

N Ə S R

REYHAN YUSİFQIZI - Cəbhə yolları - 25 il sonra	120
--	-----

D E B Ü T

NATİQ NƏSİROV - Qurd payı (hekayə)	127
--	-----

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ . . .

ASİF RÜSTƏMLİ - Bir görüşün tarixçəsi	149
---	-----

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

ÜLVİYYƏ RƏHİMOVA- Təhkiyədə məkan problemi	168
--	-----

T Ü R K D Ü N Y A M I Z

NAMİQ ƏHMƏDOV - Türkiyəyə məhəbbətlə	176
--	-----

K İ T A B L A R , R Ə Y L Ə R

VAQİF YUSİFLİ - Unudulmaz Qabilimiz	181
---	-----

Ə D Ə B İ K A L E Y D O S K O P

.....	187
K İ T A B R Ə F İ	191

Mir Cəlal - 110

Ədib

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində 1920-1991-ci illəri əhatə edən Sovet dövrü mərhələsinin xüsusi yeri və xüsusi çəkisi var; bu, danılmaz bir həqiqətdir. Bu dövrdə, hər cür siyasi və ideoloji təzyiqlərə baxmayaraq, XX əsrin özü ilə gətirdiyi global yeniləşmə prosesi bizim ədəbiyyatımızdan da yan keçmədi; yeni məzmunlu, yeni formalı ədəbiyyatın təməli qoyuldu. Bu yeni ədəbiyyatın o zaman ən fəal yaradıcılarından biri də Mir Cəlal Paşayev idi.

1928-ci ildə ədəbi fəaliyyətə başlayan Mir Cəlal müəllim yaradıcılığı boyu həm də tənqidi məqalələr və ədəbiyyatşünaslıq əsərləri yazmaqla, ədəbiyyatın bu sahəsinin inkişafı üçün böyük işlər görmüşdür.

Bədii yaradıcılığa başladığı ilk illər o, əvvəlcə qələmini hekayə janrında sınayır və az bir vaxtda oxucuların diqqətini cəlb edir. Sonralar Mir Cəlal "Dirilən adam" və xüsusən "Bir gəncin manifesti" kimi iri həcmli əsərlərini yazmaqla özünün yalnız duzlu-məzəli yumoristik hekayələr müəllifi yox, həm də çoxplanlı, geniş əhatəli nəsr əsərləri yazmağa qabil istedadlı bir nasir olduğunu göstərir.

Çox keçmir, təxminən elə o illərdə Mir Cəlal ciddi elmi araşdırmaların nəticəsi olan "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" (1940) əsərini yazır. Bu əsər onun klassik şeirimizə, xüsusən Füzuli irsinin incəliklərinə bələd olmasından xəbər verirdi. Beləliklə, Mir Cəlal 50 illik böyük yaradıcılıq yolunun başlanğıcında, ilk on-on iki ilində Azərbaycan ədəbiyyatına həm istedadlı, sözün əsl mənasında peşəkar bir yazıçının, həm də Azərbaycan elminə səviyyəli, ciddi bir alimin gəldiyini sübut etdi.

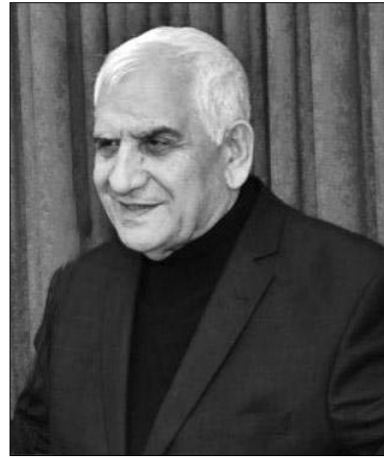
Yazıçı Mir Cəlal Paşayevə hamı, hətta tay-tuşları da Mir Cəlal müəllim deyə müraciət edirdilər. Çünki o, lap əvvəldən Gəncədə bir müəllim kimi fəaliyyətə başlamışdı və ömrünün axırına kimi müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmiş, uzun illər Azərbaycan Dövlət Universitetində dərs demiş, Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri olmuşdur. Minlərlə müəllim, yazıçı, alim ədəbiyyatın əsaslarını - ədəbiyyat nəzəriyyəsini onun dərsliklərindən, xüsusən "Ədəbiyyatşünaslığın əsasları" kitabından və özünəməxsus yumoru ilə müşayiət olunan canlı mühazirələrindən öyrənmişlər. Mən də o xoşbəxtlərdəyəm ki, Mir Cəlal müəllimin mühazirələrini dinləmişəm, onun tələbəsi olmuşam. Onun mülayim, işıqlı simasını, incə yumorunu tez-tez xatırlayıram. Mir Cəlal müəllim sözün əsl mənasında gözəl pedaqoq və ədib idi.

Mir Cəlal Paşayev 1908-ci ildə Ərdəbilin Əndəbil kəndində dünyaya göz açıb. Bu il onun anadan olmasının 110 illiyi qeyd olunur. Mir Cəlal müəllim haqqında çoxlu xatirələr, məqalələr, monoqrafiyalar yazılıb; bundan sonra da yazılacaq. Amma onun mənalı həyatından, həyatının müəyyən dövründən bəhs edən bədii əsər indiyə kimi hələ yazılmamışdı. Bugünlərdə görkəmli şair, ədibin sevimli tələbəsi Nəriman Həsənzadə müəlliminin həyatından bəhs edən dramatik bir poema yazıb redaksiyamıza göndərib. Onu məmnuniyyətlə oxucularımızın diqqətinə təqdim edirik.

İntiqam QASIMZADƏ

Nəriman HƏSƏNZADƏ

XƏLVƏTDƏ YANAN ŞAM

*Müəllimin Mir Cəlalin
anadan olmasının 110 illiyinə*

Proloqlu, epiloqlu yeddi səhnəlik dramatik poema

İştirak edirlər:

Mir Cəlal	—görməli yazıçı, ədəbiyyatşünas-alim
Püstə xanım	—onun xanımı
Müşfiq	—Mir Cəlalin dostu, görməli şair
Arif	—Mir Cəlalin oğlu, gənc alim
Qiyam	—Mir Cəlalin tələbəsi, gənc şair

Hadisələr XX əsrin ikinci yarısında Bakı şəhərində baş verir.

Proloq

Həzin və keçmişləri xatırladan musiqinin fonunda Qiyamın bu sözləri eşidilir və pərdə yavaş-yavaş qalxır.

QIYAM

Həyat, səndən ötrü demə təzəyəm,
hər qəmin adını sən təzə qoyma.
Tanrım, taleyimlə mən üz-üzəyəm,
sən məni özümlə üz-üzə qoyma.

Qiyam əsgər paltarında şeir oxuyur.

Azərbaycan özü boyda
bir ocaqdı.
O yandıqca yaşayacaq,
yaşadıqca
yanacaqdı.
O, kimisə üşüdəcək,
o kimisə yandıracaq,
o, yanacaq.
İçimdəki yatan dünyam

yuxusundan
 oyanacaq.
 Yan, ey mənim qara büllür
 məşəlim, yan!
 Yer üzündə yanır qədim,
 bərəkətli
 bir məmləkət, -
 Azərbaycan!

İşiq sönr.

I SƏHNƏ

Qiyam səhnədə dalğındır. Qolundakı saata baxır.

QIYAM

Vaxta mən nə deyim, qanadlı quşdu,
 çiynimə qonmuşdu, ordan da uçdu.
 Anı saxla görüm, tək bircə anı,
 imtahana çəkir zaman insanı.
 İnsan - Prometey gücündə təkdi,
 o bir vaxt özünü kəşf edəcəkdİ!

(pauza)

Getdim, kapitandan icazə aldım,

(kənara)

ondan bir dəfə də mən cəza aldım.
 Dedim qayıdacam günortayacan.
 - Get! - dedi.
 - Eşitdim, yoldaş kapitan.
 Son "Gənclər günü"ndə şeirimi dedim,
 ancaq İttifaqda bir az ləngidim.
 Məni şinelimdən tanımadılar.

(ekranda əsgər həyatı, təlimlər, məşqlər)

Ya mən dəyişmişəm, ya bu adamlar.
 Salyan qışlağına gedəndən bəri,
 dəyişən mənəm, mən ... Sovet əsgəri!

(yenə saata baxır)

Gərək gecikməyim, nə isə... ancaq,
 sıraya çatmasam, mütləq qaupTVaxt!

(təmkinlə)

Mənim manifestim - mənim həyatım...
 vaxtın əlindəymiş müqəddəratım!

Üstəlik bir cəza... həbs! Nəzarət!
Əsl tamaşadı bəlkə, həzərat?!

(kimisə yamsılamağa başlayır)

- Farağat!
- Bir-iki!
- Sürün!
- Qalx!
- Dayan!
- Yerində addımla!
- Soyun!
- Yat!
- Oyan!

Orda Füzulini oxumaq olmur,
orda Füzulidən səs-soraq olmur.
Orda əsgərləri sayıb-seçirlər,
qələbə elmi var... onu keçirlər.
Öldürmək, ya ölmək, - budur əsası,
humanist insanın vəhşi qisası!
İskəndər öyrəndi bunu bir zaman,
Troya qəhrəmanı Axilles! - ondan.

Mir Cəlalin gəldiyini görür. O, fikirli halda səhnəyə daxil olur

Gör necə asta yeriyr,
gör necə usta yeriyr.
Hisslərin üstə yeriyr,
Ənənə-adət yeriyr,
yerdə səxavət yeriyr.

(kənara)

Hələ məni görmür... yox, gördü... salam!

MİR CƏLAL *(özünəxas səmimiyyətlə)*

Necəsən, Qiyam!

Bir dəfə görmüşdüm əvvəl mən səni,
unuda bilmirdim o gündən səni.
Onda da şineldə, əsgər babaydın,
yenə İttifaqın qabağındaydın.

QIYAM

Manifest deyirdim mən bir az qabaq,
ağıma gəlməzdi heç qarşılaşaq.
Bu sözü birinci siz gətirdiniz,
siz sənət dilində onu dediniz.

MİR CƏLAL *(mənalı)*

"Könüldən - könülə yollar görünür"!

(pauza)

Vaqifin şeirində ürək döyünür.
Vaqif şeirimizin şah misrasıdı,

QİYAM (*Vaqifin bir bənd şeirini deyir*)
"Xumar-xumar baxmaq göz qaydasıdı,
lalətək qızarmaq üz qaydasıdı,
pərişanlıq zülfün öz qaydasıdı,
nə badi-səbadan, nə şanədəndi."

(*pauza, fikirdən ayrılmış kimi*)

Yüz ildi yol gəlir söz qafiləsi,
nə vəzni köhnəlir, nə qafiyəsi.
Amma şeir də var, qafiyəsizdi,
qafiyə yoxdursa, söz yiyəsizdi.
Bəzən deyirlər ki, qafiyə sıxır,
ilham olan yerdə o niyə sıxır?!

(*pauza*)

Vəhydi, haqdan gəlir, qafiyə - səsdı,
o boyda Nizami səhv eləməzdi.
O da ordan gəlir, haqdan, Qurandan,
Vasim hələ sağdı, soruşun ondan.

(*Mir Cəlal müəllimə müraciətlə*)

Bir az mürəkkəbdı, bir az da qəlız.

MİR CƏLAL
Mən şair deyiləm.

QİYAM
Siz şairsiniz.
Siz şeir yazanda mən heç yoxuydum,
sonra hamısını tapdım, oxudum.

Mir Cəlalin şeirini deyir

"Əlində qızıldan bir qələmi var,
Masaya söykənib hey yazıb-pozar.
Hərdən səssiz olur, dalır, düşünür,
Hərdən çöhrəsində bir sevinc ölür".

MİR CƏLAL (*maraqla*)
hardan axtarıbsan bu yazıları?
Başqadı şeirin indi bazarı.

QİYAM
"Boş vaxtlarda gedər idarələrə,
gördüyü nöqsanı yazar dəftərə.
Qızıl neştər ilə getdiyi yerə,
tənqid odu vurub, yandırar-yaxar".

MİR CƏLAL

Bizim bir komsomol vaxtımız olub,
onda da hamıya - hamı göz olub.
Biz çox həssas idik, siz çox müasir,
kimi dindirirəm, daim tələsir.

QIYAM

Mir Cəlal müəllim, doğru dediniz,
tələsən də bizik, gecikən də biz.
Bilmirəm, haraya tələsir insan,
özünün əlində bu əsir insan?
Bir yerə arxayın çıxıb getdiyim
yadıma gəlmir heç ... hansını deyim?

MİR CƏLAL

Dünən İttifaqda şeir deyibsən,
mənə danışdılar... Mən dedim əhsən!
Dedilər, hamıdan o üstünüydü.

QIYAM

Bizim həmişəki "Gənclər günü"ydü.

MİR CƏLAL (*şair görkəmi alır*)

"İstər bəstəkar ol, istər nəqqaş ol,
hamıdan yüksək ol, hamıdan baş ol... "
Müşfiqin şeiridi, söz nəfəs alır,
söz də namaz üstə dəstəmaz alır.

(pauza)

Kəbin kəsdirəndə... o vaxt nə isə,
qoşulub getmişdi Müşfiq də bizə.
Yolüstü çıxmışdı qabağımıza,
yazıldı bu könül varağımıza.
Hərdən Püstə xanım yadına salır,
özünü bir məhşər oduna salır.

İşığ sönr.

II SƏHNƏ

Müşfiqlə Mir Cəlali səhnədə görürük. Mehriban görüşürlər, Püstə xanım da yanlarındadı.

MÜŞFIQ

Mir Cəlal, haraya?

(*Mir Cəlal cavabında ləngiyir*)

Mir Cəlal...

MİR CƏLAL

Bəli...

MÜŞFİQ

Nə bəli... Mir Cəlal, bu lap gülməli!

MİR CƏLAL

Kəbin kəsdirməyə!

MÜŞFİQ

Əşi... mübarək!

(qucaqlayır)

Gedək, mən də sənin yanında, gedək!
Orda şahid olsun bu Qaradağlı,
yanında qul kimi qolları bağlı!

MİR CƏLAL

Müşfiq, şairlərin ürəyi, qardaş,
Sənin ürəyinə bənzəyəydi, kaş.
Sənin hər qafiyən xeyir-duamdı,
mənim ilk nikahım, son nikahımdı.

MÜŞFİQ *(poetik görkəm alır)*

Dünyaya yaxşı bax, o, tül pərdədi,
hüsnü, gözəlliyi bu rənglərdədi.
Bax, bu gülüşdədi, bu ismətdədi.
Açsam qollarımı, sığar kainat,
sənindi, mənimdi, bizimdi həyat!

(Mir Cəlal yaxınlaşır)

Görmüşdüm, o qızdı, bu tanrı payı!
suyu şiriniydi, ağzıdualı.

(pauza)

"Kommunist" qəzeti redaksiyası,
başqaydı o zaman könül dünyası.
Hekayə vermişdin, o da yazırdı,
hər sətirin sonunda "nida" yazırdı.
makina təzəydi, hekayə təzə,
barmaqlar piano çalırdı bizə.

(pauza)

Bir gün Füzulidən xəbər aldılar,
- Eşqdən savayı dünyada nə var?
Dedi: - Bir dünya var - bir eşq dünyası,
qafil, qeylü-qaldı qalan hamısı.

ışıq sönür və yanır. Səhnədə Mir Cəlal və Püstə xanım görünür. Nikah kağızına qol çəkirlər.

"...Biz də muradımızca,
fələkdən pay alaydıq,
sizə qonşu olaydıq.
Arzuya bax, sevgilim,
tellərindən incəmi,
söylə, ürəyincəmi?"

MİR CƏLAL

Oxu bir beyt də, bir bənd də, Müşfiq!
Qoy dolsun-boşalsın sinən də, Müşfiq!
Bülbül oxuyursa gərək o sussun.

MÜŞFİQ (*gülür*)

Bülbül oxumasın?

MİR CƏLAL

Müşfiq oxusun.

MÜŞFİQ (*oxuyur*)

"Cahan ki solmayan bir bağça-bağdı,
burda rəvadırmı gülmədən ölmək?
Yazıq o kəsə ki, qaraqabaqdı,
nə gözəl yaraşır insana gülmək!"

İşıq sönür.

III SƏHNƏ

İşıq Müşfiqin üstündən götürülür, Mir Cəlalin və Qiyamın üstünə düşür.

MİR CƏLAL (*təkrar edir*)

"Nə gözəl yaraşır insana gülmək"
Müşfiqin özünə yaraşırdı tək.

(*kənara*)

Onun naləsinə torpaq oyandı,
dediyi sözlərin oduna yandı.
Şirin gülüşünü, tanış səsini,
şeyrin hecasını, qafiyəsini,
dolu sinəsini nişan aldılar,
Haqqın töhfəsini nişan aldılar.

QİYAM

Mir Cəlal müəllim, sağ olun.

MİR CƏLAL

Dəyməz.

Üşütdü qəlbimi o isti nəfəs.

(ışığı yalnız Mir Cəlalin və Qiyamın üstünə düşür)

MİR CƏLAL

Şeir söyləyəndə o, seçilərdi,
yaylaq suyu kimi söz içilərdi.

İndi arxamızca qanadlı gələn
bizim cavanlardı... biri, elə sən.

Qayıt, Allah qoysa, yenə görüşək,
şeir kitabını nəşr elətdirək.

QİYAM

Siz böyük, tanınmış bir ustadsınız,
Vurğundu, sizsiniz... sizin adınız.

MİR CƏLAL

Vurğun bir kağız da qaralamayıb,
tərtəmiz yazıbdı...

(pauza)

Ondan olmayıb.

Mənim - ailəmdə ilk şah əsərim,
mən ona borcluyam, varsa hər nəyim.

(kənara, təmkinli)

Kişiyə arxadı, dayaqdı qadın,
baxtı yatanda da...

oyaqdı qadın.

Bəlkə də yeganə ehtiyacıdı, -
əllərin əsəndə - əlağacıdı,

Ayağın əsəndə - qoltuqağacı,
özü də yanında sənə duaçı.

Bunu bir gəncəli qoca kişidən,
orda eşitmişəm, Gəncədə ikən.

(ucadan)

Ailəm!

QİYAM

Bəs məşhur "Manifestiniz"?

Zamanın sözünü siz demisiniz.

Mir Cəlal müəllim, ordakı eyham!

O - "itə ataram, yada satmaram!" -

o sözlər od salır dilə-ağıza,

necə bükübsünüz odu kağıza,

onu yandırmayıb, kül eləməyib?

MİR CƏLAL (*özünəxas yumorla*)
Hələ ki, heç bir şey həll eləməyib.

(*fikirli*)

Nəhəng Lev Tolstoy çox gözəl deyir,
yazıçı əməyi - qul əməyidir.
O, qaya çapmaqdan çətindi, inan,
bəzən taleyini girov qoyursan.
Əridib ömrünü sən gilə-gilə,
verirsən yazdığın o sətirlərə.

(*pauza*)

Elə ki, xalq sevdi, səni oxudu,
xoşbəxtlik deyilən bir nemətdi bu.
Kimsə şöhrət üçün lap həlak olur,
nə danmaq mümkündür, nə demək olur.

(*Qiyama*)

Darıxma, əsgərlik ömürlük olmur,
hər şey keçicidi, heç şey yük olmur.

QİYAM (*kənara*)

Əbədi bir qəmdi ana həsrətim,
nə vaxt bir doyunca mən ana dedim?!

(*ucadan*)

Bir anam varıydı tək, ikimiz tək,
onu da itirdim...

MİR CƏLAL
Hm, belə demək.

QİYAM
Cənnət havasıydı isti nəfəsi,
həzrət peyğəmbərin o qız nəvəsi.
Bir anam varıydı, ataməvəzi,
əvəz eləmədi, əvəzsiz oldu.

MİR CƏLAL
Yoxdu yer üzündə qəmsiz bir insan,
mən də yanıqlıyam ana sarıdan.
Bizim, tək analar müqəddəs olur,
nə yaşaya bilir, nə əvəz olur.

PÜSTƏ XANIM (*daxil olur*)
Söhbətə tutmuşdu köhnə qonşumuz,
Bəlkə yadındadı balaca Tovuz.
Böyük qız olubdu qəmsiz-kədərsiz,

qızlar tez böyüyür - evdən xəbərsiz.
Yolda saxlamışdı, ləngidim bir az,
nə bilim, dedim ki, getsəm, düz olmaz.

MİR CƏLAL (*Qiyamı təqdim edir*)
Tanış ol, Qiyamdı, bizim gənc şair,
Vurğunun, Müşfiqin dalınca gəlir.

(*Püstə xanım və Qiyam görüşürlər*)

Mən də geyinmişəm bu boz şineldən,
onda ki, dardaydı, o Tayda vətən
Bu yox, o Taydakı, o Azərbaycan,
yaşadı qırxbeşdən qırxaltıyacan.

QIYAM
Kitabda baxmışam o şəklinizə,
əsgər geyimi də yaraşır sizə.

MİR CƏLAL
Əsgər doğulaydıq kaş biz anadan,
borclu qalmaqaydıq ona, sonradan.

(*pauza*)

Mənim qardaşlarım, mənim yüz arxam,
Arazdan o Tayda yaşayır, Qiyam.
Bilirəm, gələcək bir məhşər günü,
ayrılan xalqların birləşən günü.
Bilmirəm, mən ömür sürəcəyəmmi?
gedib Ərdəbili görəcəyəmmi?

(*pauza*)

Əslini dananı - köhnə kişilər,
haramzadə deyib, bəyənməyiblər.
Mən də öz əslimi heç vaxt danmadım,
heç kəsin dalında daldalanmadım.

QIYAM (*təsirlənərək*)
Mir Cəlal müəllim, görəcəksiniz,
orda da bir ömür sürəcəksiniz.

MİR CƏLAL (*kənara*)
Mənim niyyətimdən atam halıydı,
qayıdıb o Taya aparmalıydı.
O gedib-gəlincə, bağlandı yollar,
burda rus bağladı, orda da farslar.
Gəlişin-gedişin yolu kəsildi,
millət ayrı düşüb neçə nəsil.

(*ucadan*)

Təbrizin yanında yurd yeri qalır,
birini deyirəm, o biri qalır.
O Tayda böyük bir Azərbaycan var,
nə rusda bir insaf, nə farsda qan var.

(pauza)

Gəncə bir anamdı, Təbriz bir anam,
Gəncədə - təhsilim, Təbrizdə laylam.
Bir ləhcə ordadı, bir ləhcə burda,
mən də... nə qalıbdı, öluncə burda!

(gülümsəyir)

Hər yaşda görürəm, qəlizdi həyat.

QİYAM *(kənara)*

Bir az sarı simə toxunur usdad.

(ucadan)

Düzü, istərdim ki, Təbrizi görüm,
gedib Təbrizdə də - mən sizi görüm.

ekranda 1991-ci ildə sərhədin sökülməsi və azərbaycanlıların həsrətlə görüşləri göstərilir.

PÜSTƏ XANIM *(söhbəti dəyişir)*

Qiyam yaxşı dedi, hamısı olacaq,
bizə də gəlin bir, Təbrizdən qabaq.

(Mir Cəlala)

Özün qonaq çağır, bir aş dəmləyim,
Rənanı çağırım, Cümşüdə deyim.
Arif də evdədi, anası ölmüş,
dünən Moskvadan gəlibdi... soruş.

QİYAM *(qolundakı saata baxır)*

Mir Cəlal müəllim, mənim əzizim,
sizə minnətdaram, gərək tələsim.
Gərək bu şinellə tam halallaşım,
süfrəniz bol olsun... qalsın aş payım.
Tale çox görməsin görüşümüzü,
yatsam, yuxumda da görməzdim düzü,
Necə də doğmadı sizin səsiniz,
Mir Cəlal müəllim, möcüzəsiniz.

MİR CƏLAL

İnsan möcüzədi, - Peyğəmbər deyib.

(kənara)

Peyğəmbər dəyəni unutduq... heyif.

Qiyam səhnədən çıxır, Səhnədə Mir Cəlal və Püstə xanım qalır.

PÜSTƏ XANIM

Müşfiqə oxşayır Qiyam, Mir Cəlal,
nikah günümüzü bir yadına sal.
Gözümdən getməyir heç o təbəssüm,
mən onu Qiyamın üzündə gördüm.

MİR CƏLAL

Deyirlər, doğulur şair anadan,
Görünür, Qiyam da...

PÜSTƏ XANIM

Bir soruş ondan.
bəlkə heç şairin yoxdu xəbəri?

MİR CƏLAL

Üstündə doğulur onun dəyəri.
Amma hər anadan şair doğulmur,
şairəm, - deməknən o şair olmur.
Şairlər seçilir harda olsa da, -
Şair - şairlərin arasında da.
Hər muraz üstündə bir ana durur,
Haqqa ilk duaçı analar olur.

İşıq sönmür

IV SƏHNƏ

İlk görüşdən bir neçə il keçib. Qiyam artıq mülki geyimdədir.

QIYAM (daxil olur)

Tarix - hesabatdı, ömür - hesabdı,
Sinəm - stolüstü qalın kitabdı.
Hər gün vərəqləyib oxuyuram mən.
Mən can bəsləmirəm, can qoyuram mən.
Məni məndə görüb "zay" elədilər,
məni özlərinə tay elədilər.
Üzdə pişik kimi miyoldayanlar,
daldada milləti seçib sayanlar.
Vəzifə sahibi bəzi əyanlar,
acın süfrəsində yeyib doyanlar.
Misir ehramında yatan fironlar,
İlahi, burda da doğulur onlar?!
Vətən mənimkidi, o sahib çıxır,
ürək axtarıram, onda cib çıxır.
Ürək qızdırdığım insanlar olur,
onda da biri lal, biri kar olur.

Yaxşı ki, yaxşılar qarşıma çıxdı,
nə dedim, yenə də bir amma çıxdı.

(pauza)

Kaş mənim ürəyim sizdə olaydı,
ürək daxildə yox, üzdə olaydı,
baxıb görəydilər ürək ət deyil,
mənim dediyim də... məzəmmət deyil.

Mir Cəlal daxil olur. Qiyamın öz-özünə şeir dediyini görüb, kənarda dayanır.

Bir yol ayrıcına bənzəyir həyat,
sağım - ehtiyatdı, solum - ehtiyat.
Quşu su içəndə görübsünüzmü?
Görüb də, qaxaca dönübsünüzmü?!
Bəzən deyirəm ki, həyat bax, odur. -
gözü - dörd tərəfə keşikçi olur.
Başı - diyirlənir fırfıra kimi,
suyu içə bilmir axıra kimi.

(pauza)

Əvvəl dərs oxudum Gəncədə dörd il,
sonra Moskvada - ikinci təhsil.
Qayıdıb gəldim ki, bir iş verəllər,
orda görmədilər, burda görəllər.
Mən də bu millətin axı, biri yədim,
xeyirdə, ya şərdə şeir dili yədim.
İndi, necə deyim, işsiz sərsəri,
şairin - şairə yoxdu bənzəri.

(öz görkəmini göstərir) pauza

Burdan Moskvanın xəbəri yoxdu,
Bakı bir gəmidi, lövbəri yoxdu
Dalğalar aparar bir tufan olsa,
batar, silkələyib batıran olsa.
Sürüşsə yəhəri yığılar atdan,
ədalət istədi şair həyatdan.
Çağırır: "Ədalət, sən ey ədalət!",
ədalət - xülyaymış, əfəndim, əvət.
Ədalət - adlara qoyulur fəqət!
Nə sirdi, insana insan inanır,
inanan - aldanır, aldadan - danır.

Hüseyn Cavidin "Ədalət" sözlərinə bəstələnmiş mahnı aktyorun ifasında səslənir.

MİR CƏLAL (kənara)

Böyük Nəsimidən üzübəriyə,
şairlər həssasdı düzə-əyriyə.

Bəzən dözə bilmir... çünki pak olur,
 bir söz qəzasında o həlak olur,
 Cavidlər, Müşfiqlər getdi güdaza,
 vay o millətə ki, belə uduza!
 Ən böyük cinayət şairə qəsddi,
 millətin içində o müqəddəsd.

(pauza)

İsgəndər dağıtdı Fiv şəhərini,
 ancaq tanıyanda bir şairini,
 uçulan evini tikdi qoşunlar,
 şairlə görüşə getdi hökmdar.
 Bunu mən demirəm, Arrian deyir,
 böyük İsgəndəri tanıyan deyir.

QİYAM *(Mir Cəlali görür)*

Sizsiniz? ...öpürəm qədəminizi,
 Allahım göndərib yenə də sizi.

MİR CƏLAL *(gülümsünür)*

Gördüm, sinən dolub, şeir deyirsən,
 de, görüm necəsən, ya neyləyirsən?

QİYAM *(ərkyana)*

Mir Cəlal müəllim, iş axtarıram,
 nə vətən arxamdı, nə millət arxam.

MİR CƏLAL

Qiyam, iş axtarma, sən adam axtar,
 axtaran deyiblər...

QİYAM *(gülümsünür, kənara)*

axtaran tapar...

Mən tapa bilmirəm nədənsə onu,
 yoxdu nişan verən bir kimsə onu.
 Bəlkə də yersizdi müqayisəsi? -
 bizim millət kimi yox biganəsi.

(kənara)

Seçib ortababı başa çəkirlər,
 bu cür, küt bıçağı daşa çəkirlər.
 Böyük adamları kiçiklər danır,
 kiçik həyasızdı, böyük qısqanır.
 Sözü düz deyəndə, hürküb əsən var,
 Məmmədin yanında Məmmədhəsən var.
 Millət bir olsa da, hüquq bir deyil,
 hüququ pozan da müqəssir deyil.
 Allaha yalvarmır, heç kəs,... xeyri nə?
 yalvarır Leninin mavzoleyinə.
 Hakimin məhkuma tövsiyəsidi,

Moskva Bakının ev yiyəsidi,
sonuncu sözü də o deyəsidi.

(pauza)

MİR CƏLAL

Bunlar işsizliyin fəsadlarıdı,
dünya - tarazlığın təzadlarıdı.
Müqəddəs sayılıb həmişə vətən,
üzün dönəndə də, sevməyi öyrən.

QİYAM

Doğrudan, siz başqa təbiətsiniz,
siz bütöv bir arzu, bir niyyətsiniz.
Hikməti nə qədər sadə dediniz.
Mir Cəlal müəllim, siz dahisiniz.

MİR CƏLAL

Dahilər - anadı, doğur - törəyir,
bir də qara torpaq... acgözdü, yeyir.
Bir dəfə nə doydum, nə bəsdi, deyir,
Analar gətirir - yaşatmaq üçün,
torpaq da aparır - boşaltmaq üçün.
Bəlkə buna görə qədim kişilər
"gəlimli-gedimli" dünya deyiblər?!

QİYAM *(kənara)*

Qorqudun sözündü... ay Qorqud ata!
neçə hikmət qoyub getdin dünyada.
İynəyə - tikən demədi o Dədə Qorqud!
Tikana - sökən demədi o Dədə Qorqud!
Ayrana - doyuran demədi o Dədə Qorqud!
gəlinə - ayıran demədi o Dədə Qorqud!...

(ucadan, Mir Cəlala)

Heç əsgər şinelim çıxmır yadımdan,
siz əl uzatdınız mənə o zaman.
Şeir kitabımı nəşr elədilər.

MİR CƏLAL

İndi də vacibdi yazdığın əsər.
Bizim vətən oğlu - doktor Nəriman,
millət unutmasın gərək heç zaman.
Heç yaddan çıxarmı Mart qırğınları,
Leninə yazmışdı o vaxt bunları.

QİYAM *(əsərdən bir bənd deyir)*

Bağlı qovluqları arxivdən açıb
yazılar oxudum mən neçə dildə.
Nəriman dedikcə nərimanlaşıb,
özüm də dəyişdim bu neçə ildə.

(pauza)

Biri irad tutdu mənə o zaman, -
"Bizə lazım deyil nərimanlaşan.
İndi leninləşmək gərəkdi bizə..."
nə deyib, eynilə deyirəm sizə.
Mən də leninləşə bilmədim heç vaxt,
bir şeir yazmışdım Leninə ancaq.

MİR CƏLAL *(təmkimli)*
Gərək deyəydin ki, doktor Nəriman,
siyasi xadimdi, şanlı bir insan.
Ədibdi, üstəlik böyük həkimdi,
sənə maneçilik eləyən kimdi?!

QİYAM *(kənara)*
İlahi, bu yaşda bu qədər paklıq!
əsl Sokratvari dahi uşaqlıq!
hər yaşda insana inanır onlar,

(pauza)

Əsrdən əsrə boylanır onlar.

(ucadan)

Mir Cəlal müəllim, necə safsınız,
hələ yazılmamış bir kitabsınız.
Kaş sizə bir ömür qulaq asaydım,
mən o kitabı da özüm yazaydım.

MİR CƏLAL *(söhbəti dəyişir)*
Orda... İttifaqda bölgüydü dünən,
sənə ev düşdümü ev bölgüsündən?

QİYAM
Orda... mən gördüm ki, leninləşiblər,
siyahı göstərdi mənə bir nəfər.
Dedilər mənə də ev veriləcək,
indi yox, gələn il... gözləyim, gərək.

MİR CƏLAL *(fikirli, məyus)*
İnsan gözlədikcə o, dala qalır,
sonrakı işi də Allaha qalır.
Beləcə, qəsd edir millətə millət,
bəs kim ayıldacaq bizi nəhayət?!
Görmüşəm, gürcülər danışan zaman,
elə bil doğmadı, qohumdu inan.
Biz gərək milləti eləcə sevak,
bu səndən, bu məndən başlasın gərək.

(pauza, Qiyama müraciətlə)

Gözləmə, adam da axtarma daha,
gedək, adam da mən!

QİYAM (*kənara*)
Qurban Allaha!
Çox oldu "adam tap" deyən dostlarım,
"Adam da mən!" deyən yoxuydu, Tanrım!

(*inam və tərəddüdlər içində səhnəni tərk edir*)

İşıq sönür

V SƏHNƏ

Mir Cəlalin evi. Püstə xanım ev işləri ilə məşğuldur.

MİR CƏLAL (*daxil olur*)
Aspirant götürdük dünən, Qiyamı.
İndi tanımazsan görsən, Qiyamı.

PÜSTƏ XANIM
Niyə tanımıram, nə, narazıydı?

MİR CƏLAL
Yox, yaxşı mənada... nə olasıydı?!

PÜSTƏ XANIM
Kiminsə yanında gedib söz deyər,
o söz də kiminsə xətrinə dəyər.
Mən sənə nə deyim, bilirsən özün,
üzü yox, astarı oxunur sözün.
Cavidi, Müşfiqi, Əhməd Cavadı,
necə apardılar... dinən olmadı...
Sən özün...

MİR CƏLAL
Getdilər... heyf onlara,
bir don geydirirlər bu qanunlara.
Qanun da bəzənir qıztək, gəlintək,
sonra tətbiq elə istədiyintək.

(*pauza*)

Qiyam gənc olsa da, düşünür, duyur,
qədim kitabları tapıb oxuyur.
Amma Ərəstundan bərk yanıqlıdı,

PÜSTƏ XANIM
Ərəstun nə deyib, hansı haqlıdı?

Qiyam daxil olur. Əlindəki gül dəstəsini Püstə xanıma təqdim edir.

PÜSTƏ XANIM

Sağ ol, Qiyam, oğlum...

QİYAM

Bilmirdim düzü,
laborant qız dedi ad gününüzü.

MİR CƏLAL

Gərək mən danlayam o laborantı,

(zaraflatla, kənara)

yox, yaxşı başladı ilk tədqiqatı.

QİYAM

Bizim kafedrada - Abdulla, Təhsin,
Firuz, Fikrət Sadıq, Xalid, Firudin,
Nəzifə bacı da salam dedilər.

PÜSTƏ XANIM

Çox, çox minnətdaram... gör neçə nəfər!
Mənə çox əzizdi sizin adınız,
məni lap yaxşıca utandırdınız.

Püstə xanım Qiyama çay süzüb gətirir

PÜSTƏ XANIM

Çay iç bir stəkan, təzəcə dəmdi,

(mürəbbə qoyur)

Dünən bişirmişəm, öz mürəbbəmdi.

(səmimiyyətlə)

Köhnə kitablardan nə oxuyubsan?
Mir Cəlal deyir ki, bərk narazısan?

(gülümsəyir)

QİYAM *(kənara)*

Lap min il keçsə də, zaman gələcək,
bir haqlı haqsıza cavab verəcək.

(ucadan)

Ərəstun sarayda söz sahibiydi,
təkcə müəllim yox, ata kimiydi.
Bir gün İskəndərə məsləhət verib,
guya bu haqqı da təbiət verib:
Deyib ki, yunanlar, avropalılar,

özün hegemon ol, arxandı onlar.
Şərqə, Asiyaya daim nifrət et,
o vəhşi xalqları ot kimi biç, get!

(pauza)

PÜSTƏ XANIM

Qiyam, o sözləri Ərəstun deyib?

QİYAM

o dahi filosof!

PÜSTƏ XANIM

Nə, qəsdən deyib?

QİYAM

Qəsd yoxdu, iqlimi əsas gətirir,
bir yerdə yaşaya bilmərik, - deyir.

(Mir Cəlalin fikirli dayandığını görür)

Bəsiydi alimin bir işarəsi,
desin ki, yığışdır qəsd-qərəzi!

PÜSTƏ XANIM

İskəndər alimə bəs, nə deyibdi?
Birbaşa "yox" deyib, ya "hə" deyibdi?

QİYAM

İskəndər əksinə, bir əmr verib,
düz on min əsgərə kəbin kəsdirib.
Yerli qəbilələr, dağlı tayfalar,
qız verib, qız alıb, qohum olublar.

MİR CƏLAL

Elə ona görə İskəndər olub,
şah oğlu olsa da, şah əsgər olub.
Amma... Aristotel nüfuzdu, nüfuz.
Bizim əsr-əsr oxuduğumuz,
misal çəkdiyimiz, öyrəndiyimiz,
dahi şəxsiyyətdi, alimdi... şəksiz.

QİYAM *(kənara)*

Şərqdə şagirdinə müəllim deməz
filan xalq vəhşidi, get onu as, kəs...

(nəzakətlə)

Dəyişən deyilik biz adımızı...
Mən desəm bir beyt bayatımızı,
O, şərqli olmasa, anlaya bilməz,
Mənim duyduğumu o duya bilməz.

(bayatının bir beytini deyir)

"...Üzündə göz yeri var,
sənə kim baxdı, yarım?!"

(pauza)

Mir Cəlal müəllim, üzürlü sayın,
sizin yanınızda beli arxayın...

MİR CƏLAL *(gülümsəmiş)*
De, görüm, necədi bu izahatın? -
Bir az qəliz oldu sənin bayatın.

(gülümsəyir)

QIYAM

Necə izah edim onu söz ilə?
naməhrəm bir kişi baxsa qəsd ilə,
üzdə yeri qalar, o gözün izi, -
qızların o paklıq, o ismət hissi.
qonar bir lalə də hər yanağına,
rəng üstən rəng vurur təbiət ona.
Qərb Şərqi, Şərq Qərbi öyrənsə əgər,
Qərb bir az şərqləşər, Şərq də qərbləşər.

(pauza)

Misirdən öyrənib qədim yunanlar,
Pifaqor, Demokrit, Fales... dühalar.
Mir Cəlal müəllim, üzr istəyirəm,
mən nə oxumuşam, onu deyirəm.

MİR CƏLAL *(bir anlıq sükutdan sonra)*

De, Qiyam, qoy desin fikrini hər kəs,
deməsə, beyin də inkişaf etməz.
Susduqca köhnəlir, söz boyat olur.
susanın hər işi ehtiyat olur.
İti bıçağı da işlətməsələr,
paslanar, pas atar, kəsməz, kütləşər.
Demir ki, müxtəlif rəydə olanlar, -
bu mütləq təsdiqdi, ya mütləq inkar?!
Məhdud adamlardan uzaq ol, uzaq,
nə desən, mız qoyub mızıldanacaq.

(pauza)

Beyin, bilirsənmi, müstəqil olmur,
müstəmləkə olur, qul olur, ey qul!
Millət də, vətən də çox geri qalır,
nə yurdu bilinir, nə yeri qalır...

QİYAM (*Mir Cəlalin sözünə qüvvət verir. Kənara*)

Niyə alman deyir, ingilis deyir,
bu millət deməsin, niyə, pis deyir?!

(*pauza*)

"Xahişdi Şərqlinin işi-peşəsi!",
bu da - Evripidin bizə töhfəsi.
Ərəstun, İskəndər, atası Filip,
onu teatrda təbrik eləyib.
Dahi sənətkardı, səhnə ustası,
ona əl çalıbdı Ellin dünyası.

MİR CƏLAL (*təmkinli*)

Xahiş elədikcə kiçilir insan,
balaca görünür o öz boyundan.
Sözün var? Özün de onu həmişə,
işin var? Özün get yenə o işə.
İnsan yalvaranda - sönür o həyat,
daha nə şəxsiyyət, nə mənəviyyət!
İmkanım olsaydı, hökm verərdim,
ya da son xahişi mən eləyərdim.
Saxlayıb deyərdim: bu işə getmə,
get dar ağacına, xahişə getmə!

QİYAM

Şərqliyə - "Get əl öp, əmək öp" deyir.

PÜSTƏ XANIM

niyə elə deyir, o, nə istəyir?

MİR CƏLAL

Kiminsə gözü kor, qulağı kardı,
öpməsin, deməsin, o, sənətkardı.
Qələm sahibidi, o, söz istəyir,
ona söz verin ki, görün nə deyir.

QİYAM

Kant bizim türklərə kənardan baxır,

(*ona elə gəlir ki Mir Cəlal əhəmiyyət vermir*)

Mir Cəlal müəllim, Kant da yan baxır.

MİR CƏLAL (*təmkinli*)

Elə yan baxanda, bir ziyanı var?

QİYAM

Yox, yox, nə ziyanı?

MİR CƏLAL

Baxsın, nə olar?
 Türkün adı üstə, ünvanı üstə,
 adı üzdə olub, ünvanı üzdə.
 Biri yan baxanda biri düz baxar,
 yanılar o kəs ki, könülsüz baxar.
 Nə kamil əsər var, nə tam bir fikir,
 Volter də Homeri tənqid eləyir.

QİYAM

Müəllim, birini açıb dediniz,
 o birini demək istəmədiniz?

MİR CƏLAL

O biri hansıdı?

QİYAM

Volterdi o da,
 çoxdan oxumuşdum, kitabxanada.
 Rus çarı Məlikə Yekaterina,
 pərəstiş eləyib həmişə ona.
 Volter istəsə də, İslamı danmır,
 Tanrı fəthinə amma inanmır.
 Məkkə, ya Mədinə ərazisində,
 Ləl çəkir daş-dəmir tərəzisində.
 Peyğəmbər adi bir sərkərdə deyil,
 O, yarıgöydədi, o yerdə deyil.
 Yəhudi-müsəlman qıbləsiydi Qüds,
 Əleyhissəlamın töhfəsiydi Qüds!
 Nə yazır Volterin əlində qələm? -
 nə deyir?!
 Mən təkrar deyə bilmərəm.
 Yüz illər keçsə də, deyilən durur,
 bizim şairlərdə belə şey olmur.
 Məryəm anadan da Şeyx Nizami,
 danışır Peyğəmbər anası kimi.
 Allahın elçisi müqəddəs olub,
 nə təkrar doğulub, nə əvəz olub.

MİR CƏLAL

İrvinq Vaşinqton başqadır tamam, -
 xeyir carçısıdı Əleyhissalam!

QİYAM (*Mir Cəlalin cavabından ruhlanır*)

Bilmirəm, bəlkə də bir gün gələcək,
 millət öz oğlunu yetişdirəcək.
 Yığacaq bir yerə bütün dünyanı,
 islamı, ordan da xristianı.
 Buddaçı xalqları, yəhudiləri,
 bütün bu dinləri, bütün dilləri.
 Bakıda qurultay çağıracaqdı,
 deyəcək yaşayın, yollar açıqdı.

Deyəcək söyməyin bir-birinizi,
onda tanıyacaq Avropa bizi.
Mir Cəlal müəllim, mən inanıram...

MİR CƏLAL

İnamsız yaşayan bədbəxtədi, Qiyam.
İnam dedikləri - ruhdu, oyanır,
insanın içində şamdı - o yanır.
İnsan öz içindən işıqlananda
özünüdərkə də başlayır onda.

PÜSTƏ XANIM (*gözü stəkana sataşır*)
Çayın buza döndü, ver təzələyim?

QİYAM (*utancaq*)
Yox, soyuq içirəm.

MİR CƏLAL
Mən bir söz deyim.

PÜSTƏ XANIM
Mir Cəlal, Qiyamla işin olmasın,
qoy gedib əlində əsəri yazsın.

MİR CƏLAL
Qiyamda Qiyamı oyadıram mən,
gənclər oyananda - oyanır vətən.
Sokratın dediyi həmişə buydu,
Sokrat oyaq idi, vaxt yuxuluydu.
Qoy desin, biri səhv, biri düz olar,
düz olan yerdə də gücümüz olar.

Arif əlində gül dəstəsi daxil olur

ARİF
Ana, mübarəkdi sənin həyatın,
dayaq nöqtəsisən bu kainatın.

gülləri anasına verir, qucaqlayıb öpür

Qədim zamanlarda bir alim olub,
anası, bilmirəm, amma kim olub.
Deyib ki, bir dayaq nöqtəsi verin,
altını üstünə çevirim yerin.

(*pauza*)

O nöqtə - anamın açıq süfrəsi,
varmı bundan güclü dayaq nöqtəsi!

(*pauza*)

PÜSTƏ XANIM (*zarafatla*)
Arif, anan qurban, yoxsa acmısan?

ARİF
Yox, ana südüylə doyuzdurmusan.

MİR CƏLAL (*zarafatla*)
Arif, nə istəyir Arximed kişi,
başına qəhətdi başqa bir işi?
Qoymaz yerin üstə rahat yaşayaq?

(*pauza*)

Arif, tanış olun, Qiyamdı.

ARİF (*zarafatla*)
Qiyam?!

(*görüşürlər*)

Mən bir şeirinizlə tanış olmuşam.

(*səmimiyyətlə*)

İkimənalıdı amma adınız...

QİYAM
İkisi bir yerdə bir addı yalnız.

(*gülüşürlər*)

ARİF (*zarafatla*)
Qiyama, üsyana yoxdu meyliniz?

QİYAM (*yarı zarafatla*)
Yəqin, içimizdə üsyançıyıq biz.

ARİF (*Atasına müraciətlə*)
Qiyam hazır gəlib bu imtahana.

PÜSTƏ XANIM
Arif, nə imtahan?

ARİF (*zarafatla*)
Hazırdı, ana.

MİR CƏLAL (*kənara*)
Elə ki, yapışdı könlünə bir kəs,
Arif zarafatsız keçinə bilməz.

ARİF (*Qiyamın şeirini deyir*)
"Mənim ürəyimi kıran filankəs

mənim ilhamımı söndürə bilməz.
Dilim bülbul quşu, ağzım dar qəfəs,
necə başa salım bir təhər səni?"

QİYAM

Sizə minnətdaram.

ARİF

Siz də sağ olun,
Nizami, Nyuton, Nəsimi, Vurğun
mənim stolüstü kitablarımdı.
Cordano Bruno, Puşkin, Əflatun
mənim suallarım, cavablarımdı.

QİYAM

Deyirlər, Keldişlə görüşən zaman,
razı qalıbdı o, cavabınızdan.
Hədiyyə veribdi öz qələmini,
burda təbrik edib elm aləmini.
Rusiya and içir onun başına...

ARİF

Mən də minnətdaram... borcluyam ona,
həm böyük alimdi, həm gözəl insan.

(pauza)

Bertelslə görüşüb atam bir zaman,
bizdə böyük alim qonaq olubdu,
Nizami ruhuna çıraq olubdu.

MİR CƏLAL

Arif balacaydı, şirin bir uşaq,
ya on, ya on iki olardı ancaq.
Çağırıb yanına öpdü üzündən,
gör neçə il keçib indi o gündən.

(pauza)

Bir şeyi deyim ki, nankor qonşular,
bizim nəyimiz var, sahib çıxırlar.
Lap başdan-ayağa, bütün şərdilər,
hazırın naziri ... adətkərdilər.

(pauza)

Bu biri qonşumuz... soruşma, harda?
erməni hardadı, farslar da orda.
Arada bu qədər tədbir olsa da,
əqidə ayırdı, din bir olsa da,
Burda, qonşuluqda qarışdırırlar,
rusun alimləri araşdırırlar.

Tədqiq eləmişəm mən də az, ya çox,
türk kimi düşünür, o fars kimi yox.
Dili fars olsa da, məzmunu türkdü,
o fars çörəyinin xas unu türkdü.
Farsın çəməninə bitən o gülün
ətri də türküdü, özü də türkün.

*qalxıb kitab rəfindən Bertelsin Nizami haqqında yazdığı qalın kitabı
götürür*

Mücrüdü, Bertelsin bu tədqiqatı,
qorunur şairin söz amanatı.

(pauza)

Bir gün dincəlirmiş böyük İskəndər,
gətirib sarayda mücrü verirlər.
Daranın yığdığı daş-qaş, cəvahir,
alışıb-yanırmış hamısı bir-bir.
Şah açıb ağzını o dәм mücrünün,
tökür ki, içində nə varsa, görsün.
Deyirlər, boşaltdın onu sonacan,
daş-qaşın yerinə nə qoyacaqsan?
Hökmdar onlara bircə söz deyir,
- Homer, İliada!
Və gülümsəyir.

(təmkinli)

Daş-qaş əvəzinə bədii əsər!
Gərək unutmasın baş sərkərdələr.

(kitabı açır)

Onun avtoqrafı bax, burda durur,
yazdığı tarixi xətt onunkudur.

(Arif kitabı alıb avtoqrafı oxuyur)

ARİF

"Doroqomu Mir Djalalu Paşayevu,
vidnomu uçyonomu, pisatelyu, i eqo
supruqe v znak blaqodarnosti za
iskrenniy azerbaydjanskiy
qostepriimnosti.

Yevqeniy Bertels"

Bakı,
05/09-47

QİYAM *(təsirlənir)*

Müəllim, tarixdi bu, həqiqətən,
Bertels - Nizamidən, siz - Füzulidən.

Nizami, Füzuli - iki dahimiz,
bizim Azərbaycan intibahımız!

MİR CƏLAL

Mən də Füzulidən yazdığım zaman
söz açdım bizim Şərq intibahından.

(pauza)

Onda Avropada başqaydı meyar,
orda tuturdular, yandırırıldılar.
Cordano Bruno, Qaliley, Yan Qus...
təqib, üzdənirəq, danos, pushapus!

Qapının zəngi çalır, Arif gedib açır

ARİF

Teleqram gəlibdi, - poçtalyon deyir,
Hafizdi, anamı təbrik eləyir.

(Oxuyur)

"Atom Enerjisi İnstitutu..."

PÜSTƏ XANIM *(onun sözünü kəsir)*

Gör neçə günüydü, xəbər yoxuydu.
Sənə anan qurban ... *(kövrəlir)*
Acdı, susuzdu?
mənim nə xəbərim, ya yuxusuzdu?

MİR CƏLAL

Yuxusuz olsaydı, yaza bilməzdi.

PÜSTƏ XANIM

Hafizin dərsləri bir az qəlizdi,
Arif də qayıtsa ...

ARİF

Az qalıb tamam,
müdafiəm durur, qayıtmalıyam.
Əlvida Moskva, salam, göy Xəzər!
orda yağış yağar, burda yel əsər.

PÜSTƏ XANIM

Arif, anan qurban, o yellər niyə?!

ARİF

Qafiyə xətrinə, qızıl qafiyə!
O Xəzər,
bu əsər,
yel əsər,
gül əsər...

(gülüşürlər)

MİR CƏLAL *(kənara)*

Dəqiq elmlərdi gələn əsrimiz,
dedim fizik olsun Arıflə Hafiz.
Hərəsi bir elmə qoy yiyə dursun,
bizim də texniki kəşfimiz olsun.

(pauza)

Mənim övladlarım bilik sarıdan
seçilir, güclüdü yaşıdlarından.

PÜSTƏ XANIM *(təmkinli)*

Mir Cəlal adamın boynuna qoyur.

MİR CƏLAL

Necə deyirəmsə, elə də olur.

PÜSTƏ XANIM *(davam edir)*

Deyir ki, sındırma heç vaxt özünü,
özgəyə dedirtmə sən öz sözünü.
özün get, özün də, özün həll elə,
görün öz boyunla, öz mənliyinlə.

MİR CƏLAL *(Püstə xanıma)*

Sabah sevinərsən gələndə Hafiz,
qəm sevincsiz olmur, sevinc də qəmsiz.
Biz Cavid deyilik, Hadi deyilik,
adi görünsək də, adi deyilik.
Arifi, Hafizi elə böyüdək,
adları hörmətlə çəkilsin gərək.

(pauza)

Gərək... Qiyamı da unutmasınlar,
o təkdi...

PÜSTƏ XANIM *(təsirlənir)*

Tək deyil, qardaşdı onlar.
Özünə demişəm, oğlumdu Qiyam.

QİYAM

Mən sizə...

(alnının tərini silir)

PÜSTƏ XANIM

Mən səni heç ayırmıram.

QİYAM *(söhbətə qarışır, Mir Cəlala müraciətlə)*

Mən sizə gələndə evdəydi Hafiz,

Siz də, bu stolda işləyirdiniz.
 Üzbəüz, qatlama bir çarpayıda
 dizini qatlayıb yatırdı o da.
 O biri otaqda dururdu yeri,
 burda, iynizi alırdı Hafiz.
 Üstünə örtüyü - ata həniri,
 ədyal əvəziydi - nəvazişiniz.
 Əski əlifbada məqalənizi,
 apardım, yazdırdım, gətirdim sizə.
 Ailəm bilirəm ailənizi,
 meylim də o vaxtdan qonub Hafizə.

PÜSTƏ XANIM (*süfrəyə dəvət edir*)
 Söhbətlər şirindi, mən də doymuram,
 Arif, çay süzmüşəm, Mir Cəlal, Qiyam...

İşıq sönmür

VI SƏHNƏ

Mir Cəlalin evi. Işıqları bir-bir yandırır-yandırır gəlir. Nərdivan qoyub kənardə qalan o biri işığı da yandırır. Telefon zəng vurur. Dəstəyi qaldırır - Arif! - deyər sevinə-sevinə o biri otağa keçir.

(Qiyamın Mir Cəlali izləməsi Püstə xanımın nəzarindən yayınmur.)

PÜSTƏ XANIM
 Hamısı yanmasa, rahat oturmur,
 işıqdan gözü də, könlü də doymur.
 Köhnə adətidi... məndən də qabaq.

QIYAM
 Nə gözəl adətidi - işıq paylamaq!

PÜSTƏ XANIM
 Mir Cəlal bu evə köçəndən bəri
 özü işıq kimi girir içəri.
 Bir işıq yanmasa, işləyə bilməz,
 mayası işıqla yoğrulub... qərəz.
 Bayaq fikirliydin, bəlkə sözün var?

QIYAM
 Yox, bir söz deməyin, narahat olar.
 Bir az çox görünür - yaşından artıq,
 o gün biz evdə də hesablamışıq.
 Altmış nədir ki... bir söz deyən yox,
 təqib eləyən yox, bir izləyən yox.
 Tuthatut zamanı - otuz yeddidən,
 sağ-salamat çıxıb... bəs, belə nədən?!

PÜSTƏ XANIM (*təəccüblə*)
 Bir qüvvə dindirdi elə bil səni,

Yüz yol sınamışam mən o qüvvəni.
Açıb deməmişdim hələ bir kəsə,
indi o deyir ki, danış... nə isə.

(pauza)

Dünyada bir dağ var, əbədi yanır,
o dağ açıq yanır, xəlvəti yanır.
Yerdə - yer, göydə - göy qızır oduna,
Vezuvi deyirlər dağın adına.
Mir Cəlal özü də yanır dağ kimi,
közərə-közərə bir ocaq kimi..

(Qiyam heyrdədi)

Qulaq as, danışım bu hekayəti,
nə deyim, a Qiyam, nə bilim, nədi.

(pauza)

Cavid getdi sürgünə,
rus saldatı yanında.
Müşfiq - qolları bağlı,
KQB zindanında.
Cavad itkin düşübdü,
yoxdu səsi-sorağı,
Mir Cəlal ev dustağı!

QIYAM *(təəccüblə)*
Nə, Mir Cəlal müəllim?!
necə olubdu, necə?..

PÜSTƏ XANIM
Gecə ayrıldıq, gecə -
Cavidin ad günüydü,
bir ziyafət günüydü.
Müşkünaz xanımydı, -
Dilbəriydi, məniydim.
Bir də Şükriyyə xanım,-
elə bil dünəniydi.
Danışdıq, gülürdük,
sevinirdik... nə deyim?!..
Kim qalıb, kimə deyim?..

QIYAM *(həyəcanla)*
Bizə deyin siz, bizə,
evdə gəlininizə,
qonşuda - bacınıza,
qohum-qardaşınıza,
üç oğul payınıza,
o iki qızınıza,
millətə, hamımıza!

PÜSTƏ XANIM

Səhər eşitdim, səhər,
radiator xəbəri,
həbs olunub dedilər
vətən, xalq düşmənləri.
Düşmən?!
Əstəğfürullah!
Göydən daş yağdır Allah, -
Cavid Əfəndi,
Müşfiq,
Əhməd Cavad,-
hər üçü...
Alın yazımız imiş,
son ayrılıq görüşü...

(özünü ələ alır)

Gülüşlər yalanıymış,
sevinc-filan da yalan.
Əvvəl yazılanıymış
əvvəldə də oxunan.
Həyatın özü buymuş,
astarı, üzü buymuş,
tale güzgüsü buymuş!
Aşağıdan, küçədən,
qəfil gəlsəydi bir səs,-
Mir Cəlal deyəsiydi:
"Yol çantamı ver, tələs.
Onlar məni gözləməz".
Mir Cəlal həssasıydı,
mən də bir az tənəffəs.
Mir Cəlal gözləyirdi
ayı, günü, saatı.
Evdə - müddətsizdi
onun sürgün həyatı...

QİYAM *(heyratla kənara)*

Ədibin satirik hekayələri,
üsyandı, bir kəsin yoxdu xəbəri.
Yenə millət deyir, dilində vətən,
sürgün həyatını evdə keçirən.
Heyif, bu dahilər gedir, İlahi!
yerində yosunlar bitir, İlahi!

MİR CƏLAL *(o biri otaqdan sevinə-sevinə qayıdır)*

Övlad ağıllısa, daim sevilir,
dünya bir ürəyə sığışa bilir.
Arifin paytaxtdan gəlirdi səsi,
bu gün əla keçib müdafiəsi.
Onunku fizika, riyaziyyatdı,
elmi opponenti almandı - Kantdı.
o Kantın adını qoyublar buna.

(Püstə xanıma)

O da "əla" verib sənin oğluna.
Hələ yataqxana dostları bir-bir
məni telefonda təbrik eləyir.
Arada uzandı bir az söhbətim,
ömrüm də uzandı... ömür müddətim.

QİYAM

Mənim adımdan da təbrik eləyin,
təzə aspirantdı, Qiyamdı deyin.

MİR CƏLAL

Sabah Bakıdadı, çox qalan deyil,
özün təbrik elə, pis oğlan deyil.

QİYAM *(kənara)*

Təqib eləyiblər bir ömür boyu,
orda - Araz boyu, burda - Kür boyu!

İşıq sönmür

VII SƏHNƏ

(Mir Cəlal və Püstə xanım evdə.)

PÜSTƏ XANIM

Mir Cəlal, soruşdum mən Aidədən,
qızım, narahatsan bəlkə o evdən?
Biz sizə almışıq, öz evinizdi,
bilirsən, Aidə mənə nə dedi?

MİR CƏLAL

Nə dedi, Aida ağıllı qızdı,
qapıdan girəli öz balamızıdı.

PÜSTƏ XANIM

Gərək yazıçılar yanılmayaydı.
Qiyamın haqqı da danılmayaydı.
Orda mərhəməti bərpa eləmək,
Mir Cəlal əmiyə nəşib oldu tək.
O, xəlvətdə yanan bir şamdı, tamam,

(pauza)

Əmim düz eləyib, layiqdi Qiyam

(pauza)

Mərhəmət... ilahi bir nemət imiş,
düzlüyün pərsəngi - mərhəmət imiş.

MİR CƏLAL

Dünyanı idarə eləyən qüvvət,
bəlkə mərhəmətdi... həmin mərhəmət?!

MİR CƏLAL (*Mənalı*)

Gəlin, bir qaydadı - ocağa çəkər.
Ocaq qalayandı belə gəlinlər.
Oğlun taleyinə şərikdi gəlin,
o bir güzgüsüdü iki taleyin.
"Yad qızı" deyirlər heyif ki, ona, -
bir nəslin - sonrakı davamçısına.
Bir nəslin - daimi təmsilçisinə,
yerdə yer axtaran göy elçisinə.

(*pauza*)

İnsanlar gör kimlə zarafatlaşır,
biri doğmalaşır, biri yadlaşır,

ARİF (*Arif yüksək əhval-ruhiyyə ilə daxil olur.*)

"Laboratoriya,
apar at oraya!"
Atmaq yox, aparıb təhlil etmək,
ağlın düşünləri açılsın gərək.
İngilis Bekonun dediyi nəydi?!
Ağıl...

MİR CƏLAL (*təmkinlə*)

Ağıl deyir?

ARİF

Və təcrübəydi.

MİR CƏLAL

Arif, bir sözündə haqlısan, düzü,-
yerində işlədək gərək hər sözü.
Bu sözdən o sözə bir işıq düşər,
yoxsa, söz beyində dolaşır düşər.
Sözün də sehri var, ovsunu... yəni,-
Düünaçanı var, düyündüşəni.

ARİF (*təmkinli*)

Dahi adamların dediyi fikir,
insanı hər yaşda özünə çəkir.
Yenidən doğulur hər yaşda insan,

(*əllərilə əyani göstərmək istəyir*)

bu başda insandı, o başda insan.
Bu gedir, o gəlir bunun yerinə,
karvanlar bənzəyir biri-birinə.

Qayıdış - möhlətnən, gedış - əbədi,
qonan - uçmalıldı, bu təbiidi.
Qəribə gəlməsin mənim misalım,
Budda belə deyib, hindli bir alim.

MİR CƏLAL

"Dünya ızdırabdı..." bunu da deyib.

(İstəyir Arifi eşitsin)

Arif, sən dediyin o Budda deyib.
Dünya həm təzədi, həm köhnə-təkrar,
dünyada nə var ki, taledən kənar.

(pauza)

Müşfiq də qayıdıb bir başqa adda,
gördün Püstə xanım?

PÜSTƏ XANIM

Hə, doğrudan da.
Mən sənə demişdim, düzü, oxşayır,
bəxti oxşamasın, özü oxşayır.
Müşfiqin oğlunu gördüm elə bil,
gördüm həm özüdü, həm özü deyil.

MİR CƏLAL

Hansı gənc şairi dindirsem əgər,
desəm ki, Müşfiqsən, o, fəxr eləyər.
Qiyama deyirəm, susub utanır.
Müşfiqi bəyənir, özünü danır.
İndi eləsi var, yekəxanadı,
deməzsən heç onu doğan anadı.

ARİF

Müşfiqin şeiri mənəviyyatdı,
rəyalar qoynunda əsl həyatdı.
İnsan da ayrıca bir qalaktika!
bir az aydın deyim - ya bir Arktika!
Ya bir planetdi, şairlər duyur,
onu da Müşfiqlər gəlib oxuyur.
Amma hər şairin işi deyil bu,
alın yazısıdı o oxuduğu.

(Müşfiqin şeirini deyir)

"Anasız cocuğa dayə gərəkdi,
şairə ilhamdan mayə gərəkdi.
Şairəm söyləyir yerindən duran,
adamin üzündə həya gərəkdi".

MİR CƏLAL

Biri yazmışdı ki, mayanı hökmən
alsın... ilhamdan yox, marksizmdən.

Müşfiqi vurmuşdu, ləkələmişdi,
bir az da başqa cür kəkələmişdi...

ARİF (*Müşfiqin başqa bir şeirini deyir*)
"Millət getdi əldən, din getdi əldən,
Hər gələn dəm vurur beynəlmiləldən".

(*pauza*)

Millət bu şeiri də yaddaşdan silib.

MİR CƏLAL (*təmkinli*)
Adamlar özünə qənim kəsilib.
Xeyrinə bir söz de, halı dəyişir,
üzdə don vursa da, içində bişir.

(*kənara*)

Çarın süngüsüylə şahın qılncı,
nə bir kilim qoydu, nə yorğan içi.
Orda dar ağacı, burda da sürgün,
İmtahana çəkdi milləti hər gün.
Açıq deyə bilmir kimsə sözünü,
müşfiqlər odlara atdı özünü.

ARİF (*təəccüblə kənara*)
Atam siyasətə girişməzdi heç,
bu söhbət düşəndə pıçıldardı: keç!
Görünür, Müşfiqi xatırlayanda
açıb ürəyini boşaldır o da.

MİR CƏLAL (*Arifə müraciətlə*)
Arif, başqa yerdə demə bunları,
oyatma yuxulu söz yozanları.
Görmüşəm, dünyanın sərti bir üzü
tufanlar gələndə yıxıb - uçurur.
Gedir su başına ceyran sürüsü,
orda da timsahlar pusquda durur.
Pələng - şikarına hücum edincə
yıxıb boğazından yapışır öncə.
İnsan da insanı dilindən tutur,
elə ki, insanın dili dən tutur.
İnsan ilahidi əslinə baxsan,
pak, təmiz yaradıb onu Yaradan.
Sonradan dəyişir... nə deyim sənə,
bənzəyir o da öz zəmanəsinə.

(*Arifə*)

Sözünü dəyişmə, dəyiş söhbəti,
heyif Müşfiqə ki, bir gün görmədi...
O, lirik, sən fizik... özgə bir aləm.

ARİF

Yox, ata, mən axı, özgə deyiləm,
bacım musiqiçi, atam yazıçı.

(gülümsünür)

orda dinləyici, burda oxucu.
Bacım bəstələsin, atam da yazsın,
mən də...

PÜSTƏ XANIM *(heyranlıqla)*

Anan qurban, Allah saxlasın.

MİR CƏLAL

Arif, indi mənim bir işim də var,
səndən ata kimi xahişim də var.

ARİF *(maraqla)*

Yox, ata, mən səndən xahiş edirəm,
mən özgə deyiləm, oğlun Arifəm.

MİR CƏLAL *(təmkinli)*

Çox sağ ol... sənəin də ailən-filan,
nə ayrı evin var, nə rahat yuvan.
Gəlinim Aida başımın tacı,
iki çiçək açıb badam ağacı:
Mehriban bir çiçək. Nərgiz bir çiçək,
onlar da gül açıb çiçəklənəcək.
Biri - bir nağıldı, o biri - ovsun:
hər qızın bir igid əvəzi olsun.

(Pauza, diqqətlə Arifə baxır)

Qiyamın qalmağa bir yeri yoxdu,
yüz yerə gedibdi, xeyiri yoxdu.
Çoxu millət deyir, milli qan azdı,
əl uzadan çoxdu, əl tutan azdı.
Budur cəmiyyətin bir bəlası da,
feili də, o feilin mübtədası da.
Bizə ki pay düşüb ev bölgüsündən,
bəlkə bağışlayaq onu bu gündən.

(pauza)

Orda siyahını dəyişmək olmur,
guya yuxarıya söz demək olmur.
Guya təsdiq edib Bakı Soveti,
yox bir, Mozambikdə Ləki Soveti.

(pauza)

Qiyama demədim, könü qırıqlar,
getmir ömür boyu belə ağrılar.

Sonra zaman-zaman o, yada düşür,
yada düşəndə də, can oda düşür.
Qoy sənin adına order oxunsun,
evi ona verək...

ARİF

Ata, qoy olsun.

MİR CƏLAL

Mən xahiş edirəm.

ARİF

Ata, əmr elə.

MİR CƏLAL (*gülümsünür*)

Əmr eləməmişəm ömrümdə hələ,
anan Püstə xanım şahiddi, danmaz.

PÜSTƏ XANIM (*Arifi öpür*)

Atan əmr eləsə, Mir Cəlal olmaz.

İşıq sönmür.

EPİLOQ

*Mir Cəlal, Püstə xanım və Qiyam təzə bir binanın qarşısında durublar.
Ekranı yeni tikilmiş ev görünür.*

MİR CƏLAL (*binanı göstərir*)

Mərtəbə-mərtəbə ucalan evlər
üst-üstə yığılan cildlərə bənzər.
Kitab rəfləridi bu təzə dəbdə,
qalx liftlə, hərəsi bir mərtəbədə.

(*Gülümsəyir*)

Gərək tikilən də yazılan kimi,
oxunsun tarixi bir dastan kimi,
budur İttifaqın təzə evləri.

(*Qiyama müraciətlə*)

Baxdım siyahıya səndən ötəri,
adını görmədim... daha nə danmaq.
Arifin adını oxudum ancaq...

QİYAM

Mir Cəlal müəllim...

MİR CƏLAL (*onun sözünü kəsir*)

Yox, hələ dayan,
bir ərizə yazdım mən öz adımdan.
Gördüm ki, gələn il bir az uzaqdı,

çoxu elə bilir sən evdə təksən.
Arif koprativə yazılacaqdı,
Arifin evinə sən köçəcəksən!

PÜSTƏ XANIM

Mir Cəlal Arifə ev tikdirəcək,
Mir Cəlal borc alıb, özü verəcək.
Kimi ki ürəkdən seçib, ya sayıb,
Mir Cəlalin sözü iki olmayıb.

PÜSTƏ XANIM (*Mir Cəlala yaxınlaşır*)

Mir Cəlal, bir borcum qalıbdı mənim,
demişdim axı mən, bir aş dəmləyim.
Qiyam da demişdi gələcək bizə,
özün dəvət elə.

MİR CƏLAL

Gələr, deyibsə.

(*əlini Qiyamın çiyəsinə qoyur*)

Köç, yaşa... çağlasın,
ana südü kimi halaldı, Qiyam.
Burda dilə gəlsin qoy şah əsərin,
order Arifindi... ev, ünvan sənə.

Qiyam Mir Cəlalı qucaqlayır, başını sinəsinə əyir. Musiqi. Ekranı işıq seli və ağ yol görünür. Mir Cəlal dönüb Püstə xanıma, Arifə, Qiyama və sonra da zalda əyləşən tamaşaçılara mehribanlıqla baxır, sonra işıq selinə doğru gedir. O, səhnənin dərinliyindəki postamentin üstünə çıxır. Postament yavaş-yavaş yuxarı qalxdıqca Mir Cəlal heykələ, abidəyə çevrilir. İştirakçılar heykələ doğru yaxınlaşırlar.

QIYAM (*tamaşaçılara müraciətlə əlini heykələ tərəf tutur*)

Dedi: iş axtarma, sən adam axtar,
özünü deyirmiş böyük sənətkar.
Mənə Mir Cəlalı nişan verirmiş,
mənə - öz evini ünvan verirmiş.

(*pauza*)

Həyatın hər anı bir imtahanı,
İnsandı... insandan o nigarandı!

İşıq sönmür

SON

Bakı şəhəri

2017-ci il

Nizami CƏFƏROV

«Bir gəncin manifesti»ndən «Bir səfirin manifesti»nə

Görkəmli Azərbaycan ziyalı-intellektuali Hafiz Paşayev müstəqil Azərbaycan Respublikasının Amerika Birləşmiş Ştatlarında, eləcə də Amerikanın bir sıra digər ölkələrində Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfir missiyasını uğurla başa vurduqdan sonra nəşr etdirdiyi (və çox keçmədən müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş) «Bir səfirin manifesti» kitabı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının klassik nümunəsi olan «Bir gəncin manifesti» romanına həm diqqəti artırdı, həm də romanın yenidən (və müasir ədəbi-ictimai təfəkkür mövqə-rakursundan!) dərkü üçün ideya-metodoloji imkanlar açdı.

Mir Cəlalin «Bir gəncin manifesti» ilə Hafiz Paşayevin «Bir səfirin manifesti» arasında, müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif janrlarda yazılısalar da, həm ideya-məzmun, həm də ifadə-üslubca kifayət qədər dərin əlaqələrin olması heç bir şübhə doğurmur ki, buna ən müxtəlif səbəblərdən tamamilə təbii baxmaq lazım gəlir.

«Bir gəncin manifesti» 1930-cu illərin sonlarında qələmə alınıb, ilk dəfə «Azərbaycan» jurnalının 1939-cu il nömrələrində (№ 6, 7, 8, 9), 1940-cı ildə isə iki dəfə ayrıca kitab şəklində nəşr olunub. Və romanın böyük uğur qazanmasının nəticəsidir ki, hər on ildən bir yenidən işıq üzü görməklə Azərbaycan ədəbiyyatının ən populyar əsərlərindən birinə - istər kütləvi, istərsə də peşəkar ədəbi maraq obyektinə çevrilib.

«Bir səfirin manifesti»nə gəldikdə isə, bədii əsər olmasa da, onun da populyarlığı (və şöhrəti!) «Bir gəncin manifesti» ilə müqayisə oluna bilər.

«Mir Cəlal, Püstə xanım və Aqilin xatirəsinə» həsr olunmuş əsərin «Giriş»ində müəllif yazır:

«Kitabın adının seçilməsi Mir Cəlalin məşhur «Bir gəncin manifesti» romanı ilə bağlıdır. Həyata baxışlarımın, dünyagörüşümün formalaşmasında atamın fəvqəladə rolu olub. Bunu vurğulamaq niyyətim günahsız da olsa, plagiat kimi görünə bilər. Amma hər kəsin həyatı özlüyündə bir manifest deyilmi?!»

Məlumdur ki, birinci «Manifest» yazıcının, ikinci isə diplomatın əsəridir. Və bu, həmin əsərlərin fərqli üslubi texnologiyalarda meydana çıxması üçün ciddi zəmin olduğundan, haqqında söhbət gedən plagiatlıq təhlükəsini istisna etməlidir. Lakin məsələnin mahiyyətinə vardığında daha bir sıra məsələlərə münasibət bildirmək tələb olunur ki, onlardan birincisi «Bir gəncin manifesti» ilə «Bir səfirin manifesti» müəllifləri arasında «atalar və oğullar» probleminin, prinsip etibarilə, müşahidə edilməməsindən irəli gələn (və xüsusi qarşılıqlı anlaşma məhrəmliliyi seçilən) sələf-xələflik münasibətidir. Bu isə plagiatlıqdan yox, varislərdən danışmağı tələb edir.

Hafiz Paşayevin «Manifest»i həm Azərbaycan, həm də ümumən dünya tarixinin son dərəcə mürəkkəb ictimai-siyasi dövründə - 1992-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikasının ABŞ-da Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri olmuş bir azərbaycanlı ziyalının «xatirələri və şəxsi mülahizələri»dir. Ancaq bu, zahirən belədir... Və əslində, Mir Cəlalın «Manifest»ində də həyatın çox dərin qatlarına nüfuz edən mükəmməl (və polifonik) təfəkkürün mahiyyətini (və miqyasını) təsəvvür etmək üçün «zahiri olan»dan «batini olan»a adlamaq lazım gəlir.

Hər iki «Manifest»in qəhrəmanı müstəqil bir etnik-mədəni toplum olaraq tarix səhnəsinə çıxıb özünün milli (və siyasi!) məniyyətini təsdiq etməyə çalışan, bu mübarizələrində hər cür maneələrlə üz-üzə gələn Azərbaycan xalqıdır!.. Atanın

«Manifest»ində diqqət daha çox daxili, Oğulun «Manifest»ində xarici problemlərə yönəlsə də, hər iki əsər həmin problemlərin həllinə bir mövqedən - xalqın (və Vətənin) taleyi mövqeyindən yanaşdığına görə burada (hər iki halda) «daxili» və «xarici» anlayışları xeyli dərəcədə şərtidir.

Fikrimizcə, «Manifest»lərin sələf-xələflik münasibətini gücləndirən əsas amil hər iki əsərin zərurət üzündən (və vaxtında, yəni nə tələsmədən, nə də gecikmədən) qələmə alınmasıdır. «Bir gəncin manifesti» yazılanda - keçən əsrin 30-cu illərində mövcud tarixi şərtlər daxilində Azərbaycanın milli varlığının həddlərini müəyyənləşdirib həm daxili, həm də xarici təhlükələrdən qorumaq ehtiyacı vardı... «Bir səfirin manifesti» də həmin ehtiyacdən yarandı. İkinci «Manifest» bilavasitə XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərindəki hadisələrin təhlili təcrübəsinin təzahürü olsa da, heç şübhəsiz, XX əsrin əvvəllərindəki mübarizə təcrübələrinə əsaslanmaya bilməzdi. Ancaq, təbii ki, öz zamanəsinin diqqəti ilə meydana çıxdı...

«Bir səfirin manifesti» müəllifi söhbətə diplomatdan çox, yazıçı kimi, daha doğrusu, yazıçı texnikası ilə başlayır:

«Yazıçılardan kimsə demişdir ki, yazmaq məcburiyyətini hiss etməyən yazmamalıdır. Mən də həmişə bu fikirdə olmuşam ki, oxucuya çatdırılacaq mövzunun həqiqi dəyərinə güclü inamın yoxdursa, gərək yazmayasan».

Burada əsərin «həqiqi dəyərinə güclü inam»dan irəli gələn iddianı hiss etməmək mümkün deyil... Əlbəttə, bu, ən azı ona görə tamamilə təbiidir ki, hər bir əsər öz-özlüyündə müəyyən iddianın məhsuludur. Ancaq, fikrimizcə, «Bir səfirin manifesti»ndə milli ziyalı - ideoloq məsuliyyəti hər hansı iddiadan daha güclüdür:

«Azərbaycan Respublikası ilə Amerika Birləşmiş Ştatları arasında münasibətlərin yaranma tarixinin, bu münasibətlərin on beş il ərzində inkişaf mərhələlərinin oxucu kütləsində maraq doğura biləcəyinə şübhəm yoxdur. Ölkəmizin Vaşinqtonda ilk səfiri kimi bu mövzunu işıqlandırmaq məsuliyyətini həmişə hiss etmişəm. Dövri mətbuatda vaxtaşırı məqalə və müsahibələrim dərc olunmuşdur. Amma hesab edirdim ki, fikir və mülahizələrimi, yaddaşımda həkk olunmuş görüş və hadisələri təfərrüatı ilə yalnız ABŞ-da vəzifəmi başa vurduqdan sonra təqdim etmək daha düzgün olardı. Budur, bu təfərrüatları kitab şəklində oxucuların ixtiyarına verirəm»...

«Bir səfirin manifesti»ndəki müəllif məsuliyyəti, ilk növbədə, onunla səciyyələnir ki, hər cəhətdən səmimi bir məsuliyyətdir. Və bu səmimiliyin ideya-estetik (və humanist) arxetipi olaraq «Bir gəncin manifesti»nin, ümumən Mir Cəlal yaradıcılığının (və sözün geniş mənasında üslubunun) xarakterini yada salmaq, elə bilirik ki, nəinki mümkündür, hətta demək olar ki, zəruridir. Lakin unutmamaq olmaz ki, Mir Cəlal istər «Manifest»də, istərsə də digər çoxsaylı əsərlərində həmişə sovet dövrünün siyasi-ideoloji təsiri (əslində, təzyiqi) ilə hesablaşmış, digər görkəmli dövrdaşları kimi o həddə qədər səmimi olmuşdur ki, məlum konyuktur həddləri aşmasın. Böyük yazıçı-mütəfəkkir sovet gerçəkliyinin ən «səciyyəvi» illərində - repressiyanın tüğyan elədiyi 30-cu illərdə qələmə aldığı «Manifest»də səmimilik konsepti yalnız milli mənlilik şüurunun bütün dolğunluğu ilə təzahürünə çalışmaqla məhdudlaşmış, həm də mətnin bədii toxumalarını təşkil edən güclü stilizasiya (improvizasiya!) məharətində, mətnaltı effekt - texnologiyalarda süxurlaşır.

«Bir gəncin manifesti» Mir Cəlalin yazıçı üslubunun xarakterik təzahürü olan məşhur «Proloq»la açılır...

«O, bir aşır-daşan, qoca ağacları kötüyü ilə alıb aparan qəhvəyi sulara, bir də buxarlanan şum torpaqlara göz yetirir, dərinə köks ötürərək düşünürdü: «Ah, bunda, dünyanın bu nemətlərində mənim də bir barmaq payım olaydı. Heç olmasa çox yox, bir çərək yerim, bir çanaq suyum olaydı. Necə əkər, necə becərər, necə bəslərdim. Mənim də qapım çuval dolusu taxıl, evim təkne dolusu çörək görərdi. Mən qabarlı əllərimi qulağıma qoyar, sinəmin sazına toxunub mahnı çağırardım:

***Dolayda kəklik qovdum,
Dağda yemlikdən doydum.
Mənə bol ruzi verən
Torpağa nişan qoydum.***

...Cavan oğlan sanki göylərə səpdiyi, yaz küləyinə verdiyi mahnıları ilə sinəsini boşaltmış, özündə bir yüngüllük duydu. Nəzərlərini dağdan-kövsəndən yığaraq yenə öz işinə, xışın əlcəyinə güc verib cüt sürməyinə davam etdi. Zəmini başa getməmişdi ki, birdən-birə torpağın işıqlandığını, hər yerdən kölgələrin çəkilib getdiyini duydu. Sanki bir anda kimsə, hansı bir qüvvə isə buludları qovub üfüqləri gümüş kimi təmizlədi. Cavan cütcü başını göyə qaldıranda günorta yerinə qalxan Günəşin bütün gücü və əzəməti ilə dayandığını gördü. Sanki bayaq oxunan mahnılardakı həsrət və arzuları Günəş eşitmişdi. Ona görə, məhz ona görə dünyaya, hər şeydən əvvəl bu zəhmətli kövsənlərə, cütcülər yurduna həmişəlik və ümumi bir aydınlıq gətirmişdi...»

20-ci, 30-cu illər Azərbaycan xalqının tarixinə məhz bu cür sosial-siyasi təlatümləri, inqilabları, faciələri (və işığı, Günəşi!..) ilə gəlir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində xalqın mənəvi-ruhi ehtiyacı kimi meydana çıxıb get-gedə güclənən, müxtəlif xarakterli lokal, yaxud beynəlxalq müzakirə-münəqişələrdə formalaşmış milli ideologiyaya çevrilən müstəqillik ideallarını, bir tərəfdən, daxili hərcmərcliklə müşayiət olunan siyasi, iqtisadi və mədəni gerilik, digər tərəfdən

isə, böyük güclərin hər cür konyuktur maraqları, təcavüzkar iddiaları və həddi-hüddü bilinməyən provakasiyaları imtahana çəkir.

Bolşevizm önə çıxaraq köhnə Rusiyanın xarabalıqları üzərində yeni Rusiyanı - Sovetlər Birliyini qurur. Və bu qurulumalar, inqilablar çox şey vəd etdiyi kimi, çox şeyləri də məhv edir... İnsanın dünyagörüşünü, mənəvi axtarışlarını, tərəddüdlərini şüarlar əvəz edir. Və nəticə etibarilə, sovet adamı, sovet ziyalı, sovet təfəkkürü formalaşır...

«Bir səfirin manifesti»nin müəllifi «Bir gəncin manifesti»nin müəllifi haqqında yazır:

«Amerika Birləşmiş Ştatlarına ilk dəfə 1975-ci ildə gəlmişdim. Elmi işçi kimi. Hələ o zaman bu ölkə mənə böyük təsir bağışlamışdı. Soyuq müharibənin şiddətli vaxtları olmasa da, sovet sisteminin hər yerdə qulaqları vardı. Geri döndükdə gördüklərimin hamısını həmsöhbətlərimə danışa bilmirdim. Qayıtdığım gün yaxşı yadımdadır. Mir Cəlal müəllim məni öz otağına çağırdı, təklildə təəssüratlarımı öyrənmək istədi. Əvvəlcə, sakitcə qulaq asdı, sonra müəyyən suallar verdi və nəticədə «Elə mən də təxminən söylədiyim kimi təsəvvür edirdim», - dedi. Onu da əlavə etdi ki, muğayat olum, hər yerdə açıq danışmayım. Stalin-Bağirov repressiyalarını yaşamış nəsil üçün rejim vahiməsindən azad olmaq asan deyildi».

«Bir gəncin manifesti»ndə yazığının ən yaralı yeri, yəqin ki, Baharın taleyidir. Və əgər buna ağızdolusu «tale» demək mümkündürsə... İctimai həyatın bütün ağırlığı əslində bu barədə heç bir təsəvvürü olmayan yazıq yetimin üzərinə düşür.

Kimdir Bahar?..

«Anası Baharı çox sevdi.

Bunu yazmamaq da olar; çünki hər bir ana övladını sevir və sevməlidir. Lakin Sona arvadın analıq sevgisində çoxlarına xas olmayan ayrı bir əlamət, ayrı bir xüsusiyyət vardı.

...Sonaya elə gəlirdi ki, uşaqlarını yetim və ehtiyac içində tərk edib gedən kişi həmişə qəbirdə narahatdır. Sal daşların altında, yaş torpaqlar üstündə hər dəqiqə başını qaldırıb körpə, yetim oğluna baxır...

Sona indi əziz uşağını lüt, gözüyaşlı, döyülmüş, təhqir olunmuş görəndə ürəyinin başı yandı».

Əlbəttə, Baharın varlı, özünü kənddə hamıdan yüksək tutan, «qudurmuş» bir ailə tərəfindən döyülməsi faktına müəllif, nəticə etibarilə, nəinki ictimai, həm də sinfi-siyasi mənə verir. Burada sovet ədəbiyyatına məxsus ideoloji konyuktur varmı?.. Təbii ki, var. Ancaq yazığının ustalıqı ondadır ki, o dövr üçün olduqca səciyyəvi olan vulqar sosiologizmə yol vermir, həyat həqiqətini təhrif etmir, bu həqiqətin təbiiliyini, tərəvətini mövcud ideoloji şərtlər daxilində mümkün qədər qorumağa çalışır.

Və sinfi mübarizə özünəməxsus start alır...

«-Yalan deyirsən, ana, Baharın böyük təqsiri var. Onun təqsiri kasıblıqdır, kasıblıq! Bu zamanədə kasıblıqdan böyük günah nədir? Canın çıxsın, kasıb olma! Yıxıl öl, kasıb olma!

Mərdanın səsinə, hərəkətinə başqa həyəcan duyuldu. Sona oğlunun belə, «beyniqanlı» halını az görmüşdü. Cavan, güclü, enlikürek adam, indi ona doğma oğlu, mehriban balası kimi yox, əzəmətli, qüdrətli bir nağıl qəhrəmanı kimi göründü.

...Qadın dediklərinə peşman oldu: «Bu nə iş idi tutdum, beyniqanlıdır. Gedər, artıq-əskik danışar, dilim qurusun, yüzbaşının çənginə düşər, evim yıxılar...»

Yazığının mətləbə - hadisələrin gedişində daha geniş miqyas alacaq, daha da dərinləşəcək ziddiyyətlərə bu cür zərif, hissiyyətli bir «nöqtə»dən başlaması, prinsip etibarilə, sovet ədəbiyyatı priyomu deyil, burada xalq

ədəbiyyatından, epos ənənələrindən gələn bədii texnika hakimdir. Və bu texnikanın təzahürünü (və təsirliliyini) Mərdanla Hacı İbrahimxəlilin «görüş»ündə də hiss etmək mümkündür...

«Mərdan hirsindən boğulurdu. Aləm onun gözünə bir yanar təndir kimi görünürdü. O, özünü bu odun içində sanırdı. Ömrünü, gününü, ailəsini, səadət və ümidini yandıran bu alovun içində yalnız bir şeyi qorumaq, yalnız bir şeyi xilas etmək üçün çalışırdı: şərəfini, izzəti-nəfsini, hüququnu.

...Hacı İbrahimxəlilin nərləsinə çıxan qadınlar qışqırıb Mərdanı söyürdülər. Nökərlər yüyürüb Hacı Mərdanın əlindən almaq istədilər. Mərdan acıqlandı:

-Kənar durun! Yaxın gəlməyin!

Əslinə baxsan, nöqərlərin aralıqlıq eləməyi zahir üçün idi. Hacı Mərdanın yediyi kətək onların da ürəyini sərinlədir...

Dastan təhkiyəsi davam edir. Və məlum olur ki, Mərdanın Hacı İbrahimxəlili döyməsi yalnız onun şəxsi intiqamı ilə məhdudlaşmayan elə bir ictimai zərurət imiş ki, bu xəmir hələ çox su aparacaqmış. Və bütün Güney kəndini (bu ad da, heç şübhəsiz, simvolikdir!) «qudurmuş» hampalara, ağalara, bəylərə qarşı gələcək azadlıq mübarizələrinə hazırlayacaqmış...

Mərdanın ailə intiqamına əsaslanan qiyamı dərhal ictimai rezonans doğurur. Və burada sovet ədəbiyyatı sxematizmindən danışmaq yenə də yersiz olardı... Hər şeydən əvvəl ona görə ki, söhbət daxili təlatümlərinin coşğunluğu ilə bütün cəmiyyəti sarmış elə bir dövrdən gedir ki, hər insanın taleyi ilə bütövlükdə xalqın taleyi bir-birindən ayrılmazdır. Verilən vədlər, həmin vədlərin arxasında dayanan xeyli dərəcədə real ümidlər patriarxal münasibətlərin «müqəddəsliyinə» ciddi şübhə yaratmaqda, bir vaxtlar elə kəndin özündəcə həll olunmalı, yat-yut edilməli problemlər onun hüduqlarını aşb xüsusi sosial-inzibati dəyər qazanmaqdadır...

«...Səhərin gözü açılar-açılmaz Güney kəndi atlı ilə doldu. Bu son günlərdə Güneydə inkişaf edən qəribə hadisələrin sürəti hamını düşündürür, məşğul edirdi: köç yolunun qırağında, balaca bir gölün ətrafında, uzun qovaq, qarağac, söyüd kölgələrində səssizcə yatan, zahirən səs-küydən uzaq görünən kənd, indi dəstə-dəstə atlıların, pristavların, naçalniklərin, müstəntiqlərin ovlağı olmuşdu. Yüzbaşının başı yaman qarışmışdı. Gələnlər bir deyil, iki deyildi...»

Və beləliklə, balaca Güney kəndi bütöv Azərbaycanın obrazına çevrilir. Bir tərəfdə yüz illərin ənənəvi patriarxal kənd ukladı, digər tərəfdə yeni zamanın gətirdiyi «anlaşılmazlıqlar» Güneyi elə çulğayır ki, az-çox ağılı başında olan hər kəs istər-istəməz hadisələrin arxasınca sürünməli, mahiyyətini ya bilmədiyi, ya da öz arşını ilə ölçdüyü olaylara həyatı bahasına reaksiya verməli olur. Nəticə etibarilə, «min ilin insanı» onu hər tərəfdən əhatə edən, onun ənənəvi (və kifayət qədər sadələvh!) dünyasına yeni qaydalar tətbiq etməyə çalışan Zəmanəyə münasibətdə özünəməxsus mütəfəkkirə çevrilir.

Və Mir Cəlalin nasir qələmi bu cür hallarda esseistikaya keçib ideya-bədii möcüzələr yaradır:

«Onlara çörəyi cirə ilə vermirlər. Analarından ayırmırlar, isti yataqdan qovmurlar. Xış dərinə batanda onlar yıxılmırlar. Ayaqlarını zəncir kəsmir. Gözlərinə qılçıq dolmur...

Gün bir az qalxan zaman bağ-bağçada oynayan, talvarlarda söykenib kitabə baxan bəy balaları, kərə yaxmacı yeyən hampa uşaqları nə qədər xoşbəxt-dirlər. Hər başıpaqıldan gizlənən yeniyetmə, nişanlı qızlar nə qədər xoşbəxt-dirlər! Onlar heç nəyə həsrət deyillər. Yavan arpa çörəyi onların ağzını aparmır. Üzləri gün altında qabıq qoymur. İstidən gözləri ağrımır, dizləri gizildəmir, tərdən boğulmur, qızdırmaya düşmürdülər. Damlarında süfrə-süfrə alma, ərik qaxı sərenlər, tut qurudanlar nə qədər xoşbəxt-dirlər! Onlar möhtac və ac deyil.

Bağların, bağçaların, dirriklərin məhsulu onlarındır. Ağ, qırmızı, şirin sulu əriklər... Peyvənd alçalar, gavalı, yaz-payız almaları, kişmiş üzüm salxımları... Bahar baxdıqda ağzı sulanırdı. Həyat ona həm dadlı, həm də acı gəlirdi. Kəndin ortasından axıb uzaqlara yol alan, kül altında kərənti tiyəsi kimi işildayan Səbey çayı, çay üstündə xəyal kimi uçan qaranquşlar, Badamlı bulağının buz kimi sərin suyu, söyüd kölgələri, həyətlərdən göyə ətir səpən məxmər, mixək gülləri, gülöyşə nar ağacları... Bir badya köpüklü süd verən inəklər, yaşıl yamaclar... Arabalar dolusu novbar yemişlər, zolaqlı şamamalar... Mələşən quzular, bal yağın, beçə verən arılar, kövşənə səs salan çoban mahnıları, kəklik ovu...

Bunlar kimin üçündür, bunlar kimindir? Ay dünya, nələrin var!

Ax, ağacda yarpaq, budaqda quş olaydım!»

Xatırladaq ki, bu nikbin, yaşamaq eşqi (və işığı!) ilə dolu intonasiya 30-cu illərə aiddir...

Həyat öz ailəsindən, qonum-qonşusundan başqa heç kimi tanımayan, heç kəslə ünsiyyəti olmayan kənd arvadını - Sonanı da geniş ictimai münasibətlər burulğanına çəkir, onu məcbur edir ki, dünyanı ayaqlaya-ayaqlaya qapısının ağzına qədər gəlib çıxmış yadellilərlə münaqişəyə qoşulsun...

«...Hindistan kökünə salmaq, var-yoxundan çıxarmaq, aldatmaq, tora salmaq üçün gəlmişdir. Əbəs deyil ki, misterin atı, faytonu yola çıxanda bəylər qurban gətirir, ayağından öpür, övliya kimi səcdə edirlər. İt itin ayağını basmaz». Mister bəylərin, hampaların havadarıdır, onlar da ağalarının qədrini pis bilmirlər, sağ bilməsinlər!..

-Ay binamuslar, ay tülküdən əskiklər!

Sona hiddətini söz-söyüşdə ifadə etmək istəyirdi. Bu da mümkün deyildi. Bunların, camaata qatil kəsilən bu yüzbaşı və pristavların işləkləri, əməlləri qara cinayətlər silsiləsi kimi onun gözü qabağında dururdu. Bir müddət bunlar xalqı fəslə paşalara, əfəndilərə satdılar. İndi də ingilislə satırlar...»

Və kənd arvadı uzaq, dalda bir kəndin də dünyada baş verən mürəkkəb (və qaynar) proseslərin əhatə dairəsinə düşdüyünü öz sadələvh (ancaq işıqlı!) təfəkkürü ilə anlamağa başlayır:

«Sanki Sona vətəninin, xalqının başına gələn fəlakətləri öz həyatında aşkar hiss edirdi. Körpə bir uşağın sevincini də qarət edən bu canavar iştahlıları kim, nə zaman bizim ana torpaqlardan qovacaqdır? Nə zaman, nə zaman?..»

Sonanın ən böyük arzusu bu günü görmək, bu qarətçi quldurların dalınca ağır bir daş atmaq idi... «Ax, balalarım olmayaydı, düşmənimə dişimlə didərdim!..»

Sonanı belə güclü edən nədir? Sovet ideologiyasının yazıçıya «təzyiq»imi, yoxsa etnoqrafik həssaslıq, yazıçının öz xalqının tarixi ideallarına sədaqətimi?.. Fikrimizcə, ikinci amil birincidən müqayisə olunmayacaq qədər güclüdür...

«Yasavul onun şikayətini eşitmək istəmədi:

-Zülmədən keçib, ay arvad, sən tərs danışmasan, ceyranı özün qucağına götürüb ingilisin qapısına aparsan, yəqin bir qızıl peşkəş də alacaqsan! Bu da sənə kimi kasıb arvadın bəsidir... Ceyran sənə nəyinə yaraşır? Uçuq daxmanamı? Daha da səni kasıblıqdan qoyur...

Yasavulun məsləhətinə Sona güldü, tərs-tərs müsaibinə baxıb bu sözü təkrar etdi: «Qızıl, qızıl!»

Baharın bəslədiyi ceyran balasını ingilislə peşkəş Sonanın özü aparmalı olur. Və yolda «əlindən qaçırır»... Qaçmış ceyran balasını tutmaq fikrinə düşən ingilislə isə ceyran balası yox, eşşək balası - qoduq qismət olur...

Mir Cəlalın çoxşaxəli, çoxspektrli üslubundan, yaradıcılıq qüdrətindən gələn (və bir qədər də Mirzə Cəlilin təsiri ilə mükəmməlləşən) satirik təhkiyəsi hərəkətə gəlir:

«Mister fikirləşdi ki, yəqin bala ceyrandır, buynuzu çıxmayıb. Boynunun iriliyi onu təəccübə saldı. «Bəlkə, - dedi, bu da ceyranın bir cinsidir». O, qamışlığın qırağında fənər işığında tutduğu ceyranı ətraflı gözdən keçirirdi. Şofer də bir qıraqdan durub içindən gülürdü. O, bildiyini demək istəyirdi, lakin cəsarət eləməirdi.

...Mister qəzəblə qoduğa bir təpik vurub nifrətlə geri çəkildi. Heyvanın başına üç patron sıxdı, ölüsünə barmağını silkələdi:

-Sabah mən o yüzbaşının dərisinə saman təpədməsəm, böyük britaniyalı adı mənə haram olsun! Qoy aziyatlar bilsinlər ki, kiminlə zarafat edirlər!»

Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsində ingilislərin iştirakı, tarixdən məlumdur ki, nə qədər ciddi siyasi reallıq olsa da, o qədər də tragikomik olaylarla yadda qalmışdır... Və Mir Cəlal azsaylı Azərbaycan yazıçılarındandır ki, bu mövzuya xüsusi həssaslıqla yanaşmış, bu günə qədər zərb-məsəl olaraq qalan strateji münasibətini bildirmişdir... Və bu münasibətin nə qədər mükəmməl etnoqrafik (və etnopsixoloji!) əsasları olduğunu bir daha göstərmək üçün bir az uzaqdan başlamaq lazım gəlir...

«İşıqlandıqca adamlar bir-birini diqqətlə seyr edirlər: kimi qabağına qatdığı sağmal inəyini, kimi qoyun-quzusunu haylayıb satmağa aparır. Uzaq kəndlərin hansındansa, bir kişi eşşək üstündə bəkməz gətirir. Piyadaların bəzisi qoltuğunda boğça, bəzisi çiynində heybə, bəzisi dalında bir şələ odun, kimisi qucağında samovar aparır. Budur, cavanca bir gəlin, boğazından kəsib yığdığı yumurtaları ağzına saman tökdüyü səbətdə bazara aparır. O, qulpsuz səbəti bala kimi bağrına basmışdır. Ehtiyatla, başaşağı yeriir. Ağ yabısına şor motalı, bir az da güzəm yükləyib üstünə minən uca, bir gözdən mayıf adam «xəbərdar» deyib piyadaları keçir. Ot arabasının dalınca gedən qoca enlikürək, qarasaqqal kişi bir əlində ları xoruz, bir əlində də bir torba zoğal qurusu aparır, çarığının bağını bərkitmək üçün yolun kənarına çəkilir. Karvan onu gözləmir. Uzun yolu tez qət etmək üçün sakit yeriən və həftəbazarına doğru gedən bu əhali karvanının üzü payız havası kimi tutqun idi. Deyərdin onları səhər-səhər isti yataqdan zorla qovmuşlar. Gözə görünməyən naməlum bir qüvvə onları qamçılaya-qamçılaya bazara, cibi dolu, tamahkar alverçilərin hüzuruna aparır. Çoxunun sifətindən şikayət yağır. Kiminin də odlu gözləri qəzəb saçır. Sanki o qəzəbli baxışlar xalqa ehtiyac və qara gün gətirən «naməlum qüvvəni» axtarır.

...Sona da o yolun yolçusudur. Bu, onun ilk bazar səfəridir. Ömründə birinci dəfədir belə bir karvana düşür, birinci dəfədir həftəbazarına gedir və evindəki «var-dövləti»nin son mətahını, «Yusif-Züleyxa» xalçasını satmağa aparır...»

Ümumiyyətlə, «Bir gəncin manifesti»ndə bir sıra bu cür mükəmməl mətn parçaları vardır ki, öz-özlüyündə bütöv sənət əsəri, böyük yazıçının təkrarsız yaradıcılıq istedadının əvəzsiz məhsuludur. Və bu, yalnız ana dilinin ruhuna hakim olan bir qələm (və söz) adamının qüdrəti deyil, həm də dahi bir rəssamın tablosu, ondan da az dahi olmayan bir bəstəkarın simfoniyasıdır...

Ən başlıcası isə, bu, Azərbaycan tarixinin məlum dövrünün heç bir tarix kitabında bu dərəcədə təsirli (və obyektiv!) təsviri mümkün olmayan məsum mənzərəsidir... Hər şeyin məcburiyyət üzündən bazara çıxarıldığı, dəyər-dəyməzinə satıldığı illərdir...

«-Bacı, qiyməti neçədir?

Sona bir az duruxdu.

Kənddə qiymət qoydurub sonra bazara aparmağı düşünmüşdüsə də səhər tezdən çıxanda tamam unutmuş, xalçanı götürüb yoluna düzəlmişdi. Özü isə ürəyində bir qiymət tutmamışdı. Tuta da bilməzdi; çünki bu satış, bazar mali

deyildi. Onun qiyməti isə heç vaxt və heç bir pulla ifadə edilə bilməzdi. Sonanın inandığı adam olsa nə qiymət deyərdi? Onda deyərdi: «Xalçanı apar, əvəzinə tabağıma çörək, Mərdanımı qurtarmaq üçün rüşvət pulu ver».

Yazıçı demək istəyir ki, nəyi varsa bazara çıxarmağa, adət etmədiyi texnologiyalarla satmağa məcbur olmaqla yanaşı, xalqda bu alqı-satqıdan gələn «gəlir»in dəqiq ünvanı, təyinatı barədə aydın təsəvvür də yoxdur... Nə satılır?.. Niyə satılır?..

Və Sona tarixi bir qərar qəbul edir:

«...Xalçanı çəkib aradan yığdı və pəhləvan kimi qoltuğuna vurdu:

-Sətmirəm, - dedi, - vəssalam!

Xalçanın küləyi, soyuq və kəsərlə silah kimi ingilisin boz sifətinə dəydi. Mister vahiməyə düşmüş kimi geri-geri çəkildi. Alt çənəsini laxlatdı. Tacir onun dediyini qadına tərcümə etdi:

-Görürsən? Düzü elədir. «Hara getsə, - deyir, - onu mən alacağam».

Sona daha da acıqlandı. İti və həyəcanlı nəzərlərlə həm taciri, həm misteri süzüb əli ilə qəti rədd işarəsi verdi:

-İtə ataram, yada sətmərim!

Sona arxasını mistərə və tacirə çevirib elə cəld gedirdi ki, deyəsən evdə yağı daşır. Onun dalınca iki hərəkətli canavar gözü baxır, yanırdı»...

Bu atalar sözü neçə illər idi ki, Azərbaycan xalqının bədii-fəlsəfi təfəkküründə mövcud idi. Mir Cəlal yeni tarixi dövrdə yerində, məqamında elə xatırlatdı, elə aktuallaşdırdı ki, o, bütöv bir milli ideoloji prinsipə, öz gələcək taleyini həll etməli olan xalqın əlində mənəvi silaha döndü... Və təsadüfi deyil ki, XX əsrin sonlarında - artıq böyük yazıçı-mütəfəkkirin bu dünyada olmadığı illərdə də həmin silah - prinsip müstəqillik uğrunda mübarizə aparan xalqa ilham verən ideya-estetik amillərdən biri idi...

Baharın romanı onun faciəli aqibətilə bitir...

«Məşədi kirməmiş, dimdikli tərəzi şaqqıldayır, sarı zənbillər yağlı ətlə dolurdu. Güclü və zalım qış qüvvəsini ancaq yoxsullara bildirirdi. Həyat öz soyuq şiddətilə kiminə divan tutur, ılıq ləzzətilə kiminə meydan açır, soyuq dövrən öz qansızlığı və amansızlığı ilə davam edirdi.

Yalnız o balaca və adamsız uşaq yox idi. Yenicə çiçəklənən Bahar, qışın cəngəlliyində məhv olmuş Bahar daha yox idi. Ondan acı bir xəyal qalmışdı. Baharın cırıq, köhnə papağı yolda, qar üstündə qaralırdı. O da sahibi kimi kimsəyə lazım deyildi...»

Və «Bir gəncin manifesti» bundan sonra bütün diqqəti böyük qardaşın - Mərdanın ictimai-siyasi tərcümeyi-halı üzərində cəmləşdirir...

«Mərdan bir ah çəkdi, kənddə sahibsiz qoyub gəldiyi anasını, qardaşını xatırladı. Bu qışın günündə lüt-ayaqyalın uşağın yaman halını düşündükcə onu od götürürdü: görəsən, kimlərin tövləsində daldalanır. Görəsən, acından kimə yalvarır. Göyərmiş əllərlə, görəsən, kimin damında qar kürəyir...

Mərdan anasının, beş-altı aydan bəri buraxıb gəldiyi ailənin bütün əzab-əziyyətlərində özünü məsul və müqəssir gördü. «Burada dünyanın düzəlməyi ilə məşğul olursan, öz doğma ana və qardaşının halından xəbər tutmursan. Onların kimi var? Onlar sənə əlinə baxırlar»...

Mir Cəlalin yaradıcılıq təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının istedadlı (və milli düşüncə təmayüllü) nümayəndələri mövcud şərtlər daxilində belə, xalqın həyat ideallarını kifayət qədər dəqiqliklə əks etdirmiş, yeni dövrün (qeyd edək ki, bir çoxlarının indiyə qədər təsəvvür etdiyinə əksinə olaraq, «yeni dövr» anlayışı «sovet dövrü» anlayışından çox-çox geniş, çox-çox rəngarəng və çox-çox tarixidir) ədəbiyyatını yaratmışlar. Və mühüm cəhətlərdən biri də budur ki, yeni dövr bütün ehtirasları, emosional iddiaları, tərəddüdləri, ideoloji axtarışları ilə bütövdür... Azərbaycanın müasir mədəni,

sosial və siyasi varlığı bu xaotik (və amorf!) bütövlükdən yaranırdı... Yer kürəsi toz-dumanlıqlardan yarandığı kimi...

Nəyin «daxili», nəyin «xarici» problem olduğunu müəyyənləşdirmək mümkün deyildi...

Anası Sona kimi Mərdan da ingilislə üz-üzə gəlməli olur, ancaq təbii ki, fərqli səviyyədə...

«Qənbər irəli yeridi:

-Sən nə haqq ilə Böyük Britaniya hökumətinin nümayəndəsini...

Mərdan onun sözünü ağzında qoydu.

-Britaniya nümayəndəsi yeddi iqlim basa-basa burada, Azərbaycanda nə qələt eləyir? Sizin Britaniya ağaları ilə qohumluğunuz haçandandır?..

...Zahirindən, libasından sadə bir çoban, biçinçi, «acından ölməyə macal tapmayanın biri» zənn etdiyi bu nazik oğlanın ağzından çıxanlara Qənbər inana bilmədi. O güman etdi ki, bu sözlər kiminsə, oxumuş, çoxbilmiş bir adamın ağzından çıxır»...

Bu, o deməkdir ki, sahibsiz bir ölkənin daxili ilə xarici arasında heç bir hədd-hüddud yoxdur, əgər belə demək mümkünə, astarı üzünə çıxmışdır. Bilmək olmur ki, diplomatiya oyununu «xarici»yə qarşı oynayasan, ya «daxili»yə... Çünki «xaric» bütün gücü, təsir dairəsinin əhatəliliyi ilə «daxil»dədir. Və bu daxilədəki «xariciliyi» xalqın təkə siyasi yox, mənəvi varlığından da qoparıb çıxarmaq üçün diplomatiyanın analoqu olmayan üsullarını tətbiq etmək lazım gəlir... Dövlət qulluqçusu olan komendant, Qənbərin əlindən Mərdanı məhz bu «üsul»la xilas edir:

«Zəhmət çəkin, Qənbər, bu işə istiqanlı yanaşmayın, qarşınızda duran atəşşək oğrusu deyil, Böyük Britaniya dövləti-hümayuni işində... Bu siyasi canidir. Bu saat mən təcili yatab ilə onu millət məhkəməsinə göndərəm. Orada necə lazımdır, divanını tutarlar. Xəbəri sizə çatır. Xahiş edirəm, mənə mane olmayasız ki, iş gecikər, qatar yola düşür. Buna mən məsulam. Cavab istəyirlər. Atamı yandırarlar...»

«Bir gəncin manifesti»ndə iki etnososioloji məqam ayrıca izah və ya təhlil tələb edir: onlardan birincisi xalqın təbii ağıl, düşüncə, mühakimə istedadı, ikincisi isə nə qədər müxtəlif siniflərə, silklərə, zümrələrə ayrılrsa da milli bütövlüyüdür ki, bunlardan birincisi daha mühümdür. Və tarix dəfələrlə göstərmişdir ki, azərbaycanlı düşdüyü yeni şəraitdən kifayət qədər rahat baş çıxarmağa, gözlənilməz, yaxud adət etmədiyi hadisələri ilk baxışdan düzgün qiymətləndirməyə, tədricən zəruri təcrübə qazanıb düzgün qərarlar çıxarmağa qadirdir.

Biz bunu «Bir səfirin manifesti»ndə də görürük... Hafiz Paşayev hansı şəraitdə, hansı şərtlər daxilində səfir təyin olunduğunu yazır...

«1992-ci il noyabr ayının 13-də Prezidentin fərmanı ilə mən Azərbaycan Respublikasının Vaşinqtonda Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri təyin olundum. Səlahiyyət dairəmə eyni zamanda Kanada, Meksika, Kuba və digər Latın Amerikasına ölkələri də daxil edilmişdi. Yaxşı yadımdadır, şair Nəriman Həsənzadə zəng edib məni təbrik etmişdi və zarafatla demişdi ki, Elçibəy dünyanın yarısını sənə tapşırıdı.

...Fərman verildəndən bir az sonra Prezident Əbülfəz Elçibəylə görüşdüm. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Prezidentlə görüşüm səfir təyin olunmaq barədə fərman verildikdən sonra baş tutmuşdu»...

Səfir davam edir:

«Fakt ondan ibarət idi ki, hər müsafirə xarici aləmdən müjdə gətirən və o aləmə müjdə apara biləcək şəxs kimi baxmağa məcbur idik. Azərbaycan sərhədlərindən kənarda nə qan bahasına əldə etdiyimiz müstəqillikdən, nə də başımıza gələn müsibətlərdən xəbər yox idi. Xarici aləmi öyrənmək və onu

müstəqilliyimizdən xəbərdar etmək istəyimiz güclü idi. Və təəssüflər olsun ki, təşrif gətirən hər bir müsafirin həqiqətən kim olduğunu araşdırmaq imkanımız yox dərəcəsində idi.

«Bir səfirin manifesti» müəllifi «Bir gəncin manifesti» müəllifi qədər səmimi analitikdir...

...«Yenicə formalaşmaqda olan Azərbaycan diplomatiyasının sıralarında məsuliyyət hissi güclü idi. Bu diplomatiyanın ilk nümayəndələri formal xarici siyasət təhsili almamışdılar. Kimi fizika alimi, kimi ədəbiyyatşünas, kimisə sadəcə, ingilis dili mütəxəssisi idi. Acı həqiqət ondan ibarət idi ki, yeni yaranmaqda olan dövlətin peşəkar mütəxəssislərə ehtiyacı çox idi. Belə mütəxəssislər isə yox dərəcəsində idi. Axı keçmiş imperiya daxilində azərbaycanlı vətəndaşın diplomatiya və ya idarəetmə sahəsində təhsil almaq imtiyazı yox idi. Yeni dövlət öz kadrlarını onların müstəqilliyə olan etiqadına görə seçirdi. Xaricə yollanan diplomatlarımızın brifinqi çox qısa olurdu. Tapşırıq birmənalı və sadə idi: Azərbaycan xalqını xaricdə ləyaqətlə təmsil etmək. İşin inceliklərini isə işlədikcə öyrənməli idik. Daha dəqiq desək, diplomat təyin olunmuşduq, diplomatiyanın nə olduğunu isə özümüz öyrənməli idik».

Bu isə o deməkdir ki, müstəqillik hansı mənadasa nemətdir, ancaq səlahiyyət deyil... Xüsusilə hər cür müstəqilliyə «yiye durmaq» iddialarının tüğyan etdiyi müasir dünyada... Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduğu ilk illərdə onun cəzasını «layiqincə» çəkdi, bədəlini lazımınca ödədi: ərazimizin beşdən biri işğal olundu, minlərlə vətəndaşımız qırıldı, bir milyon azərbaycanlı qaçqın düşdü... Və ən təhlükəlisi isə o idi ki, daxili hərcmərclik, iğtişas, dövlətə itaətsizlik başladı...

Yeganə bir təsəlli vardı ki, o da milli (və mütərəqqi!) qüvvələrin müstəqilliyə inamı, ondan duyduqları qürur və bu qüruru bir də heç zaman itirməmək cəhdləri idi...

«1993-cü il fevralın 6-da «Aeroflot»un təyyarəsi Vaşinqtonun Dallas hava limanında yerə endi. On üç saatdan çox yol uçmuş sərnəşinlər səbirsizliklə təyyarədən çıxmağa can atırdılar. Çıxış isə bir qədər gecikdirilməli oldu. Sərnəşinlər öz aralarında rusca gileyləndiyi bir vaxtda, xüsusi qonaqlar üçün ayrılmış minik maşını təyyarəyə yaxınlaşdı. Bir daha çıxışa can atan sərnəşinləri sakitləşdirən amerikalı dövlət məmuru təyyarəyə qalxaraq ingilis dilində ucadan elan etdi: «Azərbaycan Respublikasının Səfiri Hafiz Paşayev və xanımı çıxışa dəvət olunur». Səs-küy bir anlığa sükutla əvəz olundu. Yüzlərlə rusun istehzal baxışı altında mən, həyat yoldaşım Rəna xanım, qızım Cəmilə və oğlum Camal özümüzlə yol açaraq çıxışa doğru irəlilədik. Minik maşınının qapıları bağlandı və təyyarədən ayrıldı. Ruslar isə gözləməli oldular»...

...Mərdan tədricən peşəkar inqilabçıya çevrilir...

«Mərdan bu yerdə dayanıb nəfəsini dərir, həm də sıxlaşıb dayanan, papağı ilə tərini silən, gözlərini onun üzünə dikən kəndlilərə diqqət edir. Kəndlilər, sanki bu «rəncbər»dən gözləmədikləri təzə sözləri yaxşı eşitmək iştahası ilə daha da sıxlaşıb, irəliyə can atırlar.

Mərdan, sanki dediklərinə yekun vuraraq, bir az da ucadan danışır:

-Bədir daha! Biz ki, indi fəhlə-kəndli hökumətini yaratmışıq, biz ki, indi qanlar bahasına işləri öz əlimizə almışıq, gerek neyləyək? Birinci borcumuz budur ki, gerek ayılaq! Ayılaq, yoldaşlar! Dost-düşməni tanıyaq!»

Lakin Mərdan anlayır ki, o, yeni həyatın tələblərinə tam cavab verməkdən hələ çox uzaqdır... Tək ona görə yox ki, yazı-pozu bilmir, klassiklərin əsərlərindən xəbərsizdir, həm də ona görə ki, «yeni həyat»ın özü də ziddiyyətlərlə, anlaşılmazlıqlarla, «improvizasiya»larla doludur...

«Çaybulaq kəndində bu lap açıq görünürdü. Qarakişi adlı bir kəndli iclasda qalxıb «höcət» edirdi.

-A bacioğlu, - deyirdi, - sən hampanın torpağını talayıb mənə verməklə, əkdiiyim-biçdiyim halal olarmı? Biz müsəlmanıq axı! Allah Quranda deyib özgə iynəsi ilə tikilmiş paltar geyib namaz qılsan, batildir. Sən indi gətirib özgənin yerinə xış salmaq, toxum səpmək istəyirsən, bu hansı dində var? Onun məhsulu it qanından haramdır! Onu yemək olarmı, ona əl vurmaq olarmı?!

Qarakişinin dediklərini təsdiqləyənlər də oldu.

Mərdan ona belə cavab verdi:

-Haram-halal mövhumatdır, yoldaş! Hampanın yeri bizə ana südü kimi halaldır.

Qarakişi daha da pis danışdı:

-İndi ki, haram-halal yoxdur, o minib gəldiyiniz arabanı mənə verin, bostanıma peyin daşıyım!

Mərdan dedi:

-O bizim deyil, sənin kimi bir kəndli qardaşıdır.

-Yer də elə! Özgə malını...

Mərdan öz inamında möhkəm olan kəndlini başa sala bilmir. Və ona məsləhət görürlər ki:

«-Sən gerek haram-halal məsələsini qoymayaydın.

-Mən qoymadım, o özü açdı.

-O çox da açdı. Sən gerek sübut eləyəydin ki, yer hampanın deyil. Deyəydin yerdir, hampa qoluzorlu olub, çəkib yoxsulun əlindən alıb. Yer əkəndir. Elə desən, sözü kəsilərdi. Sabir neçə il bundan qabaq gör nə yaxşı yazıb:

Zəhmət əkənin, güc öküzün, yer özününkü,

Bəyzadələri, xanları neylərdin, İlahi?!

Sən gerek bunu deyəydin. Kəndlilər Sabirin sözünə inanırdılar»...

Hər iki «Manifest»də Güney Azərbaycan mövzusunda qarşısalınmaz bir həssaslıq var: bunun birinci səbəbi Mir Cəlal ailəsinin Şimala Cənubdan gəlməsidirsə, ikinci (və daha mühüm) səbəbi hər iki müəllifdə Azərbaycan xalqının bütövlüyü təsəvvürünün canlılığı, mükəmməlliyi və perspektivliliyidir...

«Birdən orta boylu, kiçik, qara papaqlı, misri libas geyinmiş bir cavan adam göründü. Pəncərə qabağında dayandı, kənara yayılan gur işığın önünü kəsdi. Bu, iranlıların «şahənşah» dedikləri, «Molla Nəsrəddin» məcmuəsinin şirin qəhqəhə ilə aləmə tanıtdığı, yaşı düşməsə də İran xalqının boynuna minməyə tələsən, qol çəkməyi təzəcə öyrənən Sultan Əhməd idi. Onun kök üzünü enli və sallaq idi. Qulaqlarının qabağına sallanan qalın tükədən məlum idi ki, sıx saç var. Şah bir xeyli vaxt şəkil kimi durdu. Sanki fotoqraf qabağında dayanmışdı. Sonra bir sağa, bir sola meyil edib yavaşca başını tərpətdi, yenə yox oldu.

Mərdan ərizəçilərin qapıdakı ingilis mühafizlərilə dəyişdiyini eşidirdi. Orkestr mane olsa da, vaqonun ağzındakı qalmaqal ucalırdı. Fit çalındı. Mərdan ətrafa boylandı. Heç kəsin gözləmədiyi bir anda qatar hərəkətə gəldi».

Şah ilə «görüş» Gəncə vağzalına yağışmış İran mühacirlərini tamamilə məyus edir...

«Bir səfirin manifesti» müəllifi Amerikadakı Azərbaycan mühacirətini indiyə qədər bu mövzuya həsr olunmuş heç bir əsərdə görmədiyimiz bir miqyasda (və peşəkarlıqla) təhlil etmişdir...

«ABŞ-da yaşayan azərbaycanlı icması vahid tərkibli deyildir. Bu icmanın əksəriyyətini islam inqilabı zamanı İran Respublikasından qaçıb, Amerikada sığınacaq tapan azərbaycanlılar təşkil edir... Əlbəttə, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyindən keçən dövr ərzində bu qrup daxilində etnik mənsubluq və mentalitetin müəyyən mənada təkamül etdiyini müşahidə etmək olar. Bir şeyi nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, bu qrupun əksəriyyəti İran

Respublikasında doğulmuş, fars mədəniyyəti təsirində böyüyüb, boya-başa çatmışdır. Lakin onlarda azərbaycanlılıq həddindən artıq güclüdür, varlıqlarında Azərbaycan mədəniyyətinin xüsusi çəkisi vardır».

Və səfir davam edir:

«İndiyə kimi yadımdadır, Vaşinqtona gələndən bir qədər sonra azərbaycanlı icmasının bir sıra nümayəndələri ilə səfirlikdə görüşürdük. Ehtirasları cilovlamaq qeyri-mümkün idi. Yeni Azərbaycan Respublikasının onlara hansı gözlə baxdığını bilmək istəyirdilər. «Xeyli xub, səfir bəy. Ağa, bizə deyən görək, Siz bizə hansı gözlə baxırsuz. Yeni sizlər bizi azərbaycanlı hesab edirsiniz, ya fars sayırsuz?» Ehtiraslarla yanan bu gənc əslində təmsil etdiyi icmanın uzun müddət cavab tapmaq istədiyi bir sualı verirdi. Azərbaycanlılıq nə deməkdir? Bu məfhumu coğrafi sərhədlər və ya vətəndaşlığı isbat edən pasportla ölçmək olarmı? Və əgər bu mənsubluğu sərhədlər daxilinə salmaq, pasportla sübut etmək olmur, o zaman onu hansı məkanda və ya ideologiyada axtarıb tapmaq olar?»

Azərbaycan diasporu, onun tarixi və müasir durumu barədə uzun illərin ardıcıl, hərtərəfli müşahidələrinin, təhlillərinin nəticəsi olaraq, Hafiz Paşayev yazır:

«ABŞ-da Azərbaycan diasporu haqqında yürüdülməyən fikrin və ya siyasətin əsasını ilk növbədə, aşağıdakı mülahizələr təşkil etməlidir: bu diaspor gəncdir, müxtəlif istiqamətlərdən gəlmiş, müxtəlif səbəblər üzündən bir yere toplaşmışdır. Yaşı az, tərkibi çoxşaxəli, mentaliteti rəngarəng olan bir diasporun formalaşması mürəkkəb bir prosesdir, vahid fikrə əsaslanma bilməz.

Şübhəsiz, diasporun formalaşmasında təşkilat kimi qurumların böyük əhəmiyyəti vardır. Bu cür təşkilatlar arasında Amerikanın Azərbaycan Cəmiyyəti və Ümumdünya Azərbaycan Konqresinin rolu böyükdür».

Səfir çox mühüm (və tarixi!) bir məsələyə toxunur:

«Adətən, bağlı qapı arxasında keçirilən görüşlərin məzmunu bağlı qovluqlarda qalır. Belə də olmalıdır. Bu xatirələri yazdıqca etika və diplomatiya normalarına tam riayət etməyə çalışmışam. Lakin indi bir faktı açıqlamaq istədim. Bunu özümə mənəvi borc hiss etdiyimi tam qətiyyətlə qeyd edirəm. Klinton-Əliyev görüşündə müzakirə olunan məsələlərdən biri də cənubi azərbaycanlıların vəziyyəti idi. Vaxtın darlığına baxmayaraq, Prezident Əliyev İranda 30 milyona yaxın azərbaycanlının yaşadığı barədə Prezident Klintonla məlumat verdi. Müstəqil Azərbaycanın Prezidenti Amerika Birləşmiş Ştatları kimi fəvqəldövlətin başçısı ilə görüşürdü. Məmləkətinin kifayət qədər problemi olmasına baxmayaraq, Prezident vaxt tapıb, millətinin sanki unudulmuş bir parçasını da beynəlxalq gündəliyə salmışdı».

Əlbəttə, belə bir faktın geniş ictimaiyyətə bildirilməsi yalnız məlumat xarakteri daşıyır, həm də öz-özlüyündə çox böyük mənəvi-ideoloji əhəmiyyət kəsb edir.

Hafiz Paşayev «Bir səfirin manifesti»ndə yeni Azərbaycanın qurucusunun - Ümummilli Lider Heydər Əliyevin unudulmaz obrazını yaratmışdır...

«1993-cü ilin yayında mənə Dövlət Departamentinə görüşə dəvət etmişdilər. Klinton administrasiyasının yüksək vəzifəli şəxsləri Azərbaycanda yaranmış vəziyyətdən narahatlıq hissi keçirirdilər. Keçmiş «Politbüro» üzvü, «KQB» sədri hakimiyyətə gəlmişdi. Mənə verilən suallarda sərtlik hissini duymamaq qeyri-mümkün idi... Üstündən bir neçə ay keçir və mənə bir daha Dövlət Departamentinə dəvət edirlər. Eyni otaq, eyni şəxslər. Bu görüş isə o görüşdən deyildi. ABŞ hökumətinin üzvü gülümsəyən məmurları bu dəfə özlərini rahat hiss edirdilər. Onların fikrincə, Heydər Əliyev Azərbaycanın ümididir və nəinki Azərbaycanda, ümumiyyətlə bölgədə sabitliyin dayacağı ola bilər. Əvvəlki görüşün gərginlik və sərtliyi mehribanlıqla əvəz olunmuşdu».

Səfir davam edir:

«Siyasət yetişmiş sənətkarlar meydanıdır. Heydər Əliyev belə sənətkarlardan idi. Zənnimcə, millətpərəstlik, professionallıq və dövləti idarəetmə təcrübəsi bu şəxsin ən böyük istedadı idi. Ümumdünya geopolitik şahmat taxtasında məharətli oyunçu kimi tanınan və bu ləqəblə də tarixdə qalacaq Heydər Əliyev istər daxildə, istərsə də xaricdə siyasi şahmat oyununu məharətlə udub, müstəqilliyimizin qorunması və inkişafında həlledici rol oynayıb. Bu mənada bu şəxsin bir siyasi xadim kimi Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə xidmətləri əvəzsizdir».

«Bir səfirin manifesti»ndə Ümummilli Liderin dövlət quruculuğu (və idarəçilik) üsulu yüksək dəyərləndirilməklə yanaşı, onun şəxsi iradəsi, diplomatik maneraları da dəqiq müşahidə-epizodlarla xatırladılır:

«Dik gəzirdi. Əzəmətini itirmirdi. Elə NATO-nun tədbir zalına da eyni əzəmət və qürurla daxil oldu. Hərçənd, heç kəs hiss etmirdi ki, cəmi bir gün əvvəl Corc Vaşinqton Universitetində tibbi müayinədən keçmişdi. Bu onun Amerikada ilk tibbi müayinəsi idi. Dəmir iradəsi vardı bu insanın. Eyni iradə ilə də NATO tribunasına qalxdı və çıxış etdi».

Hafiz Paşayev on üç illik diplomatik fəaliyyəti ilə Amerikanı bir peşəkar olaraq özü və Azərbaycan dövlətinin rəsmi xarici (beynəlxalq!) siyasəti, «Bir səfirin manifesti» ilə isə bütün Azərbaycan ictimaiyyəti (və tarixi!) üçün kəşf etdi...

«Məşhur ingilis yazıçısı Mark Tven ABŞ Konqresinə istinad edərək, onu axırıncı qanuni cinayətkar sinif adlandırmışdı. Üstündən bir əsr keçməsinə baxmayaraq, Mark Tvenin bu sözləri öz qüvvəsində qalır».

Və əlavə edir:

«İndiki kimi yadımdadır, uzun zaman Konqresin üzvü olan və yüksək nüfuza malik senatorlardan biri öz köməkçisini bir dəfə yanıma göndərmişdi. Bir qədər söhbətdən sonra köməkçi gəlişinin səbəbini izah etdi. Sən demə, senatorun vəziyyətdən yaxşı xəbəri vardır, amma seçki dairəsində seçicilərin əksəriyyəti erməni olduğu üçün Azərbaycanın lehinə səs verə bilməz. Senator ümid edir ki, biz onu başa düşərik və üzr istəyir. Absurd idi, lakin senatora hörmətim də artdı. Heç olmasa, fürsət tapıb üzr istəmişdi.

Siyasi sistemin çatışmazlığı ədalət və həqiqəti kölgədə qoya bilər. Konqres üzvləri yalnız istefa verdikdən sonra 907-ci Bölmənin ədalətsiz olduğunu açıq etiraf edirdilər».

Səfir Amerika ermənilərinin düşüncə tərzinin təkçə diplomat yox, həm də cəmiyyət filosofu olaraq aydın (və mükəmməl) şərhini verir:

«Amerikada erməni icmasının radikal mövqedən çıxış etməsi yeni bir fakt deyildir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin qızışmasında bu icmanın xüsusi rolu olub. Zənnimcə, Ermənistan erməniləri ilə diaspor erməniləri arasında kifayət qədər fərq vardır. Diaspor sıralarında radikalıq daha güclüdür. Erməni icmasının mentaliteti tarixin müəyyən bir halqasında ilişib qalıb. Bu icmanın şüuru keçmişin yükündən xilas ola bilmir. Zaman keçir, siyasi və gündəlik reallıqlar dəyişir. Lakin tarixin müəyyən bir anı erməni icmasının şüur və yaddaşını əsirlikdən xilas etmir. Bu icma arasında nifrət və ikrah hissi o qədər güclüdür ki, onun gözləri gələcəyi görməkdən, qulaqları isə məntiqi eşitməkdən məhrumdur».

Və ümumiləşdirir... Özü də son dərəcə səmimiyyətlə... Və peşəkarlıqla...

«Əminəm ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunacaq, erməni və Azərbaycan xalqları yenə yanaşı yaşamağa olacaqlar. Lakin bir şeyə də tam əminəm. ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin inkişaf yolu heç vaxt hamar olmayacaq. Bəlkə də əlli və ya yüz ildən sonra bu sətirləri oxuyanlar gülümsəyib fikirləşəcəklər ki, Hafiz Paşayev çox sadələvh bir səfir olub. Kaş

belə də olaydı. Kim bilir, bəlkə əlli və ya yüz ildən sonra ABŞ siyasi sistemi kökündən dəyişəcəkdir? Lakin nə qədər ki o sistem dəyişməyib, Vaşinqtonda oturan Azərbaycan səfirinin baş ağrısı kəsməyəcək və xarici siyasət aparatı Bakı ilə Vaşinqton arasında münasibətlərdə elastikliyi, çevikliyi saxlamaq və ictimai fikri lüzumsuz ehtirlaslardan uzaqlaşdırmaq məcburiyyətində qalacaq».

«Bir səfirin manifesti» Azərbaycanın Amerikada təbliği məsələsinə də geniş yer ayırır.

Və «Azərbaycan İnternəşinal» jurnalı üzərində xüsusi dayanır:

«Azərbaycan İnternəşinal»ın müvəffəqiyyətində çoxlarının rolu olub. Bu şübhəsizdir. Lakin bu jurnalın tanınmasında, onun yüksək səviyyədə təqdim olunmasında Prezident Heydər Əliyevin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Betti Bleerin Prezident Əliyevlə ilk müsahibəsi indiki kimi yadımdadır. Dayanmadan danışdı. Bu şəxs haqqında öz fikrinin tam dəyişdiyini yorulmadan təkrar edirdi. Betti Bleer Heydər Əliyevin simasında əsl dövlət xadimi ilə üzləşmişdi. Heydər Əliyev «Azərbaycan İnternəşinal»ın timsalında mühüm və nüfuzlu bir beynəlxalq nəşrin olduğunu anlamışdı. Rəğbət qarşılıqlı idi. Prezident bu jurnalı dəstəkləmək fərsətini əldən verməzdi. Vaxtaşırı Betti Bleer və Piruz Xanlı ilə görüşərdi. Bu görüşlər jurnalın yeni nömrəsinin çıxdığı vaxta təsadüf etdikdə, Prezident öz marağını nümayiş etdirirdi. Jurnalın redaksiya heyəti ilə hər bir görüş televiziya ekranlarında təkrarlanardı, bu barədə ictimai mətbuatda məlumat verilərdi».

«Bir səfirin manifesti» bir diplomatdan daha çox, mənsub olduğu xalq (və dövlət) qarşısında öz vəzifə borcunu şərəflə yerinə yetirmiş bir vətəndaşın son sözü ilə başa çatır...

«2006-cı il iyul ayının axırı. Meh həsrətində olan Vaşinqton əslində sakit günlərindən birini yaşayırdı. İl boyu tüğyan edən siyasət dəhlizləri boşalmağa başlamışdı. Konqres üzvləri öz işini bitirib yay tətlinə getməyə can atırdı. Administrasiya gündəlik problemlərlə məşğul idi. İl boyu qapı döyən lobbistlərdən əsər-əlamət belə yox idi. Hər gün milyonlarla insanın həyatını dəyişmək ehtirası ilə fırlanan Vaşinqton siyasi çarxı sanki birdəfəlik dayanmışdı.

...Bu circıramalı yay günlərinin birində işimi bitirib Potomak sahilinə çıxmışdım. Qürub edən günəş mülayim mehə yol açır, azacıq da olsa nəfəs almağa imkan yaradırdı. Qərubsəmişdim. Bakı həsrətində idim. Xəzri dolu nəfəs almaq istəyirdim. Potomak sahilində gəzişirdim, xəyalım isə Dənizkənarı parkda idi. Küçə-bacada dost-tanışla rastlaşmaq, əl sıxmaq, bir stəkan çay ətrafında dərcləşmək, gündəlik əzabları bölüşmək istəyirdim. İtirmişdi Vaşinqton cazibədarlığını. Adi görünürdü mənə hər şey. Bakı həsrətində idim»...

«Bir gəncin manifesti»nə bütün bədii sifəti ilə birlikdə geniş mənada diplomatik təfəkkürün məhsulu kimi də baxmaq olar ki, həmin diplomatizm hələ kifayət qədər gənc (istedadlı!) yazıçının təkcə dövrün ideya-siyasi konyukturlarına münasibətdə çevik ideya-estetik reaksiyaları ilə məhdudlaşmayıb, təbii (və genetik əsasları) olan xalq diplomatiyası prinsipləri zəminində Azərbaycan xalqının müstəqilliyini təmin edəcək beynəlxalq oriyentasiyaların real şərtlər hüddündə xeyli dərəcədə dəqiq müəyyənləşdirməsində özünü göstərir. «Bir səfirin manifesti»nə gəldikdə isə, aydın hiss edilir ki, «Bir gəncin manifesti» ideya-məzmunca nə qədər diplomatikdirsə, «Bir səfirin manifesti» təhkiyə-struktur etibarilə bir o qədər bədii-poetiktir. Və nəticə etibarilə deyə bilərik ki, hər iki «Manifest» eyni genotipoloji idrak texnologiyalarına əsaslanmaqla milli yaradıcı təfəkkürün müxtəlif dövrlərdəki, yaxud mərhələlərdəki inkişaf səviyyələrini, özünüifadə (və özünütəsdiq) imkanlarını ardıcıl əks etdirir.

Hər iki yazıçı müdrikdir, hər iki diplomat müdrikdir... Və hər iki «Manifest» müdrik istedadın məhsuludur...

Təyyar SALAMOĞLU

“DİRİLƏN ADAM”

Balzak realizmi ilə sosrealizm arasında

Azərbaycan xalqının yaddaşında Mir Cəlal görkəmli nasir, ədəbiyyatşünas alim, pedaqoq-müəllim, əvəzedilməz şəxsiyyət kimi yaşayır.

Bəsirət gözünü açıb dünyaya ilk dəfə baxan və özünüdərkə can atan Azərbaycan vətəndaşı Mir Cəlali görkəmli Azərbaycan yazıçısı kimi tanıyır. Azərbaycanlılar üçün Mir Cəlal, öncə, duzlu-məzəli, satirik-yumoristik və eyni zamanda həyatın ən müxtlif problemlərinə ciddi münasibət ifadə edən hekayələr müəllifidir. Sonra Azərbaycan vətəndaşının təsəvvüründə oxunaqlı, şirin bir təhkiyəyə malik romanlar müəllifi olan Mir Cəlalin obrazı dolğunlaşır.

Bir-birinin ardınca yazdığı - “Dirilən adam” (1934-1935), “Bir gəncin manifesti” (1939), “Açıq kitab” (1941), “Yaşlılarım” (1946-1952), “Təzə şəhər” (1948-1950), “Yolumuz hayandır?” (1952-1957) əsərləri onu istedadlı roman ustası kimi tanıtmışdır.

Mir Cəlalin realizmi onun ilk romanı olan “Dirilən adam”da özünü bütün ciddiliyi ilə göstərmişdir. Yazıçının ilk romanı epizmə meyllidir. “Dirilən adam”la “Bir gəncin manifesti” romanı eyni tarixi dövrün hadisələrini əks etdirir. Romanların mövzu və problematikalarında yaxınlıq olsa da, “Dirilən adam”da Azərbaycan kəndinin mənzərəsi daha əhatəli planda əks etdirilmişdir. Hər iki roman “inqilab” ideyasına köklənsə də, realizmin həyat həqiqətinə sədaqət prinsipi və yazıçının böyük istedadı, dərin müşahidə qabiliyyəti reallığın acı mənzərələrini əks etdirməyə imkan vermişdir.

Tədqiqatlarda Mir Cəlal realizmində C.Məmmədquluzadə sənətinin ən yaxşı ənənələrinin yaşadığı dönə-dönə qeyd olunmuşdur. “Dirilən adam”la “Danabaş kəndinin əhvalatları” əsəri arasında analogi cəhətlər çoxdur. Hər iki əsərdə bədii məkan eynidir: Azərbaycan kəndi. Lakin bu kəndlər və bu kəndlərin bədii təqdimi eyni deyildir. Çünki C.Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi kənd XIX əsr Azərbaycan kəndidir. Mir Cəlal Azərbaycan kəndini XX əsrin əvvəllərinin ən təlatümlü vaxtında, taleyüklü zamanında təsvir edir. C.Məmmədquluzadənin təsvir etdiyi kənddən fərqli olaraq bu kənddə ictimai-siyasi hadisələr daha sürətlə bir-birini əvəz edir.

“Bir gəncin manifesti”ndən fərqli olaraq, “Dirilən adam”ın aparıcı qəhrəmanları bu ictimai-siyasi hadisələrin içində deyil. Hərgah ki, sosialist realizminin ideoloji prinsiplərindən irəli gələrək onların da yolu “inqilaba doğru”dur. “Bir gəncin manifesti”ndə olduğu kimi, bu əsərin də sonunda inqilab öz “mübarək və qırmızı” qədəmlərini Azərbaycan toprağına basır, patetik “yoldaşlar” ifadəsi “yeni dünya”ya çağırış kimi səslənir. Lakin fikrimizcə, romanın gücü, bədii sığlleti bu çağırışda deyil, sosial ədalətsizliyə, insana antiinsani münasibətə etiraz ruhundadır, bu etiraz ruhunun güclü realist

ifadəsindədir. Hansı zamanda və şəraitdə yaşamasından asılı olmayaraq, ölməmiş insanın öz sağlığını sübut edə bilməməsinin təsviri İnsana qeyri-humanist münasibəti tənqid kontekstini önə çıxarır. Qədirin talesizliyi və bu talesizlikdən doğan həyat "roman"ı ideoloji təfsirin geyindirdiyi "sınıfı don"a heç cür sığışmır, milli gerçəkliyin sosial bəlası kimi dərin bəşəri məzmun, mənə daşıyır.

Qədir-Qumru xətti insani sevgini, məhəbbət kontekstini, insanın təbii varlığının mürəkkəbliyini, gücünün bitib-tükənməzliyini, hələ qatı açılmamış sirlərlə dolu olduğunu önə çıxarmaqla məhdudlaşmır, böyük sevgi ilə yaşayan insanların yaşamaq haqqını təsdiq edir. Bu təsdiq pafosu romanın tənqid pafosu ilə dolu olan süjetində reallaşır. "Danabaş kəndinin əhvalatları"nda Xudayar bəy Zeynəbin həyatını faciəyə döndərir. Bu faciəni Bəbir bəy Qumruya yaşadır. Lakin fərqli üsul və vasitələrlə gerçəkləşdirilsə də, yaşamaq haqqını C.Məmmədquluzadə Zeynəbə, Mir Cəlal Qumruya verir.

Mir Cəlalin təsvir obyektinə çevirdiyi situasiya "Danabaş kəndinin əhvalatları"ndakından sərtir. Xudayar bəy heç olmasa əri ölmüş qadını özünə arvad etmək istəyirdisə, Bəbir bəy Qumrunun ərinə diri ikən ölmüş elan etməklə niyyətinə çatmaq istəyir. "Dirilən adam"da faciəvi situasiyanın kökü daha dərinlərə işləyir, sosial mühit və insan kontekstində bədii mənalandırma daha sərt həqiqətlərin açılmasına təkan verir.

Məsələ burasındadır ki, "dirilən adam" süjeti Mir Cəlalin romanını dünya ədəbiyyatının ən güclü ənənələrinə birbaşa bağlayır. Bu süjetin bədii ifadəsinə biz Balzak nəsrində rast gəlirik. Dahi fransız yazıçısının "Bəşərin komediyası" silsiləsinin birinci hissəsinə ("Əxlaqi etüdlər") daxil olan "Polkovnik Şaber" adlı bir povesti var. Əsər eyni adlı qəhrəmanın həyat tarixçəsini nəql edir: "Napoleon müharibələrinin qəhrəmanı və Napoleonun Misirdə çox böyük əhəmiyyəti olan qələbəsinə yaxından kömək edən polkovnik Şaberi Eylau döyüşlərində ölmüş zənn edirlər. Ancaq o, ölməmişdi, ağır yaralanmışdı. Sağaldıqdan sonra Parisə qayıdan Şaber özünün bütün əvvəlki hüquqlarının bərpa edilməsini tələb edir. Hamı onun gözünün içinə gülür, onu ələ salır və ittiham edirlər ki, guya o, ölmüş Şaberin adını qeyri-qanuni mənimsəmişdir. Arvadı ərə getmiş və Şaberin var-dövlətinə sahiblənmişdi. Şaber keçmiş var-dövlətinin geri qaytarılmasını tələb etdikdə, başda arvadı olmaqla, bütün cəmiyyət onun əleyhinə qalxır. Doğrudur, vəkil Dervil kimi namuslu bir adam tapılır və polkovniki müdafiə edir, ancaq Şaberi mübarizədən çəkinməyə vadar edirlər" (Yelizarova və başqaları. XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi. Bakı. 1964, s.401).

Sovet ədəbiyyatşünaslığında Şaber "burjua cəmiyyətinin qurbanlarından biri" kimi xarakterizə edilir, başqa sözlə, Balzakin burjua cəmiyyətinə kəskin tənqidi mövqedən yanaşması xüsusi qabardılır. Eyni zamanda, yazıçının "hər bir adi adamın haqqı olan bir şeyi əldə etmək, yəni öz adını geri qaytarmaq üçün" mübarizə haqqının olmasının romanın əsas ideya xəttini təşkil etməsi haqqında ədəbiyyatşünaslıq qənaətləri də meydana çıxmışdır. Xüsusi vurğulamaq lazım gəlir ki, bu ikinci ideya xətti povestin bədii həqiqətlərini daha çox içərisinə alır və "Polkovnik Şaber"in "dirilən adam" süjetində insana insani münasibət tələbi irəli çıxır. Bu münasibətin arxa plana atıldığı hər hansı bir cəmiyyət - quruluş Balzak realizminin kəskin tənqidi ilə üzbəüz qalır. Lakin Balzakin mövcud cəmiyyət quruluşuna kəskin tənqidi münasibəti onu bu cəmiyyət quruluşunu inkara aparıb çıxarmır. Hətta sovet ədəbiyyatşünaslığı belə, bir çox hallarda Balzak realizminə tendensiyalı - ideoloji yanaşmalarına baxmayaraq, etiraf edir ki, "Balzak heç yerdə və heç zaman burjua cəmiyyətini inqilabi yolla dəyişdirmək qənaətinə gəlməmişdir" (XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi, s.403). Demək, Balzakin burjua cəmiyyətinə tuşlanan tənqidi onu islah

məqsədindən irəli gəlir və məhz bu məqsədlə də insanın insana humanist yanaşmasını cəmiyyəti xilas edəcək, onu irəliyə aparacaq ən müstəqil bir yol hesab edirdi. Şaberin dilindən cəmiyyətə ittiham aktı kimi səslənən aşağıdakı sözlər bütövlükdə cəmiyyəti oyatmaq, vətəndaş şüuru formalaşdırmağa hesablanmışdı: "Mən əvvəlcə ölümlər altında dəfn edilmişdim, indi isə mən canlılar içində, rəsmi sənədlər, dəlillər, məni torpağa qayıtmağa məcbur etmək istəyən bütün bir cəmiyyətin altında diri-diri dəfn edilmişəm..." (O.Balzak. Seçilmiş əsərləri. Bakı. 2006, s.89).

Balzak Şaberin "canlılar içində diri-diri dəfn edilməsi"ni bədii təsvirin mərkəzinə çəkməklə insana antihumanist münasibəti cəmiyyətin xarakteri kimi dərk edir və onun povestdə qaldırdığı problemi məhz bu kontekstdə başa düşmək lazımdır.

Balzakın povesti ilə Mir Cəlalin "Dirilən adam" romanını öz diriliyini sübut edə bilməyən insan kontekstində müqayisəli təhlilə cəlb etsək, görərik ki, istər Balzakda, istərsə də Mir Cəlalda məsələnin mahiyyəti hər hansı konkret bir cəmiyyət, bir ictimai-siyasi sistem çərçivəsi ilə məhdudlaşmır, onun fəvqünə qalxır, beşəri bir problem, bütün zamanlar üçün aktual olan problem səviyyəsində idrak və inikas olunur. Bununla bərabər, həm Balzakın, həm də Mir Cəlalin yanaşmalarında zamanın xarakteri də öz izini qoyur.

Balzakın povestində Şaberin ölüm xəbərinin çıxması təşkil olunan məsələ deyil. Şaberi heç kim ölüm səyahətinə - gedər-gəlməzə göndərmir. Mühəribədə ön cəbhə iştirakçısının ölüm xəbərinin çıxmasında qeyri-təbii heç nə yoxdur. Balzakı da düşündürən və onun cəmiyyətin son dərəcə ciddi sosial və əxlaqi problemi kimi qaldırdığı məsələ bir təsadüf ucundan sağ qalan qəhrəmanın ölmədiyini sübut edə bilməməsi, cəmiyyətin onun diriliyinə, yaşamasına nəinki laqeyd, hətta kinayəli münasibətidir: "Başıma gələn əhvalatları söylədikdə, hamı məni dəli hesab etməyə başlayırdı... Orada xəstə bir fransız hörmət etsələr də, mən polkovnik Şaber olduğumu söylədikdə açıqdan-açıq üzümə gülürdülər" (O.Balzak. Göstərilən əsəri. s.88). Bu münasibət insan taleyinin ucuzlaşması, büsbütün dəyərdən düşməsi və nəticə etibarı ilə isə cəmiyyət əxlaqının pozulmasıdır. Balzakı narahat edən məsələnin bu tərəfidir. Pulun hakimiyyətinin cəmiyyət əxlaqını idarə edən bir gücə çevrilməsidir. İnsanın və nəticə etibarı ilə cəmiyyətin büsbütün maddi dünyaya köklənməsidir: "Arvadı ərə getmiş və Şaberin var-dövlətinə sahiblənmişdi" (XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi, s.401). Cəmiyyətin Şabərə münasibəti də güc sahibinin - var-dövləti mənimsəyən arvadın hərəkətləri ilə tənzimlənir.

Balzakın "Bəşərin komediyası" silsiləsinə daxil olan əsərlərindəki bəzi qəhrəmanları ədəbiyyatşünaslıq "şəraitin məğlub etdiyi qəhrəmanlar" adlandırır və bu sırada Qorio atanı ("Qorio ata"), polkovnik Şaberi ("Polkovnik Şaber") və Esteri ("Kurtiziankanın yüksəlişi və süqutu") xüsusi fərqləndirir. Bu qəhrəmanlar haqqında rus ədəbiyyatşünaslığında formalaşmış qənaətlərdən biri belədir: "Bunlar məhv olurlar, ancaq onları nə tamahkarlıq, nə mənsəbpərəstlik, nə də şöhrətpərəstlik məhv edir. Qorio ata, polkovnik Şaber, nə də Ester var-dövlət və şöhrət axtarmırdılar. Onlar həyatda çox təvazökar yaşamaq istəmələrinə baxmayaraq, yenə də məğlub olurlar. Onlar özlərinin ən adi insani hüquqlarını qorumaq istəyirlər, öz övladlarını sevmək və onlar tərəfindən sevilmək, öz şəxsi adlarını dəyişdirmədən yaşamaq, ailə qurmaq və s. arzu edirlər" (XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi, s.399). Balzak insana ən adi insani hüquqlarını qorumaq imkanı verilməsi uğrunda mübarizə aparır.

Belə bir mübarizə yolu tarixən Azərbaycan ədəbiyyatı üçün də səciyyəvidir. XX əsrin əvvəllərində C.Məmmədquluzadə "ölülər və dirilər" kontekstini məhz cəmiyyət əxlaqına tənqidi yanaşma prizmasından önə çəkmişdi. "Ölülər"in

məşhur "qəbiristanlıq səhnəsi"ndə İsgəndərin ölülərə müraciətlə dediyi sözlər, etdiyi nəsihətlər problemin Balzak zamanından keçən əsrə yaxın müddət ərzində, demək olar ki, dəyişmədiyini və aktuallığını qoruyub saxladığını göstərir.

Mir Cəlalin "Dirilən adam"da milli və dünya ədəbiyyatı tarixindən dönə-dönə keçən bu məsələyə qayıdışı əsərin yazıldığı zamanda problemin daha da aktualanması ilə birbaşa şərtlənir.

"Dirilən adam" mövzusunun dünya ədəbiyyatındakı ənənəsinin milli nəsrimizdəki təzahürü necə idi? Milli nəsrimizdə bu mövzunun işlənilməsində ənənəyə novator münasibət müşahidə etmək mümkündürmü? Ən nəhayət, Azərbaycan yazıçıları "dirilən adam" mövzusunə və süjetinə milli özünəməxsusluq qazandıra bilmişdimi? Balzaktan Mir Cəlala gedən yolu necə təsəvvür etmək olar?

Xüsusilə bir həqiqət heç bir şübhə doğurmur ki, Balzaktan Mir Cəlala gedən yol Mirzə Cəlil "körpü"sündən keçir və burada çox ciddi bir qanuna uyğunluq var. Bu qanuna uyğunluq, ilk növbədə, onların burjua cəmiyyəti qanunlarının qüvvədə olduğu zamanın yazıçıları olmasında və hər ikisinin bu cəmiyyət qanunlarına kəskin tənqidi münasibətində meydana çıxır. Balzak "... bütün burjua cəmiyyətini tənqid edir. Balzakin ən böyük xidməti ondadır ki, o, burjua münasibətlərinin əsasını təşkil edən ziddiyyətlərin daxilinə nüfuz edə bilmişdir" (XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi, s.383). Mirzə Cəlilin də "Danabaş kəndinin əhvalatları"nda "XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri feodal-patriarxal cəmiyyətdən burjualaşmağa doğru gedən Azərbaycan kəndinin doğru, düzgün, "tipik şəraitdə tipik xarakterlər"lə gerçək mənzərələrini yaratmasını", "Azərbaycan gerçəkliyinin "tarixi"ni təhlilini verməsi"ni (T.Əlişanoğlu) ədəbiyyatşünaslığımızın birmənalı elmi həqiqət kimi meydana qoymasını etiraf etməliyik. "Bəşəri komediya"nın "burjua cəmiyyətinin ictimai xarakterlərinin tarixçəsi" (XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi, s.386) olduğunu nəzərə alsaq, hər iki sənətkarın yaradıcılığında "tarixi" təhlilin əsas yazıçı məqsədinə çevrildiyini görmək mümkündür. Hər iki yazıçı yaradıcılıq metodu etibarilə bir araya gəlir və tənqidi realizmin kəskin tənqid pafosu hər iki yazıçıya milli cəmiyyət həyatını analitik bədii təhlildən keçirməyə imkan verir. Balzakin və Mirzə Cəlilin tənqidi realizmi gerçəkliyə sərt və güzəştisiz tənqidi münasibətlə də birləşir.

"Danabaş kəndinin əhvalatları"nı "Polkovnik Şaber"ə bağlayan, müəllif mövqelərini bir araya gətirən əsas cəhət nədən ibarətdir?

Hər iki əsərdə əri ölən (və yaxud öldüyü zənn edilən) arvadın başqasına ərə getməsi (və yaxud ərə getməyə məcbur edilməsi) motivi öndədir. "Polkovnik Şaber"də ərinin ölüm xəbəri çıxan qadının başqa birisinə ərə getməsi hadisəsi fonunda, "Danabaş kəndinin əhvalatları"nda isə əri ölmüş qadının başqa birisinə zorla nikah edilməsi fonunda cəmiyyət əxlaqının eybəcər siması açılır, vicdanlı, namuslu, təmiz və saf insanın üzləşdiyi ədalətsizliklər təhlil predmetinə çevrilir. Balzakin povestində polkovnik Şaber ölmədiyini, "Əhvalatlar"da Zeynəb ərə getmək istəmədiyini heç kəsə sübut edə bilmir və bu sübutsuzluq şəraitində onların hər ikisi məhvə sürüklənirlər. Balzakin və Mirzə Cəlilin realizminin "gerçəklik üzərindən pərdəni amansızcasına götürmək" xüsusiyyəti, bu tənqidin tam obyektiv xarakter daşması, hər iki sənətkarın yaşadığı cəmiyyətdə bədii sözə azad münasibət gerçəkliyi sərt realist qələmlə və güzəştisiz ifadə etməyə imkan verir. Tənqidi realizmin təbiəti yüksək yazıçı müşahidələri və istedadı ilə birləşəndə bu imkanı gerçəkləşdirmək mümkün olur.

Mir Cəlalda isə vəziyyət bir az başqa cürdür. Mir Cəlal totalitar rejimdə yaşayır. Bu cəmiyyətdə nə insan, nə də bədii söz azad deyildir. Azadlıq pərdəsi altında hər şey siyasi rejimin sərt nəzarəti altındadır. Bu cəmiyyətdə

(xüsusən "Dirilən adam"ın yazıldığı illərdə) fərqli inikas üsullarına və metodlarına yer yoxdur. Tənqidi realizm və romantizm kimi iyirminci əsrin əvvəllərində çiçəklənməkdə olan ədəbi cərəyanların sovet ədəbi prosesinə nüfuzunun qarşısı alınmış, sovet ədəbiyyatının yeganə yaradıcılıq metodu elan edilən sosialist realizmində tənqidi realizmə cüzi bir yer, romantik təsvirə isə inqilabi romantika şəklində və əslində, romantik təsvirin mahiyyətini tamam təhrif edən bir məzmununda yer ayrılmışdı.

Yaradıcılıq stixiyası etibarilə Mirzə Cəlil məktəbinə yaxın olan, bu məktəbin xüsusiyyətlərini mənimsəyən və əslində, estetik düşüncəsinin xarakteri ilə tənqidi realizmə meyl edən Mir Cəlalin qarşısında həyatı bədii inikasdə tamam fərqli şərtlər qoyulurdu. Hətta sovet dövrünün ədəbiyyatşünaslığı da etiraf edir ki, "onun yaradıcılığında sənətin başqa zəruri keyfiyyətləri ilə yanaşı, yumor və satira da mühüm yer tutur. Burada mənfilik və nöqsanlara qarşı mübarizədə etibarlı silah rolu oynayan gülüşün mahiyyəti təsvir obyektinin xarakterindən, məzmunundan, onun ideya-estetik baxışından asılı olaraq dəyişib, yeni mənə və xüsusiyyətlərlə zənginləşir" (Y.İsmayılov).

Bu mülahizələr sovet ədəbiyyatşünaslığının sosialist realizmində satiranın bədii əksətdirmə vasitələrindən biri kimi zəruriliyini əsaslandırmaq mövqeyindən söylənsə də, mülahizələrin alt qatı öz yaradıcılıq manerasının xüsusiyyətləri baxımından Mir Cəlal üslubunun tənqidi realist mahiyyətini önə çıxarır. Lakin açıq ifadə edilmir və edilə bilməzdi də. Lakin indiki halda Mir Cəlalin bədii inikas üsulunun xarakterindəki bu cəhət etiraf olunmalı, əsərlərinin ideya-bədii təhlilində onun yaradıcılıq metodunda sosialist realizmindən kənara çıxma hallarının mahiyyəti dəqiq təsəvvür edilməlidir. Bu təsəvvür olmadan nə Mir Cəlalin yaradıcılığının həqiqi mahiyyətini, nə tənqidin onun yaradıcılığına, xüsusən "Dirilən adam"a və "Açıq kitab"a hücum xarakterli yanaşmalarının səbəbini başa düşmək olar.

Mir Cəlal yaradıcılığında tənqidi realist təsvirin yeri (və yaxud həqiqi realist təsvirin yeri) məsələsi böyük sənətkarın nəsrinin həqiqi məzmununu və sənətkarlıq sirlərini açmağın, düzgün başa düşməyin və qiymətləndirməyin açarıdır.

"Dirilən adam" romanı haqqında çox yazılmışdır. Demək olar ki, ədəbi tənqiddə roman ciddi mübahisə obyekt olmuşdur. Roman haqqında H.Əfəndiyev, C.Cəfərov, M.Arif, M.Hüseyn, C.Xəndan, Ə.Hüseynov, M.Əlioğlu və b. tənqidçilər öz məqalələri ilə çıxış etmiş, əsəri həm təqdir edən, həm də onun ideya-sənətkarlıq qüsurları ilə bağlı konkret tənqidçi mövqeləri ortaya qoyulmuşdur.

Əsərin ünvanına söylənən tənqidi mülahizələrin böyük əksəriyyəti Mir Cəlalin inqilabi hadisələrin təsvirinə az yer ayırması, kənd həyatının təsviri ilə müqayisədə inqilabi proseslərin canlı həyat lövhələri ilə təcəssüm olunmaması ilə bağlı olmuşdur. Ədəbiyyatşünas Y.İsmayılov 1975-ci ildə nəşr etdirdiyi "Mir Cəlalin yaradıcılığı" monoqrafiyasında "Dirilən adam"a həsr edilmiş ədəbi-tənqidi məqalələri, eləcə də "Azərbaycan sovet prozasının birinci konferensiyası"nda (1939) romanla bağlı müzakirə materiallarını təhlil edib ümumiləşdirməyə çalışmışdır. O, həm tənqidin mövqeyinə istinadla, həm də romana öz ədəbiyyatşünas baxışını ortaya qoyaraq "Dirilən adam"ın əsas ideya-sənətkarlıq qüsurlarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir: "Təəssüf ki, müəllif Qədirin daxil olduğu yeni şəhər həyatının, mühitin əsil ictimai-siyasi mənzərəsini, inqilab alovunun necə güclənib yayıldığını, şəhər zəhmətkeşlərinin, fəhlələrinin necə hazırlaşdıqlarını göstərmir".

Ədəbiyyatşünaslığın bu mövqeyi 30-40-cı illər tənqidinin "o (Mir Cəlal - T.S.), tarixi, ictimai-siyasi vəziyyəti geniş göstərmir" (C.Cəfərov) kimi qənaətlərinin cüzi redaktə ilə 70-ci illərdə də qüvvədə qaldığını göstərir.

Bu gün müasir ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsi ilə yanaşanda "Dirilən adam"ın ünvanına deyilən bu tipli qüsurları necə dəyərləndirmək lazımdır? Məsələyə metodoloji yanaşmanın ən düzgün yolu bu suala verilən elmi cavabla birbaşa bağlıdır.

Bunun üçün tənqidin romana aid etdiyi bu qüsurların mənbəyini müəyyənləşdirmək lazımdır. Tənqidin bu mövqeyinin kökünü sosrealist tənqidi düşüncənin mahiyyətində axtarmaq, fikrimizcə, ən düzgün metodoloji yoldur. Ümumittifaq Şura Yazıçılarının 1934-cü ildə keçirilən I qurultayında qəbul edilmiş "Şura Yazıçılarının Nizamnaməsi"ndə sovet ədəbiyyatı "məzmunca sosialist, formaca milli ədəbiyyat" kimi xarakterizə olunur, sosialist realizmi bu ədəbiyyatın yeganə yaradıcılıq metodu elan edilir və "həyatı doğru-dürüst, tarixən konkret və inqilabi inkişafda əks etdirmək onun əsas yaradıcılıq prinsipi kimi qəbul edilir".

Realizmin bütün tarixi inkişaf mərhələlərində həyatın "doğru-dürüst, tarixən konkret" əksi əsas yaradıcılıq prinsiplərindən biri olmuşdur. Məhz bu cəhət realizmin tarixi mərhələləri və tipləri arasındakı varislik əlaqəsini göstərən, bu mərhələ və tipləri bir realist inikas üsulu kimi dərk etməyə imkan verən zəruri estetik şərtidir.

Məsələ burasındadır ki, "inqilabi inkişaf" pafosu sosialist realizmini nəinki realizmin tarixi mərhələlərindən ayırır, varislik əlaqəsinin qanunauyğun təzahürünə mane olur, eyni zamanda, məhz bu prinsip həyatın "doğru-dürüst, tarixən konkret" təsviri yolunda maneəyə çevrilir. Sovet dövrü ədəbiyyatındakı bütün ziddiyyətli hallar da öz başlanğıcını buradan götürür.

Balzak "Polkovnik Şaber"də ölüm xəbəri çıxmış qəhrəmanın öz diriliyini sübut etmək üçün çarpışması əhvalatına tam realist həll verir. Süjetin bədii həllində, qəhrəmanın tale yolunun təsvirində Balzak həyatın sərt və amansız qanunlarından çıxış edir, qəhrəmanın taleyini bu qanunlardan çıxış edərək həll edir, sənətin "həyatla üzvi bir əlaqədə olması" (Xarici ədəbiyyat tarixi, s.413), başqa sözlə, həyat həqiqətinə sədaqət prinsipi onun üçün realizmin əsas şərtidir. Povestin sonunda Balzakin qəhrəmanı "bir çoxlarının məftun olduğu bu zahiri həyata qarşı nə qədər böyük nifrət bəslədiyini", məhz bu nifrətin onu "artıq əsgər olmaq iqtidarından" çıxardığını (O.Balzak. Göstərilən əsəri, s.133), başqa sözlə, içindəki böyük sevgini, məhəbbəti necə puç etdiyini etiraf edir: "Polkovnik hiddətlənmiş namuslu bir adam kimi alovlu bir nəzərlə bu qoca fırıldaqçıya nifrətlə baxdı, sonra bir-birinə zidd müxtəlif duyğular içində çırpınaraq tələsik onu tərk etdi. O artıq yenə heç kəsə inanmırdı; gah hiddətlənir, gah da sakit olurdu... Ürəyində həyata qarşı o qədər böyük bir nifrət doğmuş idi ki, qarşısında su olsaydı, özünü suya atardı; cibində tapançası olsaydı, başını partladardı" (O.Balzak. Göstərilən əsəri, s.128-129). Balzak ən böyük itkini bu məhəbbətin yox olmasında axtarır, bu yoxolmanı dünyanı məhvə sürükləyən amil hesab edir, bununla bərabər, bu acı həqiqəti deməkdən və təsvir etməkdən çəkinmir. Balzak bütün ümidlərini bu deyilənlərə bağlayır, çünki əxlaq səltənətinin yenidən qurulmasında öz "Söz"ünün təsir gücünə inanır.

Mirzə Cəlil də "Əhvalatlar"da əri ölmüş Zeynəbin başqasına ərə getməmək istəyinə, Xudayar bəyin onu özünə zorla arvad etmək məqsədinə tam realist həll verir. Yazıçı Zeynəbin ölmüş ərinə sədaqətini də, övladlarına sonsuz sevgisini də başa düşür, dəyərləndirir, onun sevimli ərindən sonra yenidən ərə getməmək qərarına da tam bir rəğbətlə yanaşır, ancaq Danabaş kəndinin katdası Xudayar bəyin Zeynəbi zorla özünə arvad etməsinin, keçmiş ərindən qalmış bütün var-dövlətini əlindən alıb onu quru yurdda qoymasının qarşısını ala bilmir. Çünki "Əhvalatlar"da təsvir edilənlər, eləcə də Zeynəbin başına gələnlər həyatın sərt üzündən güc alır. Balzak kimi Mirzə Cəlil də sənətin

"həyatla üzvi əlaqədə olması"nı qəbul edən və bunu özünün yaradıcılıq prinsipinə çevirən yazıçıdır. Lakin Mir Cəlal tamam başqa sosial-siyasi şəraitin yazıçısıdır. Məhz bu sosial-siyasi şəraitin qələminə təsir etməməsi mümkün deyil. Ancaq Mir Cəlalin yazıçılıq qüdrəti bu sosial-siyasi şəraitə müqavimət gücündə, müxalifət ruhundadır.

Akademik İ.Həbibbəyli yazır: "Keçən əsrin 30-50-ci illərində ədəbiyyat böyük sürətlə ideologiyalaşdırılmışdır. Bununla belə, sovet rejiminin sərt ideoloji mühiti çərçivəsində də ideologiyadan uzaq, böyük çətinliklər bahasına olsa da məmləkətə və millətə xidmət edən əsl ədəbiyyat nümunələri yaranırdı. Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı kimi yazıçılar həmin prosesdə daha sabit mövqeyə malik olan sənətkarlar kimi diqqəti cəlb edirdilər". İ.Həbibbəyli Mir Cəlalin bədii yaradıcılığının "Cəlil Məmmədquluzadə və Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev ənənələrinin yeni tarixi şəraitdəki davamı kimi səslənməsi"ni xüsusi şəkildə vurğulayır. Məhz həmin vurğu ədəbiyyatın sürətlə ideologiyalaşdırıldığı dövrdə Mir Cəlalin nümayiş etdirdiyi "daha sabit mövqe"yin məzmununa tam bir aydınlıq gətirir. Bu "sabit mövqe" onu sübut edir ki, görkəmli yazıçının yaradıcılığı milli nəsr ənənəsinə söykənir, ideologiyaya tam bir müqavimət ruhunda meydana çıxır. Mir Cəlalin yaradıcılığında ideologiyaya tam bir müqavimət ruhunun müstəqillik dövrünün elmi düşüncəsindəki açılışı belədir: "Müşahidə olunan qiymətli cəhətlərdən biri də bundan ibarətdir ki, Mir Cəlal Paşayevin əsərlərində ictimai-siyasi mövzular ideologiyadan qat-qat çox tarixi proseslərin təqdiminə yönləndirilmişdir. Yazıçı tarixi-siyasi mövzuda qələmə aldığı əsərlərində ideoloji prinsipləri deyil, gerçək həyatı və sıradan insanın taleyini əks etdirməyi ön mövqeyə çəkmişdir. Bu mənada Azərbaycanda sovet hökumətinin qurulmasına həsr olunmuş "Bir gəncin manifesti" povestində (1940) sosialist məfkurəsi zahiri bir fonda başqa bir şey deyildi... Eyni fikir "Dirilən adam" romanına (1936) da aiddir" (İ.Həbibbəyli). Mir Cəlalin nəsrinə, o cümlədən "Dirilən adam"a çağdaş ədəbiyyatşünaslığın bu düzgün metodoloji yanaşmasından sonra 30-40-cı illər tənqidinin romanda müşahidə etdiyi qüsurların mahiyyətini daha dəqiq dəyərləndirmək mümkündür.

Tənqidin üzərində ısrarla dayandığı, romanın ideya-bədii qüsurları kimi ümumiləşdirdiyi cəhətləri - "əsərdə inqilabçı fəhlə sinfinin nümayəndələri olan Qiyas, Mirağa, Qarakişinin fəaliyyəti ümumi hadisələrlə yaxından bağlanmamışdır", "Depo fəhlələrinin həyatını, fəaliyyətini və mübarizəsini təsvir edən səhnə solğun çıxmışdır. Fəhlələrin mübariz bir sinif olaraq formalaşmış qabaqcıl inqilabi şüura yiyələnməsi öləri göstərilmişdir" və bu kimi dövrün tənqidində dönə-dönə səslənən fikirləri romanın sənətkarlıq cəhətdən zəifliyi kimi qələmə verməyə tənqidi yanaşmanın vaxtı çoxdan çatmışdır. İndi birmənalı həqiqət kimi qəbul etmək lazımdır ki, tənqidçilərin inqilabi hərəkətin təsviri ilə bağlı romana tutduğu iradlar heç də müəllifin həyat hadisələrinə öləri yanaşmasından, yaxud sənətkarlıq səriştəsinin çatışmazlığından irəli gələn cəhətlər deyildir. Məhz inqilab hadisələrinin romana öləri daxil edilməsinin əsas səbəbini müəllif konsepsiyasında, sənətkarın konseptual mövqeyində axtarmaq, ədəbiyyatın sürətlə ideologiyalaşdırılması prosesinə müqavimətinin təzahürü kimi dəyər vermək lazım gəlir. "Dirilən adam", "Bir gəncin manifesti", "Açıq kitab" və digər əsərləri göstərir ki, Mir Cəlal sosialist realizminin "həyatı doğru-dürüst, tarixən konkret" şəkildə təsvir prinsipini realizmin tarixi ənənəsindən gələn prinsip kimi qəbul etmiş, həyat hadisələrini "inqilabi inkişafda" göstərmək prinsipini isə daxili bir etirazla qarşılamışdır. Inqilab hadisələrinin romandakı təsvirinin səthiliyi həmin daxili etirazın nəticələridir. Eyni zamanda, romanda kənd həyatına dair hadisələrin təfərrüatlı əksi, şəhər həyatının, başqa sözlə, inqilabın təsvirinin səthiliyi, yaxud fraqmentallığı,

əlaqəsiz epizodlar şəklində təsviri bir qədər də stixial, təhtəlşüür gedir və iti realist qələmin həyatı müşahidələrə sədaqət, qeyri-həyatiliyə müqaviməti ilə də izah oluna bilər.

Müasir ədəbiyyatşünaslıqda süjetə müdaxilə mənasında sosrealizmi maarifçi realizmlə müqayisə müstəvisinə gətirmək tendensiyası güclənməkdədir və burada müəyyən həqiqət vardır. Məsələn burasındadır ki, Qədirin və Qumrunun həyat yolu "tragik talelər" kontekstində romana gətirilib və bu kontekst son nəticədə qəhrəmanın (yaxud qəhrəmanların) real, həyatı qələbəsinə heç bir psixoloji və ictimai əsas vermir. Əslində, həyat hadisələrinə sədaqət mövqeyindən, Balzakin və Mirzə Cəlilin qəhrəmanları kimi, Qədir və Qumru da "burjua cəmiyyətinin qurbanları" kimi təsvir edilməli idilər. Müəllif bu həqiqəti yaxşı bilir, bu həqiqətə mümkün qədər sadıq qalır, lakin həyat həqiqətinə sədaqəti sona qədər apara bilmir. "Həyatın doğru-dürüst, tarixən konkret" təsviri Mir Cəlali acı həyat hadisələrini romana gətirməyə, insan və cəmiyyət problemi kontekstində mənalandırmağa imkan verir, lakin metodun hadisələri "inqilabi inkişaf"da göstərmək tələbi müəllifi süjetə müdaxiləyə məcbur edir. Qədirin və Qumruların qələbəsinə heç bir ictimai-psixoloji əsas yox ikən, hadisələrin bütün cərəyanı qəhrəmanın cismani ölümünə apararkən, realist təsvir cismani ölüm müqabilində ancaq mənəvi qələbəyə imkan verirkən qeyri-bərabər qüvvələrlə mübarizədə Qədirə qələbə şansı verilir. Məhz bu cəhət - qəhrəmanların ölüm-dirim mübarizəsindən qalib çıxması həyatı proseslərin məntiqindən doğmur, müəllif son gedişi həyatı "inqilabi inkişaf"da göstərmək tələbinə güzəştə getməyə məcbur olur.

Romanda hadisələrin sonunun ideoloji mövqedən müdaxilə hesabına başa gəlsə də, bu cəhət romanın sonuna süni pafos versə də, bura qədər müəllif ona lazım olan sözü deyir, öz konsepsiyasını gerçəkləşdirə bilər. Patetik "yoldaşlar" ifadəsinə Qədirin dönə-dönə müraciəti də, "kəndimizə azadlıq xəbəri gətirmişəm" deyərək Qumrunu müjdələməsi də tam bir ömür tragik tale yaşayan, bütün varlığı qədər sevib bağlandığı qızı Faxirənin ölümü ilə mənən ölən Qumrunun qələbəsinə heç bir əsas vermir.

"Dirilən adam"da müəllif konsepsiyası inqilab sujetinin fəvqündə dayanır. Balzakda mövcud cəmiyyəti tənqid, ictimai quruluşun ünvanına deyilənlər onu inkara gətirib çıxarmadığı kimi, Mir Cəlalin də əsas hədəfi mövcud ictimai sistem deyildir. Balzak kimi, Mir Cəlal da mövcud siyasi sistemin fəvqündə dayanır, öz estetik idealına bəşəri məzmun, məna verə bilər.

İstər Balzakda, istərsə də Mir Cəlalda "dirilən adam" süjetinə müraciət bəşəri bir ideyanın milli-tarixi məzmununda ifadəsinə xidmət edir. Bu ideyanın bütün məğzi və mətləbi insana verilən dəyərlə ölçülür. "Dirilən adam"da süjet xəttinin bütün inkişafı boyu bu ideya-konsepsiya yazıcının diqqət mərkəzində qalır.

İnsana humanist münasibət "dirilən adam" süjetinin bütün mahiyyətinə hopur. İlk növbədə, müəllif ideyası Qədir-Qumru ailəsinin heç bir insanlıq çərçivəsinə sığmayan əməl və vasitələrlə dağılması prosesində gerçəkləşir. Müəllifin tifaqı dağılan ailənin üzvlərinin məsumluğunu, saflığını, xarakterlərinin milli-tarixi varlıqdan gələn ən davamlı ənənələrdən güc almasını ön plana çəkməsi baş verən hadisələrin sosial və fəci məzmununu qat-qat qüvvətləndirir. Mir Cəlalin insan konsepsiyası həm də onun vətəndaşlıq konsepsiyası kimi mənalanır. Qədir-Qumru səadətinə qarşı çıxanların öz məqsədlərinə çatmaq üçün heç bir çirkin hərəkətdən çəkinməməsi, Bəbir bəy və tərəfdarlarının çirkin niyyətlərini həyata keçirmək üçün ictimai mühitdən çox güclü dəstək almaları, bütövlükdə cəmiyyətin Qədirin tifaqını dağıtmaqda eyni nota köklənmələri ictimai əxlaqın pozulduğunu, milli və vətəndaş şüurunun səviyyəsizliyini nümayiş etdirir.

Mir Cəlal bütün məsələləri bir kənara qoyub əsas diqqəti insanın insana münasibəti üzərinə çəkir. Öz kəndçisinin, ellisinin ailəyə qayğı pərdəsi altında ailənin başçısını evindən didərgin salması, ailənin başsız qalmasından istifadə edərək Qumruya göz dikənlərin günü-gündən çoxalması əxlaq müstəvisində cəmiyyətin qarşılaşdığı dəhşətli problemləri göz önünə gətirir.

Az qala bütöv bir cəmiyyət Qumrunun ərə getmək istəyib-istəməməsi ilə qətiyyənlə maraqlanmır, məsələnin bu tərəfi ümumiyyətlə, cəmiyyətin düşüncə predmetinə daxil olmur, kəndin axundundan hacısına qədər, Çəpəl Sayalılara qədər hamını düşündürən tək bir məsələ var: Qumru - Bəbir bəy qarşılaşmasından öz mənafeyinə istifadə etmək. Mir Cəlalı bütün mənəvi dəyərlərə arxa çevirib ancaq maddi dünyaya köklənən insanın gələcəyi maraqlandırır. "Dirilən adam"da Qədir - Bəbir bəy, Qumru - Bəbir bəy qarşıdurması mənəviyə və maddiyə köklənən "dünya"ların üz-üzə gəlməsidir. Qədirin, Qumruların təklənməsi, Bəbir bəylərin hər gün daha sürətlə artan gücü cəmiyyətin düçar olduğu, üzbəüz qaldığı fəlakət kimi mənalanır. Cəmiyyətin maddiləşməsinin, bütün mənəvi olanlara arxa çevirmənin nəticədə həmin cəmiyyətin özünü qurbana çevirəcəyi xəbərdarlığının mahiyyəti müəllif təhkiyəsində özünə yer alan bir rəvayətdə çox ciddi təfsirini tapır: "Circirlərə" yaxınlaşdılar. Deyilənə görə, bura ən təhlükəli dərə idi. Suyu çoxdan qurumuşdu. Burada ədavətdən bir körpənin - südəmərin başı kəsildiyi üçün bulaq batmış, yaxın olan kənd dağılmış, quşlar da köçmüş, dərə ilan, əjdaha yuvası olmuşdu. Buradan keçən yolçular qorxudan kiryir, dörd gözlə fəlakət gözləyirdilər". Bu rəvayət, əslində, müəllifin insan konsepsiyasının pritça üsulu ilə ən yüksək fəlsəfi ifadəsi idi. Müəllif bu pritçada insana qeyri-insani münasibətin aqibətini simvollaşdırmışdı. Bu simvolun "Dirilən adam"da cərəyan edən hadisələrlə birbaşa əlaqəsi əsərdə realist planda təsvirini tapan körpə Faxirənin dəhşətli ölüm səhnəsində reallaşır: "Gözünü qan tutmuş Bəbir bəy ağlayan uşağın qıçlarından tutub qaldırdı. Uşaq gözünü açdı, bəyə baxdı. Bu baxışla o dilsiz və köməksiz məxluq yalvarırdımı, atasını mı axtarırdı? Bu baxış qığılıcı kimi söndü. Bəy, ovlanmış göyərçin kimi salladığı uşağı əlində yoxladı.

Çəpəl Sayalının sözü bəyin yadında bərkimiş, qaranlıq bir etiqada çevrilmişdi: "Uşaq var, qızın məhəbbəti uşağa keçmişdir. Yoxsa asandır. Səni istəməyib kimə gedəcək idi..."

Bəbir bəy uşağı qamışlıqdan çıxarıb suyun qırağına gətirdi. Qılçalarından bərk tutdu, başını tovladı. Havada tovlanıqca uşaq içini çəkir, kəsmə-kəsmə səs çıxarır, "ana!" deyirdi...

Bəbir bir də bərk tovladı. Uşaq qorxusundan hıçqırırdı. Ona nə ediləcəyini bilmirdi. Bəy uşağı var qüvvəsilə qaldırdı, daşa çırpdı. Uşağın başı əzildi. Nar kimi xışıldadı. Yazıq bir səs eşidildi. Uşağın burnundan, ağzından, qulaqlarından gələn qan bitkiləri, cücüləri, heyvanları sulamaq üçün axan suya boyandı".

Huşunu itirmiş ananın ayılında uşağının ölümü ilə bağlı gördüyü mənzərəni təfərrüatlı təsvirdən yazıçı imtina edir, bu dəhşəti təsəvvür etməyi oxucunun öz öhdəsinə buraxır. Mir Cəlal ən ağırlı sözünü bu dəhşətli mənzərənin təsviri ilə deyir. Bu təsvirdə əsas olan, oxucunu təsirləndirən və düşündürən insan təbiətinin mürəkkəbliyidir, ziddiyyətləridir. İnsanın təbiətində özünə yer alan bu vəhşiliyin, yırtıcılığın kökü, haradan qaynaqlanması haqqında düşüncələrdir. Bu düşüncələr romanın bəşəri məzmununu gücləndirməklə bərabər, fəlsəfəsini də açıq və ölmüş ruhların dirilməsinə çağırış ideyası da elə bu zaman gerçəkləşir.

♦ P o e z i y a

Rəşid FAXRALI

ZƏFƏR SƏNİN ZƏFƏRİNDİR!

Apriel döyüşlərinin iştirakçılmasına ithaf edirəm

Uca ruhlar nə deyirdi
o yaz gecəsi,
Bir amalın, bir istəyin
uğur anında?!
Göy üzünün göylüyünə
dirsəklənərək
Nə deyirdi bir istəyin
bəyaz gecəsi?!

Dar macalda əsən yellər
həyəcanın da
saçlarını birər-birər daraqlayırdı.
Qətiyyətdən qələbəyə aparan yolun
baxışını ayrı biçim maraq sayırdı...

Əsgər balam, bayaqdan
dayanmışıq üz-üzə.
Söz sözün yedəkçisi,
Söykək olub söz sözə.

Vətəndi daşlı səngər,
Sağ da,
sol da Vətəndi,
Səngərdən Qələbəyə

Gedən yol da Vətəndi.
Qoyma orda bir daşı
Yad tərpadə, Vətəndi.
O təpə də Vətəndi,
Bu təpə də Vətəndi...
Hər kəlməmiz Vətəndi...
Vətən - qibləgahımız,
Qələbə harayına
dönməli,
dönəcək
açılan sabahımız.
Əsgər balam!
Yolunuzu
Gözlərinin yuxusunu
kirpiyinə yük eləyib
yağan yağış uğurlasın...

Şəhidlərin
Anasının ürəyindən
üzülməyən məhəbbətə
dönən baxış uğurlasın.
Siz keçəsi cığırlara
düşən naxış uğurlasın.

Yaz axşamı yola-izə
baxan çiçək uğurlasın...

Əsgər balam, bu gecə
Sənin ayaq səmindən
gecənin köynəyinin
ilmələri sökülsün.
Tanrı uğurlayıbdı
Yaz günü bu axşamı.
Yollarına tökülsün
Göylərin ulduz şamı.

İşğalın, işğalçının
beli elə bükülsün,
heyi qalmasın, durub
sənə sarı boylana.
Yerişinlə yel əsdir,
Coşub titrəyən yeli
O tərəfə tələsdir.
Yara yetir yağıya,
Sən əsdirən yellərdən
yağının, yağılığın
yaraları hoylana!..
Düyün düşən yuxumu
yozanım, əsgər balam,

Cəsarəti, qətiyyəti,
 heysiyyəti,
Vətən adlı bir məbədə
 məhəbbəti
tarixin daş sinəsinə
yazanım, əsgər balam,
Sən qalib gələcəksən,
Səni vəsf eyləyəcək
ozanım, əsgər balam!

İrəli!
Daş cığırın
sinəsiylə irəli!
Xətainin,
 Cavadın,
 Əlağanın,
 Səmədin, ...
gur səsiylə irəli!
Şəhid qardaşlarının
səngərlərdə qırılan
nəfəsiylə irəli!
Dərələrdə selə dön,
Təpələrdə yelə dön,
Kükrə indi, daş indi,
Döyüş,
 vuruş ər kimi,
Torpaqların hoyuna
yetir Səməndər kimi.
Yetir qu qanadında
Qaraca Çoban kimi;
Yağlara nifrətin
sənin sapand daşındı.
Ayağınla yağının
silah tutan əlini
döyə-döyə irəli!
"Ya qələbə, ya ölüm!"
deyə-deyə irəli!
Yollarına göz dikib
mənim elim, irəli,
sənin elin, irəli!

Yağının gözlərini
ova-ova irəli!
Yadın yad nəfəsini
qova-qova irəli!
Son döyüşə irəli,
Ölməzliyə irəli!..
İllər ilə
Bu torpaqdan

perik düşüb azan səsi,
Çiçəklərin ləçəyinə
yük olubdu yad nəfəsi,
Çilik-çilik çiliklənib
çeşmələrin zümzüməsi.
İllər ilə yad atları
kişnəyibdi məmləkətin
bizsiz qalan düzlərində,
Doğma yurdun həsrətini
ocaq daşı bilənlərin,
Ağ yağışı göy üzünün
qəhər yaşı bilənlərin
ot göyərək izlərində.
Belə getsə,
Göyü yerə ələyəcək
boz həsrəti kirpiyində
közə dönən anaların,
Duaları dodağında
köz misallı
sözə dönən anaların
ağlar qalan təranəsi.
Yeri-göyü yandıracaq
dəli həsrət ürəyinə
ağrı olan nənələrin,
Ağrıları gecəsinə
sarğı olan nənələrin
bayatıya qabqardığı
dörd misralıq şikəstəsi:

...yurda sarı,
Ağrımı yurda sarı.
Ürəyim dərdli-dərdli
Boylanır yurda sarı...

Ölüm yeli əsdirin
yağının başı üstə.
Əsdirin ki, qalmasın
bir daşı daşı üstə.
Ərənliyi, ərliyi
min illərdən bu yana
tarixə görk olanım
ulu babalarındı,
Ərənlik timsalıtək
tarixləşən tarixin
yaddaşında qalanım
ulu babalarındı...

İrəli, döyüş əmri
başına börk olanım!

Əsgərim!
Əsgər balam!
Min illərin tarixini
qılıncıyla yazanların
qeyrətiylə vuruş, oğul!
Zaman-zaman
yerə-göyə
hey-rət olub Azərbaycan;
kirpik çalan yerin-göyün
hey-rətiylə vuruş, oğul!

Zaman-zaman bu torpağın
Qılınc tutan qoluna dön,
Yağılara, yağılığa
qan udduran qoluna dön!
Yusiflərin,
 Əylərlərin,
 Vəzirlərin,
 Mübarizin, ...
Vətən, torpaq sevgisiylə
 vuruş, oğul!
Tarixi bir ədalətin
var səsiylə vuruş, oğul!
Ucalığın
 yaraşığı bayraq olub,
Sən də Bayraq sevgisiylə
 vuruş, oğul!
Səngər bilib qəlbidaşı
 vuruş, oğul!
Daşa döndər qəlbi daşı,
 vuruş, oğul!
Bu cəsarət, bu qətiyyət,
 bu məhəbbət
Niyə arxa olmasın ki,
 ruha, niyə?!

Nə yaxşı ki, ürəyiniz
Köklənibdi "Ruhani"yə!..

Göydən yerə sallanacaq
göy üzünün göy qurşağı.
Təpələrin başı üstə
görünəcək göy qurşağı...
Əsgər balam!
Ovunmayan, kürlük edən,
Dərdi gözə günlük edən,
Çəmənliyi küllük edən
qəhər sən qəhərindi.

Sellər kimi axıb gələn,
Şimşək kimi çaxıb gələn,
Köynəyindən çıxıb gələn
Səhər sənin səhərindi.

Gecə üzərlik üstədi,
Qələbə ərlik üstədi...
Barmağın tətik üstədi,
Zəfər sənin zəfərindi!..

Gözləyirik bu döyüşü, vuruşu,
"Bayraq!" dedik,
bayraq "Təpə!" deyəcək.
Adsızlığın ağrısından çıxacaq,
"Qüdrətə bax!" - Bayraqtəpə deyəcək!..

* * *

Aprel...
Aydın 2-si ...
İşğalçının başına
güllələr ələnən gün...
Əli qana batanlar
qanına bələnən gün...

Düşmənin gözlərini
qamaşdırdı həmin gün
Qeyrət, hünər ləngəri.
Həmin gün bir döyüşün
Bayrağına dönmüşdü
Azərbaycan əsgəri:

Tanrım verən ömür sənindi,
Vətən,
Sənənə daş dəysə dağ-dağ olaram!

İrili-xırdalı yaralarına
Sərgi əvəzinə yarpaq olaram!

Bayrağın bir daha göylərdən enməz,
Güvəndiyin əsgər yolundan dönməz!
Kölgəndə yağılar kölgələnməməz,
Sərhəd dirəyinə bayraq olaram!

Sənin yaran boyda dərdi-sərim var,
Yaran gizildəyir,
qəm-qəhərim var...
Səndə qəbrim boyda torpaq yerim var,
Qanlı torpağına torpaq olaram! -

dedi...
 Bir an içində
 barmağı avtomatın
 tətiyini isitdi...
 "İrəli!" harayını
 dağ da, daş da eşitdi...
 Güllə,
 mərmi düşməni
 Çıxardır səngərindən.
 Sinəsini yandırır
 Mərmilər səngərin də...

Düşmən gərək biləydi ki,
 Ermənilik ilan kimi
 Dağda-daşda sürünsə də,
 Yesirliyə bağır basıb
 Yad kürkünə bürünsə də,
 Yurd olammaz bu torpaqda!..
 Qələbə!
 Təpəlik qucaq açıldı
 Qalib yerləşlə gələn əsgərə.
 İşğalın gözünü ovcuna töküb,
 İşğal niyyətində gülən əsgərə.

Qanadı gərilir burda qeyrətin,
 Gözləri səyriyir yenə heyrətin...
 Qara yapıncılı qara niyyətin
 İzini biryolluq silən əsgərə.

Belə uğurlayıb gələn səhəri,
 Yuyub, durulayıb qəmi-qəhəri...
 Göyün göylüyünü illərdən bəri
 Sıxan sıxılıcımı bölən əsgərə.

Qeyrət bir qədərə büründüyündən
 Tanrı güc veribdi haqqın səsinə.
 İnam sevgi kimi göründüyündən
 Qeyrət haray salıb Yer kürəsinə...

"Gəldinizmi?" -
 dağ dillənir, daş dillənir,
 Anaların gözlərində yaş dillənir,
 Çəmən dinir, bulaq dinir,
 Yarpaq-yarpaq əl eləyən
 budaq dinir:
 "Gəldinizmi?"
 Bu sevincin işığına
 Əl uzadıb

göydə günün işığı da.
Bu işığın qürur payı
Bir "Cəngi"yə kökləyibdi
Qocanı da, ahılı da, uşağı da!..

İllər ilə istəyirdik
Bir qələbə sorağından qəlb isinə...
Bu da arzu! Bu da muraz!
Bu da niyyət! Və nəhayət,
Təpəliyə baxır hamı,
Təpəliyə - günümüzün Kəbəsinə!

Dostun-yadın heyrətidi Bayrağımız!
Bu sevinci Laçına, Kəlbəcərə,
Ağdama, Füzuliyə,
Qubadlıya, Cəbrayıla,
Zəngilana ad edəcək,
Azərbaycan əsgərinin
qeyrətidi bayrağımız!..

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

◆ Mübariz Cəfərlinin 50 yaşı

Mübariz CƏFƏRLİ

YERİN ALTINDAKI GÜMÜŞÜYARPAQ AĞAC

◆ **Povest**

– / –

Heç vaxt yuxuyozmalara-filana inanmamışam. Çünki adına yuxu deyilən sirli-sehrlı dünyanı çərçivəyə salmağın özü ağlasığmazdı. Həm də külli Adəm övladlarını ümumiləşdirib bir fərd kimi götürmək özü düzgün deyil, yəni eyni vəqəəni iki adam görmüş olsa, həmin yuxuya müxtəlif yuxulartək yanaşılmalıdı. Məsələn, tutaq ki, Əhmədlə Səməd yuxuda qapı görübsə, oyananda Əhmədin «qapı»sı Səmədin «qapı»sından hökmən fərqlənməli, çünki Əhmədlə Səməd ayrı-ayrı adamlardı, ən azı, onların yaddaşı fərqlidi. Gördüyümüz yuxu yadımıza düşəndə bizimki olur. Günorta yediyini axşam unudan, qayğısı başından aşıb yan-yörəsini bürüyən adamın yuxuda gördüklərinin mühüm detallarını xatırlamayacağı şəxsizdi. Deməli, yuxunu yozub adi həyata calamaq səyinin özü əbəs, yersiz olmaqla bahəm, həm də natamamdı. Burada yaddaşı əsas götürmək də səhvlərə apara bilər. Guya, yuxunu dəqiqliklə, tamam-kamal xatırlamaq mümkün olsaydı, digər qapılar öz-özünə açılacaqdı. Xeyr! İnsanların eyni qəlibdən çıxdığını götürdükdə, ən asan yolla getdikdə, məsələni həddən artıq sadələşdirdikdə - misal üçün, yuxu tərsinə yozulmalıdı - bu belə görünür. Nyutonun, Eynşteynin yuxusuyla papuasların gördüklərini eyniləşdirmək ağlabatan deyil axı... Bəs hardadı çıxış yolu? Bax budur əsas məsələ!.. Kələfin ucunu necə tapaq, nədən başlayaq?

Neçə milyardlıq əhəlinin yuxusuna fərdi yanaşma gözgörəsi xaosdu. Nisbət, çoxluğun azlığı üstələməsi də yerinə düşmür. Düzünə qalsa, Qərb alimlərinin, xüsusən Freydin və ardıcıllarının yuxuyozmaya girişmələri, yuxunu hissiyyatla bağlamaları ilğımdan başqa bir şey deyil. Yəni o cavablar işləri lap doladır, hər cavabın içindən yeni suallar meydana çıxır. Əlbəttə, tarixin ayrı-ayrı kəsiklərində alimlərin bu sahəyə müraciəti təqdirəlayiqdi. Qaranlığa zərrəcə öləzik işıq sızdırmaq cəhdinin özü alqışlanmalıdı. Lakin etiraf eləməliyik ki, hər dəfə oxları daşa dəyib axtaranların. Çünki sirrin açılma məqamı yetişməyib. Əsrlər boyu zamanı qabaqlamaq istəyənlərin, gizlidən örtüyü vaxtından əvvəl aralamağa çalışanların aqibəti məlumdu. Ya daş-qalaq olunublar, ya da diri-diri yandırılıblar. Ən yaxşı halda Qalileysayağı üzde özlərini məğlub kimi göstərərək geriləyiblər. Bir addım dala çəkilsələr də için-için gülümsünüblər; mənim bildiklərimi almağa acizsiniz, bunun üçün özümü məhv eləməlisiniz, amma təəssüf ki, bəhanə tapmayacaqsınız məni öldürməyə, çünki əllərimi qaldırıb si-

zə təslim olacam. Əsl gülən axırıncıdı. Hayıf ki, ömür çatmır ürəkdən gülməyə. Əsassa gülmək-filan deyil, hər şeyin özəyi, nüvəsi irəli-geri atılan addımlardı. Qəribədi ki, hərdənbir yuxuda adamın qulağına səs də gəlir. Addım səsi...

Sonra fikirləşirsən ki, görəsən ins-cins gözə dəyməyən meşəliyin ortasında yola necə düşmüşəm? Hava qaraldığından göyün üzündəki qaramtıl buludlar sezilmir. Narın yağış yağır. Paltonun yaxasını qaldırsan da nə üşüyürsən, nə üşənirsən. Ürəyində şükür eyləyirsən ki, palçıqda-zadda yerimirsən, ayağının altındakı şüşə kimi düpbədüz asfaltı. Asfalt bərq vurur, nədisə, ətraf işıqlıdı. Nurun mənbəyi müəmmalıdı, əslində, aysız-ulduzsuz gecə, üstəgəl çoxillik meşə ağaclarının sıx yarpaqları hər yanı zülmətə döndərməliydi. Deyəsən, göydən yağış əvəzinə tozabənzər nur çilənirdi. Yox, toz üst-başı islatmaz, amma onun panaması yaş idi. Bəs onda işıq hardan gəlirdi, zərrəcikli damcılar niyə parıldayırdı? Bunlar bir qırağa, ən çaşdırıcısı, ən mat qalması - onun buralarda nə iti azmışdı? Bu haqda baş sındırmağa dəyərdi. Ancaq çox düşünmək lazım gəlmədi. Olanlar kino lenti tək gözünün qabağından keçirdi. Dİ gəl lent köhnə idi, tez-tez qırılırdı. Bəzi məqamlar itib getdiyindən qaranlıq döngələri üstüörtülü addayırdı. Lakin xatırladığı burasıydı ki, deyəsən, o qatarla hansısa rayona gedirdi. Kiçik bir stansiyada aşağı düşmüşdü nə səbəbə. Nə üçün getdiyini anlamadığı kimi, niyə qatardan düşdüyünü də kəsdirmirdi. Əl-qərəz, başı qarışmışdı bir də özünə gələndə görmüşdü ki, qatar gözədən itib. Qəribədi ki, qatar səssiz-səmirsiz getmişdi. Beləcə, ya vəlvələdən, ya zəlzələdən olan olmuşdu, keçən keçmişdi, qatar gözədən itmişdi. Hardan biləydi ki, olanlar bununla bitməyəcək, hər şey irəlidedi. Qəfil aclıq özünü bürüzə verməyə başladı, mədəsi mən ölüm, sən öləsən bilmirdi, aclığın dalınca dəhşətli ağrılar gəlməliydi. Buna yol vermək olmazdı. Ehtiyat ığidin yaraşığıdı. İgidlikdən-sə keçmişdi, əvvəlcə bəzi məsələləri aydınlaşdırmalıydı. Hələ ki, doğrudan-doğruya aydınlıq idi. Hava tutqun, buludlu olsa da qaralmamışdı. Ətraf lal, sakitdi. Üstünə taksi etiketi yapışdırılmış maşınlar ard-arda dayanmışdı. Sürücülər sükan arxasında tənbel-tənbel mürgüləyirdilər. Yəqin ondan gözləri su içmədi, heç birisi qımıldanmadı. Və yəqin onun da qatarda yükü, çamadanı yoxmuş, quş yüngüllüyü ilə maşınların yanından ötüb üstünə iri hərflərdə «Stansya» yazılmış balaca birmərtəbəli, divarları əhəglənmiş tikilinin pəncərəsini ehmalca döydü. Tikilinin başındakı yazı özündən böyükdü, içəridən işıq gəlirdi və aydınca görünürdü ki, darısqal otaqdakı stolun arxasında tosqun bir qadın əyləşib. Qadının əynində ağ xalat vardı. Kassirdən çox həkimə, tibb bacısına bənzəyirdi.

- Nə lazımды? - qadın pəncərəni açıb xırıltılı səslə soruşdu, səsinde şəfqətdən əsər-ələmət yox idi.

- Mənə bileт verin. Bakıya... - mənzil başına çatmayıb yarı yolda qalmışdısa, daha axıracan getməyə dəyməzdi, geri qayıtmaq məsləhətdi, həm də hara getdiyini bilmirdi. - Kuneу, Es Beyə...

- Mümkün deyil... - qadın soyuq-soyuq dilləndi.

- Onda hansı bileт olur-olsun.

- Mümkün deyil, - qadın robot kimi təkrarladı.

- Niyə?

- Biz şəhərə bileт satmırıq.

- Səbəbi?

- Çünki qatarlar bizim stansiyada dayanmır.

O, çaşqın-çaşqın çiyinlərini çəkib başını irəli uzatdı:

- Necə dayanmır, axı mən qatardan indicə düşmüşəm.

- Elədi, - qadın səbrlə cavab verdi. - Qonşu ölkəyə gedənlər burada beş-on dəqiqə dayanır, şəhərə qayıdırlarsa yox...

O, köksünü ötürdü:

- Aydındı... Heç nə eləyə bilməzsiniz?
- Yox, - qadın azca ara verib əlini birçəkləri ağarmış saçlarına çəkdi. - O biri stansyaya gedə bilərsiniz, Bakıya gedən qatarlar orada beş dəqiqə dayanır.
- Ora buradan çox uzaqdı?
- Hara?
- O biri stansya...
- On beş kilometr...
- Bəs, necə gedim?
- Qadın maşınlara işarə elədi:
- Odey, taksilər yan-yana düzülüb...
- Sağ olun.
- Qadın:
- Xoş getdiz... - deyib pəncərəni örtüdü.
- Amma taksiyə minmədi. Əvvəlcə yaxındakı iri, gözəgəlimli restorana girdi. Ora necə getdiyini unutsa da içəridəki, cah-cəlal könlündəndi. Salonda rəngbərəng işıqlar yanıb-sönürdü, estrada musiqisi çalınırdı, saksafon səsi gəlirdi. Ətrafdakı təmizlikdən, müğənninin peşəkarlığından əyalətdə olduğunu ağlına gətirməzdin. Ağ kostyumlu ofisiəntin səliqə-səhmanı öz yerində... Yaşı əlliə yaxın olsa da stolun başında əmrəməntəzir dayanmışdı.
- Nə buyuracaqsınız?..
- Hər şey qaydasındaydı, ancaq yenə nə işə çatışmırdı. Həmin «nə işə»nin nədən ibarət olduğunu meşəliyin ortasındakı asfaltda addımladıqca anlıyırdı. Orda, bər-bəzəkli, səliqəli restoranda canlılıq, duyum yox idi. Ordan, içəridən soyuqluq, quruluq yağırı. O soyuq, o sazaq sümüyə işləsə də adamı üşütmürdü, içəri girən ordakı ab-havaya göz qırpımında uyğunlaşırdı. Musiqi də adi deyildi, adamın ağlını yerindən oynadırdı, lakin gərək diqqətlə qulaq asaydın, ritmi ötürsəydim ilahi ləzzətdən məhrum olacaqdın, çünki xarici efflekt yox dərəcəsindəydi; musiqiçilər yerindən tərpənmirdilər, deyəsən müğənni də ağzını açmırdı. Müştəri adına içəridə bircə o idi. Hörmətə bax, müğənni onun üçün oxuyurdu, musiqiçilər onun üçün çalırdılar. Müğənninin sözlərini başa düşməsə də - deyəsən, xarici dildə oxuyurdu - ritmik musiqi canına yağ kimi yayılırdı.
- Nə buyuracaqsınız? - yaşlı ofisiənt təkrarladı.
- Nəyiniz var?
- Ofisiənt kəpənək qalustukunu sığallaya-sığallaya:
- Nə istəşəniz... - dedi. - Bizdə quş südü də tapmaq mümkündür...
- Bəs, niyə müştəriniz yoxdu? - O, yan-yörəsinə boylanıb iri pəncərələrin ağ pərdələrinə göz gəzdirdi, guya adamlar gəlib boş stolların arxasında deyil, pəncərələrin qırağında oturacaqdılar.
- Ofisiənt arın-arxayın əlini yellədi:
- Onlar gecəyarısı təşrif buyururlar. Tezdi hələ...
- Söhbətin kimlərdən getdiyini anlamasa da üstünü vurmadı.
- Onda əvvəl sulu yemək gətir, - azca fikrə getdi. - Bozbaş... Qoyun ətindən... Xalodniy necə lazımdı... Balıq kababı... Yüz əlli qram araç...
- Ofisiənt:
- Baş üstə, - deyib gedirdi ki, o, iki barmağıyla ehmalca kişinin ağ köynəyindən tutdu.
- Dayan görüm...
- Ofisiənt ayaq saxlayıb diqqət kəsildi.
- Yeməkləriniz min ildən qalma olmasın. Keyfiyyət üçün başınla cavabdehsən. Mənim mədəm barometrdi. Geydirmə xörəkləri ilk tikədən tanıyıram...
- Ooo!.. - Ofisiənt özünü heyrətlənən kimi göstərdi.

Bir kasa bozbaşla yüz əlli qram arağı vurub balıq kababına girişməmişdən ofisiənti çağırıb yenə içki gətirtmək istəyirdi ki, arxadan güllə səsi eşidildi. O, dik atıldı, musiqi kəsildi, muğənni və musiqiçilər səssiz-səmirsiz, izsiz-tozsuz yox oldular. Qalxıb divarın küncündə sərələnib qalmış kişiye yaxınlaşanda ayağı yumşaq stula ilişdi...

...Sonra yenə lentdəkilər pozulmuşdu. Dazbaş, donbagöz müstəntiqin dərissqal, yarıqaranlıq otağı gəlirdi birdən-birə kadra.

- ...Demək istəyirsiniz ki, mən qatiləm?

- Yox, yox, nə danışırsınız, başqa şahidlər də var, - müstəntiq çar-naçar qalmışdı. - İlk baxışdan hər şey göz qabağındadı. Hövsələdən çıxmağa dəyməz. Adi intihara da bənzəyir bu...

- Bənzəyir neyçün? Tapança mərhəmənin əlindəydi. Öz gözlərimlə görmüşdüm...

- Orası elədi, intəhası, bəzi məsələlər aydınlaşdırılmalıdı...

- Məsələn?..

- Bunu mən açmalı deyiləm, - müstəntiq səsinə yavaşdıb pıçiltıya keçdi. - Ancaq siz şəhərdən gələn qonaqsınız, gözümüz üstə yeriniz var, - əlindəki qələmlə balaca vərəqin üzərinə uyarsız xətlər cızdı. - Sizə bəzi məsələləri anlatmaq olar. Adətən intihar eləmək istəyən adam gülləni üreyinə sıxmır. Gicgah, ağız daha əlverişli idi. İkincisi restoranda muğənni, musiqiçilər dediyiniz adamlar yoxdu, heç vaxt da olmayıblar. Rəngbərəng işıq-filan da sizin fantaziyanızdı. Orda işıq nə gəzir, gümüşü rəngdədi oralar...

- Deyirsiniz mən yalan danışıram?

- Yox, yox, o barədə düşünməyin. Ancaq özünüz dediniz ki, içmişdiniz...

O, müstəntiqin sözünü kəsdi:

- Yüz əlli qram...

- Noolsun? - müstəntiq vecsiz-vecsiz əlini yellədi.

- Adamlar cəhənnəm, musiqini qulaqlarımla eşitdim axı...

- Musiqi, oxucu, çalğıçı qəsdən quraşdırılmış səhnə də ola bilər. Bu hadisədə dolaşq yerlər çoxdu. Biz mərhəmənin evində axtarış aparacağıq. O yazıq tək yaşayırmış. Arvadı beş il qabaq ölübmüş. Özü də sakit adamdı. Restoranın gözetçisiydi, aşpaza da kömək eləyirmiş... Nə isə, bəlkə kələfin ucunu axtarışdan sonra tapdıq.

- Deyirsiniz, bu qətldi?

Müstəntiq ayağa qalxıb çiyinlərini çəkdi:

- Hələ heç nə deyə bilmərəm. İndi axtarışa gedəcəm. Şəhər danışıraq...

O, çar-naçar durdu:

- Elə gecə ilə mərhəmənin evini axtaracaqsınız?

Onun sözləri müstəntiqə ləzzət verdi:

- Gecə-gündüz nədi, ay qardaş, biz iş başındayıq, yuxu nədi bilmirik...

- Bəs, mən neyləyim? - O, çaşqın-çaşqın soruşdu.

- Heç nə, çıxın gedin. Sabah görüşərik.

Daha: «Hara gedim?» - xəbər almağa utandı.

Bayıra çıxandasa ağılına gəldi ki, demiryol stansiyasına gedib ordaki taksilərdən birinə əyləşsin və elə gecəyəkən şəhərə qayıtsın.

Tərs kimi stansiyadaki maşinlardan əsər-ələmət yox idi. Təkcə bayaqkı balaca pəncərədən öləzik işıq gəlirdi. Yenə pəncərəni ehmalca döydü. Bu dəfə yaşlı bir kişi pəncərəni açdı.

- Salam.

- Ələyküməssalam.

- Mən şəhərə qayıtmaq istəyirəm.

- Hə... - kişi içini çəkdi.

- Buradaki maşinlar hanı bəs?

- Bu vaxt səni heç kəs aparmaz...
 - Niyə? Puluna minnət...
 - Məsələ pulda deyil, bala. Pul şeytan tələsidir...
 - Heç olmasa gecəni qalmağa bir yer tapacam, ya yox? - Özü öz səbrinə heyran qalmışdı, tamam sakit danışdı.
 - Niyə tapmayacaqsan, Allah qonağı evə bərəkət gətirər. Bu asfalt yolu görürsən? - Qoca əlini irəli uzatdı.

O, gözlərini qıyıb:

- Görürəm, - dedi.
 - Yavaş-yavaş gedərsən. Amma nəbadə yoldan çıxasan. Azarsan... İndi oğluma zəng vuracam, səni qarşılayacaq.

Qocaya «sağ ol» deməyi unudub soruşdu:

- Çox gedəcəm?
 - İki kilometr. Qonşumuz da şoferdi. Gecəni qalarsan, səhər aparar səni şəhərə. Qorxmazsan ki?

- Yox, ay kişi, narahat olma...
 - Özüm aparardım səni, amma buranı yiyəsiz qoya bilmərəm, - qocanı öskürək tutdu. - Səhəreyaxın qatarlar keçəcək burdan.
 - Sağ ol, kişi, ehtiyac yoxdu. Tək gedərəm.
 - Oğlum çıxacaq qabağına. Amma asfaltdan düşmə, yolu əlinə al, get...
 - Yaxşı.

...Burda lent bitirdi, hardan-hara yol aldığı belli olurdu, qalanların lentə düşüb tarixə çevrilməsi üçün bu yolu axıracan getməliydi. Hələlikse yolun ortasında idi, bir azdan qocanın oğlu onu qarşılayacaqdı...

Vaxtsiz qonaq öz kisəsindən yeyər. Onunsa kisəsi-zənbili yoxdu, ancaq ev sahibi gülürüz və ehtiyatlı adamdı, sanki bütün biş-düşü hazırlayıb onu gözləyirmişlər. Ev dəbdəbəli, ikimərtəbəli olmasa da sahibinin - stansiyada işləyən qocanı nəzərə almasaq - toppuş, balacaboy, danışdıqca sol yanağındakı yekə, ətli xalı titrəyən və sağ gözü çəp kişinin ürəyi genişdi, elə arvadının, ev sahibəsinin də çöhrəsinə istiqanlıq tülü çəkilməmişdi, on-on iki yaşlı sarısaç, göygöz oğlanınsa - uşaq valideynlərinə qətiyyən bənzəmirdi - bayaqdan gözü qonaqda idi.

- Elə bilirsən haçansa qayıdacaqsan? Səni gətirən gətirib bura... - yox, bu sözləri balaca deyər bilməzdi, düzdü, oğlanın ağzı tərpənirdi, ancaq səs yoğun və yorğun, aram və zabitəli kişi səsiydi, elə bil o kəlmələr işıqlı otağın içində deyilmirdi, lap uzaqlardan qulaqlarına, beyninə-şüuruna dolurdu. Elə o da qeyri-ixtiyari, sövq-təbii eşitdiklərinə inanmaya-inanmaya yaşından çox-çox böyük danışan oğlanın söylədiklərinin qarşısında büzüşə-büzüşə və çəkingən-çəkingən:

- Deyirsən əcəl gətirib məni?... - soruşdu.

Oğlan əlini yellədi:

- Yox, əcəl yaşayanlara aiddi...

Daha heç nə soruşa bilmədi. Ev sahibi içəri girdi, əlində də bir butulka araq. Ardınca da arvadı yemək gətirirdi, qucağı dolu idi. Kişi otağa girən kimi oğluna:

- Ə, qırışmal, nə girmisən qonağın ağzının içinə, - dedi, - get yat, gecdi...

Uşaq da dinməz-söyləməz çıxıb getdi.

Amma uşaq gedəndən sonra o, yeyib-içdiyini bilmədi, iştahı tamam küsmüşdü, güc-bəla ilə çeynədiklərinin dadı-tamı yoxdu, ev sahibinin danışdıqlarına sanki onun alınına dəyib qayıdırdı, ayrı-ayrılıqda kəlmələri ayırd eləsə də söhbətin nədən getdiyini anlamırdı. Qəfil ayağa qalxıb:

- Mən yatmaq istəyirəm, - deyəndə ev sahibi çaşıb qaldı və key-key altdan-yuxarı müsahibinə baxaraq seyrək kirpiklərini tez-tez qırpa-qırpa:

- Sən əməlli-başlı içməmişən axı... - dedi. - Nədən narahatsan?

- Kefli-zad deyiləm, qardaş. İntəhası, işlərim dolaşib... Mən hökmən şəhərə qayıtmalıyam.

- Otur sən Allah! Annıyırım, qəfil yaxalayblar səni, öyrəşməmişən düşdüyn şəraitə. Ancaq gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdı. Səhər tezdən özüm yola salaram səni. Qonşum taksi şoferidi, düz şəhərə gedərsən...

O, müsahibinin izahına qulaq asa-asa əyləşəndə kəmsavad şagird kimi gözlərini bərəldib:

- Kim yaxalayıb məni? - xəbər aldı astaca.

- Heç kim, adamın özünə elədiyini min düşmən yığışa törədə bilməz, -filosofluqdan adi söhbətə döndü. - Burdan gecəyarısı getməyin mənim üçün, bizim ocaq üçün yaxşı deyil. Hələ atamın yüngülsaqqal düşməyini açıb ağartmıram. Səhər işdən qayıdanda soruşmaz ki, ay oğul, sən nəkarəsən mənim qonağımı elə gecəyə yola salasan, kimsən axı sən? Allah qonağına qul ola bilməyən bəndə qarşısında xəcil olar. O ki qaldı bizim uşağın şıltaqlığına, sən ona bənd olma, - kişi boynunu irəli uzadıb pıclıtiya keçdi. - O Allah saxlamış yəqin səni də incidib, yaman nadincdi, keçən yay atdan yıxılıb möhkəm əzilmişdi, üz-gözü qan içindəydi, beyni də silkələnmişdi. Qolu çıxmışdı, topuğu sınmışdı. Hələ də bir ayağını çəkir yüngülcə. Öyrəşmişik ona, mehr-məhəbbətimizi salmışıq, - kişi anicə tərəddüd elədi. - Amma o, bizim uşaq deyil. Bizim uşağımız olmurdu. Əlimizi hər yerdən üzmüşdük. Di gəl, günlərin birində mən o oğlanı meşədən tapdım. Mauqli kimi bir şey idi o, mən tapanda... Yerimək əvəzinə iməkləyirdi, düz-əməlli danışa da bilmirdi. Çox sevinirdim. Təkcə ona görə yox ki, oğul tapmışdım. Həm də onun üçün ki, Tanrı dualarımı eşidib mənə övlad göndərmişdi. Nə fərqi hansı yolla... Deməli, mən əməlisaleh adamam. Deməli...

Arvadı otağa girəndə kişi sözünü yarımçıq kəsib yalandan bir-iki ağız öskürdü və çaşqın-çaşqın ətrafa boylanıb soruşdu:

- Harda qaldım?

Arvadı yerin altından-üstündən agahkar təbəssümlə bic-bic gülümsünüb yumşaq stulda oturdu və qonağa yüz ilin tanışları kimi göz vurub xəbər aldı:

- Yenə kimin qeybətini qırırdı?

Qonaq oğurluqda yaxalanmış tək yöndəmsizcəsinə əl-ayağa düşüb tələsik cavab verdi:

- Heç kəs... -

- Ay arvad, qoy oturmaşuq sən canın. Qonağa təntənəli xoşgəldin eləyirəm.

Arzu eləyirəm ki...

Arvad ərinin sözünü kəsdi:

- Uzun danışma, qonaq üçün araq süz...

Əri dinməz-söyləməz qədəhləri doldurdu, deyəsən içmək üçün ürəyi gedirdi. Ərindən qabaq arvad qədəhi götürüb ayağa qalxdı və üzünü qonağa tutub:

- Xoş gəlmisiniz, - dedi. - İçək sizin gəlişinizin şərəfinə, - arağı bir udquma içib sir-sifətini turşuda-turşuda əyləşdi.

O, çar-naçar içib yeməyə girişdi. Araya sükut çökdü. Kişi susmuşdu. Elə bil bayaqdan dil-dil ötən adam deyildi. Məsələ məlumdu; arvadın indi dəbdə olan demokratiya hay-küyündən qandığı qrafa yoxdu. Simasındakı həlim, mehriban, xoş təbəssümsə böyük siyasətin nişanəsiydi.

— // —

- Başa düşürsən, bir şeyi ki, Allah sənə çox görür, sən də razılaşımaq əvəzinə gecə-gündüz dua, yalvar-yaxar eləyib yaradanın zəhləsini tökürsən, dolayısıyla işinə qarışırsan Tanrının, başından yekə qələtlər eləyirsən, axırda O

da mərhəmət göstərib: «Qoy sən istəyən olsun» - deyir. Sondasa, lap sonda anlayırsan ki, gözəgörünməz öz işini hamıdan yaxşı bilirmiş... Onda da gec olur. Çox gec olur, - arvadı bir-iki qədəh araq içib bayıra çıxandan kölgəli otaq yarıqaranlıqlaşmışdı. O, müsahibinin üzünü güclə sezirdi, daha doğrusu, sirsifətini görməsə də hiss eləyirdi ki, ağzı tərənir. - Əvvəl-axır çanaq diləyənin başında sınır. Elə bilirsən arvadım elə binadan hökmlü idi? Yox, canım, min kərə yox! O uşağı talandan, o uşaq bizim evə ayaq basandan dəyişib o. Səbəbini hələ də anlamıram, bəla burasındadı ki, heç özü də bilmir yüz səksən dərəcə dəyişdiyini. Heç nə hiss eləmir. Bunlar öz yerində, amma mən birçə şeyi ovcumun içi kimi bilərəm, - kişi pıçıltıya keçdi, - o uşaq böyüyüb mənim başımı kəsəcək...

Əstəğfərullah, deyəsən müsahibi əməlli-başlı keflənmişdi, beləsinə baş qoşmaq quyudan xəlbirlə su götürməkdə.

O, üzrxahlıq elədi:

- Bəlkə yataq?.. Gecdi... Mən də yorğunam, yəqin elə siz də, - kişinin boynuna qoydu. - Sabah söhbətləşərik. Süfrəniz bol olsun, yeyib-içəndən sonra yuxu basır adamı...

Kişi çənə-boğaz eləməyib könülsüz-könülsüz ayağa durdu:

- Yataq deyirsən yataq, amma sabah söhbət eləyə bilməyəcəyik...

O, yerindən qalxıb diqqət kəsildi:

- Niyə?

- Çünki ertədən qonşum səni şəhərə aparacaq.

O, sevindi, deməli, bu qat-qarışıq hadisənin sonuna bir gecə qalırdı. Qoy o şəhərə qayıtsın, burdakılar da baş sındırıb qaşınmayan yerdən qan çıxarsınlar. Öldürübsə, kim-kimin axırına çıxıb və niyə çıxıb? Öldürməyibse, bu yersiz çəkçevirin səbəbi nədi? İndi əsas məsələ kəlləni yerə atıb yumşaq yorğan-döşəkdə şirin yuxuya getməkdə. Qalanı sabah bəlli olacaq. Yaşamadığımız gün bizim deyil...

Sübhənsə yatdığı otağın qapısı bərk-bərk döyüləndə əvvəlcə elə bildi yuxu görür. Sonra gözlərini açıb ətrafa boylandı yerinin içindəcə. Pərdəsiz pəncərələrdən süzülən ay işığı ağappaqdı, bir azdan ay yekəlib-yekəlib göy üzünün işığında əriyəcəkdi. Əriməkdən ötrü ay balacalaşmamalıydı, böyüməliydi. İlahi, bu necə yerdə, bu necə məkəndə, burda səs-küylü, rəngli, hay-haraylı yuxular görür adam. Yox, bu yuxu, vaxtə-filan deyildi, qapı doğrudan-doğruya elə döyülürdü ki, az qala çarpayının üstünə vurulmuş iri çərçivəli şəkil - yarıqaranlıqda şəkildəki sifətləri ayırd eləyə bilməsə də cavan gəlin, yanında da bığburma kişi olduğunu elə dünən gecə sezmişdi - divardan qopub düşəcəkdi onun kəlləsinə.

- Kimdi? - yorğanı boğazınacan çəkib yuxulu və əzgin səsə xəbər aldı.

- Mənəm, canım, oyan... Tez ol... - ev sahibinin səsini tanıdı.

- Nolub? Qonşun məni şəhərə aparmağa gəlib? - ilk ağlına girəni narazı-narazi dilinə gətirdi.

Zalım uşağının həqiqətən gecə-gündüzü yoxdu. Yatıb yuxunu almağa da imkan vermirlər. Ev sahibi - dədəsi işdə olanda ona bu vəzifəni rəva görmək olardı, hərçənd arvad gözünün odunu yaman almışdı - qapını azca aralayıb iniltiyə bənzər səsə yazıq-yazıq:

- Yox, e, - dedi. - Paqonlular gəlib dalınca. Səni aparmağa... - ya qonşu otaqdan işıq düşürdü, ya da kişinin canını qorxu aldığından rəngi avazı olmuşdu. - Nə məsələdi ki? - çəkinə-çəkinə soruşub cavab gözləmədən qapını örtüdü. Deyəsən yazıq özünü tamam itirmişdi.

O, qalxıb geyindi.

Qapını döyən yəqin gələnləri tanıyırdı, bəlkə də zəhmli polis maşınından - «RAF»-dan - xoflanıbmış, yoxsa ona dinməz-söyləməz əl verib görüşən üç bazburutlu, yekəpər kişinin heç biri polis formasında deyildi.

O, gizlənməyə yer axtarırmış kimi büzüşüb yumağa dönmüş ev sahibiylə xudafizləşməyi unutdu. (Əslində, unudub-eləməmişdi, intəhası, ev yiyəsinin dindiriləsi halı qalmadığından onu çox incitməyib maşınına minəndən sonra pəncərədən razılıqla başını tərpətmişdi, ev sahibisə lal-mat maşının arxasınca baxaraq karıxmışdı).

Maşında da heç kəs dillənməmişdi, yox, lənət şeytana, bir xeyli gedəndən sonra onunla üzbəüz əyləşən nazik, uzun ağ plaşının ətəkləri yerə dəyən qarayanız kişidən soruşmuşdu ki, siqaret çəkmək olar?

Kişi qurcalanıb:

- Hə, - demişdi, - əlbəttə, - cibindən siqaret qutusunu çıxarıb ona uzatmışdı.

O, isə qutudan siqaret götürməmişdi, öz siqaretini yandırmışdı, qarayanız kişi də pərt-pərt gülümsünüb qara panamasını gözünün üstünə basaraq mürgülemişdi. Salondakı o biri kişisə lap dərinə getmişdi; arxa oturacağa uzanıb əməlli-başlı xoruldayırdı. Sürücü də ki, öz işindəydi...

Müstəntiqin darsıqal, alaqqaranlıq otağına girəndə hava işıqlaşsa da içəri yenə həməhən-həməndi, bu otaq gecə-gündüz eyni, bozumtul rəngdəydi. Pəncərələri xırda olduğundandı yəqin. Divarboyu uzanan iri rəflər kitablarla, qalın qovluqlarla dolu idi. Hansı kitabın, yaxud qovluğun harda olduğunu tapmaq üçün gerek qollarını çırmayıb əldən-ayaqdan düşəydin. Burası da var ki, peşəkarlardan ötrü heç bir hədd keçilməz deyil, naşının bir aya görə bilmədiyini usta onca dəqiqəyə düzüb qoşur. Deməli, peşəkarlar naşılardan bir neçə ömür çox yaşayır. Deyəsən iş stolu küncdə qoyulmuş, stolüstü lampanın gur işığında başının kölgəsi qapının ağzınacan yekələn müstəntiq də uzunömürlülərdəndi. Ən azı gecələr gözünə yuxu getmədiyindən... İntəhası, onun hamını öz arşınıyla ölçərək adi adamların yuxusuna haram qatması yekəxanalıq əlamətiydi. Vacib məsələnin bir-iki saat sonraya saxlayıb ayıq başla həll etmək mümkündürsə, səbhün gözü açılmamış onun dalınca üç bığburma kişi göndərib sətiraltı güc-qüvvə nümayişinə nə hacət? Bəlkə müstəntiq inanmırdı ona, elə bilirdi aradan çıxacaq?

- Hə, gəlmisiniz, - müstəntiq üzbəüzdəki stulda ona yer göstərdi. - Əyləşin, - qərribədi ki, yuxulu-filan deyildi, səsi anaydı.

O, irəli yeriyib otaqdakı yeganə boş stulda oturunca müstəntiq qabağındakı kağızları eşələyib nə isə axtardı. Müstəntiq darsıqal otaqla müqayisədə həddən ziyadə uyarsız görünən iri kreslodə əyləşmişdi, önündəki stulda o, büzüşüb oturmuşdu, qanının ağzındakı kətildəsə kitablar üst-üstə qalaqlanmışdı. Daha otaqda ayrı stul-kətil-filan yoxdu. Nə boşu, nə dolusu...

Deyəsən «gəlmisiniz»i «sabahınız xeyir» əvəzinə demişdi, amma sabah-sabah buralarda hansı xeyirdən söhbət gedə bilərdi? Üstəlik özünəməxsusluqla salamlaşan ayrı heç nə deməyib qarşısında əyləşənə fikir vermədən masadakı kağız-kuğuzları eşələlməkdəydi. Önündəkinin üzünə də baxmırdı. Nəhayət, qızıldan qiymətli daz başını qaldırıb:

- Necə yatmısınız? - bəzək-düzəksiz soruşdu.

O, kəsəsinə cavab verdi:

- Pis.

- Niyə? - müstəntiq vacib bir söz eşidəcəkmiş kimi diqqət kəsildi.

- Gələnlər qoymadılar yuxumu alım.

- Sizi narahat elədiyimə görə üzr istəyirəm.

O, əlini yellədi:

- Eybi yoxdu. Yəqin nəse ciddi bir səbəb var...

- Şübhəsiz.

Bu dəfə o, müstəntiqin ağzına marıtladı:

- Məsələn...

Müstəntiq ayağa qalxdı:

- Qoy deyim bizə çay gətirsinlər... - və otaqdan çıxdı.

Çayı özündən qabaq gəldi. Sarışın qadın dinməz-söyləməz otağa girib sinidəki iki fincan çayın birini müstəntiqin boş stuluna tərəf qoydu, birini onun qabağına. Otaqdakının təşəkkürünə zərrəcə əhəmiyyət vermədi, guya qulaqları kardi. Və sinini yüngülcə döyəcləyə-döyəcləyə otağı tərk elədi. O, bir az sakitcə əyləşəndən sonra çayını içmək üçün qənddən-şirniyyatdan tapmaq üçün əvvəlcə stola göz gəzdirdi, gözləri axtardığını sezməyəndə əlilə kağızları eşələdi. Yəqin müstəntiqin şəkəri vardı. Çayı şirniyyatsız içirmiş... Tərs kimi dikəlib masadakı kağızları eşib-eşmələməyə başı qarışanda müstəntiq içəri girdi.

O, pərt-pərt stola yayxansa da özünü itirmədi, fincandakı çaydan bir qurtum alıb fincanı nəlbəkiyə qoydu.

- Səhər durandan çay da içməmişəm... - dedi sərbəstliklə.

Müstəntiq onun sözlərini qulaqardına vurub yerində əyləşdi, masadakı qatmaqarışlıq kağızlara ehtinasızlıqla baxaraq:

- Biz mərhumun evində axtarış apardıq, - dedi. Uzunsov sifətinin bircə qırışı da tərpenmədiyindən simasından heç nə oxumaq olmurdu. Gözləri ölgün və soyuqdu.

- Maraqlı nə isə tapa bildiniz?

Müstəntiq cavab əvəzinə masanın siyirtməsinə açıb kağız çıxardı və ona uzatdı:

- Sizcə kimdi bu?

Demə, müstəntiqin verdiyi kağız yox, şəkilməmiş...

O, şəkllə uzun-uzadı baxıb ağır-ağır diləndi:

- Mənəm, - sanki neçə ilin yorğunuydu, bütün bədəni birdən-birə süstləşmişdi.

Müstəntiq süni inamsızlıqla:

- Fotomontaj ola bilməz ki? - soruşdu gülümsünə-gülümsünə.

O, çiyinlərini çəkib:

- İnanmıram, - dedi. - Mənim şəklimi montaj eləmək kimə lazımdı axı?

Hələ də gözlərini şəkildən çəkə bilmirdi. Nadir şəkildi, ağ-qara... Təxminən yeddi, səkkiz il öncə çəkilməmişdi. Meşədə, bulaq başında... O idi, arvadı, bir də qızı. Ancaq naşı fotoqraf çəkmişdi şəkli. Həvəskar olduğu işindən bəlliydi. Çox solğun şəkildi, bir əsrdən qalma fotolara bənzəyirdi, az-maz onun sir-sifəti aydınca görünürdü, arvadıyla qızının surəti isə xəyalında gerçəkləşirdi, özgəsi bu şəkllə baxsaydı onların cizgilərini gözünün qabağına gətirə bilməzdi. Bu şəklin bərpaya ciddi ehtiyacı vardı, yoxsa şəkildəkiləri tanıyanı da mat-məəttəl qoyardı. Onun xatirələrindəki, xəyallarındakı adamlar bu şəkildəkindən qat-qat diri ydi, qat-qat canlı ydi. Əksinə, baxdığı şəkil onun xəyallarına öləzik, nazik kölgə salırdı, tül pərdə çəkirdi.

- Hə... - müstəntiq fincandakı çayı yarıyacan içib bic-bic mızıldadı.

- Nə hə?.. - O, gözünü şəkildən çəkib çaşqınlıqla müstəntiqə baxdı.

- Nə deyə bilərsiniz?

- Nə deməliyəm ki?

- Necə izah eləyə bilərsiniz bunu?

- Nəyi? - O, qeyri-ixtiyari şəkili müstəntiqə uzatdı.

Müstəntiq şəkili alıb:

- Biz bu fotonu mərhumun evindən tapmışıq. Axtarış vaxtı... Bu necə... Necə izah eləyə bilərsiniz bunu, - kəlməsini yarıda kəsib təkrarladı.

- Həç necə... Baş açmıram...

Müstəntiq şəkli masanın üstünə qoydu:

- Arxasında yazı-zad da yoxdu.

- Nə yazı?

- Kələfin ucunu tapmaq üçün ilişki... Şəklin çəkilmə tarixi yadınızdadı?

- Hə, xatırlayıram...
- Deyirsiniz öldürüləni tanıyırdınız?
- Onu öldürüblər yəni?..
- Hələ sübut olunmayıb. Ancaq çox güman ki...
- İnanırsınız inanın, inanmırsınız öz işinizdi, mən o rəhmətliyin üzünü ilk dəfə o zəhrimara qalmış restoranda, kişiye güllə dəyəndən sonra görmüşəm. Nitqi tutulmuşdu, güllə yerindən qan selləmə axırdı. Niyə yalan deməliyəm axı, mən qatil-zadam bəyəm?

- Əsəbiləşməyin, sizə inanıram...
- Çox sağ olun... - O, dərindən köks ötürdü.
- Heç kəs sizdən şübhələnmir. Amma sizin vasitənlə həqiqəti aşkara çıxarmaq istəyirik. Namuslu bir vətəndaş kimi siz istintaqa kömək etməlisiniz. Borcunuzdu bu...

O, yerində qurcalanıb:

- Əlbəttə, - dedi. - Mən hazıram...
- Deməli, mərhumu tanıyırdınız?..
- Tanıyırdım.
- Şəkil məsələsinə nə deyə bilərsiniz?..
- Heç nə. Möcüzədi... Qısa, cavab tapmıram...
- Allaha inanırsınız?.. - Müstəntiq qəfil söhbəti dəyişdi.

Qımışıb fincandakı soyumuş çayı birnəfəsə başına çəkdi və fincanı nəlbəkiyə qoyub:

- Hərdən inanıram, hərdən şübhələniyəm, - dedi.
- Bu məsələyə sizin qətiyyəni aidiyyatınız yoxdu?
- Hansı məsələyə?
- Restorandakı ölüm işinə...
- Yox, - o, anıca fikrə getdi. - Yoxdu...
- Bəs, onda niyə səhər tezdən şəhərə qayıtmaq istəyirdiniz?
- Bunu sizə kim dedi? - o, tutuldu.
- Nə dəxli var, - müstəntiq tərəddüd elədi. - Nə isə, burda gizlədilmiş bir iş yoxdu, evində gecələdiyiniz adam...

Daha üzə durub məsələni tündləşdirməyə dəyməzdi.

- Mən neyləyim, kim ağrımaz başına dəsmal bağlayar? Siz də qaşınmayan yerdən qan çıxarırsınız. Yəni mən caniyə, qatilə oxşayıram? Kimisə öldürmək üçün səbəb, motiv olmalıdı.

Müstəntiq stolun üstündəki qələmi götürüb nə isə cızma-qara etməyə başladı və yaza-yaza ona baxmadan dodaqaltı mızıldandı:

- Qatilin qatil olduğu alınə yazılmayıb. Kəstəti, təkrar eləyirəm heç kəs sizdən şübhələnmir. Biz sizə rayon mərkəzindəki mehmanxanada yer də düzəltmişik, bütün şəraiti yaratmışıq ki, narahat olmayasınız. Gedin dincəlin, yuxunuzu alın, sürücü aşağıda sizi gözləyir. Amma əvvəlcə bu kağıza qol çəkin, - müstəntiq ehmalca kağızı onun qabağına sürüşdürdü.

O, gözücu kağıza baxıb:

- Nədi ki, bu? - soruşdu.
- İltizamnamədi. Rayonu tərk etməmək haqqında...
- Əgər imzalamasam?..
- Onda gərək biz sizi həbs eləyək. Hər ehtimala qarşı...

Araya sükut çökdü.

«Bu dünyada hər şey olur...»

Harda, nə vaxt oxumuşdu bu cümləni - xatırlamırdı, ancaq bilirdi ki, ən do-laşığı içəri keçməkdə, hadisəni dərinləşdirməkdə, bir də ki, məhbəsdən qurtuldu, qurtulmadın, ömür boyu yandırar ki, bircə günlük də olsa haqsızlıqla üzleşmişən. Deyirlər rəhmətlik Sokratın arvadı həbsxanaya əriylə görüşə gəlir

və yana-yana ona deyir ki, hayıf, sabah səni nahaqdan edam eləyəcəklər. Filosof etinasız-etinasız arvadına baxıb dillənir ki, sən istəyirdin məni haqqına edam eləsinlər? Amma haqq, nahaq anlayışı kifayət qədər nisbi olduğundan çox çək-çevirə ehtiyac yoxdu. Labirintdən çıxmaq olmur. Əsas bu bozuntul, gümüşü, günəş görünməyən bölgədə işləri birtəhər yoluna qoyub sağ-salamat evə qayıtmaqdı. Kişinin başı qalda gərək, deyiblər. Ancaq qaldan kişi kimi qurtulmağın özü də kişi işidi. Dərd-bəlaya oğul, ər kimi sinə gərmək də, sinə gərrib üzüağ çıxmaq da hünərdir. İndisə əsl hünər göstərmə dəmiydi. Lakin ehtiyatla... Ehtiyat igrinin təkəcə yaraşığı yox, həm də yaraq-yasağıdır. Yaraq-yasaqsız igrinin nə yaraşığı?... Qılınc-qalxan zamanı öz yerində, indi stolun üstündəki qələmi götürüb sakitcə, dava-dalaşsız kağıza qol çəkmək lazımdı. Amma kağızı imzalayandan sonra dilini dinc qoya bilmədi:

- Mən prokurorla görüşmək istəyirəm...

- Siz gedin mehmanxanaya, dincəlin. Sonra prokurorla görüşərsiniz...

- Mümkündü bu?

- Əlbəttə ... Bu sizin haqqınızdı... Bizim qonaqlara böyük hörmətimiz var.

«Hörmətin gözüne girsin», - O qəfil ağıllına gələnləri deməməkdən ötrü xeyli əziyyət çəkməli oldu. Üstəlik gülümsünüb:

- Nə vaxt görüşə bilərəm? - xəbər aldı.

Müstəntiq anlamadı:

- Kiminlə?

- Prokurorla.

- Dəqiq deyə bilmərəm, - kağızı qabağına çəkib onun imzasına diqqətlə baxa-baxa mızıldadı. - Tezliklə...

- «Acı bağırsaq kimi uzanacaq...»

- Uzanmaz, - müstəntiq yorğun-yorğun gözlərini ovuşdurdu. - Narahat olmayın...

O, qulaqlarına inanmadı, deyəsən, bu dəfə beynindən keçənləri dilinə gətirmişdi, ancaq qəribəydi ki, özü eşitməmişdi dediyi kəlmələri. Pencəyinin cibindən dəsmal çıxardıb alınının tərini silmək istədi, amma yadına düşdü ki, dəsmalı çirkli və ütüsüzdü, elə yan cibindəcə yumurlanıb.

- Gedə bilərəm? - soruşub cavab gözləmədən qalxdı, daha doğrusu, müstəntiq gec dilləndi.

- Yaxşı yol, aşağıda sürücü gözləyir sizi...

- Sağ olun, - əyilib görüşmək üçün əyilib sağ əlini irəli uzatdı, lakin müstəntiqi fikir götürmüşdü, gözü kağızlarda idi, siqaret yandırıb baxışlarını stola, stolun üstündəkilərə dikmişdi.

O, dilxor-dilxor havada qalan əlini saçlarına çəkib otaqdan çıxdı.

Mehmanxananın birinci mərtəbəsindəki kafedə yüngülvari səhər yeməyi yeyib nömrəsinə qalxdı. Otaq səliqəli idi. İçəridə televizor da vardı. Hayıf ki, işıqlar sönmüşdü. Yoxsa, ən azı paytaxtda, dünyada baş verənlərdən xəbər tutmaq mümkündür. Özünü narahat və əzgin hiss eləyirdi. Gündəlik xəbərlərdən qəzet-jurnallardan ayrı düşməyi də bir qüsura çevrilməkdəydi... Pencərənin qabağına gəlib bayıra göz gezdirdi. Narın yağış qurtarmaq bilmirdi. Küçədə ins-cins yox idi. Soyunub çarpayya uzandı. Yorğanı sinəsinə çəkib kirpiklərini bir-birinə pərçimlədi. İndi onun dərmanı rahat, dərin yuxu ola bilərdi. İştah diş altındadı, yuxu qaş altında... Bir şərtlə ki, səbrlə yuxu məqamını gözləməyə gücün çatı.

— III —

Nə qədər yatdığını bilmədi, havanın tutqunluğu gözəyari vaxt-vədəni dəqiqləşdirməyə də çətinlik törədirdi. Gözlərini yenidən açmışdı ki, telefon zəng çaldı. Yerindəncə əl atıb dolabçanın üstündəki aparatın dəstəyini götürdü.

- Alo...
- Mənəm... Eşidirsiniz?..
Müstəntiqin səsini tanıdı.
- Eşidirəm.
- Məşğul deyilsiniz ki?
- Yox, dincəlirəm...
- Bekarsınız?
- Hə, hə, - tələsik dilləndi, deyəsən, «dincəlirəm» kəlməsi yerinə düşməmişdi. - Nə məsələdi?
- Yarım saata aşağı düşün, maşın gələcək arxanızca...
- Niyə? - hövsələdən çıxdı birdən-birə. Yerinin içində dikəlib: - Mən nə bilirdimsə demişəm, dediklərimə heç nə əlavə eləyə bilməyəcəyəm! - səsini qaldırdı.

Müstəntiq təəccübləndi:

- Axı, siz özünüz prokurorla görüşmək istəyirdiniz... Bəlkə fikrinizdən dönmüsünüz?..

- Xeyr, xeyr! Qətiyyə!

- Onda görüşə hazırlaşın. Yarım saata dalınızca maşın gələcək. Danışdıq?

- Danışdıq...

Müstəntiq dəstəyi asdı, xətdə ritmik siqnallar eşidildi.

Dəstəyi yerinə qoyub ayağa qalxdı. «Otaqda saat yox, qolumdakı işləmir, mən nə bilim yarım saat haçan ötüşəcək?» - fikirləşib yuyundu və tez-tələsik geyinib birinci mərtəbəyə endi. Belə ucqar bölgə üçün sanballı mehmanxanaydı. Yəqin sərhəd rayonu olduğundan xüsusilə diqqət yetirmişdilər ki, ölkənin adına layiq görünsün. Həm də yayda buralar qonaq, turist əlindən əcnəbi bir diyara bənzəyirdi. İndisə lələ köçmüşdü, yurdu qalmışdı, kimi dindirseydin deyərdi ki, bura cəhənnəmin orta göbəyidi, Allahın qəzəbi tutmuş yerdə. Cəhənnəmdəki odu, atəşi burdakı narın, sonu görünməyən tozabənzər yağış əvəz eləmişdi. Sanki orda od-alovdan yananlar burda nəmə, rütubətə ürcəh olurdular ki, mizan-tərəzi pozulmasın.

Prokurorun qəbul otağında çox gözləmədiyindən özü-özünə böyük göründü, hələ kabinetdəki hörmətli-izzətli qarşılanma, kabinet sahibinin az qala kandaracan onun qabağına yeriməsi... Çöhrəsindəki həlim, mehriban, istiqanlı uşaq təbəssümü... Ancaq bütün müsbət görüntülərin əksinə, prokurorun sifətinə baxan kimi başından yüngülvari bir ağır qopdu. «İlahi, mən bu adamı harda görmüşəm? Yaman tanış gəlir.» Arabir adi əşyanın adı adamın yadından çıxır, yaxud əlindən təzəcə qoyduğu qələmi tapa bilmirsən. Qalırsan gic-gicələk... Hərdən də qəfil yuxudan oyanırsan və bir anlığa öz evinin içində özünü tamam yad hesab eləyirsən, mat-məəttəl fikirləşirsən ki, xudaya bura haradı, mən bura necə gəlib düşmüşəm? Yaxşı ki, tez ayılıb dərinə getmirsən, o biri qata keçsən olarsan dəli...

Prokurorun məhrəmliliyini sübut üçün kiçik bir impuls, alovabənzər bir qığılcım lazım idi. Di gəl kişinin ad-familiyası da ona heç nə demirdi. Belə məqamda adi kibrit çöpü, prokurorun havaya buraxdığı halqavari siqaret tüstüsü yeddi arxa dönəninin adından daha dəyərli açar ola bilərdi. Özgə vaxt fikir vermədiyini adi bir hərəkət sonsuz dərinliklərə apara bilər adamı. Amma gərək o hərəkəti tutma məqamını ötürməyəsen...

Kişi həddən ziyadə qanacaqlıymış, öz yerində əyləşmədi, elə onunla üzbəüz oturub gözlərini qonağa dikərək siqaretini tüstülətdi. Bu gombul, balacaboy, xoşsifət kişi bayaqdan qımışıb-eləmirmiş, təbəssüm onun sifətinə həmişəlik hopubmuş. Seyrək və qıvrım saçları, namütənasib bədəni yəqin ki, stuldan döşəməyə çatmayan ayaqları - hayıf ki, o, prokurorun ayaqlarını görmürdü, aralarında uzunsov stol vardı - onu polisə, prokurora yox, artistə,

özü də komik rollar oynayan komediya artistinə bənzədirdi. Bir sözlə, sənətiylə görkəmi uyuşmurdu. İntəhası, nə bilmək olar, bəlkə ilk görünüş aldadıcıydı? Qapısına gələni elə bəri başdan, heç ağzını açmamış aldada bilirdisə, deməli, sadə adam-zad deyildi. O ki qaldı boy məsələsinə, binayi-qədimdən balaca-boylar uzundurazlardan uca görünüblər. Çünki həmişə onların ayaqları uzunların çiyinlərində olub...

- Görüşümüzə şadam... Ağıllı adamlarla söhbətləşmək ləzzət verir mənə...
- Prokuror sözə başlayanda o, istədi desin hardan bilirsiniz ki, mən ağıllı adamam? Amma dinmədi. Bəlkə o da prokurora tanış gəlirdi? Hər nə isə susmağın həqiqətən qızıl olduğu məqamlardandı. - Nə içəcəksiniz? Çay, kofe?.. Bağışlayın ki, spirtli içkilərlə birdəfəlik qurtarmışam. Həkimlər icazə vermir. Qara ciyərim şiltaqlıq eləyir. Əvvəldən işdə vurmaqdan zəndeyi-zəhləm gedir... İşə xəyanət ailəyə, arvad-uşağa xəyanətdi, vətənə-torpağa xəyanətdi! - birdən-birə coşub yeddimertəbəli kəlmələrə keçdi. - Biz hamımız müstəqil respublikamızın əsgəri olmalıyıq! Özü də dildə yox, işdə, əməldə! - Yumruğunu yüngülcə stola vurdu. Yumruğunun zəif, ahəngdar səsi ilə həmahəng hirs-hikkəsi də soyudu. Deyəsən bir atımlıq barıtı varmış...

- Çay, kofe əhəmiyyətli deyil, insan yemək-içməyə görə yaşamır, yaşamaq üçün yeyir, - prokurorun «ağıllı» statusunu doğrultmaqdan ötrü haçansa eşitdiyi kəlamı dilinə gətirdi. - Ayrı vaxt olsaydı mən qəbulunuza gəlib başınızı ağrıtmazdım. Onsuz da işiniz çoxdu yəqin...

Prokuror onun sözünü kəsdi:

- Yox, buyurun, buyurun... - divardakı iri portretə işarə elədi. - O kişi bizi vəzifəyə qoyub ki, xalqa xidmət göstərək, vətəndaşların problemlərini aradan qaldıraq...

O, dinməsə də dalağı sancdı. Prokurorun şirin, mədəni-mərifətli danışığından gözü su içmirdi. «Deyəsən, bu məni kiminləsə dəyişik salıb...» - fikirləşdi. Lapdan başı hərləndi, stuldan yıxılacaqdı az qala, yaxşı ki, bu anıca ötüb keçdi.

Prokuror onun susduğunu görüb mətləb ətrafında hərləndi:

- Nə probleminiz var?

O, sözləri robot kimi kəlmə-kəlmə tələffüz elədi:

- Siz mənim başıma gələnlərdən xəbərdarsınız?..

Prokuror özündən razılıqla:

- Mən hər şeydən xəbərdaram, - dedi. - Restoranda o qocanı öldürüblər...

- Öldürüblər, ya özü-özünə qəsd eləyib?

- Yox, öldürüblər, - prokuror dəqiqləşdirdi. - Ancaq bu, Allah eləməmiş, sizin başınıza gələn iş deyil axı...

O, sevincək çığırdı:

- Hə də!

Prokuror diskindi.

- Nə hə də?

- Tutaq ki, qocanı öldürüblər, bunun mənə nə dəxli?..

- Amma indicə deyirdiniz ki, qoca özünə qəsd eləyib? - prokuror bic-bic gülümsündü.

- Axı siz özünüz belə dediniz...

- Mən çox söz deyə dilərəm...

- Siz də müstəntiq kimi məni dolaşdırmağa çalışırsınız, - o, narahat-narahat qapıya baxdı, guya, bu saat içəri girib, əllərini qandallayıb aparacaqdılar. - Ancaq mən sizi ümid yeri bilib müstəntiqdən şikayətə gəlmişdim.

- Əcəb eləmisiniz, amma... - prokuror kəlməsini yarıda kəsib içəri girən katibənin çıxmasını gözlədi. Sarışın katibə gətirdiyi stəkanları onların qabağına düzüb getdi. Çay buğlanırdı, iri büllur stəkanlardan buxar qalxırdı. - Amma o

müstəntiq çox işgüzar adamdı, ən bacarıqlı işçimizdi. Peşəkardı... Sizi anlayıram, ancaq siz də bizi başa düşün. Biz bu rayonun, rayondakıların təhlükəsizliyi üçün cavabdehik. Ölkəmiz müstəqillik yoluna təzəcə qədəm qoyub, rayonumuz da sərhəd rayonu... Atəşkəs olsa da, müharibə vəziyyətindəyik. Düzdü, bizim tərəflər cəbhə bölgəsi deyil, intəhası, sərhəd sərhəddi, müharibəni də bütün ölkə aparır, ayrı-ayrı bölgələr yox... Hansı sahə axsasa da, biz işimizdə ayıq-sayıq olmalıyıq. Elədi? - Prokuror susub ona baxanda o, çar-naçar başını tərpətdi. Deməli, müstəntiqdən şikayətlənməyiniz əbədi, o, öz işini görür. Vicdanla gördüyünə mən zəmanət verirəm, - prokuror sağ əlini sinəsinə qoydu.

O, gerilədi:

- Müstəntiqin vicdanına şibhəm yoxdu, məsələ onun şəxsiyyətindən getmir, ancaq qatillə namuslu vətəndaşı ayırmaq onun vəzifəsidir, borcudur, peşəsidir...

- Deyirsiniz qatillərin alına yazılıb cinayətkar olduqları?

O, duruxsa da kürəyini yerə vermədi:

- Orası elədi, sözüm yox, ancaq peşəkarlıq məsələsi də var axı arada. Bax siz deyən, mən qatillə bənzəyirəm, ya yox?

- Birincisi heç kəs sizi qətlə suçlamır... İkincisi isə, - Prokuror qısaca ara verdi. - Hamımız içimizdə bir az qatilik. Onu bürüzə verib verməmək, üzə çıxarıb çıxarmamaq ayrı söhbətdir. Hər şey situasiyadan asılıdır, elə bir məqam gələ bilər ki, ən məzlum, ən həlim adam qəddar, amansız qaniçənə çevrilər. Məsələn, yeniyetməlikdə mən çox dalaşqan idim, pis yollara da düşə bilərdim. Yadımdadı, qonşumuzda cavan, göyçək bir gəlin vardı. Alagöz, şümal, yoğun hörüklü... Əri hər gün döyürdü onu, elə döyürdü ki, yazığın iniltisi bizim həyətdə aydınca eşidilirdi. Bax, onda mən özümə söz vermişdim ki, onun ərinə öldürəcəm. Plan-zad da qurmuşdum. Hayıf ki, imkanım olmadı, gecikdim... - prokuror yenə siqaret yandırdı. - Çəkirsiniz... - qutunu ona uzatdı.

O:

- Yox, - dedi, - tərgitmək istəyirəm siqareti, ona görə az çəkirəm...

- Hə, zəhərdir, zəhrimardır, - siqaret qutusunu stola qoydu. - Tərgitsəniz yaxşıdır. Mənə də ziyandır, tərgidə bilmirəm.

- Sonra nə oldu?

Prokuror siqaretdən dərin bir qüllab vurub əlini yellədi:

- Heç nə... Gəlin özü ərinə yatdığı yerdə öldürdü, sonra da bıçağı öz boğazına çəkdi. Yazığın iki balaca yetimi qaldı. Bu da sizə real fakt! Gəlin özünü qurban verib məni qatillikdən qurtardı, yoxsa indi Allah bilir mən haralardaydım.

Prokuror susanda o, tavana baxdı, çünki yersiz bir gülmək tutmuşdu onu, qarşısındakı balaca, tosqun kişinin haçansa adam öldürmək xəyalına düşməyi qarışqanın filə hücumuna bənzəyirdi. Qəribədi, görəsən prokuror o vaxt arvadını döyən kişini öldürmək üçün necə plan qurubmuş? Əslində əsas boy-buxun yox, ürəkdi, qorxmazlıq... Uçurumun kənarında son addımı atmaqdan çəkinmirsənsə qalanı düzələn məsələdir. Sıldırımdan heçliyə yuvarlanmırsan, yerə dəyəndən sonra ağlasığmaz qanılar açılır, yuxarı qalxırsan. Yaradanın varlığı haqqında deyilənlər ona görə qeyd-şərtsiz qəbul olunmalıdır ki, insan ağılı onu dərk etməyə qadir deyil. O sirlər hökmən öz-özünə açılmalıdır. Yoxsa məxluqat qiyamətə cən əks qütblərdə dayanacaq...

- Deyin görək kim inanardı o cavan gəlinin ərinə qətlə yetirəcəyinə, hə? - prokuror stəkanı ağzına aparıb çayla dodaqlarını islatdı.

- Cənab prokuror, əslinə qalsa, o gəlinin ərinə öldürməyinə səbəb vardı, düzdü?

Prokuror stəkanı nəlbəkiyə qoydu, siqareti külqabıya basıb söndürdü və başını tərpətdi:

- Düzdü...
- O, uğurdan ürəkləndi:
- Yaxşı, ömrüm boyu üzünü görmədiyim, tanımadığım adamı, tutaq ki, öldürüblər. Mən neyləyə bilərəm? Günahkar deyiləm ki, mən o lənətə gəlmiş restoranda bir tikə çörək yemək istəmişəm...
- Yenə təkrarlayıram, mən sizə qatil kimi baxmıram. Siz ziyalı adamsınız, bizim yerlərə qonaq gəlmisiniz, gözümüz üstə yeriniz var. Sizə kim nə deyir ki?.. - prokuror burnunu çəkdi. - Halbuki sizin ilkin istintaqda verdiyiniz ifadədə dolaşlıq, anlaşılmaz şeylər çoxdu...
- Məsələn? Siz mərhumun evindən tapılan şəkli nəzərdə tutursunuz?..
- Təkcə şəkli yox... Hərçənd o şəkil də ciddi faktdı... Bu barədə sonra... Bu heç... Siz heç adi hadisələri doğru-düzgün danışa bilmirsiniz... Misal üçün bizim rayona niyə gəlmisiniz, kimə gəlmisiniz, gəlişinizin səbəbi nədi, stansiyada qatardan niyə düşmüşünüz? Sizin hərəkətlərinizin heç bir cavabı yoxdu. «Elə-belə», «könlüm istədi», - bunlar cavab sayılmaz. Başdansovduluq, başdan eləmək deyilir buna. Belə qeyri-ciddi sözlərə kim inanar? Hanı səbəb, alibi? - prokuror boğazını arıtladı. - O ki, qaldı şəkil məsələsinə burda iş tamam qarışıqdı.
- O, nəse demək istədi, prokuror sağ əlini qaldırıb:
- Sözümlü kəsməyin, - dedi. - Biz o şəkli bütün qonşulara göstərmişik, soruşmuşuq kimdi şəkildəki, tanıyırsınız ya yox? Bilirsiniz nə deyiblər?
- O, key-key gözlərini döydü:
- Yox...
- Düzdü, cavanlar tanımayıb, yaşlılarınsa bir neçəsi qətiyyətlə bildirib ki... təkrar eləyirəm, qətiyyətlə bildirib ki, şəkildəki mərhumun oğludu...
- Onun boğazı qurudu, nəse demək istəsə də səsi çıxmadı.
- Müstəntiqin göstərdiyi şəklin sizin olduğunu danmırsınız ki?
- Yox, mənim şəklimdi.
- Yaxşı, bütün bunları necə izah eləyək?
- O, çiynlərini çəkdi:
- Bilmirəm...
- İstəyirsiniz şəkildə sizi tanıyanların adlarını çəkim? Lap görüşünüzü də təşkil eləyə bilərik...
- Səbəbini anlamasa da qəfil süstləşib:
- Ehtiyac yoxdu, - dedi və stəkandakı çayı yarıyacaq içdi, içdikcə susuzluğu artırdı, demə, ciyərləri yanırmış. - Siz doğrudan-doğruya məndən şübhələnmirsiniz?
- Gəlin hələlik bu məsələni açıb ağartmayaq. Mənim şübhələrim qoy elə içimdə qalsın.
- Yox, xahiş eləyirəm mənimlə açıq danışın. Axı mənim ad-familim, atam, nəsl-köküm çoxdan məlumdu, mən kimin oğlu olduğumu yaxşı bilərəm. Bəs bu rəhmətlik kişi, restoranda öldürülən hardan çıxdı?
- Elə suallar var ki, onları siz cavablandırmalısınız. Amma indi ki, məndən açıq danışmağı xahiş eləyirsiniz, mən də öyrəndiklərimi deyib sizə yardımçı olmağa çalışacağam. Ancaq söz verin ki, düzünü deyəcəksiniz...
- Söz verirəm...
- Yaxşı fikirləşin, bax, özünüz xahiş elədiniz açıq danışmağı...
- O, ciddiliklə təkrarladı:
- Dedim ki, söz verirəm!
- Prokuror qalxıb otaqda gəzişdi və sonra keçib küncdəki kresloya yayxandı.
- O, çar-naçar qanrılıb yumşaq stulda çəpəki oturdu ki, arxası prokurora tərəf əyləşməsin. Həm də müsahibinin üzünü görə bilsin.
- Prokuror uşaq kimi ayaqlarını yellədə-yellədə soruşdu:
- O şəkildə sizin yanınızda arvadınız idi?

O, başını tərpətdi:

- Hə, arvadımla qızımdı...

- Mən sizin köhnə yaralarınızı qopartmaq istəmirəm, amma inanın ki, işlə bağlı həyatınızdan çox şeylər öyrənmək məcburiyyətində qalmışam... Bəlkə bəzi dəqiqlikləri siz özünüz də unutmusunuz... Arvadınızla qızınızın ölümünü də təsadif saymaq olar...

O, əl-qolunu ölçüb:

- O, təsadüf deyildi! - Prokurorun sözünü kəsdi. - Bədbəxt hadisəydi.

- Üzdən baxanda ölümlə bağlı bütün olayları bədbəxt hadisə hesab etmək mümkündür, - prokuror ayağını-ayağının üstünə aşırmaq istəsə də boyu balaca olduğundan bacarmadı və ona baxıb pərtliyini gizlətmək üçün qımışdı. - Amma yadınızda saxlayın, həyatda təsadüfi heç nə baş vermir.

- Gülməyin, burda gülməli nə var ki? Tormoz tutmadı, maşın yoldan çıxıb ağaca dəydi...

- Sonra nə oldu?

- Heç nə, - o, çaşqın-çaşqın boynunu bükdü. - Arvadımla qızım rəhmətə getdi. Heç xəstəxanaya da çatdıra bilmədik.

- Bəs sizə nə oldu?

«Bu nədi, xudaya?» O, baş verənləri tamam dumanlı xatırlayırdı, o dumanlıqların içindən düz-əməlli heç nə ayırd etmək mümkün deyildi. Təkcə iri söyüd ağacına dəymiş qırmızı maşın dumanlıqlar arasında çəhrayı rəngə çalırıdı. Bir də sir-sifəti qan içində olan qadının ölgün səsi xırıldaıyırdı...

- Mən çiçəklənən dövrünü yaşayan...

Ancaq qatı dumanda özünü görə bilmirdi, deyəsən zərbə onu maşından, lap dəqiqi, yerindən qopub çilik-çilik olmuş qabaq şüşədən bayıra tullamışdı. Hərçənd bu onun ehtimalı idi, öz cismini görə bilmirdi. Ağlına gələn fikirdən xoflana-xoflana beynindəkiləri dilinə gətirdi:

- Deyəsən elə mən də öldüm...

Prokuror onun dediklərinə zərrəcə təəccüblənmədi:

- Olur elə şeylər... Dur gəl bura, bura rahatdı, - əli ilə yanındakı yumşaq kresloya işarə elədi.

O, mütiliklə qalxıb prokurorun yanındakı kresloda əyləşdi. Oturan kimi elə bil həqiqətən canına xoş bir rahatlıq yayıldı.

- Çörək yemisən? - prokuror ərklə «sənə» keçib köhnə tanışlar kimi soruşdu.

- Ac deyiləm, iştahım yoxdu...

- Yaxşı, sən bilən, «mən çiçəklənən dövrünü yaşayan» nə deməkdir?

O çiyinlərini çəkdi:

- Başa düşmədim...

- Deyəsən, sən arvadının son kəlmələri idi bu...

- Bunu da bilərsiniz? - qıyqacı prokurora baxıb yersiz sözlər dediyini başa düşdü. - Maşında arvadım qızıma nağıl oxuyurdu. Damda yaşayan Karlsondu-nədi onu. Yəqin zərbə vaxtı heç nə anlamayıb kitabı oxumağındaymiş. Amma qəzadan sonra o kitabı tapa bilmədik ki, heç olmasa xatirə üçün, təsəlli üçün saxlayaq... - O, susub dərinə köksünü ötürdü və dalğın-dalğın əlavə elədi. - Nahaq o hadisəni yadıma saldınız. İndiyəcən həyəcənsiz xatırlaya bilmirəm... Göz qırpımında yaxınlarını itirmək ağır işdi. Adamın ayağının altından yer qaçır.

- Üzr istəyirəm, bizim işimiz belədi. Axı şərtləşmişdik ki, açıq danışaq...

- Eybi yoxdu, anlayıram sizi. Ancaq başa düşürəm o qəzanın, arvadımla qızımın ölümünün restorandakı ölüm işinə nə dəxli?..

- Qızım dediyiniz uşaq sizin öz qızınız deyildi, - prokuror sığalsız-filansız sözünü kəsəsinə deyəndə o, səntirləyəntəhər oldu, stulda otursaydı, mütləq

yıxılacaqdı. Prokuror uzaqqörənmiş, onu yanındakı kresloda əyləşdirməklə bəri başdan işini ehtiyatlı tutubmuş. Kresloda əyləşəndə, oturduğu yerin möhkəm olduğunu biləndə özünü ələ almaq da qat-qat asanlaşmış.

O, sövq-təbii çal saçlarını sıgallayıb gözləmədiyi yüngüllüklə:

- Noolsun? - dedi. - Bizim uşağımız olmurdu. Baldızımın qızını qızlığa götürmüşdük. Rəsmi... - «Rəsmi» kəlməsini xüsusi vurğuladı. - Mən o uşağı öz balam kimi sevirdim. Burda cinayət yoxdu ki?

Prokuror onun səsindeki kinayəni duysa da üstünü vurmadı. Üstəlik gülümsündü də. Deyəsən kefi yuxarıydı.

- Yox, yoxdu. Bu heç... İşdəki cavan qadından danış...

Onun dili dolaşdı:

- Nədən... e... kimnən?

Prokuror gülümsünməkdə davam eləyib:

- Yaxınlıq elədiyən qadından, - dedi.

«Bu belə şeyləri hardan bilir, ikicə günün içində kimdən öyrənib bunları? Axı elə məhrəm işlər var ki, onları öyrənmək mümkün deyil. Bu kimdi, adamdı, cindi, şeytandı»...

Prokuror onu uzun-uzadı düşünməyə qoymadı:

- Hə, cəsaretli ol!.. Mən çox şey bilirəm, ancaq istəyirəm özün danışasan. Şerti şumda kəsmişik, elədi?

- Mən arvadımı çox istəyirdim...

- Söhbət bundan getmir, işdəkindən danış...

- Onun uşağı olmasa da ayrıldırıq...

- O birinə keç...

- Çalışdırdım ki, övladı olmadığını ürəyinə salmasın...

- Ayrı əlacım yoxdu, gerek sənə kömək eləyim. Qəzadan bir həftə qabaq aşnanla - bu sözə görə üzr istəyirəm, özün məcbur elədin açıq danışmağa - söhbətin necə olmuşdu?

- Heç nə yadımda deyil...

- Onda xatırladım. O gözəllər gözəli elə yataqdaca arzulamışdı ki, kaş sən arvad-uşağın - o uşağın sən olmadığını bilmirdi - olmayaydı. Kaş yer üzündə bizdən başqa heç kəs olmayaydı. Son kəlmələr əvvəlkiyə gücləndirib məhəbbət duvağına bürümək üçündü. Bəs sən nə dedin?

O, az qala dik atıldı, daha doğrusu, altına tikan batmış tək dikəlib yenidən əyləşdi:

- Mən heç nə demədim!..

- Düzdü... Deməli, yadımdadı... Sən heç nə demədin... Elədi... Ancaq susmaq razılıq əlamətidir, hə? - Prokuror baxışlarını önündəki naməlum nöqtəyə zilləmişdi, üzündəki təbəssümsə silinmirdi ki, silinmirdi.

- Susmaq razılıq əlamətidir? Kim uydurub bunu? Kim?! - O, özündən çıxıb qanrılarlaq rahat-rahat əyləşən prokurora baxdı və əl-qolunu namünasib şəkildə ölçə-ölçə davam elədi. - Bilirəm, bilirəm məsələni hara gətirmək istəyirsiniz... Guya, mən qəzanı qəsdən törətmişdim. Ağı başında olan bu fikri yaxın buraxmaz. Niyə hamıya cinayətkar kimi baxırsınız, hə? Peşənizdən irəli gəlsə də hər şeyin həddi-hüdudu var. İnsanlara şeytan övladı kimi baxmaq mərdi qova-qova namərd eləməkdir! Nə qazanırsınız bununla, səbəbi nədi Adəm övladlarına inamsızlığın? Hamıya oğru, cani, qatil damğası vurmaqla nəyə nail olursunuz?

Prokuror ayağa qalxdı, otaqda gəzişə-gəzişə sağ əlini yuxarı qaldırdı və müsahibinə baxmadan:

- Bəsdi, özündən çıxma, Adəm övladı... Əgər mən pis adam olsaydım, səni basardım dama, - dedi.

O, uqdundu: «Bu nə danışır?»

Prokuror davam elədi:

- Sənin dediklərinin, deyəcəklərinin mənim üçün zərrəcə əhəmiyyəti yoxdu. Çünki mən hər şeyi bilirəm. İstəyirsən özüm danışım? Nolar, qoy sən deyən olsun. Qəza vaxtı zərbə səni tulla mayıb, sən zərbədən qabaq, qəzadan əvvəl maşından tullanmışan. Hardan biləydin ki, aqibətin lap pis olacaq...

- Yox, səhviniz var, - o, ayağa qalxanda prokuror əli ilə «otur» işarəsi verdi və o da mütiliklə əyləşdi. - Maşından atılmağımın səbəbi özümü qoruma instiktiylə bağlıydı...

- Nə bilirdin ki, maşın ağaca dəyəcək?..

- Görürdüm...

- Bəs niyə qarşısını almadın?

- Əyləc sistemi sıradan çıxmışdı. Vaxt az idi. Saniyələr qızıla bərabər idi. O dem yalnız qapını açıb maşından tullanmaq olardı. Ayrı heç nəyə imkan yoxdu...

- Bəs maşındakılar?..

- Daha mən aciz idim. Heç nə eləyə bilməzdim...

- Heç nə?

- Heç nə...

- Sonra da sübut eləməyə çalışırsan ki, arvadını seviridin, nə bilim, ondan ötrü dəli-divanə idin...

- Yaxşı, mən neyləməliydim, neyləyə bilərdim?..

- Heç nə...

O sevindi:

- Çox sağ olun.

- Niyə?

- Düzünü dediyinizə görə...

- Həqiqəti deyirəm, sən heç nə eləməməliydin, - prokuror onun qarşısında ayaq saxladı. - Özünü maşından atmamalıydın. Üçünüz də eyni şəraitdə keçməliydimiz tale yazısını. Bu olardı qəza... Qurmasız-filansız... Kapitan qasırğa, tufan zamanı gəmini birinci tərk eləməz. Çünki onsuz da onu cəza gözləyir...

- Maşından atılmaq məndən asılı olmadı. Qeyri-ixtiyari...

Prokuror əlini yelləyib onun sözünü kəsdi:

- Onda nağıldı dediklərin... Arvadımı sevirdim, mən nə bilim, Məcnundum, Kərəmdim...

- Yaxşı, əgər dedikləriniz həqiqətdisə, onda mən qəzadan sonra o qadınla niyə evlənmədim, hə? Sizin sözünüze görə qəza qurama idi, əsl səbəb - əstəğfürullah - arvadımla qızımı aradan götürməkdi. Bəs nəticə? Hanı nəticəsi? - O, qalib ədasiyla ayağa qalxanda prokuror yenə əlini qaldırıb, «əyləş» işarəsi verdi.

- Bəsdi, bəsdi... Heç olmasa özün yadıma salma... Qəzadan sonra o qadının ayaqlarına düşüb yalvarmaq istəyirdin. Ancaq gec idi, qadın başqasına qoşulub xarici ölkəyə köçmüşdü. Bax, onda sən əsl Məcnuna dönmüşdün. Gecə-gündüz ahu-zar eləyirdin. Başa düşmürdün ki, aşnan səninlə əlaqələri birdəfəlik kəsməkdən ötrü ailə-filan məsələsini atmışdı ortaya. Çünki ayrı adam çıxmışdı yoluna. Qadın da ailə məsələsini açıb ağartmaqla sənin özxoşuna arvad uşağının yanına qayıtmağını istəyirdi, inanmırdı ki, sən ailəyə arxa çevirib həmişəlik onun olasan. Bu, qadına sərf də eləməzdi. Yoluna çıxanla səni tərəziyə qoyanda o biri səndən qat-qat ağır gəlirdi. Ancaq nələyəsən, gerek elə hərəkət eləyəydi ki, araya hay-küy düşməsin. Nə şiş yansın, nə kabab... Səndəki özünəvurğunluğunsa həddi-hüdudu yox idi. Cavan bir qadın məni dəlicəsinə sevib ömrünü mənə həsr eləmək istəyirsə, demək mən əvəzolunmazam...

- Siz prokuror-filan deyilsiniz, - o, bayaqdan fikirləşdiyini dilinə gətirdi. - Cinsiniz, şeytansınız, nəsiniz bilmirəm. Bura da haradı, baş açmıram. Küçədə günəş görünmür, aramsız yağış yağır. Otağınızda çılçıraq ətrafı işıqlandırmaq əvəzinə bozumsuz gümüşü rəngə boyayır. Bura gələndən iştahım-zadım da kəsilib, düz-əməlli çörək də yeməmişəm.

- Yemisən, - prokuror yenə onun önündə ayaq saxladı.

- Harda?..

- Dəmyolçunun evində, restoranda... Bizim camaat qonaqpərvərdir...

- Olmaz o restorandan. Ora getdiyim yerdə qıçım sınaydı. Yeyib-içdiklərim piltə-piltə burnumdan gəlir...

- Allah eləməsin...

- Allah, bəndə nə fərqi... Restorandakı hadisələrlə başlayıb ailəmin faciəsinə keçdiniz. Bu işlərin bir-biriylə nə əlaqəsi?

- Sübut elədim ki, içi siz qarışıq bəndələrdən heç biri ətəyində namaz qılınası deyil. Mübahisənin yeri yoxdu, razılaşmasan da özün bilərsən, ancaq əminəm ki, qəza zamanı aşnanın dedikləri yadına düşüb beynini məşğul eləməsəydi qezadan qaçmaq olardı. Amma təkrar eləyirəm mübahisəyə girişməyəcəm, bu söhbəti qutardıq... - Prokuror təslim olurmuş kimi əllərini yuxarı qaldırdı. - Onsuz da hər kəs əməlinə görə cavabını verir...

- Guya, siz aydan arı, sudan durusunuz? - Prokuror otaqda geizdikcə onun başı hərlənməyə başlayırdı.

Bu dəfə prokurorun üzündəki həlim, mehriban təbəssüm silindi:

- Əlbəttə yox... Min dəfə yox!.. Dərd burasındadı ki, bəşər xəlvə olundandan günahlılar günahlıları, suçlular suçluları ittiham eləyirlər. Yaxşı ki, heç olmasa təsəllimiz var...

- Nədi təsəllimiz?

- Deyirlər müdrik bir müəllim qocalmışdı, yeddi müridindən birini öz yerinə qoymaq istəyirdi. Axşam onlara tapşırırdı ki, səhər gələndə hərəniz bir toyuğun başını üzüb mənə gətirərsiz. Ancaq elə eləyin ki, heç kəs görməsin toyuğun başını kəsəndə. Ertəsi şagirdlər canfəşanlıqla hərəsi iri bir toyuq gətirir. Biri deyir aparıb çöli-biyabanda üzdüm toyuğun başını, digəri deyir evdəkiləri yuxuya verib, sübhədən oyanıb toyuğun başını kəsdim. Növbə yeddinci şagirdə çatanda deyir ki, mən əliboş gəlmişəm. Müəllim təəccüblənir: «Niyə?» Mürid cavab verir ki, toyuğu basmarlayıb zənbilimə soxdum, ancaq hansı gizlinə çəkildimsə, hara getdimsə, ha xəlvət aradımsa, gördüm Allah ordadı...

- Allah hər şeyi biləndisə, niyə insanı şeytana ürcah eləyir, niyə hər şeyi özü yoluna qoymur?

- Bayaq sənin ağılına yaxşı fikir gəlmişdi. İnsan zəkasıyla Tanrını dərk eləmək müşküldü. Hökmən dolaşığa düşəcəksən...

- Siz mənim fikirlərimi də oxuyursunuz? - O, heyətgərgən maraqla xəbər aldı.

Prokuror zarafata saldı:

- Neçə ildi prokurorluq orqanlarında can çürüdürem, fikir oxuma-filan nədi ki...

- Axı mən adi məişət hadisələrini düşünmürdüm...

Prokuror ciddiləşdi:

- Mən istintaq sirrini açmağa borclu deyiləm...

- Fikir oxumaq istintaq sirridir?

- Necə istəyirsən başa düş...

- Onda qayıdaq restorandakı olaylara...

Prokurorun çöhrəsinə əvvəlki təbəssüm qondu:

- Bilmirəm prokuror sənsən, ya mən... Heç yerə qayıdıb-eləyən deyilik, - qısaca ara verdi. - Kstati, restoranı yaxşı yadıma saldın, dur gedək çörək yeyək. Maşın aşağıda gözləyir...

– IV –

Ancaq həyətdə maşın-zad gözə dəymirdi. Prokuror bunun fərqi nə varmayıb heç nə olmayıbmiş kimi, soruşdu:

- Səhhətin necədi?

O, əvvəlki narın yağışın yağıb-yağmadığını yoxlamaqdan ötrü ovcunu irəli uzatdı. Buralarda gözlə görünənə etibar eləməyə dəyməzdi.

- Nə mənada?

- Bəlkə piyada gedək? Cana xeyri var...

O, paltosunun yaxalığını qaldırıb:

- Etirazım yoxdu, - dedi. - Mən cavanlıqda idmançı olmuşam. Futbolist... Amma sizin əyniniz nazikdi, - prokurorun plaşına baxıb ayaq saxlamaq istədi.

Prokuror güc-bəla ilə onun qoluna girib - yazıq yaman balacaydı - əlini yellədi:

- Əşi, gəl görüm. Mənə heç nə olmaz. Öyrəncəliyəm...

Deyəsən, buralarda prokuroru sayan yox idi. Doğru deyiblər ki, vəzifəni vəzifə eləyən o stulda əyləşəndi. Düzdü, küçə-bacada adam azdı - belə cansıxıcı havada ürəyi yuxa adam öz itini bayıra buraxmazdı - görünlər, üz bəüz gələnələr, rastlaşanlar onlarla ağızucu, saktcə elə salamlayırdılar ki, sanki, qarşılaşdıqları prokuror deyildi, elə onların birisiydi. Əksinə, prokuror özü salamlaşanları xeyirxahlıqla, təbəssümlə, mehribanlıqla dindirirdi. Qərək, vəzifə-filan mizan-tərəzisi itmişdi. Sakinlərin hərəsi özünə görə bir prokurordu. Bəlkə boy-buxununun sısqalığı prokuroru üzüyə eləmişdi? Yox, bu aldadıcı gediş də ola bilərdi. Yerin altından-üstündən agahkar, müsahibinin fikrini asanlıqla oxuyan məxluqat boy-buxun məsələsinə dırnaqarası baxmalıydı, daha doğrusu, qüsuru olduğunu ağına gətirməməliydi.

- Bilirsən hara gedirik? - Prokuror özü öz sualına cavab verdi. - Restorana...

- Nahaq əziyyət çəkirsiniz... Mən ac deyiləm...

- Başa düşmədin, qoca öldürülən restorana gedirik...

- Payı-piyada? Rayon mərkəzindən ora? Əldən-ayaqdan düşərik ki...

- Özün dedin ki, idmançısan, indi də çəkilirsən geri, - prokuror nazik plaşına uyarsız qalın norka papağını gözünün üstünə basdı. - Qorxma, mənim yanımda sənə heç nə olmaz. Kəsə getsək yaxındı. Gərək sən bu döyüşdən də mərd çıxasan...

Bu o deməkdi ki, onun kabinetindəki sorğu-sualı alnıaçıq cavablandırmışdı. Hər halda prokurorun dediyindən belə çıxırdı.

- Neyləməliyəm?

- Heç nə... Bəri başdan əl-ayağa düşmə.

- Ola bilər ki, siz sabah şəhərə qayıtmağıma icazə verəsiniz?

- O xırda məsələdi. Hər şey ola bilər. Bəlkə elə restoranda yeyib içəndən sonra qayıtdın...

- İnanmıram.

- Öz işindi, - prokuror elə vecsiz dilləndi ki, «cəhənnəmə inan», desəydi bundan min pay yaxşıydı.

Onlar qənbərli-çınqıllı yola dönmüşdülər. Rayon mərkəzindən aralanmışdılar, nəydisə, daha ətrafda ins-cins görünmürdü. Göz işlədikcə uzanan otsuz-qanqalsız çöldü irəlidi. Hava qaralmağa doğru getdiyindən torpağın ağımtıl çöhrəsinə qaraltı çökürdü, hava qaraldıqca tozabənzər milyon-milyon yağış dənələri birləşərək işim-işim işıldayırdı, sanki göydən xırıx-xırda mirvari dənələri tökülürdü.

Prokuror əllərini plaşının cibinə soxub sağa-sola baxmadan arabir yavaşca fit çala-çala bu yerlərin hər cığırına bələd möhkəm, əmin addımlarla gedirdi. Addımları kiçik olsa da itiydi və beləcə, yanındakıyla ayaqlaşırdı.

- İstəyirsən sənə ağacı göstərim. Burdan on-on beş dəqiqəlik yoldu.
 - Hansı ağacı?
 - Sən maşınla dəydiyini!..
 - Yox, vaxt dardır. Bir azdan hava tamam qaralacaq.
 - Hava qaralana çatırıq restorana...
 O, iki ayağını bir başmağa dirədi.
 - Yox, istəmirəm, gecdi.
 Prokuror təkid eləmədi.
 - Özün bil... Onda qoy yola nərdivan ataq...
 Prokurorun sözləri ona çatmadı.
 - Nələyək?
 - Söhbət eləyək, gözümüzü yumub açınca görərik mənzil başındayıq.
 O, gülümsündü:
 - Nağıl diliylə danışırınsız...
 - Dünya özü bir nağıldır... Atam rəhmətə gedəndə...
 O, prokurorun sözünü kəsdi:
 - Allah rəhmət eləsin.
 Prokuror davam elədi:
 - Allah ölənlərinə rəhmət eləsin. Atam öləndə üç gecə dalbadal yuxuma girdi. Üçündə də eyni yuxunu gördüm. Səssiz-sözsüz-filansız... Hər dəfə kişi öz motel papağını çıxardıb dinməz-söyləməz mənim başıma qoyurdu. Bir yuxunu üç dəfə görməkdən başqa burda qeyri-adi heç nə yoxdu. Amma mənim iki qardaşım vardı. Boylu-buxunlu, pəhləvan cüssəli... Niyə məhz ağır, çətin işlər cırtanlara həvalə olunur? O vaxtlar mənə çox qərribə görünürdü, baş açmırdım...
 - Axı mən... - münasib kəlmələr axtardı. - Üzr istəyirəm, hündürəm...
 Prokuror qəhqəhə çəkdi:
 - Napoleonla yavərinin söhbəti yadımdadı da?
 O, qımıışdı:
 - Yadımdadı...
 - Çox tələsirdin, çatırıq restorana...
 O, irəli baxdı, qabaqda taksı, maşın-filan yoxdu, ancaq restoranın işıqları bozarırdı, ağ pərdə arxasından iri kölgələr sezilirdi...

- V -

Onlar restorana girəndə ələm bir-birinə deydi, hamı əl-ayağa düşdü. Bu dəfə o saat hiss olunurdu ki, restorana rayonun prokuroru təşrif buyurub. Demə, müştəri-zad yoxmuş. Prokurordan soruşanda plaşını, papağını asılıqanda işləyən yaşlı qadına verə-verə əməlli-başlı təəccübləndi:

- Müştəri nədi, bildirdilər mən gələcəm, bunların işi uzundu hələ. Müştərini çox gözləyəcəklər, dostum...

Prokuror birinci dəfəydi ona «dostum» deyirdi. Amma əvvəlki həlim təbəssüm sifətindən tamam silinmişdi, çöhrəsinə ciddilik çökməmişdi, yox, ciddilik əsl kişiyyə xasdı, bir qəbahət yoxdu ciddi görkəmdə, prokurorun üzündənsə əzazillik, lap düzünəsi, qaniçənlik yağırdı. Bu boy-buxunun yiyəsi sifətinin bircə ifadəsiylə onun canına üşütmə salmışdısa, gör gör-gövdəsi Rüstəm Zal misalı olsaydı, nə fəqanlar törədərdi. Elə cırtanlıqla içəri girən kimi restoranın altı üstünə çevrilmişdi. Plaşını tutmaq istəyən pəzəvəng bir kişinin əlini yüngülcə itələməklə yazığı yerindəcə iflic eləmişdi az qala. Kişi quruyub-qalmışdı, bilmirdi dayansın, ya çıxıb getsin. Prokuror şəstlə plaşını soyunub asılıqandakı qadına verəndən sonra iri aynanın qabağında dayanıb bir xeyli qıvrım saçlarını tumarlayanda da pəzəvəng əvvəlki yerində qımıldanmadan «ölüb» durmuşdu və ən əsası, prokuror yanındakı o boyda

«ölünü» sezmirdi. Sanki bu balaca, həlim, aldadıcı görkəmilə hamını çaşdıran kişi rayonun prokuroru deyildi, olsa-olsa, elə gəldikləri restoranın ağasıydı. Ağa da ki, necə ağa! Bircə baxışından ətrafdakılar yerində quruyub - qalırdı. Ortadakı iri stolun arxasında əyləşəndə də bir müddət yan-yөрələrində heç kəs hərlənmədi. Qorxudanmı, çəkindiklərindənmi hərə özünü bir күncdə gizlədib məşğul kimi göstərirdi. Kim ağrımaz başına dəsmal bağlayar? Özlүklərində: «qoy xata-balası mөndən uzaq olsun» - fikirləşirdilər yəqin. Deyəsən, prokuror da qorxudan yaranan saymazlığı duyub əsəbiləşmişdi.

- Harda ölüblər bular... - deyən kimi masanın yanında kəpənək qalstuklu ofisiant peyda oldu.

- Beşcə dəqiqə gözləyin, o biri stolda hər şey hazırlayırıq, - ofisiant əmrəməntəzir görkəmlə uca boyundan utanırmış kimi əylə-əylə dedi.

Ancaq maraqlı burasıydı ki, prokuror acıqlı kəlmələri dodaqaltı demişdi, o, üzbəüz əyləşsə də həmin pıçıltını güclə eşitmişdi. Restorandakıların qulağı adi dodaq tərپənişini də anlayırmış. Bəlkə də prokurorun hirs-hikkə ilə ətrafa göz gəzgdirməyindən paylarını götürmüşdülər...

Prokuror etinasız, saymazyana əlini yellədi:

- Yaxşı, yeri get...

Ofisiant səssiz-səmirsiz mürəxxəs oldu.

- Sən nə istəyirsən? - Prokuror qəfil onun üzünə baxıb birbaşa soruşanda o, çaşdığından mebelli stolun qırağından bərk-bərk yapışdı. Elə bil qorxurdu ki, açıq-saçıq, bəzək-düzəksiz, gözlənilməz sualın «yelindən», «ağırlığından» yıxılar və çaşqınlıqdan özünə gəlməmiş qeyri-ixtiyari, sövq-təbii cavab verdi:

- Burax məni, gedim, - «sən»ə hörmətsizlikdən yox, özünü itirdiyindən keçdi. - Mənim zərrəcə günahım yoxdu. Nəyə desən and içə bilərəm. Düzdü, o qızı mən götürmüşəm işə. Ürək daşdan deyil ki! Zəmanənin üzü qara olsun, iş məsələsi çətindi. O da iş axtarırdı, gəldi dərдинi dedi, mən işə götürdüm ki, pis adamların əlinə düşməsin. O qız mənə elə şeylər danışmışdı ki, göz yaşlarımı zorla saxlamışdım. Yoxsa elə bilirsən bizim şirkətə işçi lazım idi? Xeyr! Ölkəyə o qədər xarici yeyinti məhsulları gəlir ki, bizim qablaşdırdığımız malların alıcısı günü-gündən azalır. Bu da o deməkdir ki, şirkətdə ixtisar getməlidir. Mənsə təzə işçi götürürdüm. Adi insanlıq deyərlər buna. Heç indi də peşman deyiləm. O qızın ailəsi çətinlik içindəydi. Atasını uşaq vaxtında itirmişdi. İki qızı bir oğulu anası ölüm-zülüm saxlamışdı. Aramız açıq olandan sonra danışdı ki, bir gün çörəyimiz də yox idi. Anam evimizin zirzəmisində qalmış butulkaları yığıb apardı ki, təhvil versin, puluna çörək alsın. Demə, butulkalardan birinin ağızı sınıqmış. O butulkanı heç yerdə götürmədilər, anam o sınıq butulkanı bütün şəhərdə gəzdirdiyindən əldən-ayaqdan düşdü. Belə çətinliklər görən adamın qabağına yaxşılar çıxmalıydı ki, haqq-ədalət bərpa olunsun.

Prokuror bic-bic qımıışdı:

- Demək, sən yaxşısan?

O, masaya göz gəzdirəndə gördü süfrə doludu, quş südü istəsən tapılar, ancaq daha təəccüblənməyin yeri deyildi, ya yemək-içmək onların oturduğu masaya gəlmişdi, ya onlar yerlərini dəyişib dolu süfrə arxasında oturmuşdular, nə fərqi? Əsas bu idi ki, prokuroru inandırсын, yoxsa Allah bilir onun sifətindəki hiyləgər təbəssümün arxasında nələr gizlənirdi. Sanki yemək-içməyi də bəzək üçün düzmişdülər ortaya. Əlini süfrəyə uzatmırdı, elə onun ağzına marıtlamışdı. Gərək fürsəti fəvtə verməyəydi. Rəqibi maraqlandıрмаq işin yarısını görməyə bərabərди.

O, düz prokurorun gözlərinə baxıb:

- Pisəm, yaxşıyam, bilmirəm, - dedi, - amma mən o qıza elədiyim köməyə görə peşmançılıq çəkmirəm. Hətta sevinirəm də... O ki qaldı sənin dediklərinə, aramızda intim münasibət-zad olmayıb, heç ola da bilməzdi.

- Niyə? - prokuror mənalı-mənalı qaş-gözüni oynatdı.
 O, dözə bilməyib baxışlarını qaçırdı:
 - Mən bir insan kimi kömək eləmişəm ona. Ayrı məqsədım olmayıb. İnanırsan inan, inanmırsan öz işindi.
 - O, çox gözəl idi...
 - Elədi... Danmıram. Amma əxlaq deyilən bir şey də var axı... İnsanı heyvanlardan fərqləndirən cəhətlər var, din var, insaf var, Allah xofu var...
 - Çox şeylər var...
 - Burax məni gedim... - təkrarladı.
 - Yaxşı... - Prokuror süfrəyə işarə elədi. - Ye...
 O, əlini yellədi:
 - İştahım yoxdu... - və bilmədi prokuror «yaxşını» kef havasına dedi, ya onun yaxasından əl çəkmək fikrindədi. Bircə onu duyurdu ki, nədənsə, beyni ritmik-ritmik uğuldayır. Amma bu uğultu onun başında ağrı-sızıltı yaratmırdı, sanki aramsız uğultunun onun baş-beyninə zərrəcə aidiyyəti yox idi.
 - İndi hər şeyi danmağın o deməkdi ki, bayaqdan mənim dediklərim mənasızdı. Qoy elə olsun. Sözüüm yox... Ancaq sənə sadə bir sualım var... - Prokuror qısaca susub deyəcəklərini qiymətə mindirdi. Süfrəyə əl uzatmaq bir yana, xörəklərə gözücü də baxmırdı. Ayrı vaxt belə ləziz yeməklərin ağızsulandırıcı qoxusu ağılı başdan alardı, indisə sanki süfrədəkilər bəzəkdi, şəkildi. Deyəsən bu xörəklər adamı uzaqdan-uzağa doyuzdurmaqdan ötrüydü... Amma xeyr, o başibəlalı axşam o, burda, bu restoranda bişirilən xörəklərdən dadmışdı. Dadı-tamı damağında qalmasa da hər halda nə isə yemişdi. Onda bu restoran qaynaşırdı, daha doğrusu, restorandakılar qaynaşırdı. Üstəgəl müğənni, musiqçilər... Daha indiki sakitlik, ölgünlük yoxdu. İri salon onlara qalmışdı. Ofisiantlar lazım olanı süfrəyə gözə görünmədən düzürdülər. Yarıqaranlıq, bozuntul-gümüşü işıqlı iri restoranda açılan şahənə süfrədə spirtli, kefləndirici içki yox idi. Yeməyə gözücü baxmayan içki hayında olar? Yəqin prokuror restoranda da özünü iş başındakı kimi hesab eləyirdi.
 Nəhayət, onun dözməyə səbri çatmadı, özünü yığb-yığmalayıb tarım-tarım:
 - Buyur, - dedi. - Mən hazıram, ver sualını...
 Prokuror kirpiklərini tez-tez qırpa-qırpa:
 - O qızın yerinə, ayrı adam, məsələn, bir kişi xeylağı olsaydı, kömək eləyərdin? - soruşdu.
 O, özü də gözləmədiyi qətiyyətlə:
 - Yox, - dedi:
 Prokurorun qırıqığı açıldı.
 - Ay sağ ol... Məsələ aydındı...
 - Heç nə aydın deyil, - o, arın-arxayın saymazyana boşqabdakı doğranmış xiyar ağzına atıb xarta-xartla dişlədi. - Qadın, qız yoxsulluğuyla kişi kasıblığını eyniləşdirmək olmaz. Kişi başına çarə qılacaq. Qadınsa sına bilər, pis yola düşsə bilər...
 Prokuror fikrə getdi, yarıqaranlıq salonda onun çöhrəsi əməlli-başlı kölgələndi. O, prokurorun üzünü güc-bəla ilə görsə də sifətinin cizgilərini sezmə bilmirdi. Səsinisə aydınca eşidirdi. Ancaq prokurorun səsi dəyişmişdi, yoğun, ləngərli və yorğun idi. Səsi bir anın içində qocalmışdı.
 - Bəs o qız ərə gedəndə niyə ağlayırdın?
 - Sevindiyimdən...
 - Düzünü de...
 - Sevindiyimdən yaşarmışdı gözlərim, ancaq o sevincin içində nisgiləbənzər, həsədəoxşar nə isə vardı. Mənim arxa durduğum, kömək elədiyim adam xoşbəxt olurdu. Daha mənim dayağıma-filana ehtiyacı yoxdu. Mənsə ailəmi itirmişdim, tək-tənha qalmışdım.

- Əksər hallarda belə olur, kömək elədiyin pərvazlanıb uçanda onun qanadını qırmaq istəyirsən. Mən bunu anlamıram.

O, prokurorun sözlərini başa düşdüyü kimi yozub:

- İnanıb-inanmamaq öz işindi, - dedi. - Əslində, mən bunları danışmaya da bilərdim. Çünki mənə bu restoranda baş verənlərə görə çək-çevirə salmışan. Elədi? - O, sualedici nəzərlərlə müsahibinə baxdı.

Prokuror başını tərpətdi.

- Elədi, elədi...

- Burda dolaşıqlıq baş versə də, mən aydan arı, sudan duruyam. Kim olduğumu, kimin oğlu olduğumu, valideynlərimin kimliyini yaxşı bilirəm. Hər ikisi çoxdan rəhmətə gedib...

- Allah rəhmət eləsin...

- Ölənləriniz behiştlik... Mənim bu yerlərə ikicə dəfə yolum düşüb... Bir dəfə ailəvi dincəlməyə gəlmişdik. Yayda... Qəza zamanı... Bir dəfə də indi...

- Sənə elə gəlir...

O, prokurorun dediklərini başa düşmədi.

- Nə mənə elə gəlir?

- Qabaqlar mənə də elə gəlirdi ki, dünya yalnız gözlərimlə gördüklərimdən ibarətdi. Atam da savadsız kişidi, fəhlə babadı. Mən sonralar ayıldım. Atam ayıldı mənə. Rəhmətə gedəndən sonra... Əvvəlcə gördüklərimə inanmırdım. Axırncı kərə yuxuda dediklərindən xoflanıb oyananda tamam dəyişdim. Axı o vaxtacan bir kəlmə də kəsməmişdi mənimlə. Birdən-birə belə ağlasığmaz kəlmələr eşidəcəyimə kim inanardı? Lap belə yuxuda olsun. O kişi heç zaman, heç vədə, heç bir məkanda belə sözləri quraşdırıb deyə bilməzdi. Söz, fikir adamı deyildi o...

O, sövq-təbii yenidən «sizə» keçdi:

- Nə dedi ki, rəhmətlik atanız?

- Dedi ki, gerek gördüklərinə inanasan, çünki mən səndən bir ömür böyüyəm. Ağılınsa yaşda yox, başda olmağına inanma. Ağıl həmişə yaşdadı, onu işlədə bilib-bilməmək bacarığısa ayrı söhbətdi...

- Yaxşı sözlərdi... - nəse demək xatirinə dillənsə də prokuror razılaşmadı:

- Söhbət sözdən-kəlmədən getmir. Dediym odur ki, sən demə, mənim iki atam varmış. Dünyadakı, bir də dünyasını dəyişən...

- Əstəğfərullah, - o, çar-naçar başını qaşdı. - Heç nə anlamadım... Axı dünyasını dəyişənə canlı kimi baxmağın özü anlaşılmazdı, bilə-bilə dolaşq yollara qədəm basmaqdı...

- Kim deyir onu? O dünyaya bu dünyanın davamı kimi baxırıqsa, deməli, ip qırılmır. Burda ədiklərini orda biçəcəksənsə, deməli, hansı ilişgilərsə qalmalıdı...

- Mətləbinizi qanmıram...

- Qisası, əgər mənim iki atam varsa, bəs səndə niyə olmasın?

Onun beynindəki ritmik, ahəngdar taqıltiların sayı artsa da, fikri aydındı, üstəlik özü öz soyuqqanlılığından heyrlənirdi.

- Necə yeni, iki?

- Elə dediyim kimi!..

- Doğmaca atam?

- Əlbəttə...

- Axı onlar, rəhmətlik atamla bu restoranda ölən, - öldürülən, demədiyinə sevinse də prokuror bunun fərqiə varmadı, - zahirən bir-birlərinə qətiyyən bənzəmirdilər...

- Mən səni göyə qaldırıram, sən enirsən... - Prokuror gülümsündü. - Axı bayaq dedim zahiri, gözlə gördüklərini qoy kənara. İstəyirsən sənə uşaqlığından yadında qalan hadisələri danışım...

- Bilirəm, siz ekstrasens kimi bir şeysiniz...

- Bu dəfə səhvin var. Mən o hadisələri səni şəkildən tanıyan qonşulardan öyrənmişəm. Restoranda öldürülən kişinin qonşularından... Ehtiyac varsa, bir-ikisini danışım... - Prokuror yorğun-yorğun köksünü ötürdü.

Onun gözlərinin qabağı qaranlıq çaldı, bir andaca ətraf zülmətləşib yenidən bozuntul-gümüşü işığa büründü.

- Yox, ehtiyac yoxdu, - dedi pıçıltıyla, elə bil dediklərini kiminsə eşidəcəyindən qorxurdu. - Amma o kişi öz əcəliylə dünyasını dəyişib...

Prokuror vecsiz-vecsiz əlini yellədi:

- Ölüb-öldürülüb daha bunun əhəmiyyəti yoxdu. Onsuz da sən bura gələndə qoca getməliydi. Necə deyim... - susub uyarlı kəlmələr axtardı. - Daha sənlikdi məsələlər...

- Necə yeni?

- Yəni, çıx get...

O, döyükdü:

- Hara gedim?..

- Bayaqdan demirdin burax gedim? Buyur, yol açıqdı...

O, tamam özünü itirib təkrarladı:

- Hara gedim?

- Hara xətrindi...

- Day sizə lazım olmayacam? - sevindiyyindən səsi titrədi.

Prokuror saymazyana:

- Yox, - dedi.

- Bəs, işin bağlanması-filanı? - əslində ayağa dura bilmədiyindən uzunçuluq eləyirdi, sanki qıçları tutulmuşdu.

Prokuror yenə gülümsündü:

- Orası mənlilikdi. Sən arxayın get. Yaxşı yol...

Ancaq prokururun gülümsər çöhrəsi tamam kölgələnmişdi, ona fikir verməyib yeməyə girişməklə deyəsən sir-sifətindəki kədəri gizlətməyə çalışırdı.

O isə qalxıb qorxaq-qorxaq, ürkək-ürkek qapıdan çıxdı, bayıra çıxanacan heç kəsə rastlaşmadı. Bayırdasa ayılı-ulduzlu gecəydi. Yağış - narin, üzücü, adamı bezikdirən, darıxdıran, qüssələndirən yağış kəsmişdi. Amma yağış kəssə də, qaranlıq səmada ulduzlar saysız-hesabsız ağ xallar kimi görünə də ayın, ulduzların işığı yeri bəyazlaşdırmırdı. Yan-yörəsi zülmət idi. Gözü qaranlığa alışanacan ətrafda heç nəyi ayırd eləyə bilmədi. Birdən-birə beynindəki taqqıltı ilə bahəm içinə qorxuyabənzər xof doldu. «Bu nədi ilahi, hardayam mən? Ayın, ulduzların işığı niyə tutqundu. Niyə kölgəlidi?» Əslində, gözü qaranlığa alışıb ətrafı az-maz sezəndən xoflanmışdı. Çünki bayaq qapısından çıxdığı restorandan əsər-əlamət yox idi...

– VI –

Əvvəlcə ayılı-ulduzlu, lakin qaranlıq küçədən qorxuya düşüb - əslində, küçə-filan nağıldı, yan-yörəsi boş, ölü çöldü, ayağının altı qumlu-çınqıllı torpaq, sanki dəniz sahilindəydi - yerindəcə mıxlanıb qaldı. İrəli-geri addım atmadı, çünki haranın irəli, haranın geri olduğunu anlamaq müşkuldü. «Bir yandan bağlayan, bir yandan açar», - beynindəki taqqıltıyla həmahəng bu kəlmələri ürəyindən keçirəndə qəfil qürrələnilib özündən razılıqla hər şeyə yuxarıdan aşağı baxdı. «Adi adamlar yüngül bir başağrısına dözə bilmir, gör mən beynimdəki taqqataraka necə sinə gərirəm...» İçində lapdan qaynaşan yekəxanalığın səbəbi özü üçün də anlaşılmazdı. Axı yuxarıdan baxmağa da heç nə yoxdu. Xeyr... Varmış... Gözünün qabağındaca durduğu məkan

dəyişirdi. Sanki tamaşaçı zalında əyləşmişdi, önündə, səhnədəsə şəkil dəyişirdi və eşidilməz bir səs onu irəli, səhnəyə itələyib seyrçidən oyunçuya çevirirdi. Demə, yerində mıxlanıb qalmaqla da mənzil başına, daha doğrusu, harasa qatmaq mümkünmüş. Daha heç yerə getməyə ehtiyac qalmamışdı, tamaşaçı zalı özü də fırlanırdı və o, dayandığı yerdəcə güllü-çiçəkli bir həyətin ortasına düşmüşdü. Elə bil özündən xəbər-ətersiz onu götürüb zənbillə bu bağ-bağatlı həyəətə atmışdılar. Yox, qoymuşdular. Elə qoymuşdular ki, ruhu da inciməmişdi. Gördüklərinə də zərrəcə heyrətlənib-eləməirdi və əgər həyətdəki gül-çiçəyi, ağacların yarpaqlarını sezə bilirdisə - mer-meyvəni yarpaqlardan seçmək, ayırmaq çətindi - deməli, burda, səmanın bu kəsiyində ayın, ulduzların işığı canlıydı. Hələ desən uzaqdan ikimərtəbəli ev də görünürdü. Görəsən, kimin həyətinəydi? Hər halda, qonaqla elçiyə zaval yoxdu, gecəni birtəhər ertələyib üzüsulu şəhərə qayıtmaq ən yaxşı çıxış yoluydu. Səhəri açmaq üçün yatmağa yer tapmaq gerekdi, yatacaq tapmaqdan ötrü istə-istəməz evə getməliydi, evə getmək üçün ayıq-sayıqlıqla ayağının altına baxa-baxa - yarıqaranlıqda bürəyə bilərdi - ətrafındakı budaqların sıx yarpaqları arasından özünə yol açmalıydı. Ağacların gövdəsi iri yarpaqlar içində itdiyindən bütöv bir həyəət iri, yekə bir ağacın qoltuğuna sığınmış kimi görünürdü. Evə sarı addımladıqca əlləri ayaqlarından çox işləyirdi, sanki balaca bir qayıqda oturub avar çəkirdi, çəkdiyi «avar»lar ləpələri yox, budaqları, yarpaqları «yarırdı». Yarpaqlar «yarıldıqca» qulağına qəhqəhə səsi gəlirdi. Səs uzaqdan gəldiyindən anlamırdı kişi gülüşüdü, ya qadın. Səsdən o tərəfdəsə fit eşidilirdi. Ölgün, öləzik... Bilinmirdi qatar fitidi, gəmi fitidi, ya bəridəki qəhqəhə ənginliklərdən gələn ahəngdar uğultuya qarışıb fitəbənzər səs yaradır. Amma evə yaxınlaşdıqca qarışıq səslər kəsildi, təkcə budaqların gəriltisi və yarpaqların xışiltısı eşidilirdi. Nəhayət, budaqların arasından çıxıb ikimərtəbəli evin qabağında dayanandasa ətrafı lal-mat sükut bürüdü. Bir anlığa beynindəki ahəngdar, sonu görünməyən taqqıltı da itib getdi. Əvəzinə fikirləri qat-qarışıq düşdü, pərən-pərən oldu, şüuru göz qırpmında bir neçə dalğanı birdən tutdu. Atası öləndə falçı Xeyransa onlara gəlib demişdi ki, dalbadal üç gecədi rəhmətliyi yuxuda görürəm, acıqlı-acıqlı tapşırır ki, evdəkilərə de, mənim pal-paltarımı ortaya töküb ağılasınlar.

O biri tərəfdəsə arvadı ağaca dəyib əzik-üzük olmuş maşının içindəcə kitab oxuyurdu qeyri-ixtiyari, deyəsən, nə baş verdiyini kəsdirməmişdi. Hələ ağır canına yayılmamışdı. Yaxşı ki, yazığın buna macalı olmadı. Qanlı kitab lapdan əlindən düşdü və qadın cümləsini bitirə bilmədi.

Bitirmək istəyirdi yəqin, ağzı açıq qalmışdı, ancaq səs əvəzinə ağzından qan axırdı. Gözlərindəsə heyrət, təəccüb donmuşdu, boynu arxaya qanrıldığından donuq baxışları yuxarı zillənmişdi. Kitab oxuyan baxışlarını yuxarı necə zilləyə bilər? Deməli, qəza məqamı gözdən dilə çatan məsafə qədərmiş. Arvadı kitab oxumarmış qəzadan sonra, gördüyü sözləri dilinə gətirməyə çalışmış. O, maşındaca canını tapşıran qadına yaxınlaşa bilmədi, qəfil varlığını çuğlayan hissdən-duyğudan - o hissin-duyğunun qorxumu, xofmu, üşəntimi olduğunu indiyəcən dəqiq bilmirdi - dəli kimi qaçmağa başladı.

Üçüncü qatda şümal, gözəl bir qız buz kimi soyuq, qar kimi ağ əlləri ilə onun göz yaşlarını silirdi:

- Siz yaxşı adamsınız, ağlamayın, görərsiniz, siz də xoşbəxt olacaqsınız.

Qız belə dedikcə o, uşağa dönürdü, qızın yumşaq ovcunu öpə-öpə özünü ələ almağa çalışırdı. Göz yaşlarısa dayanmırdı ki, dayanmırdı.

İndisə göz yaşı-filan yox, o, özü dayanmışdı, elə bil ayaqları yerə mıxlanmışdı. Gecənin bu vədəsi tanımadığı ev yiyəsini necə narahat eləsin? Evdəkilər qorxuya düşüb onu oğru da hesab eləyə bilərdilər. Bir də gördüm tufəngin lüləsi çıxdı, artırmadan bir güllə atıldı, ona dəyməsə belə, aləm bir-

birinə deyəcəkdi. Haraydı bura, o, hara gəlib çıxmışdı? Özü düz-əməlli bilmirdisə, çaşib qalmışdısı başqalarını suçlamağa nə hacət?

Amma önündə durduğu ev ona yaman tanış gəlirdi. Zaman onu şəhərə gətirsə də kənddə doğulmuşdu, kəndinsə nəinki evləri, hətta kənd adamlarının ger-geyimi, əyin-başı bir-birinə bənzəyir. Əyin-baş məsələsinə yetişəndə diskindi. Paltosunun, panamsının restoranda qalmağı bir yana, deyəsən əynindəki kostyum da özgəsinindi. Deyəsən-zad yox, yüz faiz! Onun ömründə ağ kostyumu olmamışdı, kəpənək qalstuk taxmağının özü möcüzəydi. İş ki, belə qat-qarışığa düşüb irəli yeriyib qapını döyməkdən başqa çarə yoxdu. Dumağ kostyumla həyətin bir küncündə mürgüləmək insafdan deyil. Qənaət imandandı, deyiblər. Təmizlik özü də imandı. Qoy gedib qapını döysün, ev sahibini savab yiyəsi eləsin. Hər kimindisə geydikləri təzə və təmizdi. Bir az artistə də oxşayırdı. Artistə-müğəniyyə yox, elə restorandakı ofisiantlara. Özü də bir azsız-filansız, ikiye (bəlkə üçə, beşə, doqquza?) bölünmüş alma kimi... Gərək ki, ev sahibini narahat eləməyəcəkdi, çünki evdən, lap dəqiqi, artırmadakı tünd pərdələrin arasından işıq gəlirdi, deməli, çəkinməyə dəyməzdi. Pərdələrin arasındakı işıq süzülüb-süzülüb həyəte düşürdü və sanki çaşqın qonağa ürək-dirək verərək: «içəri buyur» - deyirdi. İndi birçə dolaşılıq qalırdı; alt mərtəbədəki bağlı qapını döysün, yoxsa ikinci mərtəbəyə qalxsın? Işığı seçsin, ya qaranlığı? Əslində çaşmalı, fikirləşməli iş yoxdu ortada. O, öz seçimini düşünmədən eləmişdi; taxta pillələri yavaş-yavaş, aram-aram qalxıb səssiz-səmirsiz işıqlı artırmaya daxil oldu. Çünki artırmanın taxta, üstü naxışlı qapısı taybatay açıqdı. Artırmaya başdan-başa xalı-gəbə döşənmişdi, döşənəyin üstünə dövrələmə mütəkkə, döşəkçə düzülmüşdü. Döşəkçələrin birində orta yaşlı bir kişi bardaş qurmuşdu, başında da araqqın. Kişinin başı çiyinə düşmüşdü, kiprikləri bir-birinə pərçimlənmişdi. Qabağında iri çamadan vardı. Çamadanın ağzı bağlı idi. İndi şəhərdə belə qədim çamadanlar yoxdu. Kənddəki hər bir evdə qədim əşyalar olardı və qədim əşyalar həmin evin əzəmətindən, möhkəmliyindən, daimiliyindən xəbər verərdi. Elə onların evində də eynən bu cür çamadan var idi. Rəngi getmiş, taxta, dördkünc, iri çamadan. Qıfıl yeri də paslanmışdı.

Əgər kişi ilə üzbəüzdəki döşəkçədə rahat əyləşib mütəkkəyə dirsəklənə bilsəydi, səhəri heç kəsi narahat eləmədən açmağa ən münasib yerdə. Hayıf ki, bardaş qurub oturunca çox çətinə düşdü, bir neçə dəfə sağa-sola səntirlədi, qəfil dirsəyi divara dəyəndəsə, kişi gözlərini açıb yüz ilin tanışları kimi sakit, lakin ayıq səslə:

- Gəldin, oğul? - soruşdu.

Kişinin yuxulu gözlərindən arxayınçılıq yağdı, təəccübdən, heyrətdən əsər-ələmət yoxdu. O isə mat qalmışdı, təxminən kişiylə yaşd olardılar, kişisə özünü ahıl tək aparırdı, ona uşaq kimi baxırdı. Hər nəydisə, kişiye cavab vermək lazımdı, qonaq ev sahibinin quludu.

- Gəldim... - başqa söz tapmadı.

- Allah rəhmət eləsin, - kişi əlini tüklü sifətində gəzdirdi. - Sakit adam idi, dindirməsən danışmazdı. Kim inanardı ki, restoranda başına belə iş gələcək? Allah şeytana lənət eləsin, - kişi qısaca ara verib söhbəti dəyişdi. - Yorğunsan yəqin?

Hara gəldiyini anladığından çaşib qalmışdı və elə çaşqın-çaşqın:

- Hə, yox... - əvvəlcə «hə» dedi, sonra «yox...»

- Yatmaq istəsən içəri otaqda yerin hazırdı...

- Bağışlayın... - bilmirdi necə və hardan başlasın. - Bağışlayın, siz mənə kiminləsə dəyişik salmışınız. Mən bura təsadüfən gəlib düşmüşəm.

Kişi onun sözlərinə ip atmayıb əlini yellədi:

- Sən yorğunsan, bala...

«Bala» nə isə demək istəyirdi ki, gözü divardakı böyüdülmüş şəklə sataşdı. Bax buna şəkk-şübhə ola bilməzdi. Divardakı atasının, rəhmətlik anasının, on beş il bundan qabaq onun gözünün qabağındaca infarktdan yataqda dünyasını dəyişən atasının şekliydi. Atası üç gün, üç gecə bu dünya ilə o dünyanın arasında var-gəl eləmişdi, dördüncü gün gözlərini açanda qohum-qardaş sevinmişdi ki, kişi üzü bəridi, çünki kişinin yanaqlarına xəfif qızartı çökmüşdü, rəng-ruhu özünə qayıtmışdı, xırda, qonur gözlərində bir dünyalıq işıq vardı və elə həmin gün kişi gözlərindəki işığı o biri dünyaya aparmışdı. Demə, o işıqla, o parıltıyla bəridə qalmaq olmazmış. Gur işıq ruhu bədənindən çıxmayı, canını tapşırmayı kor eləyər.

Ancaq bu yerlərdə heç nəyə, heç kəsə etibar yox idi. Yüz faiz əmin olduğunu da dəqiqləşdirib rahatlanmaq lazım idi. Divardakı şəklə işarə elədi, köntöy-köntöy:

- Bəs o kimdi?.. - soruşdu.

Kişinin gözləri kəlləsinə çıxdı, seyrək qaşları dartıldı, bir neçə dəfə ağzını yumub-açsa da səsi eşidilmədi, deyəsən boğazı qurumuşdu, nəhayət:

- Rəhmətliyə hörmətsizlik niyə eləyirsən, bala? Ruhu təzəcə göylərə uçub. Yəni öz atanı da tanımadın? Kim, nə girib aranızda?..

O, köksünü ötürdü:

- Tanımağına tanıdım, ancaq restorandakı bu deyildi axı, - sağ əlini şəklə sarı uzatdı. - Restorandakı qoca kişiydi... Şəkildəki atamdı, restorandakı ayrı adam idi...

Kişi için-için güldü:

- Sən yorğunsan, fikirlərin qarışıb...

- Mənim atam on beş ildə rəhmətə gedib... - Səsini azca qaldırdı.

Kişi yerində qurcalanıb:

- Nə danışırısan, bala, - dedi. - Sən mənim gözümün qabağında böyümüsən...

- Biz yaşd olarıq...

Kişi başını buladı:

- Yox, bala, yox... Annıyırım ata itkisi ağırdı, adamın beli qırılır. Amma neyləyəsən? Dözmək gerekdi.

Başa düşdü ki, daha söz güləşdirməyin xeyri yoxdu, məqsədi bir az yuxusunu alıb səhəri açmaqdı. Amma dilini də dinc saxlaya bilmədi, səbəbini anlamadığı hirs-hikkəsini güclə boğub çıxmırdı:

- Bəs sən kimsən?

- Mən qonşuyam... Gör şəhər sizi nə kökə salır, dünən yediyiniz bu gün yadınızdan çıxır. Elə hamınız beləsiniz...

- Necə hamımız?

- Bütün şəhərdəkilər... Amma mən sənə atanla tək-cə qonşu olmamışam, dost-qardaş olmuşam onunla, - kişi dikəldi. - Day mən gedim. Sən də yat dincəl, sabah el-cəmaat çox gələcək...

- Sən hara gedirsən? - Nədənə, süstləşib çəkinə-çəkinə xəbər aldı.

Kişi ayağa qalxıb çamadandan yapışdı:

- Evə...

- Qalsan yaxşıdı...

- Yox, bala, day sən gəldin, mən rahatlandım. İstəmirdim evin çırağı sönsün.

- Bəlkə xətrinə deydim?..

- Yox, bala, annıyırım səni, ata itkisi ağır dərdi.

- Bəs mən neyləyim?

- Heç nə, - kişi çiyinlərini çəkmək istəsə də bacarmadı, görünür, çamadan çox ağırdı. - Yat dincəl, gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdı. Gör nə

danışırım, ağlım itib, özümü-sözümü bilmirəm, dərd hülqumumu sıxır, mənse xeyir güdürəm.

- Bəs o nədi?

Kişi söhbətin uzandığını görüb çamadani döşəməyə qoydu:

- Nə?

- Çamadandakı?

- Rəhmətliyin pal-paltarıdı...

- Hara aparırsan?

- Basdırmağa... Üç gecədi rəhmətlik yuxuma girir ki, bəs mənim paltarlarımı evdə qoyma. Qonum-qonşu tökülür onları ortalığa oxşayır. Adətdi bizlərdə bu...

Dəlilliklə dahilik arasında həqiqətən birçə addım dururmuş. Dahiliyi deyə bilməzdi, ancaq dəlilikdən az-maz xəbəri vardı, qəzadan sonra, lap düzünəsi, o qız ərə gedib ölkəni tərk eləyəndən sonra əsəbləri pozulmuşdu. Gözünə qara kölgələr görünürdü. Qaranlıq otaqda qara kölgəni sezməyin özü sirr-xuda idi, ancaq o, nəinki ayrı-ayrı kölgələr görürdü, kölgələrlə danışırda da... Düzdü, ağzını açmırdı, səsi gəlmirdi danışanda... Elə gözünü tavana zilləyərək sakitcə uzanırdı, guya, ətrafında qaynaşan kölgələrin ona dəxli yoxdu, kölgələr ona zərəcə mane olmurdu, o, kölgələrə öyrəşmişdi. Hayıf ki, kölgələrlə elədiyi söhbətlər dərinə gizlənmişdi, gizlinləri aşkara çıxarmaqsa ömür bahasına başa gələ bilirdi. Ram olub hər şeyi zamanın öhdəsinə buraxmaq ən sərfəli çıxış yolu idi. Zaman axarını dəyişməse...

İndisə birdən-birə ağlına elə şeylər gəlmişdi ki, kölgə-ışıq məsələsi tamam mənasını itirmişdi. Baş-beynindəki taqqıltı get-gedə güclənsə də ağı üstündəydi, hələ desən, heç vədə indiki kimi ayıq-sayıq olmamışdı. Restoranda ölən, yaxud öldürülən, fərqi yoxdu, canını tapşıran kişi divarda şəkli asılana bənzəyirdi. Demək olmazdı ki, bir almaydılar. İntəhası, oxşar çalarların varlığı danılmazdı. O, restorandakı hadisəni bir də gözünün önünə gətirməyə çalışırdı, ancaq bu dəfə məqsədi ətrafda baş verənlər deyildi, əsas ölənün sir-sifətini yada salmaq idi. Düzdü, çətinlik çəkirdi cəmi-cümlətəni birçə kərə gördüyü adamın çöhrəsini xatırlamağa, ancaq özünü yığıb-yığmalayıb yaddaşının xəzinəsini diqqətlə eşələyəndə nələrsə aşkarlanırdı. Söz yox, ölən yaşlıydı, amma əgər atası indiyəcən sağ qalıb on beş il də yaşasaydı, yaşının üstünə on beş il də gələydə müqayisə daha yerinə düşərdi, sifətin, üzün, çöhrənin cizgilərindəki oxşarlıq, bənzəyiş artardı, yad elementlər azalıb minimuma enərdi. Hardandı ondakı inam? Bilmirdi. Ancaq bədənini soyuq tər basmışdı. Çünki müstəntiqin yazıb ona oxutduqlarını xatırlayırdı. Necə olmuşdu ki, o vaxt buna fikir verməmişdi? Qorxudanmı, xofdanmı, çəkingənlikdənmi, çaşqın qalıb özünü itirdiyindənmi? Yox, o, səhv eləyə bilməzdi. Demə, atasının ad-famili, restoranda canını tapşıranınkı ilə eyni imiş... Hətta babasının adıyla restoranda öldürülən atasının adı düz gəlirdi. Bəs, görəsən, niyə müstəntiq buna fikir verməyib? Müstəntiq onun babasının adını bilmirdisə, başa düşmək olardı, bəs ad-familiyə? Prokuror da bu köklü, hərtərəfli adaşlığın üstündən sükutla keçmişdi. Elə boş-boşuna özünü dartırdı ki, mən hər şeyi bilirəm. Hər şeyi Allah bilir... İnsan ağılla fikirləşəndə Allahlıq darıxdırıcı görünür. Əstəğfərullah... Çünki hər şeyi bilməyin özü adilikdən, maraqsızlıqdan xəbər verir. Hər şey məlumdusa gələcək, zaman, məkan anlayışı öz mənasını itirir və beləliklə, böyümə, müqəddəsləşmə prosesi başlayır. Yaradan haqqında fikirləşəndə dolaşlıq, ziqzaqlı düşüncələrdən uzağa getmək olmur. Əlbəttə ki, hələlik... Vaxtı-vədəsi-məqamı yetişəndə nələrsə öyrənmək asanlaşacaq. Öyrənəcəklərimiz aşağıdan yuxarı yox, yuxarıdan aşağı baş verəcəyindən indi bizə qərribə, ağlasığmaz görünən möcüzələri rahatlıqla həzm eləyəcəyik. Hələlikse filosofluğa bir kənara qoyub

başı araçqınlı qonşudan nələrisə öyrənməyə çalışsaq. Qoy göylərin sualları sonraya qalsın...

Amma gecdi... Gecikmişdi. Qonşu çıxıb getmişdi. Çamadani da aparmışdı. Hayıf! Gör nələr öyrənə bilərdi. Görəsən, burda da falçı Xeyransa, qarmonçu Sadiq, alverçi Xalidə vardı? Əgər atası on beş il öncə ölüb hardasa, hansı formada yaşayırmışsa, ətrafı da, qonum-qonşusu da həmin məkanda peyda olmalıydı. «İlahi, gör ağılıma nələr gəlir, dəli oluram deyəsən», - fikirləşsə də baş-ayaq, kəlləmayallaq düşüncələrindən yaxa qurtara bilmirdi. Dayan, dayan... Həmin kəlləmayallaq fikirləri dərinləşdirəndə belə çıxırdı ki, o, başına araçqın qoyan qonşunu da tanımalıydı. Tanışlığa qapı açıqdı, bir az baş-beyninə əziyyət verməliydı. Orta boylu kişiydi, gözləri xırda, qaşları seyrək... Elə onun özü yaşda... Deyəsən sağ ayağını yüngülcə çəkirdi. Ya əlindəki çamadanın ağırlığındandı? Hər nəydisə, qonşunun kimisə xatırlatdığı şübhəsizdi. Kələfin ucunun açılmağına az qalırdı. Gözlənilən uğurdan başı gicəlləndi. Yaxşı ki, yeri möhkəmdi, döşəkçənin üstündə oturub mütəkkəyə dirseklənmişdi. Uşaqlıqdan yadına düşən qonum-qonşuları xəyalından keçirdi. Falçı Xeyransa, alverçi Xalidə, Cavanşir müəllim, çəkməçi Mahmud... Bəs ayağını yüngülcə kim çəkirdi? Kim? Başına araçqın kim qoyurdu? Yox, ger-geyimə bel bağlamaq adamı azdırar. Onun əynindəkilərə baxanda tanıyanlar ağına nə gətirərdi? Kim tanıyardı onu? Dumağ kostyum, ağ köynək, kəpənək qalstuk... Qarmonçu Sadiqildən o yana kim olurdu? Hə, hə... Durna gözündən vuruldu. Molla Məmmədəli... Oğlu da vardı Məmmədəlinin, Əhmədəli... Əhmədəli onunla yaşıddı. Məmmədəli ayağını yüngülcə çəkirdi. Zərrəcə şübhə yoxdu. Çamadani götürüb gedən Məmmədəliydı. Molla Məmmədəli... O Məmmədəli ki, o, on beş-on altı yaşında olanda qışın oğlan çağında avarlı qayıqdan Kürün düz ortasına düşüb boğulmuşdu. Qonşunun sir-sifəti gözünün önündə canlandıqca düşüncələrinin doğruluğunu, sirli-sehrli qapını azca araladığını zənn elədikcə ayrı bir dünyən düşürdü kəndirə. Əgər ölüb gedənlər bu məkanda «qocalırdısa» molla Məmmədəli niyə saç-saqqalını ağartmamışdı? Bəlkə gördüyü Əhmədəliydı? Oğul atasına bənzəyər, ancaq Əhmədəli ayağını çəkmirdi axı... Bəlkə əvvəlkiylər yalandı, nağıldı, falçı Xeyransa, molla Məmmədəli ölüb eləməyib? Atası bir dəfə ölmüşdüsə ikinci kərə hara gedirdi? Hər halda, yanını yerə basıb bardaş qurmaqla heç yerə gedib çıxmaq olmazdı. Hərəkətə gəlmək lazımdı. Bəs neyləməli, nədən başlamalı? Sözsüz ki, əvvəlcə ayağa durmaq gərəkdı. Lakin elə qalxa-qalxa bacardıqca dərinliklərə gedirdi; evə gəldiyi həyət də, artırmasında bardaş qurduğu - yox, artıq durmuşdu - ev də ona tanış gəlirdi, bu onların eviydi, onların həyətiydi. O, bu evin sahibiydi. Bir balaca fikirləşsəydi hansı otaqda nəyin hara qoyulduğunu deyə bilərdi. Ortadakı otağa girəndə, çarpayının üstündə divara iri şəkil vurulmalıydı. Atası ilə anasının birgə fotosu. Qədim şəkildi, orda anası on səkkiz-on doqquz yaşında olardı, utancaq çöhrəsi, qara, qəmli gözləri vardı. Sanki əri xətrinə dəyəndən sonra könlünü almaq üçün şəklini çəkdimişdi, qadının çöhrəsini təbəssüm bürüsə də gözlərindəki kədər silinməmişdi. Ər-arvad arasındakı inciklik elə ilk baxışdan duyulurdu. Yaman aralı oturmuşdular, yalan olmasın, ikisinin arasında bir nəfər də əyləşə bilərdi. Bir şərtlə ki, gör-gövdədən münasib adam olaydı... Obyektivə baxmağa çalışsalar da baxışlarını əks istiqamətə yönəltdirmişdilər. Bəsdi şəkli gözünün önünə gətirdiyi. Qaşınmayan yerdən qan çıxarıb rəhmətliklərin ruhunu incitməkdənsə otağa daxil olub o şəkllə diqqətlə baxmaq yaxşıdı. Qapını açıb otağa girdi, amma irəli addımlamadı, içəri qaranlıq idi. Əlini divara sürtə-sürtə axır ki, işığın düyməsini tapdı. İşığı yandıranda gözləri qamaşdı, otaqdakı elektrik lampası həddən ziyadə böyük idi, otaq çox işıqlıydı, işığın gücündən otaqdakı əşyalar öz-özünə bərq vururdu. Bəlkə buna görə otaqda heç nə ona tanış gəlmədi, heç nə ona keçmiş xatırlatmadı? Amma şəkil əvvəlki yerindəydi. Bir xeyli otağın ortasında dayanıb key-key şəkllə baxdı, lakin deyəsən, fikri uzaqlardaydı, baxdığını görmürdü. Qəfil: «Bu şəkli burda, bu işığın altında, bu otaqda qoymaq olmaz, - düşündü. - İt-bata düşər...» Çarpayıya

qalxıb şəkli divardakı mıxdan qoparmaq istəyəndə hardansa: «Qayıt...» - səsi eşitdi. Səs yavaş, pıçılıtlı gəlsə də hökmlü idi, birnəfəsə deyilmişdi, birbaşa beyninə işlədiyindən ilikləri gizildədi. Şəklə uzanan əlləri havada qaldığından müvazinətini saxlaya bilməyib səntirlədi. Dəmir çarpayının vəfası yoxmuş, daşa-dəmirə bel bağladın belin qırıldı. Çarpayı şıltaq-şıltaq yelləndi və o, daş kimi yerə dəydi...

– VII –

- İndi başa düşdüm qardaşlarım dura-dura rəhmətlik atam papağını niyə mənim başıma qoyub... - bu sözləri eşidəndə gözlərini açıb yan-yörəsinə boylandı.

Qatardaydı. Kupədə dörd nəfərdilər. İki kişi elə paltarlı-çəkməli uzanıb xoruldayırdı. Önündəsə prokuror əyləşmişdi. Qabaqlarındakı, pəncərənin çərçivəsinə bərkidilmiş qatlama stolsa boşalmış araq şüşələri, açılmış konserv qutuları, kolbasa və pendirle doluydu. Süfrədə çörək gözə dəymirdi.

- Niyə qoyub atan papağını sənin başına? - elə ürəklə soruşdu ki, guya, bunun ona dəxli-zadı vardı.

- Qəribədi, qardaşlarım pəhləvan cüssəli, lay divar, atamın papağısa balaca qardaşın, cırdanın başında...

Baş-beyni apaydındı, əvvəlindən xəbəri olmasa da söhbət ona maraqlı görünürdü.

- Səbəbi?

- Çünki qardaşlarım araq içə bilmirlər, mən həmişə onları yarı yolda qoyuram. Özün bax, bu meydan, bu şeytan...

O, yuxarı yatacaqlarda xoruldayanlara işarə elədi:

- Sənin qardaşlarındı...

Prokuror başını tərpətdi:

- Hə...

O baxdı ki, yuxarı yatacaqda xoruldayanların biri müstətiqdi. O biri kişi üzünü divara uzandığından sifətini görə bilmədi.

- Bəs sən kimsən? Prokuror?..

Önündəki qəhqəhə çəkə-çəkə:

- Elə sən də keflənmişən, - dedi. - Neçə vaxtdı yol gəlirik, demişəm axı, mən həkiməm...

Mü sahibinin cavabını eşidəndə əməlli-başlı rahatlanıb ayaqlarını irəli uzatdı.

«Həkim» qədəhləri doldurdu:

- Vuraq?

O, başını buladı:

- Yox, bəsdi, içmirəm.

Araya sükut çökdü, deyəsən «həkim»in kefi pozuldu. Təkcə qatarın yeknəsək, ahəngdar taqqıltısı səssizliyə qənim kəsilmişdi. Bir də yatanların xorultusu...

«Həkim» baxışlarını pəncərədən bayıra zilləmişdi. Bayırsa qatı qaranlıq idi. Çətin nəse sezə biləydi.

- Elə bil bu qatar dövrələmə fırlanmağındadı, - nəhayət, «həkim» gözlərini bayırdan çəkmədən çəkinə-çəkinə pıçılıtıyla sükutu pozdu. - Hec vaxt da mənzil başına çatmayacaq...

O, vecsiz-vecsiz əlini yelləyib, nədənsə, acıqlı-acıqlı dilləndi:

- Cəhənnəmə çatsın...

...Bu dəm qatar bərkdən, uzun-uzadı bir fit verdi.

YAZIÇI ÖMRÜ

Mübariz Cəfəri də 50 yaşına çatdı. "Azərbaycan" jurnalı adından təbrikimiz təbiidir. Amma mən əlavə olaraq, M.Cəfərlinin haqqında bir neçə kəlmə xoş söz demək istəyirəm, çünki o, təxminən 30 illik yaradıcılığı ərzində - mənim fikrimcə, öz nəsr nümunələri haqqında layiq olduğu qədər xoş söz eşitməyib.

Doxsanıncı ilin əvvəllərində (əlbəttə, söhbət ötən yüzillikdən gedir) "Azərbaycan" jurnalında işləyəndə, jurnalda baş redaktorun səlahiyyətlərini icra eləyən İsa İsmayilzadəyə həcmcə xırda bir povest təqdim etdim. Əlyazmasını və yeni imzanı görüncə narazılıqla soruşdu:

- Bu nədi?

Artıq İsanın könlünü necə almağın bəzi sirlərinə vafiq idim.

- Bir tələbənin povestidir, sevindirmək istəyirəm, qağa, - dedim.

Olduqca həssas, kövrək bir insan olan şair özünəməxsus tərzdə başını aşağı salıb gülümsədi və astadan soruşdu:

- Harda oxuyur?

- Politexnikdə.

Mən onu da bilirdim ki, İsa texniki institutda təhsil alıb bədii yaradıcılıqla məşğul olanlara daha çox maraq göstərir.

- Qalsın, baxaram, - dedi. Və elə dedi ki, mən dərhal kəsirdim ki, yazı onu qane etməsə, mənim "tələbə sevindirmək istəyim" elə istək olaraq qalacaq.

Həmin povest, çox keçmədi ki, "Qəzəb" adıyla çap olundu. Onsuz da üzündən şadlıq, bəxtiarlıq əskik olmayan Mübariz çox sevinirdi. Amma sözün açığı, mənə elə gəlirdi ki, bu sevinc qayğısız görünən o tələbənin qəlbində olsa-olsa, şirin bir xatirəyə çevriləcək. Onun yazma həvəsi... bir çoxlarında olduğu kimi, bir atım barıtdı, sönmüş gedəcək. Çünki dünya sürətlə dəyişirdi, bədii yaradıcılıqla pul-para və s. qazanmaq niyyəti də tarixin bataqlığına qovuşurdu.

Amma zaman göstərdi ki, yox, göz külün altında imiş.

2000-ci ildə Mübarizin növbəti kitab təqdimatlarından birində Ə.Əylislini görəndə, Mübarizin hekayələri və povestləri haqqında məzmunlu söhbətinə qulaq asanda qərara aldım ki, M.Cəfərlinin yazılarını oxuyum. Ə.Əylislinin diqqətini hər yazar çəkə bilməzdi axı...

Həmin məclisin tənənəli tamamında Mübarizlə bir söhbətim də yadımdadır:

"- Heç məni ağlayan görmüsən?

- Yox...

- Amma qarajda qalaqlanmış kitablarıma baxanda məni ağlamaq tutur..."

"Doğrudanmı, bu sondu? Doğrudanmı, Mübarizin bir atım barıtu buraya qədər imiş?"

Amma sonra "Rəqqas"ı yazdı, yaradıcılığının yeni mərhələsi olan "Rəqqas"ı.

Əlbəttə, söhbət saat rəqqasından gedir. Zamanın axarında başlıca rol oynasa da, heç bir izi qalmayan saat rəqqasından. Yazar rəqqası bir insan ömrünün, bir insan taleyinin timsalında mənalandırır ...necə mənalandırır?!

Ədəbiyyatın, necə deyirlər, cikinə də bikini də bilən Səyavuş Məmmədzaadənin "Rəqqas"ı sevə-sevə çağdaş ədəbiyyat örnəyi kimi dəyərləndirməsi, diqqətlə rus dilinə çevirməsi də yadımdadır. Demək, doğrudan da dünya xali deyil... Nə yaxşı ki, deyil...

O, arada bir "Qarabasma" da yazdı. Sanki heyrləndirmək istəyirdi oxucuları. Amma təəccübləndirə bilmədi deyəsən... Axı, indi üzde olan əcnəbi

yazıçıları oxuyan çoxdu. Amma mən də əleyhinə deyiləm. Mübariz isə bu qəbildən olan yazıları da ədəbi nümunə sayır. Deyir ki, gör-götür dünyasıdır.

Cavanşir Yusifli mətbuat səhifələrində, ...isə çayxanalarda “bağırılar” ki, Mübariz Cəfərli böyük yazıçıdır. “Amma di gəl ki, qulağına pambıq tıxayıb, “ədəbiyyata da tıxamaq meydanı” kimi yan alanlar bu “bağirtını” necə eşitsinlər?

Mübarizlə tez-tez görüşsək də, ədəbiyyat haqqında nadir hallarda danışırıq. Bir dəfə o, hansısa məşhur əcnəbi yazıçıdan - bəlkə də Coysdan, ya Folknerdən sitat gətirərək söylədi ki, əsil yaradıcılıq üçün əlli faiz istedad yetər, qalanı zəhmətin sayəsində meydana gəlir. Onu da qeyd edim ki, onun zəhmətsevərliyi daha çox öz yazılarına münasibətdə görünür. “Bənnə” romanında olduğu kimi, özü də bir söz bənnasıdır. Elə bil o, cümlələri yazmır, kərpic hörür.

Yeri gəlmişkən, o, üç il qabaq “Bənnə”, “Bağban” da daxil olmaqla üç roman yazıb və mənəcə, sonra yazdıqları bu romanların kölgəsində qalıb. Əlbəttə, səbəbini bilmirəm. Amma onu bilərəm ki, Xalq yazıçısı Elçin bu romanlar da daxil olmaqla onun nəsr haqqında mətbuatda söz deyəndə Mübariz kövrəlmişdi. Görsən, söz adamını bunca, bu miqyasda daha nə ilə sevindirmək olar?

Belə danışrlar ki, Bəhrüz Kəngərli Naxçıvanda yoldan keçənləri öz emalatxanasına gətirmiş ki, onun əsərlərinə tamaşa etsinlər. Bu gün 50 yaşını haqlayan M.Cəfərlinin də yeganə ehtiyacı oxucu sevgisinədir.

Bir dəfə Mübarizdən hara tələsdiyini soruşdum. Cavab verdi ki, bir dostuna təcili pul lazımdı, ona pul verməyə gedir. Bildim ki, zarafat eləyir və mən də zarafatla soruşdum:

- Sənin dostun da var?

İndi bu yubiley zarafatı öz yerində, amma Mübarizin az sayda olsa da dostları var; amma bunlar Mübarizin tanımadığı adamları - əsil ədəbiyyat adamlarıdır.

“- Məni ədəbiyyata siz gətirmisiniz. Peşman deyilsiniz ki?”

Bu, son illər Mübarizin zarafat ovqatıyla mənə ən çox verdiyi sualdı. Mən bu sualın cavabını yaxşı bilsəm də, susuram, heç nə demirəm ona; qoy nigaran qalsın.

Və bir şeyi də mən dəqiq bilərəm, o, özü də ədəbiyyata gəlməyinə peşman deyil. Heç olmasa ona görə ki, hər hansı bir kanal tikintisində iş icraçısı olsaydı, 50 yaşında belə cavan qalmazdı.

Məmməd ORUC

♦ P o e z i y a

Anar AMİN

"ÇALDIRAN" DÖYÜŞÜ DAVAM ELƏYİR...

"Çaldıran" döyüşü davam eləyir,
Xətayi hələ də "Çaldıran"dadı.
Günah öləndə yox, öldürəndə yox,
Araya davanı saldırandadı.

Bir qəfil hücumdan dağılsa cinah,
Allah rəhmdardı, Allaha pənah!
Bəlkə də hər kəsdə gəzdiyin günah
Hər şeyə "Ol" deyib oldurandadı.

Günahlar başının üstündən səkib,
Savablar qəlbinə nələrse əkib...
Ədalət zülümə qılincin çəkib
Qalxanın havaya qaldırandadı.

O qılinc, bu qalxan, bu kaman, bu ox,
Min ildi qan axır, - nə az, nə də çox.
İstedad - dolunu daşdıranda yox,
İstedad boşluğu doldurandadı!

DƏRƏLƏR QƏBİRDİ...

Dərələr qəbirdi, dağlar başdaşı,
Qayalar özümü atacaq yerim.
İntihar etməyib fikrimdən dönsəm,
Kahalar başımı qatacaq yerim.

Bax, odur uçurumum, budur yarganım,
 İlahi, kömək ol, qoyma... qarğanım.
 Kötüklər balıncım, otlar yorğanım,
 Çəmənlər çarpayım, yatacaq yerim.

Yox olan nə varsa, ruhda, candadı,
 Bəlkə ilikdədi, bəlkə qandadı.
 Hansı tərəfdədi, hansı yandadı,
 Hardadı arzuma çatacaq yerim?!

O yağan yağışdı, bu əsən yeldi,
 İnsana ruzidi, heyvana yemdi...
 Bəlkə də ağıma gəlməyən yerdi
 Mənim bu dünyadan tutacaq yerim.

YAZIYA GƏLMƏYƏN MƏTNLƏR DƏ VAR

O küncdə-bucaqda olan istedad
 Nə döngələrdə var, nə tinlərdə var.
 Dalanda mövzuya hamilə qalıb,
 Küçədə ağrıyan bətnlər də var.

Ömrün küçələrdə ötməsin, bala,
 Günün dalanlarda bitməsin, bala.
 Ağlın asanlara getməsin, bala,
 Hələ görmədiyən çətinlər də var.

Hələ hər yuxunu yoza bilməzsən,
 Aqlını verərlər boza, bilməzsən.
 Yazmaq istəsən də, yaza bilməzsən,
 Yazıya gəlməyən mətnlər də var.

MƏCNUNDAN BABƏKƏCƏN

Leyli tənhalığı, Məcnun təkliyi
 Ulu Füzulinin qəzəлиндədi.
 Hicran əvvəлиндə, vüsəl sonunda
 Ayrılıq dünyanın əzəлиндədi.

Ayrılıq nə demək, bilmir çoxusu,
 Kim bilsə, gözünün qaçar yuxusu.
 O yaşıl ağacın ölüm qorxusu,
 Bəlkə də, payızın xəzəлиндədi.

Hər tərəf xəzəldi, kömək elə sən,
 O yolun yolağın tapa bilim mən.
 Şimaldan, cənubdan, şərqdən, ya qərbdən
 Almaq istədiyən həzz əлиндədi.

Şimalda bağcanı, cənubda bağrı...
Möhtəsim Billahın çatladı bağı.
Min ildi Babəkin qolları bağlı,
Min ildi Afşinin Bəzz əlindədi.

Afşin ağıllıdı, Babək dəlidi...
İki Türk üz-üzə... nə gülməli?!
Dağ yerin havaya qalxan əlidi,
Gözümüz göylərin gözəlindədi.

Dağ bulud eydirir, dərə sel əmir,
Torpaq nəfəs dərir, torpaq yel əmir...
Allah bəndəsini bədbəxt eləmir,
Xoşbəxtlik hər kəsin öz əlindədi!..

ŞAİRLİK TALEDİ, YAŞAYA BİLSƏN

Bəlkə nəşə oldu, nəşə alındı,
Bəxtə bağır basıb, baş əyə bilsən...
Min dəfə arzuna çata bilərsən,
Bir dəfə qəddini kaş əyə bilsən...

Şahidi olaydın kaş o anların,
Başını götürüb gedən canların.
Sənə sirdaş deyib, sirr açanların
Sirrini öluncə daşıya bilsən...

Sirrini verdiyin sirr ötürməyə,
Nahaqa göz yumub, haqq itirməyə.
Naxışdı, gətirə, ya gətirməyə,
Şairlik taledi, yaşaya bilsən.

ŞAİRLİK SAĞALMAZ XƏSTƏLİK İMİŞ

Bilməzdim sevgidə dərd-kədər qomnan,
Bilməzdim sevinc bir dəstəlik imiş.
Bu hicran haçansa yetəcəyimiz
Vüsalın üstündə üstəlik imiş.

Vüsala yetənlər gör nə deyirlər,
Xeyirdə şərlər var, şərdə xeyirlər...
Ürəknən yazdığım bütün şeirlər
Ürəyə yatımlı, bəstəlik imiş.

Çəkilsə ürəkdən eşq adlı hava...
Bitməz ölənəcən, bitməz bu dava.
Yazmamaq ağır dərd, yazmaqsa... dava,
Şairlik sağalmaz xəstəlik imiş.

TƏBİƏT QOYNUNDA

Təbiət qoynunda hər tamaşanın,
Seirin şairi yaşatmağı var.
O uçan turacın, qaçan ceyranın,
Cüyürün şairi yaşatmağı var.

Sirr dolu qəlbini sirr təkləyəndə,
Vaxt dirsək göstərib, dirsəkləyəndə,
Şərə təklənəndə, şər təkləyəndə
Xeyirin şairi yaşatmağı var.

Dəftərnən, qələmnən dərdin bölməyi,
Birin bilməyəndə, birin bilməyi,
Şairin şeirdən ötrü ölməyi, -
Şeirin şairi yaşatmağı var...

SEVƏN MÜQƏDDƏSDİ

İnsan ölənəcən imtahan verir,
Ömür ayrılıqdan, gün ayrılıqdan.
İlahi sevgiyə qovuşmaq üçün
Adlayıb keçirik min ayrılıqdan.

Nələrə şahiddi o cığır, bu iz,
Sevən müqəddəsdi, sevilən əziz.
Vüsəlin dadını dadmamışıq biz,
Niyə danışsın sən ayrılıqdan?!

Sevinc istəyəni dərdə salıb ki...
Kədər vermədiyi kimsə qalıb ki?!
Gözümün odunu elə alıb ki,
Danışma, qorxuram mən ayrılıqdan.

ON ÜÇ İLDƏN SONRA

Hər kəsi sevginin oduna salan
Baxışlar yaşayır xatirələrdə.
O günü adamın yadına salan
Tanışlar yaşayır xatirələrdə.

O adam qəlbinlə tanışmı görən?!
Vüsəlmı, hicranmı qoluna girən?!
Bizə yol göstərən, məsləhət verən
Tay-tuşlar yaşayır xatirələrdə.

Hicranla yaşıddı o cığır, o iz,
Bu yolnan vüsəla can atmayaq biz.
O güldən, çiçəkdən düzəltdiyimiz
Balışlar yaşayır xatirələrdə.

Baş qoyub sinəmə qəlbini açan,
Haçan görüşərik, bir də biz haçan?!
Sapları üzülüb, ilməsi qaçan
Naxışlar yaşayır xatirələrdə.

"Yaz" dedin, yazdığım dastana yardım,
Təsəlli verərdin, nə yaxşı vardın,
Mən şeir deyərdim, sən əl çalardın,
Alqışlar yaşayır xatirələrdə.

Hər görüş mənə... bir şeir oxudan,
Əl çalıb... gözündən yaşlar axıdan...
Lapdan pırr eləyib bizi qorxudan
O quşlar yaşayır xatirələrdə.

Neyləyək, bəxt bizi pərt elədi, pərt,
Şərt kəsdi, ayrılıq adında bir şərt.
Engəsi mülayim, enişləri sərt
Yoxuşlar yaşayır xatirələrdə.

...Görüşə gəlməyə verməzdi aman,
Üz tutub göylərə deyərdi anan: -
Ay mənim qızımı yoldan çıxaran...
Qarğışlar yaşayır xatirələrdə.

Dünya, bax belədi, o dərqli, bu şən,
Sevincdən çəkinib, kədərdən üşən.
Hər il gözümüzün altına düşən
Qırıqlar yaşayır xatirələrdə.

Hanı göz qaytaran qoca Dağdağan..?
Qəlbində mən varam, qoynunda çağan.
Yayın ortasında qəfildən yağan
Yağışlar yaşayır xatirələrdə.

Yazda yaşıllaşib... payızda solan,
Dolan, o Qovağın başına dolan...
Odlu öpüşlərdən uyub məst olan
Bişuşlar yaşayır xatirələrdə.

Səbrini Vələsə, ya Cökəyə cız...
Adını Palıda yazmışdım, ay qız.
Hər yağış yağanda sığındığımız
Koğuşlar yaşayır xatirələrdə.

Koğuşdan üz tutub Kahaya getdik,
Nələr istəyirdik, nələrə yetdik...
Harda düz etmədik, harda səhv etdik?!
Yanlışlar yaşayır xatirələrdə.

...On üç il keçibdi - nə az, nə də çox,
Sənə də, mənə də xox gəldilər, xox...
Eşqin alovunda yanmamışlar yox,
Yanmışlar yaşayır xatirələrdə.

Ürək duyğulanır, ürək hisslənir,
Hərdən alovlanır, hərdən sislənir.
Yada düşsə belə pislər pislənir,
Yaxşılar yaşayır xatirələrdə.

GÖZLƏRİMİN YADDAŞINDA YAŞAYAN

Gözlərimin yaddaşında yaşayan,
Gözlərimdən itməyin də var imiş.
Saçlarında əl izimi daşıyan,
Yollarımda bitməyin də var imiş.

O istilik, bu soyuqluq nədi, nə?
Tuş gəlmişik ayrılığın bədinə.
Üz döndərüb, dönük çıxıb vədinə,
Yar, xəyanət etməyin də var imiş.

Eşq yolunun döngəsində, tinində,
Yoxa çıxdı o səsin də, ünün də,
Nə biləydim günlərin bir günündə
Gəldiyintək getməyin də var imiş...

NƏSƏ YADA DÜŞDÜ...

O görüş yadımdan çıxmaz öluncə,
Palıdın başında quş qımıldadı.
Mən bir az çəkindim, sən bir az qorxdun,
Nəsə yada düşdü... huş qımıldadı.

Nə yaman ağırmiş yaddaşnan dava,
Fikir beynimizdə qaynayan lava...
Bir anın içində dəyişdi hava,
Mən elə bildim ki qış qımıldadı.

Payızın zilində, qışın bəmində,
Yazın fürsətində, yayın çəmində...
Qəfildən gecənin bir aləmində
Dolu elə düşdü boş... qımıldadı.

O dolu əridi, su oldu, axdı,
Göy yerə verdiyin başına qaxdı...
Allah sevənlərin üzünə baxdı, -
O gecə təbiət xoş qımıldadı.

Tanrım, çox görmə... Bozqurda bu yurdu,
Bu yurdda... babalar comalar qurdu...
İldırım bizi yox, Qayanı vurdu,
Qaya parçalandı - daş qımıldadı.

Nədir ildırımında o qəzəb, o kin?!
Vurduğu bir-birdi, yıxdığı min-min...
Başın düşündüyün, dilin dediyin
Kirpik təsdiq etdi, qaş qımıldadı.

Ağlında yox olan dilində "hə"sə,
Qulaq as qəlbindən gələn o səsə...
Kövrəldin, gözlərin yaşardı nəşə,
Ağladın, üzündə yaş qımıldadı...

DÜNYANIN ƏN GÖZƏL KƏNDİ

Əliqasımlıdan sonra, Bədirlidən az o yana,
Təklədən, Abazallıdan bəri bizim kəndimizdi.
Sağındakı Babaxanlı, solundakı İnilidi,
Qanrılсан, Şiləvəngədən geri bizim kəndimizdi.

O qanrılan... Adəm oğlun vüsəl vurur, hicran yıxar,
Bu eşq ki var, dinc dayanmaz, onu qovar, bunu sıxar...
Peyğəmbər dinsiz-imansız, şair dərdli yerdən çıxar,
Neçə-neçə dərdli kənd var, biri bizim kəndimizdi.

Şairlərdi dərdli yerin dərdini hiss edib duyan,
Hara getsək, sevinc yoxdu, qəm-kədərdi o yan, bu yan...
Başına yaylaq su tökən, ayağını aran yuyan,
Bəlkə dünyanın ən gözəl yeri bizim kəndimizdi.

MƏN BU MƏNİ TANIMIRAM

Görəsən, harda görmüşəm, nəşə tanış gəlir mənə,
Bu mən mənim özumdürsə, mən, bu məni tanımıram.
Aylar ötüb, illər keçib, bu mən o məni unudub,
Unudubsa, utanası nə var - yəni tanımıram.

...Unutduğum o güllü yaz qışın dimdiyindən düşüb,
Yer üzündə nə vardısı, boşun dimdiyindən düşüb...
Başım üstən uçub gedən quşun dimdiyindən düşüb,
Qara saçlar arasında bu ağ dəni tanımıram.

Bu ağ dəni görən gündən özümə gəlmirəm nəşə,
O vaxtdan qanım qaralıb, sevinib-gülmürəm nəşə,
O da sənsən, bu da sənsən, avara bilmirəm nəşə,
Çox adamı tanıyıram, Amin, səni tanımıram.

BİRİ VARMIŞ, BİRİ YOXMUŞ...

Mən ki ağılsız deyildim, bilmirəm nə üçün, niyə
Anam dedi: - Ağılı ol! Ağılı olmaq istədim -
Beləcə, hər qış gecəsi nağıl dinləyə-dinləyə,
Göydəki üç alma üçün nağıllı olmaq istədim...

Biri varmış, biri yoxmuş... hər nağıla başlayanda,
Dedi: - kiri, sonun gözlə! Susdum, heç alma düşmədi.
Ağzım sulana-sulana anamdan alma istədim,
Gözləyə-gözləyə qaldım, göydən üç alma düşmədi...

Günlər ötdü, aylar bitdi belə, qış getdi, yaz gəldi,
Nağıl deyə-deyə anam nağıllara atdı məni.
Heç kimə inanmasam da, anama çox inanırdım -
Ay ata, neynəmişdim ki, anam da aldatdı məni..?

GÖZLƏRİM ULDUZTƏK AXDI...

Mənimçün Allah deyilsən bəndə, öldün gözlərimdə,
Gözlərim ulduztək axdı, sən də öldün gözlərimdə.
Gözümdən qaçan yuxumu yatıb saxlaya bilmədim...

Dünən sənə ağ görünən, gəl, bu gün bax, qara oldu,
Nə ağ, nə qara istədim - günlərim ağ-qara oldu.
Ürəyimdən keçənləri tutub saxlaya bilmədim...

Bir xoş günə, xoşbəxtliyə tuşada bilmədin məni,
Yaratmağa nə var, Allah, yaşada bilmədin məni.
Başımı başlar içinə qatıb saxlaya bilmədim.

Ordan-burdan sorağını alınca qaçdım ki, çatım,
Əl eylədim, dayanmadı, dalınca qaçdım ki, çatım,
Çox heyf, gedən ömrümə çatıb saxlaya bilmədim.

Vəfa MÜRSƏLQIZI

* * *

İlahi, qəribə tale yazmısan,
Yaşamıram, amma ömür - gün gedir,
Uğrumda ölümə gedən adamlar
Sonra həyatımdan qəfildən gedir.

Bir günə dözməyən bəs necə dözür,
Həftəylə ayrılır, ayla ayrılır.
Möhtəşəm qadınam, bütün əzizlər
Ya yasla, ya da ki toyla ayrılır.

Bəlkə ayrılığı mən bacarmıram,
Mən ki qəlb açmadım özgəyə, yada,
Arafda qalmışam, sevdiklərimlə,
Ya o dünyadadı, ya bu dünyada.

ÖMÜR

Qurbanın olum, qoru
Sevib seçdiyim ömrü,
"Biz"-i yaşatmaq üçün
"Mən"-dən keçdiyim ömrü.

Ayrılmışq biz guya?
Yetim qalıb söz guya.
İstəmirəm özgəyə
Gəlin köçdüyüm ömrü.

Mənim olsan nə dərdim,
Qəmin bağrın didərdim,

Sənə şərbət edərdim,
Zəhər içdiyim ömrü.

Həsratim, dərdim, qadam,
Sənsiz hamıya yadam.
Ucuz verirəm, adam,
Baha biçdiyim ömrü.

* * *

Bu bahar payızın əkizi idi,
Göylərdən göz yaşı yağdı, tanrı!
Çoxdan unutmuşdun mənim səmtimi,
Yaxşı adamlara baxırdın, tanrı!

İsti nəfəsimi külək eyləyib,
Bir az şeytan, bir az mələk eyləyib,
Dərdi göz yaşına bələk eyləyib,
Mən adda bir qadın yoğurdun, tanrı!

Haqq dərgahınacan yandırmaq üçün,
Bütün vücudunu dondurmaq üçün,
Bu dikbaş qadını sındırmaq üçün
Köməyə bir şair çağırıdın, tanrı!

BİLMƏ, MƏNİM BALAM

Qızım, sevmə, bu dünyanın
Sevdaları yelləncəkdir
Ürəyinə qulaq asma,
Ağlı dinlə, ağbirçəkdir.

Həmişə yayda gün çıxmır,
Ya payızda yağış yağmır,
Gedənlər elə gedir ki,
Dönüb arxasına baxmır.

Analar da zəif imiş,
Ağladığı zaman olur,
Doğmaların bir gün sənə
Yadlaşmağı yaman olur.

Toyunda ağlayan anan
Bir gün dəli kimi gülər.
O çox sevdiyin atanı
Anan sevməyə də bilər.

Ya da o qürurlu qadın
Sınar quş qanadı kimi.

Həyat şirin deyil, quzum,
Dondurmanın dadı kimi.

Qoy ağlasın, gözlərini
Silmə mənim balam, silmə.
Səninçün nələrdən keçib,
Bilmə, mənim balam, bilmə!

GÖZƏLDİR

Hər gecə bir ümidin
Qəbrini qazmaq gözəldir,
Göndərmədiyin məktubu,
Ovcuna yazmaq gözəldir.

Min ilin yuxusu kimi,
Yasəmən qoxusu kimi,
Ayrılıq qorxusu kimi
Qəlbinə sızmaq gözəldir.

Günahı qoyub boynunda,
Çırpınıb dərdin qoynunda,
Bu məhəbbət oyununda
Sənə uduzmaq gözəldir.

ELƏ BİL...

Dünya fırlanıqca ləngər vururmuş,
Yeri dəyişirmiş duyğuların da.
Mən itdim dərdində-sərində sənin,
Sən niyə itmədin qayğılarında?

Allah yuxusunda gördümü səni?
Deyirlər adamlar elə yuxuymuş.
Mən elə çəkirəm dərdini sənin,
Elə bil çəkməli dərdim yoxuymuş.

Elə bil otuzu keçməyib yaşım,
Elə bil başımı fəlak qatmayıb,
Ölüm görməmişəm, qan görməmişəm,
Elə bil məni heç anam satmayıb.

Qapandı pərdələr gözlərim kimi,
Hamı tamaşanın sonunda getdi.
Mənim ilk öpüşüm haqq dünyasına
Ölmüş əzizimin alnında getdi.

Hələ arsız-arsız sevə bilirəm,
Yaşaya bilirəm tutub dünyadan,

Neçə şillə dəydi mənə, İlahi,
Ayılda bilmədi məni xülyadan.

İntihar havası vurur üzümə,
Ruhumu tapmıram asım içimdən.
Mənim ölməyə də cəsarətim yox,
Elə ən yaxşısı susum içimdə.

BİR ZAMAN

Bir vaxt məni dərdimdən
Ölə-ölə sevmisən,
Məni anamdan sonra
Tək sən elə sevmisən.

Səhər saat altıdır,
Xatirəndir hər yanıma,
Çox tezdən oyanmışam,
Yatmışam ki oyanım?

Bu gecənin üstündən,
Sənsiz keçə bilmirəm,
Mən ağıllı qadınam,
Şərab içə bilmərəm.

Tək başıma çəkdiyim
Həsrətidir, qəmindir.
Görən indi gözlərin,
Dodaqların kimindir?

Saçlarımın tağında
Əlinin yeri qalıb,
Sənli xatirələrim
Cismimdən diri qalıb.

Səni qoparmaq olmur,
Canımın canındasan.
Şükür ki, səni sevən
Qadının yanındasan.

ÖLƏCƏM

Səni yenə sevəcəm,
Alçaq, uca da olsan,
Gözəl, boylu -buxunlu,
Xəstə, qoca da olsan.

Səninlə bir iqlimdə,
Bir nəfəsdə, candayam,

Mən yenə səninkiyəm,
Həmin o ünvandayam.

Heç nə dəyişməyəcək,
Eləcə ağlayacam,
Sən xəyanət etdikcə,
Sənə sadıq qalacam.

Hər şey yaxşıdır, amma
Qəlbimi qan aparır,
Keç önümə, qucaqla,
Məni yollar aparır.

Bilirsən, mən də bir vaxt,
Dünyaya mələk gəldim,
Bu nə qərribə yoldur,
Qoşa çıxdıq, tək gəldim.

Heç nə dəyişməyəcək,
Ürəkli ol, ay adam,
Heç nə dəyişməyəcək,
Mən öləcəm, vəssalam.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2018-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

Reyhan YUSİFQIZI

Cəbhə yolları - 25 il sonra...

**İsmayıl Şıxlının
“Cəbhə gündəlikləri” əsasında**

Elə bil heç nə dəyişməmişdi. Hər şey o uzaq illərdə olduğu kimi idi...

Qatar qərbə doğru irəliləyirdi. Dan yeri yenicə ağarırdı. Uzaqdan Xəzərin suları parıldıyırdı. Odda közərdilmiş kimi qıpqırmızı yanan günəş elə bil dənizin içindən çıxırdı...

O, çiyinini şüşəyə dirəyib sürətlə bir-birini əvəz edən mənzərələrə baxırdı. Budur, qalın qala divarları dənizə qədər uzanıb gedən qədim şəhər - Dərbənd! Azərbaycan xalq nağıllarında adını çox eşitdiyi “Dəmir qapı” Dərbənd. Bu şəhəri ilk dəfə o vaxtlar - 1942-ci ilin payızında görmüşdü. Cəmi iyirmi yaşı vardı.

...Almanlar Mozdok ətrafına qədər gəlmişdilər. Cəbhəni yarmaq, Azərbaycana soxulmaq, xüsusən Bakını, Bakı neftini ələ keçirmək istəyirdilər. Onların qarşısını kəsmək üçün Dərbənd qalası yaxınlığında, yolların birləşdiyi dar keçiddə müdafiə xətti yaradıldı: səngərlər qazıldı, tanklar əleyhinə geniş xəndəklər açıldı. Ağır toplar üçün yerlər, gizli atəş nöqtələri düzəldilər, beton qazmalar, pulemyot nöqtələri tikdilər. Bütün bu işlər şəhərin atılmış, demək olar ki, başlı-başına qalmış üzümlüklər və meyvə bağlarının yaxınlığında görülürdü. Gündüzlər çənli-çiskinli şimal küləyinin, yağışın altında işləyir, keçələr yaş paltar da şalaşda yatırdılar. Soyuqdan yata bilmirdilər. Çoxu xəstələnmişdi. Şalaşların qarşısında ocaq qalayıb bir az isinməyə, paltarlarını qurutmağa çalışırdılar. Paltarlar oddan deşik-deşik olmuşdu...

Yolun kənarında ağ divara iri hərflərlə yazılmış şüar diqqətini cəlb etdi: “Xoşbəxt gələcəyə!” Ovucalarını şüşəyə dirəyib divarın ardınca uzun-uzadı baxdı. Komandirin tapşırığı ilə blindajların, üstü örtülü səngərlərin divarlarını ağardıb cürbəcür şüarlar yapışdırmışdılar vaxtilə: “Alman faşizminə ölüm!”, “İlanın başını əzin!”, “Vətən səni döyüşə çağırır, oğul!”

- Qardaş, çay içirsən? - Diksinib geri döndü. Vaqon bələdçisi idi.

- Necə?

- Deyirəm, bir çay verim.

- Hə, yaxşı olar, - onu xəyallardan qoparıb ayıran bu adama hirsələnsinmi, təşəkkür etsinmi, bilmədi.

Kupenin qapısını çəkib baxdı. Şəhər yuxusu yarımçıq qalmış uşaqlar ikisi də bir-birinə qısılib mışıl-mışıl yatırdılar. Dəcəl olduqlarından əsər-ələmət yox idi. Əlindəki kitabı dizinin üstünə qoyan xanımı nigaran nəzərlərini ona dikdi.

- Çay içirsən? - Pıçıltı ilə soruşdu.

- Yox. Sağ ol.

Sual dolu baxışlardan qaçmaq istəsə də mümkün olmadı.

- Yaxşıyam, narahat olma, - dedi.

Yalan danışa bilmirdi. Tələsik gözlərini yayındırıb kupenin qapısını ehmalca örtüdü.

Bələdçinin kupesinə keçdi. Üzbəüz oturub çaydan bir qurtum aldı. Kupenin ağzında yaşlı qadın göründü. Rus idi. Keçdikləri yerlər haqqında sual verdi. Bələdçidən qabaq izah eləməkdən özünü saxlaya bilmədi.

- Buraları deyən yaxşı tanıyırsız.

- Müharibə vaxtı keçdiyim yollardır.

- Hansı hissədə olmusuz? Ad-familinizi bilmək olar?

Özünü təqdim elədi.

- Yaxşı familiniz var, - bələdçi mü sahibinə diqqətlə baxdı, - General Əliağa Şıxlinskiyə qohumluğunuz çatır?

- Bəli, qohumuq.

- Bir az da rus familinə oxşayır...

Gülümsədi.

...Hissəyə təzə komandir gəlmişdi. Leytenant idi. Tanış olmaq üçün siyahı ilə adları oxuyurdu. Onun familinə çatanda təəccüb eləmişdi:

- Nə millətişən?

- Azərbaycanlı.

- Bəs familin niyə belədir - Şıxlinskikdir?

Əsgərlər zarafatla:

- Yoldaş leytenant, o rusdur, - demişdilər.

- Bəs rus dilini niyə pis bilirsən?

- Babalarım rus olub, - zarafatı davam etdirməli olmuş, komandiri inandırmışdı...

25 il keçsə də sözünün üstündə durub bələdçini qəsdən dolandırdı:

- Həm də ki bir tərəfim rusdur...

- Heç oxşamırsan, - bələdçi gözlərini döydü, - rusca da pis danışırısan.

- Hə, bax o heç düzəlmədi. Hələ də rusca təmiz danışmağı öyrənmədim, - gülümsündü.

Kupələrinin qarşısındakı dar dəhlizə qayıtdı. Bayaqqı rus qadını bir az aralıda dəhlizdə dayanmışdı. Əllərini qoynuna qoyub o da pəncərədən uzaqları seyr edirdi. Bir-iki dəfə dönüb baxandan sonra nədənsə şübhələnib soruşdu:

- Siz də müharibə iştirakçısısınız?

- Bəli! - Qürurla cavab verdi.

- Ərim müharibə vaxtı buralarda olub, - ah çekdi.

Ürəyi çırpındı. "Kimdi?", "Adı nədir?", "Sağdırmı?" - soruşmaq istədi. Cürət eləmədi.

Bu mövzularda ehtiyatlı olmağı adət etmişdi. Qadın sanki onun ürəyindən keçənləri oxudu.

- Qayıtmadı, - əlavə etdi.

...1943-cü ilin yanvarı idi. Müharibənin fırtınası onu on doqquzuncu əlahiddə ponton batalyonuna salmışdı. Bu batalyon Şimali Qafqazda, Terek çayı ətrafındakı döyüşlərdə olub böyük tələfat verəndən sonra Qara dəniz sahillərinə geri çekilmişdi. Sıralarını bərpa edib qısa təlim keçəndən sonra yenə ön cəbhəyə yollanmışdılar. Çaylarda ponton-körpü salıb desant keçirirdilər. Qarda-çovğunda, yol-iz olmayan soyuq meşələrdə işləyirdilər. Bəzən 50-60 km yolu piyada gedərək dincəlmədən yol salır, körpü tikirdilər.

Şabanovka kəndi yaxınlığında meşədə soyuqdan donub ölmüş bir əsgərə rast gəldilər. O, uca ağacın dibində, qarın içində oturmuşdu. Şinelinin yaxası açıq idi. Kürəyini ağacın gövdəsinə söykəmişdi. Yaralı qolu boynundan asılmış,

kətandaqı qan ləkələri qaralmışdı. Başını arxaya atmışdı. Şüşə kimi parıldayan mavi gözləri açıq idi, çənəsi də azca aralanmışdı. Elə bil ölməmişdi, yarasının ağrısından qovrulub gözlərini göyə zilləmişdi. Qaşları, kirpikləri sırsıra bağlamışdı. Üzünü tük basmışdı. Sən demə, ölünün saqqalı, dırnaqları uzanmış...

O zaman olduğu kimi indi də hönkürmək istədi. İstədi var səsi ilə bağırsın: "Axı niyə belə oldu, niyə? Niyə anaların gözü yollarda qaldı, niyə? Niyə hələ üzünə ülgüc dəyməmiş, həyatın acısını, şirnisini dadmamış cavanlar qırıldı, niyə? Niyə sevgililər nakam, gəlinlər dul qaldılar niyə?"

Kupenin qapısı açıldı. Oğlanları hay-küylə üstünə cumdular.

- Sakit, səs salmayın. - Onları qucaqladı. Yaşca böyük olan ciddiləşdi:

- Anam deyir ki, sən müharibə vaxtı bu yerlərdə olmusan. Göstər də, harada? Gülümsədi:

- Biz bu yollarla hərəkət edib Qara dənizə doğru getmişik.

- Sən faşist öldürmüşsən?

Hər ikisi diqqətlə baxırdı, cavab gözləyirdilər. Nə deyəcəyini götür-qoy elədi.

- Biz onları qovmuşuq.

- Hara?

- Haradan gəlmişdilsə, ora. Almaniyaya.

... O gecə yuxuda donmuş əsgəri gördü. Gördü ki, onun şüşə kimi parıldayan gözləri tərpəndi, şaxtadan gömgöy göyərmiş dodaqları hərəkətə gəldi. Məzəmmətlə dedi ki, niyə vahimələndin? Axı mən də sən kimi bir oğlan idim. Niyə məndən qaçırsan? Məni qarın içində qoyub niyə getdin? Sən də mənim günümə düşə bilərsən, unutma. Heç olmasa əlini cibimə salaydın, sənədlərimi götürəydin, kimliyimi öyrənəydin. Qorxaqsan. Barı məni götürüb basdıraydın, axı hava soyuqdur, üşüyürəm. Məşədə tək qalacam, bəs qurd-quş məni yeməzmi?

Yerində dik atıldı. Dostu, silahdaşı Novruz da ayıldı, onu sakitləşdirməyə çalışıb: "Bundan sonra o qədər ölü görəcəksən ki", - dedi. Qulaq asmadı. Beli götürüb meyid söykənən ağacın yanına qayıtdı. Gecə olsa da hər şey aydın görünürdü. Həm ağacların arasında əsgərlərin yandırdığı ocaqlar, həm də qar ətrafı işıqlandırmışdı. Ölmüş əsgərin köynəyinin cib düyməsini güclə açdı. Sənədlərini götürdü. Qarı təmizləyib ağacın dibində yeri qazmağa başladı... Birdən arxada hənirti duydu. Diksindi. Çevriləndə yoldaşlarını gördü: Novruz, Məmməd, Çerkasov. Köməyə gəlmişdilər...

Xanımı çağırdı. Balaca bir yemək stolu hazırlamışdı. Kupeyə keçdilər. Ailəsi ilə birlikdə olmaq, danışmaq, gülmək ona yüngüllük, rahatlıq gətirdi.

Qatar növbəti stansiyada dayandı. Bura kiçik bir qəsəbə idi.

- Aşağı düşürəm. Nə lazımdır?

Uşaqlar səs-səsə verdilər:

- Biz də! Biz də gedirik!

- Ananı tək qoymaq olmaz. Kupədə qalıb pəncərədən mənə əl eləyəcəksiniz.

Qalxıb vaqondan endi.

Perronda adamlar gəzişir, yaşlı rus qadınları mer-meyvə satırdılar. Bir az aralıda deyib-gülən bir dəstə cavan qız diqqətini cəlb elədi.

...Qatardan hospital boşaldırdılar. Səs-küy aləmi götürmüşdü. Beş-on kişidən başqa qatardakıların hamısı qız idi, ara vermədən çığırırdılar. Amma yaman qoçaq idilər. Qatari boşaldan kimi işə girişdilər. Kimisi bel götürdü, kimisi kürek. Tibb çadırları qurmaq üçün yer qazdılar. Çadırlar hazır olandan sonra çarpayılari daşıyib yan-yanı düzdülər. Ortaya dəmir sobalar qoyuldu. Hər tərəfi silib-süpürdülər. Bu qızların hamısı tək-tək gül kimi idi. Müharibə onları evlərindən ayırmışdı. Çoxunun hələ ana nəvazişinə ehtiyacı vardı, oxşanmaq və oxşamaq vaxtları idi. Amma nə edəsən ki, onları bu səadətdən məhrum etmişdilər.

...Böyrünə qısılmış Veranın saçlarından bahar ətri gəlirdi. Bahar küləkləri sanki çöllərin ətir-qoxusunu dəniz havasına qataraq onun saçına səpmişdi. Yumşaq, şabalıdı rəngli təzətər saçına! Onun köynəyinin sol tərəfdəki cib düyməsi astaca titrəyirdi.

Müharibədə görüş də, ayrılıq da bir anın içində olur. Tez tapışır, tez də ayrılırsan. Bəzən bu ayrılıq əbədi olur...

Qızların yanından ötüb qəzet köşkünə yaxınlaşdı.

Müharibə illərində bu qəsəbə və kəndlərdə başıpaqalılıq, demək olar ki, yox idi. Hamısı müharibədəydi, ya da həlak olmuşdu. Ancaq qadınlar qalmışdılar: qoca, cavan, gəlin, qız. Onlar kişi üzü gördükdə sevinirdilər, az qalırdılar ki, atılıb düşsünlər. İndi isə vəziyyət dəyişmişdi. Ona fikir verən yox idi.

Uşaqlar üçün meyvə və su da alıb vaqona minməyə tələsdi.

Yol boyu fikirli idi. Bu səfərə çıxanda müharibə vaxtı keçdiyi yolları keçəcəyini, cəbhə xatirələrinin oyanacağını bilirdi, hətta özü qəsdən bu yolu seçmiş, illər sonra buraları bir də görmək istəmişdi. Amma xatirələrin bu qədər ağır, kövrək olacağını, üreyini titrədəcəyini təxmin etməmişdi. Yox, peşman deyildi. O günləri də unutmaq istəmirdi. Bu, cəbhədə itirdiyi dostlarına, cəbhə yoldaşlarına qarşı haqsızlıq olardı.

...Əvvəlcə şəhərin üstünə fənərlər asdılar. Paraşütdə yanan, uzun müddət sönməyən və göyün üzündə asılı qalan bu fənərlər hər yeri işığa qərq etdi. Şəhər gündüz kimi oldu. Almanlar bu fənərləri asdılar ki, hər yeri görsünlər və bombaları dəqiq hədəfin üstünə atsınlar. Sonra təyyarələrin boğuş uçuşu eşidildi. Şəhərin üstündə uçan bombardmançı təyyarələr azacıq sonra bombalarını tökməyə başladı. Orda-burda partlayış oldu. Bizim zenitlər cavab verdi. Projektorlar göyün üzünü çalın-çarpaz doğradılar. Təyyarələrə doğru işıqlı güllələr uçuşa başladı. Aləm bir-birinə dəydi, camaat evlərdən qaçıb bayıra töküldü. Hər bir yanda gizlənməyə çalışdı. Uşaq ağlaması, arvad qışqırtısı bir-birinə qarışdı...

Hövlanak yuxudan ayıldı. Təkərlərin ahəngdar taqıltısı, teplovozun kəsik fit səsi onu tezəcə reallığa qaytardı. Çoxdandı belə yuxular görmürdü. Pərdəni çəkib şüşədən baxdı. Işıqlaşdı. Bağ-bağatlı, kiçik həyəti olan rus evləri görünürdü. Alçaq hasarlardan birinə xoruz dırmaşmışdı.

...Cəbhənin də öz qərribə qaydaları var. Səhərə yaxın heç kəs atəş açmır. Pulemyot taqıltıları kəsir, fişənglər parıldamır. Elə bil səngərlərdə üz-üzə dayanıb bir-birini güdən insanlar bir an nəfəslərini dərib günəşin çıxmasına mane olmaq istəmirlər. İstəmirlər ki, günəşi diksindirsinlər, onu hürkütsünlər. O səhər də elə oldu. Bir anlığa hər yerə sükut çökdü. Birdən, gözənilmədiyi halda bu sükutu qərribə bir səs pozdu: xoruz səsi. Lap yaxında, bostanın o üzündə bir xoruz banlayırdı. Odun-alovun içində tək qalmış, insanlardan hürküb haradasa gizlənmiş bir xoruz! Hamı pərişan oldu. Hətta alman səngərləri də susmuşdu. Xoruz elə bil hamını əfsunlamışdı. Od-alov içinə girib meydan oxuyur, qanadını çırpıb hey banlayırdı. Elə bil "ey insanlar, bəsdir bir-birinizi qırdınız, ağlınız olsun", - deyirdi. Amma birdən pulemyot şaqıldadı. Xoruzun banlaması yarımcıq qaldı, birçə an sükut oldu. Pulemyotlar səs-səsə verdi, minasaçanlar uladı, minlərlə top guruldadı və aləm bir-birinə qarışdı. Yer ayaqlar altında qızdırmalı kimi titrəyib ləngərlədi...

O, saatına baxdı. "Az qalıb", - pıçıldadı. Əyilib oğlunun üstünü örtüdü. Pəncərə pərdəsini kənara çəkdi. Elə bil nəyəsə hazırlaşdı.

...1943-cü ilin mayı da gəldi. May bayramı münasibətilə bizim dəstələrin hücumu başlanırdı. Bütün cəbhə hərəkətdə idi. Pontonçuların rotası buz bağlamış dağ çayı ilə hərəkət edirdi. Min bir əziyyətlə günlərlə yol gedib Kuban çayına çıxdılar. Kuban sahillərindən faşistləri geri oturtmaq üçün desant əməliyyatı davam edirdi. İlk dəstələr sahilə çıxarılmışdı. İndi arxadan kömək aparmalıydılar.

Axmazlarda, qamışlıqda pontonlar, qayıqlar qaynaşırdı. Kuban sahilindəki dambalarda - bəndlərdə yerləşən topçular onları qoruyur, başlarının üstündən düşmən sahilinə atəş açırdılar. Faşistlər də cavab verirdi. Səs-küy, mərmı vıyılması, şaqqıltı, pulemyot taqqıltıları bir-birinə qarışmışdı. Adama elə gəlirdi ki, mərmilər göydə toqquşur, baş-başa gəlib partlayır. Pontonçular isə on-on beş kilometr məsafəni qət edib desant aparır, onları düşmən sahilinə boşaldır, sonra geri qayıdıb təzə dəstə götürür, yenidən od-alov içində irəliləyirdilər. Əllərinin qabar olması, aclıq, susuzluq yaddan çıxmışdı.

Pontonların sayı azalırdı. Hər dəfə geri qayıdanda, bir-iki qayıq batıb məhv olurdu - tələfat verirdilər. Faşistlər sahilə, quru yerdə, təpəliklərdə oturmuşdular. Özlərinə yaxşıca səngər qazmış, blindajlar tikmiş və pulemyot mazğalları düzəltdirmişdilər. Bizimkiləri sahilə çatan kimi biçib-tökürdülər. Amma dayanmaq olmazdı. Onlar qamışlıqda, gölməçələrdə qırılsalar da, hey irəliləyirdilər...

- Taman şəhəri! - Bələdçinin səsi onu diksindirdi. Ürəyi bərk-bərk çırpındı.

Lermontovun təsvir etdiyi, dəniz sahilinə sərilmiş sehrli-sirli Taman! Qanlı döyüşlərin şahidi Taman!

...1943-cü ilin oktyabrı idi. Almanlar geri çəkildikcə, cəbhə boyu yolları minalamışdılar. Hər yerə tikanlı məfillər çəkilmişdi. Elə bir yer yox idi ki, uçurub dağıtmasınlar. Balaca keçidləri də partlatmışdılar. Yolları, keçidləri minalardan təmizləyib, tikanlı məfilləri doğrmaq lazım idi. Elə etməliydilər ki, qoşunların Kerç boğazına tərəf hərəkəti ləngiməsin.

Şəhərlər, kəndlər azad edərək, dərə-təpələr aşaraq, üzüm bağlarının yanından ötərək, sinəsi çalın-çarpaz doğranmış səngərli əkinlərin yanından keçərək, nəhayət, Taman şəhərinə çatdılar. Əslində bura şəhərdən çox, ucu-bucağı görünməyən, bağlı-bağatlı bir kəndi xatırladırdı. Evlər yarğanların qaşu boyu səpələnib uzanır, sağa-sola genişlənib düzənliyə yayılır. Tamanla üzbəüz Kerç şəhəri yerləşib. Burada Kerç boğazının eni iyirmi kilometrə qədərdir. Qara dənizin suları Kerç boğazından keçib Azovun sularına qovuşur. Əldən-ələ keçən bu boğazın sularında on minlərlə adam əbədi yuxuya gedib. Hələ 1941-ci ildəki qanlı döyüşlərdə burada çoxlu azərbaycanlı həlak olmuşdu. Sular, sular, qanlı sular!

Sahil minalanmışdı. Minaaxtaranları götürdülər. Yenə Novruz hamıdan qabağa düşdü.

"- Mənə nə var, yetim oğlanam, dalımca ağlayanım yoxdur.

- Ehtiyatlı ol, minyor ömründə bircə dəfə səhv edir.

- Yanılırsan, iki dəfə. Birinci dəfə onda səhv edir ki, minyor olur".

O gün Novruz ikinci səhvini elədi... Silahdaşları onu öz əllərlə yarğanın qaşında, hündür bir yerdə, saralmış payız otlarının dalğalandığı, dəniz mehinin sığal çəkdiyi düzənlikdə torpağa tapşırdılar...

Kimsəni oyatmamaq üçün sakitcə geyinib dəhlizə çıxdı. Rus qadını da dəhlizdə idi. Yaşlı gözlərini döndərüb salamlaşdı.

- Son məktubunu bu şəhərdən yazıb. Bura qədər sağ imiş... Taman şəhəri onun məzarıdır. Çox böyük bir məzarlıq... - dedi.

Hündür, sarışın oğlan ona yaxınlaşıb boynunu qucaqladı. İçəri, kupeyə apardı.

Kerç boğazına yaxınlaşanda qatar sürətini azaltmağa başladı. Boğazı bərə ilə keçəcəkdilər. Vaqonları bərəyə yükləyib o üzə keçirməli, sonra yolu davam etməli idilər.

... Taman yarımadası düşməndən təmizlənmişdi. Faşistlər indi Kırımda idilər. Arada Kerç boğazı vardı. Dəniz suları yolu kəsmişdi. Bu dəfə onlar mütləq bu suyu keçməliydilər. Dərhal desant əməliyyatına hazırlıq başladı.

Yeni körpü salmaq üçün sahilə maşınlarla taxtalar gətirdilər, ucu şişlənmiş və dəmir başmaq keçirilmiş dirəklər tökdülər. Suyun içində dirək çalmağa başladılar. Hər dirəyin başında dörd nəfər işləyirdi. Əllərində "baba" deyilən

dördqulplu ağır bir kötüyü qaldırıb zərblə vurur və dirəyi suya çalırıdılar. Sahili taqqıltı götürmüşdü. Su soyuq idi. Yağışlı, sazaqlı külək adamın iliyinə işləyir, onlarsa durmadan dirək çalırıdılar. Elə bu vaxt başlarının üstündən viyılı ilə keçən mərmilər sahil yağanlarının dibində partladı. Çarpanalar viyılı ilə ətrafa səpələndi. Sonra mərmilər suya düşdü, dəniz poqquldayıb qaynamağa başladı. Göyə sovrulan su sütunları şırıltı ilə üstlərinə töküldü. Amma işi dayandırmaq olmazdı. Artıq bir neçə dirək çalınmışdı. Birinci dəfə deyildi ki, bu cür atəş altında çox işləmişdilər.

Qəflətən fişilti eşidildi və gözlərini açmamış, mərmə düz yanlarında, suyun içində partladı. Partlayışın dalğası onları dirəyin başından götürüb göyə qaldırdı və dənizə çırpdı. Havaya sovrulan su ilə birlikdə dənizin dibinə getdilər...

Birdən Kerçin bulanıq suları içindən qalxan, cürümkədən olan dirəkləri gördü. Həmin dirəkləri! Yoldaşları ilə bərabər çaldığı dirəkləri! Düşmənin atəşi altında quraşdırdıqları panton körpülərinin qalıqlarını! Yetim kimi məlul-məlul sulardan boylanıb qalmışdılar. Heç kimə lazım deyildilər. Qəlbi az qala çırpınıb yerindən çıxacaqdı. Vaqonun qapısına tərəf keçdi. Bələdçiye fikir vermədən bərənin üstünə addım-addım keçən vaqondan özünü çölə atdı. Donmuş kimi dayanıb bir xeyli dirəklərə baxdı. Qatar uzaqlaşsa da, o, yerindən qımıldanmırdı, sanki haradasa uzaqlardaydı.

...Nəhayət, sulara dirəklər çalındı, "proqon", "nastil" döşəndi, körpülər tikilib qurtardı. Oktyabrın 31-də axşam qaranlıq qarışanda gəmilər yola düşdü.

Dünyada desant əməliyyatından çətin şey yoxdur. Düşmənin sahilədə, səngərində sakitcə dayanır, əli tufəngin, pulemyotun tətiyində səni gözləyir. Projektorlar suları çalın-çarpaz doğrayır, hər şey gün işığındaymış kimi görünür. Sən isə gəmidə, qayıqda, motobotlarda sakitcə nəfəsini içəri salıb irəliləyirsən. Sahildə səni nələr gözlədiyini bilmirsən. Birdən düşmənin səni görür, üstünə güllələr yağır, projektor işığına düşürsən, sağında, solunda mərmilər partlayır, su şırnaqları üstünə tökülür, qayıqlar zədələnir, sahilə çatmamış silahını da götürüb özünü suya atırsan. Boğulan boğulur, salamat qalanlar isə sürünüb sahilə çıxır. Burada da gerek od-alov altında minalanmış sahədən özünə yol açasan, tikanlı məftilləri kəsəsən. Bura kimi sağ-salamat gəlib çıxmısan, sonra düşmənlə əlbəyaxa vuruşmalısən. Onu geri oturdub bir balaca torpaq ələ keçirməlisən ki, arxadan gələnlər sahilə tökülə bilsinlər. Topları daşıyıb gətirsinlər, qüvvələr güclənsin və düşməni sıxışdırıb geri oturmağa biləsən. Düşmənin isə buna imkan vermir. Çətindir, çox çətindir!

Səhərə yaxın dənizdə qaraltılar göründü. Axşam yola düşən katerlərin bir hissəsi qayıdıb gəlirdi. Körpülərə yan aldılar. Çoxlu yaralı gətirmişdilər. Əməliyyat uğursuz olmuşdu. Çoxlu tələfat var idi.

Xüsusilə, Eltigenə keçirilən desantın vəziyyəti ağır olmuşdu. Onlar mühasirəyə düşmüş, Kerç yarımadasına keçirilən başqa desant qrupları ilə birləşə bilməmişdilər. Günlər sonra on minə yaxın adamdan cəmi üç-dörd yüz nəfər mühasirədən qurtarıb salamat qala bildi!

Sonra çiskini yağışlar başladı. Sanki təbiət də ağlayırdı. Dəniz günlərlə uğuldadı. Dalğalar qabarıb dənizin ənginliklərindən bir-birini qova-qova sahilə cumurdular. Dalğalar suda boğulmuş əsgərlərin, matrosların cəsədlərini sahilə atır, addım-baş insan meyidinə rast gəlmək olurdu. Dünənə qədər canlı olan, arzu və istəklərlə yaşayan nə qədər insan, düşüncənin beyin puç olub getmişdi. Kim bilir onları vətənlərində kimlər gözləyirdi? Onların ata-anaları, sevgililəri həsrətlə yollara boylanır, gözləri yollarda qalıb. Bu yazıqlar isə bu sahilədə yatırlar. Ax, müharibə!

1944-cü ilin yazı da gəldi. Bu aylar ərzində gecə-gündüz Kerç boğazında iş getmişdi. Boğazı keçmək üçün yeni desant əməliyyatı aparılacaqdı. Növbəti dəfə.

Onlar yatmırdılar. Yarımadanı və keçidi burula-burula havaya qalxan ağ, qalın tüstü zolaqlarına bürüyür, tüstü dumanında gizlənib Krim tərəfə qoşun, ərzaq və hərbi sursat keçirirdilər.

Aprəl günlərindən birində səhər tezdən şiddətli top atəşi başlandı. Bizimkilər əllərində olan hər yerdən, gəmilərdən, katerlərdən güllələr yağdırdılar. Təyyarələr havanı bulud kimi bürüdü. Onların qatarlaşıb düşmən üzərinə necə yürüdüynü, necə şığıyıb səngərlərə bomba tökdüyünü, pulemyot atəsinə başladıklarını elə dənizin ortasındaca görürdülər. Yer-göy titrəyir, dəniz çalxalanırdı.

Əvvəl piyadaları, yüngül topları, sursat daşıyan maşınları sulardan keçirdilər. Sonra tankları paromlara yükləyib o biri sahilə daşımağa başladılar. Tankları "Katyuşalar" əvəz etdi, "Katyuşalar"ı zenit topları, zenit toplarını ağır minomyotlar... Dalğa-dalğa, axın-axın, sel kimi... Bu selin qabağını heç nə saxlaya bilməzdi.

Axşama yaxın dənizin üzərindəki tüstü layları çəkildi, göyün üzü tərtəmiz oldu. Artıq Kerç boğazı və ümumən Kerç alınmışdı, qoşunlarımız Krimin içərilərinə doğru irəliləyirdilər. İndi dənizdə açıq-aşkar üzmək olardı. İnsanların sevinci hədsizdi. Görsən, dünyada qələbədən, azadlıqdan gözəl nə var?!...

- Ata! Ata! - Oğlunun səsinə eşitmirdi. - Ata!!! - Uşağın həyəcanla dolu çığırtısı suların üstünə yayılarda çevrilib baxdı. Geri dönəndə heç özündə deyildi. Həyat yoldaşı onun üzünə, dərin, nəm gözlərinə baxıb uşaqları kupeyə apardı və sonra sakitcə onun qoluna girdi. Bir xeyli elə dinməz-söyləməz pəncərənin önündə dayandılar.

... Dəstələrimiz Belarusiyadan, Litvadan keçib almanları öz sərhədlərindən o üzə qovdular. İrəliləyir, gecələr meşələrdə daldalanır, ocaq qırağında isinirdilər. Hər yerdə çoxlu mərmə çıxurları vardı. Torpaq eşim-eşim eşilmişdi. Ətrafa səpələnmiş insan cəsədlərinin sayı-hesabı yox idi. Maşınlar bu cəsədlərin arasından, üstündən keçib gedirdi. İnsan yoğrulub torpağa, palçığa qarışırdı. Artıq hər şeyə öyrəşmişdilər, olülər onlarda təxərrüş oyatmırdı. İnsan həyatı o qədər ucuzlaşmışdı ki. Fikir vermir, hey irəliləyirdilər.

Nəhayət, illərdən bəri arzuladıqları gün gəlib çatdı. 1944-cü il, noyabr ayının 24-də sərhədimizi keçərək düşmən torpağına - Şərqi Prussiyaya ayaq basdılar. Torpaqlarımızı ayaqlayan faşistlərin indi öz torpaqları ayaqlanmağa başladı.

1945-ci ilin baharı. Təbiət qış yuxusundan oyanır, yavaş-yavaş çöllər yaşıllaşır, quşlar oxumağa başlayırdı. Hər şey yaşamağa, al-yaşıl çəmənlərdə gəzib-dolaşmağa, nəğmələr məkanı olan pənbə dodaqları busələrə qərq etməyə çağırırdı. Lakin heyhat! Bu gözəl insani duyğuları yaşamaq əvəzinə onlar ölmək və öldürməklə məşğul idilər. Faciələr və göz yaşları ilə. O bir həşərat kimi yerlərdə süründükcə, barıt qazı ilə nəfəs aldıqca, eyni zamanda, baharın gəldiyini hiss etdikcə kədərlənirdi.

Onlar müharibənin sonunu Friş-Qaf körfəzində, Baltik sularında qarşıladılar. O, katerlərin birində Moskva radiosunun "çağırış"ını, Levitanın səsinə eşitdi: "Faşist Almaniyası danışıqsız təslim oldu. May ayının doqquzu Qələbə günü elan edilir!!!"

Sevincdən ağlayırdılar. 50 milyondan çox insanın məhv olduğu qanlı müharibə bitmişdi. Bu müharibədə 300 mindən çox azərbaycanlı həlak olmuşdu...

Hər il Doqquz Mayı - Qələbə gününü bayram elədi. 1995-cu ildə sonuncu dəfə...

05.09.2017

◆ D e b ü t

Natiq NƏSİROV

Qurd payı

◆ Hekayə

*Qaranqu axşam olanda günü doğan!
Qarla yağmur yağanda ər kimi duran!
“Kitabi-Dədə Qorqud”dan*

Çoban Kərəm payanı kahanın qapalağına keçirib geri çönəndə rəngi avazıdı. Aralıdan bir cüt par-par yanan göz ona zillənmişdi. Kərəm kişi bu vaxta qədər Haçaqayanın hər dəlmə-deşiyində qurdla göz-gözə gəlmişdi. Allahın yaratdığı bu əzazil yırtıcının hər inni-sinninə bələd idi. Amma bu axşam düz kahanın qabağında qarşılaşacağı heç vaxt ağlına gəlməzdi. Bəs görən, çəpərin qalaçığına zincirlənmiş Çapıqın gözündən necə yayınıb içəri girə bilmişdi? Axı, Çapıqın hənirtisindən Kərəmin kahasına illərdir Dəmröv meşəsinin nə qurdu, nə də çaqqalı yaxınlaşa bilirdi. Haçaqayada Kərəmin Çapıqı adla tanınırdı. Çapıqı qurdun ağzından zorla almışdı vaxtiyən Çoban Kərəm. O vaxtdan qurdun əzəli düşməninə çevrildi Ala Çapıq. Hər dəfə dili dodağına toxunanda qurdun sifətinə saldığı çapıqı hiss eliyirdi elə bil. Hər dəfə o hissi keçirəndə qurda nifrəti birə-min artırdı. Amma, o çapıqın heyfini indiyənə kimi çox qurddan çıxartmışdı. Axşamdan ta sübhə kimi tək qoruyucusu Ala Çapıqıydı kahanın. Bəs indi haradan peyda oldu bu yırtıcı. Kərəmin başından bir fikir ildırım sürətiylə keçdi, elə bil, dünya-aləm başına dolandı: Görəsən, Ala Çapıq sağdı mı? Kərəmin karına qapalağa keçirtməyi paya gəldi. Kahanın həndəvərindən içəridəki qurdun ulartısı eşidildi. Kərəm çölə çıxanda gözlərinə inanmadı. Ala Çapıq yanı üstə yerə sərilmişdi. Yox, bu, qurdun işi ola bilməzdi. Ala Çapıqı Haçaqayanın dörd bir yanından istəmişdilər. Çoban Kərəm qurda qan udduran Ala Çapıqı kimə verərdi, axı? Ala Çapıq tək Kərəmin kahasını qorumurdu. Ala Çapıqın sayəsində Qurd dərəsində qurdun, çaqqalın payına qoyunun dərisindən, bağıracağından başqa heç nə düşmürdü. Dünyanın ac-yalavac vaxtında, Haçaqayanın qurdunun, çaqqalının meydan suladığı vaxtlarda Ala Çapıq yoxuydu. Xəstəlik yayılan illərdə Haçaqayanın qurdu, çaqqalı Qurd dərəsində kef çəkirdi. Damazlıq qoyunlar qızdırmadan bir-bir, iki-iki tələf olurdu. Qurd dərəsində leş əlindən tərpənmək olmurdu. Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri qurdun payını ayağına aparırdılar. Elə bil təbiət Allahın yaratdığı bu yırtıcıya toy-bayram sovgatı göndərirdi hər gün. Amma, bu bayram pay-püşün hazırlamaqdan ötrü təbiət cəllad qiyafəsində sürünün canına vəlvələ salmalıydı. Günlərlə ulaya-ulaya sürünün arxasınca dizin-dizin sürünüb sürünün xəstə-xüstəsinə zorla cənginə alan qurdun Allahı yaratdığının ruzisini indi də belə yetirirdi. Amma qurdun toy-bayramı uzun sürmədi. Xəstəlik sürünün canından getdi. Qurdun ağzında quzunun şirəsi qalmışdı. Haçaqaya sakinləri qızdırmanın sürüdən çəkilib getdiyini görüb rahat nəfəs almağa başlamışdılar. Amma Qurd dərəsində leş qurtarmırdı ki, qurtarmırdı. Sürünün qoyunu-quzusu qızdırmadan canını

qurtarsa da, qurddan canını qurtara bilmirdi. Qurd da bir qızdırma kimi düşmüşdü sürünün canına. Haçaqaya sakinləri hər səhər yuxudan duranda qoyun-quzunu qan-tərin içində görürdülər. Gecəykən qurd kahaya girib qoyun-quzunu çapıbtalayıb gün çıxmada yoxa çıxırdı. Haçaqayada həyat beləcə günü-günə satırdı. Qurdun öhdəsindən gəlmək qeyri-mümkün idi. Haçaqayanın lap dərinliklərindən düz Dəmərov meşəsinə qədər uzanan uzun bir dərə vardı. Haçaqayanın binəsi qoyulandan Qurd dərəsi də qurdların əzəli və əbədi məskəninə çevrilmişdi. Haçaqayanın bu uzun dərəsi haqqında nələr danışmamışdılar ki. Bu dərənin sirri-kəramətin heç kəs tapa bilmirdi, bircə Çoban Kərəmdən başqa. Çoban Kərəm Dəli Kərəmin nəvəsiydi. Dəli Kərəm dünyanın dörd bir yanını dolanıb axır bu kənddə binə qoymuşdu. Çoban Kərəm babasının dediyindən bilirdi ki, Qurd dərəsi sirri-sorağı bilinməyən bir möcüzədi: "Qurd dərəsi kəndin binəsindən çox-çox qabaqlar da varıymış, bala. Kəndin binəsin qoyanlar nə qurda, nə də Qurd dərəsinə toxunublar. Nə vaxt ki qurdu daşa basıb qovmaq istəyiblər, Allahın qəzəbi kəndin altın-üstünə çevirib. O vaxt ki qurd qayıdıb yuvasına, onda bəla başımızın üstündən çəkilib gedib". Babası deyirdi ki, qurd kəndin qalxanıdır: "Qurdu çaqqala tay tutma, bala. Qurd qapısı mərd qapısı, qurd yuvası mərd yuvasıdır". O vaxtdan sürünün şilin-şülkütün, azardəyənin Qurd dərəsinə tulluyardılar. Qurdun toxluğu Haçaqayanı dərddən-bəladan qoruyurdu. Qurd dərəsi Haçaqayanın inanc yerinə çevrilmişdi. O gündən qurd sürüyə darəşmaz, qara qızdırmaya dönüb sürünün canına vəlvələ salmazdı. Dəli Kərəmdən qalan bu adəti indi də Çoban Kərəm Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinlərinə bir-bir çatdırırdı. Amma Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri bunu başa düşmək istəmirdilər.

Haçaqayanın üstünü buludlar cənginə almışdı. Elə bil dünyanın bütün qara buludları Haçaqayanın başının üstündə dövrə vururdu. Axşamdan Sinoptik Cəfərin dedikləri öz təsdiqini tapırdı. Bir gün Cəfər kişinin xoş xəbərindən axşama kimi yerə-göyə sığmadılar. Cəfər kişi demişdi ki, sabah güclü yağış yağacaq. Yağış nədi, sel seli qovacaq. Heç kəs inanmamışdı. "Nə danışsan, a kişi. Heç yağışlıq hava var göydə? Görmürsən, bürküdən adam az qalır küçənin ortasında paltarın soyunub lümbələmlüt gəzsin? Sən də deyirsən, sabah bir leysan olacaq". Cəfər kişi dediyindən dönməmişdi ki dönməmişdi. Amma dediyi də yalan çıxmamışdı. Səhərin gözü açılmamış Haçaqaya sakinləri ildırımın şaqqıltısından dik atılmışdılar. Bircə anın içində çisəkləyən yağış doluya çevrilmişdi. Elə Cəfər kişinin dediyi kimi "sel seli qovurdu" Haçaqayada. Cəfər kişini Haçaqaya sakinlərindən qabaq rayon mərkəzindən gələn müxbirlər haqlamışdılar.

- Siz bilirsiniz ki, Cəfər dayı, bu gündən sizin adınız tarixə düşdü? - əlində səsyazan aparat tutmuş cavan qız Cəfər kişiye danışmağa imkan vermirdi.

- Niyə, qızım, mən neynəmişəm ki?

Cəfər kişiye, axır ki başa saldılar ki, dünən hamı, hətta sinoptiklər də havanın bir neçə gün quraq keçəcəyini desələr də, Cəfər kişinin dedikləri düz çıxıb. O vaxtdan Haçaqayada Cəfər kişini hamı Sinoptik Cəfər çağırmağa başladı. Haçaqayada kim hava sarıdan narahatıydısa, tez qaçırdı onun yanına. Bu dəfə də Sinoptik Cəfərin dediyi çin çıxmışdı. Haçaqayada sel seli qovurdu. Günortaya yaxın yağış səngidi. Qızdırma başlayan gündən rayon mərkəzinə xəbər versələr də, həkimlər hələ indi gəlib çıxmışdılar. Haçaqayalılar kəndin kolxozdan qalma köhnə idarəsinə yığılmışdılar. Hamı bir ağızdan rayondan gələn həkimləri söz şapalağına tutmuşdu.

-Yaman fəraş gəlibsiz, doxtur. Bir az da gec gəlsəydiz, özümüz də qızdırmadan tələf olardıq. - Sinotik Cəfərin gözü hədəqəsindən çıxmışdı.

- A kişi, deməqoq-demaqoq danışma! Rayonda bu qədər kənd var. Hamısında da xəstəlik. Hansının dalınca qaçasan?

Çoban Kərəm aranı sakitləşdirməkdən ötrü sözə girişdi:

- Doxtur, qızdırma çoxdan keçib gedib. Sürünün yarısı tələf olandan sonra bu dərd-bəla çəkildi getdi.

Həkimlər qızdırmanın səbəbini mütləq axtarıb tapmalıydılar. Çünki, rayona xəstəliyin yaranma səbəbi barədə hesabat verməliydilər.

- Xəstəliyin yaranma səbəbini tapmaqdan ötrü bizə mütləq qızdırmaya tutulmuş heyvan lazımdı, - həkim üzünü camaata tutub dilləndi.

- Ay doxtur, dedim axı, qızdırma çoxdan çəkilib gedib. Sürüdə qızdırmalı heyvan qalmayıb. Biz haradan tapa qızdırmalı heyvanı?

- Vacib deyil, heyvan diri olsun. Ölü heyvanın leşini laborator müayinədən keçirib xəstəliyin səbəbin tapa bilərik.

"Leş" kəlməsini eşidən Haçaqayanın əbədi və əzəli sakinlərinin gözünün qabağına ancaq bir yer gəldi - QURD DƏRƏSİ. Günlərdi qızdırmaya tutulan heyvanların hamısını, ölü-diri qarışıq, yığıb-yığışdırıb Qurd dərəsinə tökürdülər axı. Bəlkə qurdun qarnı doya, sürüyə qan uddurmaya. İndi rayondan gələn bu həkimlər camaatdan heyvan leşi istəyirlər. Qurd dərəsi Qurd dərəsi olandan ora bir ins-cins ayağı dəyməmişdi. Kimiydi öz şirin canından bezib özünü Allahın yaratdığı bu yırtıcının cənginə atan? Haçaqayada hələ bu cürəti özündə heç kim tapa bilməmişdi. Qurd dərəsinin adı gələndə hamının canına vəlvələ düşürdü. Uşaqdan tutmuş əli çəlikli qocasına qədər, hamı Qurd dərəsinin yanından keçəndə elə bil Qıl körpüsündən keçirdi.

Amma, rayondan gələn həkimlər öz qərarlarında qətiydilər:

- Müayinə mütləq aparılmalıdır, ay camaat. Qızdırmanın yaranma səbəbini tapmasaq, xəstəlik qayıda bilər.

Haçaqaya sakinləri bildirdilər ki, ölü heyvan leşi, ancaq, Qurd dərəsindədir. Qurd dərəsinə gedib leşi gətirməyə də heç kimdə təpər yoxuydu. Qurd dərəsinə boş yerə Ölüm dərəsi demirdilər ki? Oraya enmək ölümə pəncələşmək demək idi.

Birdən sifəti qıpqırmızı alışıb-yanan həkim, elmi ixtira eləyibmiş kimi, qışqırdı:

- Bunun yolu çox sadədir. Deməli, Qurd dərəsindən ölü heyvan leşini gətirmək üçün qurdu oradan uzaqlaşdırmaq lazımdır.

- Elə danışsən, elə bil, meşədən ayı qovursan. Elə qurd da oturub Qurd dərəsində səni gözləyir. - Sinotik Cəfər həkimin sözünü ağzında qoydu.

- Başa düşmədim, nə demək istəyirsən? - həkim gözünü marıtladı.

- Ay doxtur, başına dönüm, biz o qurdun beləsini çox çəkmişik. Kəndin binəsi təzə qoyulanda qurdu daşa basıb Qurd dərəsindən qovmaq istədik. Qurd dərədən getməmiş, Haçaqayada elə bir tufan qopdu ki, gəl görəsən. Qoyun-quzunun leşi dərə-təpəyə səpələndi. Varımız-yoxumuz dərələrdə tələf oldu getdi. Elə bil, Allah qurdun ulamağın götürmədi, Allahın qəzəbi Haçaqayanı alt-üst elədi. İndi deyirsiz, qızdırmadan qalan qoyun-quzu da əlimizdən belə getsin.

- Onsuz da, əgər qızdırmanın yaranma səbəbin tapa bilməsək, qızdırma təzədən qayıdacaq. Həsən keçəl, keçəl Həsən. Başqa yolumuz yoxdu. Mərkəzə teleqram vurub əlavə qüvvə çağırmalıyıq.

Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinlərinin arasında Qurd dərəsinə ən yaxşı bələd olan Çoban Kərəm idi. Çoban Kərəm babası Dəli Kərəmin dediklərini bir-bir yadına salırdı:

"Qurd şikarının gözünə dik baxmağı xoşluyar, Kərəm. Vay o gündən gözünü gözündən yayındırasan, onda qanın getdi. Sənin gözündəki qəzəb onunkunu üstələməlidir, yoxsa özünü qurdun cənginə verərsən. Qurd geri çəkildə də mərd kimi çəkilər, çaqqal kimi adama arxadan təpinməz".

Çoban Kərəm qəfildən həkimin sözünü kəsdi:

- Ölü heyvan leşini mən sizə gətirərəm.

Çoban Kərəm bildirdi ki, içindəki bu qorxuya qalib gəlib Qurd dərəsindən birçə dənə də olsa qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşi gətirməsə, rayondan gələn həkimlər mərkəzə teleqram vurub texniki qüvvənin köməyi ilə Qurd dərəsinin əzəli və əbədi sakinlərini zor gücünə Qurd dərəsindən qovacaqlar. Ona görə illərlə Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinlərinə çatdırdığı Qurd dərəsinin tilsimini indi özü sındırmalıydı. Bəlkə də Çoban Kərəm Qurd dərəsinə gedəndən sonra

Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri daha Qurd dərəsi əfsanəsinə bir o qədər də inanmayacaqlar. Ancaq bu addımı atmaq Haçaqayanın gələcəyi üçün çox vacibdi. Ona görə də, Qurd dərəsinə gedib mütləq qızdırmadan tələf olan ölü heyvan leşlərindən birini götürmək lazımdır. Babası Dəli Kərəmin dedikləri Çoban Kərəmin beynində ömürlük həkk olunmuşdu. Çoban Kərəm bir tərəfdən də bu addımı Haçaqayanın əbədi gələcəyi naminə atmalıydı. Axı, Haçaqayanın binəsini qoyanlardan biri də Çoban Kərəmin babası Dəli Kərəmiydi. Haçaqayada sıldırım qayadan, bir də onun ətəklərində tək-tük çiy kərpicdən tikilmiş evlərdən başqa heç nə yoxuydu. Bir də Qurd dərəsindən başqa. Bu təkəm-tükəm çiy kərpicdən tikilmiş evlərdə yaşayanların özləri də Dəli Kərəmə demişdilər ki, onlar bura köç eliyəndə də Qurd dərəsi elə burdaydı. Amma indiki kimi Qurd dərəsinə Qurd dərəsi demirdilər, Şeytan dərəsi deyirdilər. Çoban Kərəm bunun səbəbini babasından soruşanda o demişdi ki, gecələr qurdun ulartısından yata bilməyən Haçaqayanın əzəli sakinləri bu səsi şeytan səsinə oxşadıblar, ona görə Qurd dərəsinə Şeytan dərəsi deyiblər.

Günün günorta vaxtı olsa da Çoban Kərəmin gözündə dünya-ələm zülmət içində idi. Ha fikirləşirdisə də yadına sala bilmirdi ki, Qurd dərəsinin lap dərinliyinə necə gəlib çıxıb. Çoban Kərəm gözlərini açıb özünü bu yırtıcıların lap həndəvərində gördü. Qurdlar leşi yeyib qurtarmışdı. Amma, Allahın qurdu çönüb bircə dəfə də olsun Çoban Kərəmə baxmırdı. Çoban Kərəm ömrü boyu belə möcüzəylə rastlaşmamışdı. Hələ birdən karıxıb qışqırmaq da istədi ki: "Eeey mən burdayam, məni görmürsüz?" Amma, tez səsinə içində boğdu. Birdən qurdlardan biri yerindən Çoban Kərəmə sarı gəldi. Deyəsən, Allahın yaratdığı bu yırtıcılar dəvətsiz qonaqdan bezməyə başlamışdı. Qurd Çoban Kərəmə yaxınlaşdıqca, elə bil, Çoban Kərəmə qurd yox, ölüm yaxınlaşırdı. Çoban Kərəm ha yan-yörəsinə baxdısı da, qurdu geri qaytarmaqdan ötrü bir şey əlinə keçmədi. Nə olaydı, sən burda yox, Haçaqayada qabağıma çıxaydın, ya da ki, yanımda Ala Çapıq olaydı, görərdin sənə nə divan tutardım. Qurd Çoban Kərəmə gözünü açmağa da imkan vermədi, Çoban Kərəm bir də ayıldı ki, yırtıcılar onu cənginə alıb. Çoban Kərəm yuxudan elə qaranəfəs qalxmışdı ki, bədəni paltar qarışıq çim suyun içindəydi. Bu necə yuxuydu, İlahi! Axı, mən rayondan gələn həkimlərə söz vermişdim ki, Qurd dərəsindən qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşini gətirəcəm. Yox, bu, ölüm bahasına da olsa, mən bunu etməliyəm.

Çoban Kərəm bu dəfə yuxuda yox, həqiqətdə Qurd dərəsinə yol almışdı. Amma, Qurd dərəsinə yol aldığını Haçaqaya sakinlərindən heç kimə deməmişdi. Çoban Kərəmi Qurd dərəsinə aparan yol bir tərəfdən onun haçaqayalıllara verdiyi söz idisə, bir tərəfdən də Qurd dərəsinə olan marağı idi. Çoban Kərəm Qurd dərəsinə gəlib çatanda gözlərinə inanmadı. Qurd dərəsində qurd gözə dəymirdi. Qurd dərəsində ikicə heyvan cəmdəyindən başqa gözə heç nə dəymirdi. Doğrudanmı Qurdlar öz yurdlarını tərk etmişdi. Yox, qurd yuvasından soyumaz. Axı, illərlə Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri qurdu öz yuvasından qovmaq istəmişdilər, amma, qova bilməmişdilər. Bəlkə də, bu, Çoban Kərəmə bircə anlıq verilən şansıydı. Çoban Kərəm göz qırpımında özünü ölü heyvan leşinə çatdırdı. Quzuların hər ikisini qurd yarı-yarıya paralamışdı. Çoban Kərəm tezbazar leşin birin qamarlayıb Qurd dərəsindən vidalaşmalı idi. Odur ki, Çoban Kərəm leşin bir tərəfindən yapışıb özünə tərəf çəkdi. Geriyə çevriləndə Çoban Kərəm gözləmədiyi bir mənşərə ilə qarşılaşdı. Elə bil qurd illərdir ki, durub aralıdan Çoban Kərəmin hərəkətlərini izləyirdi. Qurdun gözləri par-par yanırdı. Çoban Kərəmə həyatın verdiyi möhlət, deyəsən, sona çatmışdı. Çoban Kərəm donub yerində qalmışdı. Yadına birdən babası Dəli Kərəmin dediyi sözlər düşdü: "Qurd adama arxadan təpinməz, qurd şikarının gözünün içinə dik baxar". Çoban Kərəm bilirdi ki, qurd heç vaxt sürüsündən ayrı gəzməz. Yəqin, o birisilər bir azdan özlərini çatdıracaqlar. Qurd hələ də par-par yanan gözlərini Çoban Kərəmə zilləmişdi. Elə bu anda havadan yaylım atəşi eşidildi. Səsin əks-sədası Qurd dərəsinə öz

ağuşuna aldı. Çoban Kərəm ömründə birinci dəfə idi ki, belə güclü səs eşidirdi. Çevrilib yuxarı - Haçaqayanın səmasına baxdı ki, səsin haradan gəldiyini ayırd eləsin. Günəşin parlaq, həm də almaz kimi iti şüaları Çoban Kərəmin gözlərini tutsa da, gözünə heç kim sataşmadı. Bəs bu gurultu haradan gəlmişdi? Çoban Kərəm bir də çönüb yan-yörəsinə baxanda qurddan əsər-əlamət yoxuydu. Qurd da səsdən diksinib yoxa çıxmışdı. Yaylın atəşi Çoban Kərəmi ölümdən qurtarmışdı. Haçaqayanın səmasında par-par yanan günəş, elə bil, Çoban Kərəmin yenidən doğan günəşi idi. Çoban Kərəm kürəyində qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşini Qurd dərəsi yuxarı dırmanmağa başladı. Neçə gündür, Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinlərinə verdiyi sözü - qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşini mütləq rayondan gələn həkimlərə çatdırmaq lazımdı. Yoxsa, qızdırma bu dəfə Haçaqayanın bütün var-yoxunu silib-süpürüb aparacaqdı. Çoban Kərəm Qurd dərəsinin vəhşi cazibəsini geridə qoyub Haçaqayanın insan ayağı dəyən yerinə çatanda yaylın atəşinin məhz onun üçün açıldığını başa düşdü. Çoban Kərəmin bütün cəhdlərinə baxmayaraq, həkimlər rayon mərkəzinə xəbər göndərmişdilər və budur, Qurd dərəsinin əzəli və əbədi sakinlərini birdəfəlik qovmaq üçün rayondan gələn silahlı dəstə Çoban Kərəminin qarşısında dayanmışdı. Çoban Kərəm Haçaqayanın Qonaq evində bütün kənd camaatının və həkimlərin rayon mərkəzindən silahlı dəstə çağırılması fikrinə qarşı çıxmışdı:

- Qurd dərəsindən qurdu birdəfəlik qovmaq olmaz, ay camaat! Biz bunu bir neçə dəfə etmişik və Haçaqayanı hansı fəlakətlərin öz ağuşuna aldığı da hamımız öz gözlərimizlə görmüşük. İndi istəyirsiniz, yenidən o fəlakətlərlə qarşılaşaq, indi istəyirsiniz Haçaqayanı yenidən tufan-qasırğa öz ağuşuna alsın, yoxsa istəyirsiniz nəfəs almağa da imkan verməyən o bürkülər yenidən Haçaqayaya qayıtsın, quraqlıqdan bir tikə çörək də tapa bilməyək?

Allahın qəzəbindən qorxun!

Çoban Kərəm rayondan gələn silahlı dəstəni acılamaq istədisə də, birdən yadına düşdü ki, bir az əvvəl bu silahlı dəstə onun həyatını xilas edib, onu Allahın yaratdığı bu yırtıcının cəngindən qurtarıb. Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri Çoban Kərəmi kəndin Qonaq evində rayondan gələn həkimlərlə bir yerdə gözləyirdilər. Bilirdilər ki, Çoban Kərəm Qurd dərəsindən qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşi ilə bir yerdə qayıdacaq. Çünki Haçaqayada Allahın yaratdığı bu yırtıcıya hamıdan çox Çoban Kərəm bələd idi. Çox vaxt ona Qurd Kərəm də deyirdilər. Amma Kərəmin tutduğu işin faciə ilə qurtaracağından da qorxurdular. Çünki, bu vaxta qədər qurdla üz-üzə gəlib xətasız-belasız canını qurtaran adam tapılmazdı. Budur, Çoban Kərəm kürəyində qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşi aralıdan gözə göründü. Onunla bərabər, rayondan gələn silahlı dəstə də gəlirdi. Çoban Kərəm Qonaq evinə çatanda hamı bir-bir onu, sanki yenidən doğulubmuş kimi, qucaqlayıb bağrına basırdı. Həkimlər cəld ölü heyvan leşini iri dezinfektant torbaya salıb rayondan gələn tibbi maşına qoydular.

- Bu cəmdəyi rayon mərkəzindəki tibbi laboratoriyada ekspertizadan keçirmək lazımdır. Ondan sonra dəqiq cavab verə bilərik, - lopabığ, ağ xalat geymiş baş həkim dedi.

Həkimlər birçə anın içindəcə maşına doluşub gözdən itdilər. Çoban Kərəmin həyatı bahasına gətirdiyi qızdırmaya tutulmuş ölü heyvan leşini kənd camaatı doyunca gözdən keçirə bilmədi. Amma uzaqdan da olsa, qurdu cəmdəyin üstündəki yırtıcı dişlərinin izlərini görə bilmişdilər.

Çoban Kərəmi hər şeydən daha çox silahlı dəstənin Qurd dərəsində peyda olmasının səbəbi maraqlandırır. Axi, Çoban Kərəm Qurd dərəsinə gətirdiyi heç kimə deməmişdi. Özü də həlledici məqamda gəlmişdilər. Sən demə, neçə gündür, Qurd dərəsindən ölü heyvan leşinin getirilməsini təkcə Çoban Kərəm fikirləşmirdi. Haçaqayanın bütün əzəli və əbədi sakinləri bu haqda gecə-gündüz fikirləşmişlər və bu səhər tezdən Çoban Kərəmi Haçaqayanın hər küncündə axtarandan sonra əmin olublar ki, Çoban Kərəm Qurd dərəsindədir. Elə silahlı dəstəni də Qurd

dərəsinə onlar yollamışdılar. Silahlı dəstə də zamanında yetişmişdi. Çünki həməən dəqiqə Sinoptik Cəfər cavab verəcəkdi ki, bəs, bu silahlı dəstə onu qurdun cəngindən qurtarıb. Şəhərə gedən həkimlərdən bir neçə gün səs-soraq çıxmadı. Kənddə söz-söhbət yayıldı ki, deyəsən, vəziyyət ağırdı, həkimlər qızdırmanın səbəbini tapa bilmirlər. Həkimlər üç gündən sonra kəndə gəldilər. Bütün kənd Qonaq evinə yığılmışdı. Hamı min maddi-maraqla həkimlərin cavabını gözləyirdi. Həkimlərsə elə bil camaatın qəsdinə girmişdilər. Həkimlərin ağzını kəlbətin açmırdı. Elə bil, Haçaqayanın səbr kasasını yoxlayırdılar. Sinoptik Cəfər sükutu yarımçıq kəsdi:

- Ay doxtur, qurban olum, tapa bildinizmi qızdırmanın səbəbini?
- Tapdıq, Cəfər kişi, tapdıq, - lopabığ, ağ xalatlı həkim cavab verdi.
- Nədi, bəs, ay doxtur, denən, dərddin alım. Allahın verdiyi bu ruzini bizim əlimizdən alan nə xəstəlikdi ?

- Ay camaat, diqqətlə qulaq asın. Mərkəzdə ölü heyvan leşinin ekspertizası nəticəsində xəstəliyin yayılma səbəbi ortaya çıxdı.

Hamı ağzını maritlıyib həkimlərə baxırdı. Həkimlərin birinci cümləsindən heç kim heç nə başa düşməmişdi. İndi camaat ikinci cümlədən mədət umurdu. Sinoptik Cəfər ürəyində deyilməyə başladı:

- Bu zalım uşağının da dilindən, felindən bir şey qanmaq olmur. Elə bil, katibin qabağında çıxış eliyir.

- Xəstəliyin yayılma səbəbi Qurd dərəsinin qurdlarıdır.

Qurd dərəsinin adı çəkiləndə, elə bil, camaatın başına bir qazan qaynar su tökdülər.

- Nətər yeni, ay başına dönüm, Qurd dərəsinin qurdunun nə dəxli var xəstəliyə. Onlar ölü leşin qənimidilər, vəssalam.

- Qulaq asın, ay camaat. O dəxli var ki, xəstəlik sürüyə qurddan keçib. Bu xəstəliyə Qurdağzı deyirlər. Xəstəliyə birinci qurd yoluxur. Qurd heyvanı dişləyəndə də xəstəlik qurddan sürüyə keçir. Xəstəlik virus şəklində yayılır. Xəstəliyin ilkin əlamətləri isə qızdırmadır.

Həkimlərin sözlərindən camaatın başa düşdüyü ancaq bu oldu ki, xəstəlik sürüyə qurddan keçib.

- Ay doxtur, sizin dediyinizdən biz belə qandıq ki, xəstəlik sürüyə qurddan keçir. Bəs indi biz nəyləyək? Nə çarə qılaq başımıza?

- Xəstəlik tək-cə sürüyə keçmir, qurdun ağzı hansı canlıya dəydisə, həməən canlı bu xəstəliyə yoluxacaq. Fərqi yoxdur, insan, ya heyvan. Ona görə də Qurd dərəsində nə ki qurd var, hamısını dərhal, özü də birdəfəlik qovmaq lazımdır. Yoxsa, xəstəliyin yayılmasının qarşısını başqa yolla ala bilməyəcəyik.

Həkimlər Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinlərini ağır seçim qarşısında qoymuşdular. Bir də ki, sürü bir yana, axı, həkimlər dedilər ki, xəstəlik tək-cə heyvana keçmir, qurd kimə hücum çəksə, dişin kimin ətinə batırsa, xəstəlik ona da keçəcək. Onda belə çıxır ki, öz həyatımızla da vidalaşmalıyıq. Yox, qurdu Qurd dərəsindən qovub çıxartmaqdan başqa çarəmiz qalmır. Bir yandan da qurd Qurd dərəsindən gedəndən sonra Haçaqayanın başına olmazın hadisələr gələcək. Axı, bu birinci səfər deyildi? Neçə dəfə qurdu Qurd dərəsindən qovub çıxartmışdılarsa, Haçaqayanın başına nə fəlakətlər gəlməmişdi ki? İlahi, yenə o musibətlər qayıdacaq geriye? Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri üçün bu məsələ, artıq, ölüm-qalım məsələsinə çevrilmişdi. Amma, həkimlər var gücləriylə camaata başa salmağa çalışırdılar ki, qurdu Qurd dərəsindən qovub çıxartmaq lazımdır. Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri, artıq, öz qərarlarını vermişdilər. Bəli, qurd Qurd dərəsindən qovulmalıdır.

Bütün Haçaqaya bir yana idi, Çoban Kərəm də bir yana.

- Bu, Allahın bizə göndərdiyi bir imtahandı, ay camaat. Qurdu da Allah yaradıb, axı, onun da yeri-yurdu var? Bu ruzini bizə göndərən Allahdısı, özü də onu qoruyacaq. Qurdu yuvasından eləsək, Allahın qəzəbi bu dəfə bizi yaman tutacaq, axı

siz bunu məndən də yaxşı bilirsiniz? Nə istəyirsiniz, istəyirsiniz ki, yenə Haçaqayanı sel-su cənginə götürsün, istəyirsiniz yenə bir qurtum suya həsrət qalaq?

Camaat isə fikrindən dönmürdü kü, dönmürdü. Artıq, rayon mərkəzindən silahlı dəstə geri çağırılmışdı. Qurd dərəsinin qurdu da, elə bil ki, hər şeydən xəbərdar olmuşdu. Gecə səhərə qədər ulamışdı.

Tüstü-duman çəkiləndə isə Qurd dərəsində Allahın yaratdığı yırtıcılardan əsər-əlamət qalmamışdı. Qurd dərəsi bomboş idi. Qurd əzəli və əbədi yurdundan qeybə çəkilmişdi. Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri üçün qızdırmanı yaradan səbəb yoxa çıxmışdı. Amma Çoban Kərəm üçün bu, fəlakətlərin başlanğıcı idi. Həkimlər də silahlı dəstə ilə birlikdə Qurd dərəsinin qurdu kimi bir anın içində yoxa çıxdılar. Silahlı dəstəni gətirən və həkimləri daşıyan tibbi yardım maşınının tüstüsü bir anın içində çəkildi getdi.

Sinoptik Cəfər isə axşamdan öz proqnozunu vermişdi. Sabah əsl yaz havası olacaq. Haçaqayada bir növ bayram əhvali-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Axı, onlar böyük bir dərde-bəladan canlarını qurtarmışdılar. Aylardır davam edən xəstəlikdən, artıq, sürünün də canı qurtarmışdı. Haçaqaya rahat nəfəs almağa başlamışdı.

Göyün üzünü qatı duman bürümüşdü. Çoban Kərəm Dəmrov meşəsinin dar cığırıyla ha gedirdisə də, gözüne palıd qozalarından başqa heç nə görünmürdü. Ağaclar bir-birinə elə sıx-sıx düzülmüşdü kü, elə bil, təbiət qoynunda insana yer vermək istəmirdi. Çoban Kərəmin həyatı bu meşədə keçmişdi. Hər cığırına bələdiydi bu meşənin. Amma, indi bu dolanbac yolun-yolağacın axırına çıxma bilmirdi. Ha baxırdısa da, gözüne bir işartı dəymirdi. Qəfildən çiyninə nəyinsə qonduğunu hiss elədi. Çevrilib baxanda gözlərinin düz qarşısında bir cüt iri bayquş gözü dayanmışdı. Gözləri tərپənməz olduğundan Allahın yaratdığı bu "ölüm quşu" on dörd boyun fəqərəsini işə salaraq başını yerində fırladırdı. Çiyninə "ölüm quşu" qonan Çoban Kərəm ha çalışdı ki, onu çiynindən qopartsın, alınmadı. Bayquş Çoban Kərəmdən əl çəkmək istəmirdi. Anı göz qırpımında Çoban Kərəmin əlinin içində boşluq yarandı. Palıd ağacının lap zirvəsində bayquşun ulartısı eşidilməyə başladı. Dolanbac dar cığırda qurtarmırdı ki, qurtarmırdı.

Çoban Kərəmi ildırımın kişnərtisi yuxudan oyatdı. Buludlar at kimi bir-birinin üstünə kişnəyirdi. Havadakı sazaq anı göz qırpımında doluyla əvəzləndi. Dolunun şiddəti Çoban Kərəmə gördüyü yuxu haqqında fikirləşməyə belə imkan vermədi. Topa-topa buz parçaları pəncərəni şaqqıldatmağa başladı. Sinoptik Cəfərin proqnozu, deyəsən, birinci dəfə idi ki, səhv çıxmışdı. Yaz havasından əsər-əlamət yox idi. Bu, Çoban Kərəmin gözlədiyi fəlakətin başlanğıcı idimi, görəsən?

Allahın qəzəbi Haçaqayanı yenidən tutmuşdu. Haçaqayanı öz ağuşuna alan sel-su öz yerini quraqlığa verdi. Nəfəskəsən bürkü təbiəti öz mancanağında sıxışdırmışdı. Haçaqayanın yamyaşıl biçənəkləri sapsarı saralmışdı. Haçaqayanın Qurd dərəsinin qurdlarını yolunda fəda etdikləri "Allahın ruzisi" də yoxa çəkildi. Quraqlıq Haçaqayanın sakinlərini yenidən ağır imtahana çəkirdi. Qızırmaq bulağının suyu qurumuşdu, Haçaqayanın sakinləri içməyə bir qurtum su tapmırdılar. Çoban Kərəmin dediyi sözlər öz yerini günbəgün tuturdu:

- Bu, Allahın bizə göndərdiyi bir imtahandı, ay camaat. Qurdu da Allah yaradıb, axı, onun da yeri-yurdu var? Bu ruzini bizə göndərən Allahdısı, özü də onu qoruyacaq. Qurdu yuvasından eləsək, Allahın qəzəbi bu dəfə bizi yaman tutacaq, axı siz bunu məndən də yaxşı bilirsiniz? Nə istəyirsiniz, istəyirsiniz ki, yenə Haçaqayanı sel-su cənginə götürsün, istəyirsiniz yenə bir qurtum suya həsrət qalaq?

Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri də artıq bunu başa düşmüşdülər. Dərd-bəladan qurtuluşun Qurd dərəsi olduğunu başa düşən Haçaqayanın əzəli və əbədi sakinləri Qurd dərəsinə üz tutmuşdular. Qurd dərəsində qurddan əsər-əlamət yox idi...

♦ P o e z i y a

Kəmaləddin QƏDİM

**ƏLİM ÇATMIR, BOYUM ÇATMIR QOVUŞAQ,
BİR AZCA DA BÖYÜT MƏNİ, İLAHİ!**

GERİ QAYITMAĞA ÜZÜN OLMAYA

Dərd odu səssizcə çıxıb gedəsən
Ardınca bir yolun, izin olmaya.
Adın çəkilməyə adlar içində,
Ortada söhbətin, sözün olmaya.

Görəsən tək budu qalan əlində;
Əlin bəlandadı, bəlan əlində.
Baş alıb qaçasan yalan əlindən,
Tutmağa bir doğrun, düzün olmaya.

Ha dönüb, durasan haqqa tapınıb,
Püləyə bir ucdan efir qapını.
Döyməkdən sındıra LAZIM qapını,
Açmağa ixtiyar, izn olmaya.

Bir gün də öləsən, bu dərd-sər ilə
Dözüb, yol getməyə səbrin gor ilə:
Dünyaya qayıtmaq əmrin verilə,
Geri qayıtmağa üzün olmaya...

APAR, SAXLA DƏRDİMİ

Söylə, səndən gizlədim
Hansı haqla dərdimi;
Dos-doğmaca balandı,
Öp, qucaqla dərdimi.

Sına, gəl, sən də sina,
Mən çox yandım uğruna.
Əzizlə, bas bağrına,
Oxşa, ağla dərdimi.

Aramızdan su keçib,
Günahını yu, keçib.
Boyumu boyu keçib,
Gəl, ölç dağla dərdimi.

Bir az qəlbin yuxalsın,
Bir az qayğın çoxalsın
Bir az da səndə qalsın,
Apar, saxla dərdimi...

BÜRÜN MƏNƏ

Çatmasa da səsin-ünün,
Çatır dərdin-sərin mənə.
Xoş keçmir deyəsən günün,
Soyuq gəlir yerin mənə.

Nə oracıq, nə buracıq,
Görünmən zor açıq-açıq.
Gün kimi doğ, ay kimi çıx,
Ulduz olub görün mənə.

Hələ ömrə-günə tənsən,
İçdə qübar, saçda dənsən.
Bilirəm, çox üşüdənsən,
Durum, gəlim, bürün mənə...

MƏN OLANDAN QURULURAM

Mən elə uşaq qalıram,
Bu ömrə, yaşa çatmıram.
Ögeyi, yadı bir yana,
Dosta, sirdaşa çatmıram...

Məni tez-tez unudurlar,
Halal haqqımı udurlar.

Düzümü daşa tuturlar,
Atılan daşa çatmıram...

Bilən bilir bir həsirəm,
Bir də ki məmmədnəsirəm.
Ha qaçıram, tələsirəm
Gözümdə yaşa çatmıram...

Yerdən-yerə vuruluram,
Bulanıram, duruluram.
Mən olandan quruluram,
Çatmıram, başa çatmıram...

BU DÜNYA AÇIQ QAPIDI

Musa Yaquba

Gələn gəlir, gedən gedir,
Gir, qapıdı, çıx, qapıdı.
Gələnə də, gedənə də
Bu dünya açıq qapıdı.

Baxmaz, qış-yay qapısından
Çay axar, çay, qapısından.
Keçməz saray qapısından,
Çox da alaçıq qapıdı.

Var, zaman, vaxt qapısı var,
Lap tale, baxt qapısı var.
Bir uzaq haqq qapısı var,
Bir az qalacıq qapıdı.

Elə, sözündən çıxmağa,
Doğru-düzündən çıxmağa,
Durub özündən çıxmağa
Bu hirs, bu acıq qapıdı...

HA YU BU QARA BƏXTİ...

Nə arannan dağ çıxar,
Nə də dağ aran deyil.
Arandakı yaralar
Dağda sağalan deyil.

Sev, sevelə, öy, sözün
Bəyliyi bəy sözün.
Az başına döy sözün,
Dəfin, nağaran deyil.

Dərdin-qəmin yaşydın,
Bu vaxtacan daşydın.
Nə sinən dağ başıdı,
Nə qəlb mağaran deyil.

Gətirdin hara bəxti,
Bu yarım, para bəxti.
Ha yu bu qara bəxti,
Ha yu, ağaran deyil...

GÖZ YAŞIN ÇATMAZ

Bu necə "göz-qaş"dı belə,
Mənə bu "göz-qaş"ın çatmaz.
Uzadarsan əlin yetər,
Yaşımasa yaşın çatmaz.

Baxışların qandı, quzum,
Hazırca qurbandı, quzum.
Dörd yanın şeytandı, quzum,
Daşlamağa daşın çatmaz.

Nə bir içim su istəyin,
Nə xəyal, yuxu istəyin;
Arxasınca bu istəyin
Yüyürər qardaşın, çatmaz...

Halım yox sirr saxlamağa,
Yerim yox bel bağlamağa.
Vallah, məni ağlamağa
Ağlama, göz yaşın çatmaz...

SALAM, ŞAİR, DUR GEDƏK...

Nə çəkibsən, nə çəkmişəm, bilirsən,
A bağıraqan lalam şair, dur gedək...
Nə açmışam, nə bükmüşəm, bilirsən,
Həmin dilsiz, lalam, şair, dur gedək...

Gecə-gündüz qapısını döydüyüm,
Kor bəxtini qarğıdığım, söydüyüm.
Baş əydiyim, oxşadığım, öydüyüm
Atam şair, balam şair, dur gedək...

Gözlərinin biri sevinc, biri qəm,
Gör necə də diri qalıb, diri, qəm...

Alınmadın, satılmadın, bilirəm,
Bürüm şair, qalam şair, dur gedək...

Düzlüyündən düzdə qalan düz adam,
Alov adam, atəş adam, köz adam.
Təpəsindən-dırnağına söz adam,
Hikmət şair, kəlam şair, dur gedək...

Kəlmə-kəlmə surətini çəkdiyin
Özbəözü deyiləmmi təkliyin?
Əcəlinəm, həsrətini çəkdiyin,
Gözlədiyin yolam, şair, dur gedək...

Yapış, son kəs uzatdığım əl vida,
Əl vidadı, həm də təzə-tər vida.
Bundan belə əlvidadı, əlvida,
Salam, şair, salam, şair, dur gedək...

HƏLƏ GÜNAHDIR ADIN

Mən nə ölüdən ölü,
Nə diridən diriyəm.
Qınağa tutulmuşun,
Qargınmışın biriyəm.

Evim-eşiyim zindan,
Dörd yanı hündür barı.
Sanki arasındayam
Dəmir barmaqlıqların.

Ən böyük aşiq də mən,
Günahkar da mənmişəm.
Girib şeirlərimin
İçində gizlənmişəm.

Hələ əllərin yasaq,
Hələ günahdır adın.
Əfv fərmanı gözləyən
Dustaq kimiyəm, qadın...

BÖYÜT MƏNİ, İLAHİ...

Bir ömürdü mən qaçıram, vaxt qovur,
Kimdi sayan iyid məni, İlahi?
Ovutmayır, kiritməyir bir hovur
Yüz nəsihət, öyüd məni, İlahi...

Nə öldürdün, nə saxladın, bilirsən,
Nəyi, necə yasaqladın, bilirsən.
Qanadında tut saxladı, bilirsən,
Kölgəsində söyüd məni, İlahi...

Kim sarıdı yaralarım sarğısın,
Kimi söysün, dilim kimi qarğısın?
Dözəmmirəm, çəkəmmirəm ağrısın,
Səbr göndər, keyit məni, İlahi...

Sən o Haqsan, mən hələ də o uşaq,
Bir sığala, bir tumara yovuşan.
Əlim çatmır, boyum çatmır qovuşaq,
Bir azca da böyüt məni, İlahi...

HARACANDI BU HAQQ ADLI NƏRDİVAN...

Bu zaman ki, bu vaxt ki var, sınağa
Günlə, ayla, illə çəkir adamı.
Gah tutdurur el içində qınağa,
Gah çiçəklə, güllə çəkir adamı.

Bağban gəzir yiyəsiz bağ özünə,
Yer tapammır başda papaq özünə.
Bu qara yer, qara torpaq özünə
Şirin-şirin dillə çəkir adamı.

İp əlində, itirilib uc artıq,
Nəsibini, qismətini quc artıq.
Bir yandan da günah artır, suç artır,
Dayaq çəkir, şillə çəkir adamı.

Hər arzuyla varılmayı başa, yox,
Hər adamdan çıxmır könlüpaşa, yox.
Göyçə yoxdu, Laçın yoxdu, Şuşa yox,
Ax, nə qəfil güllə çəkir adamı...

Adam ki var, var olduqca dərdi var,
Dərddən yana qurulurmu hər divan?
Haracandı bu haqq adlı nərdivan,
Lap sonuncu pillə çəkir adamı...

Vəliyulla NOVRUZ

PAYIZ LÖVHƏSİ

Bu bulud havadan asılı qalıbdı,
Nakam gəlin kimi yaslı qalıbdı.
Di gəl ki, ah zəkib ağlaya bilmir,
Ağlayıb köksünü dağlaya bilmir.
Qulac saçlarını töküb çiyinə,
Qara paltarını geyib əyninə,
Qarala-qarala qalıb havada,
Elə bil əzizi itib davada.
Qəlbində dünyanın qəmi, qübarı,
Pərişan-pərişan süzür göyləri.
Ağlasa, ürəyi boşalar barı,
Bu kədər gör necə üzür göyləri.
Di gəl ki, hönkürüb ağlaya bilmir,
Durub öz yerində, durub lal kimi,
Cavabı tapılmaz bir sual kimi.
Nədən göy gurlayıb şimşək çaxmayır,
Buludlar sıxlaşıb yağış yağmayır.
Torpağın dodağı çat-çat olubdur,
Əlvan çiçəklərin rəngi solubdur...
...Bir azdan üfünün çatılar qaşı,
Pozular göylərin qüzeh naxışı.
Küləklər yalayar torpağı, daşı,
Yağar dayanmadan leysan yağışı.
Bu bulud havadan asılı qalmaz...
Keçər bu dovran da, beləcə qalmaz.

KİMSƏ DUYA BİLMƏZ

Bu gizli tilsimlərin
Bacarsan, sirrini aç.
İşıq kölgə axtarar,
Kölgə işığa möhtac.

Dağlarda qar əriyər,
Sel gələr, çaylar daşar.
Ümman deryaya bağlı,
Damlada ümman yaşar.

Buludları əyninə
Göylər geyinib gəzər.
İlğımların əlindən
Susuz səhralar bezər.

Tökülən yarpaqları
Küləklər varaqlayar.
Buludların saçını
Meşələr daraqlayar.

İllərdi ki, beləcə
Xəyal aparır məni.
Bir kimsə duya bilməz
Ürəyimdən keçəni...

**AMANDI, ATLARI
TUTUB KƏSMƏYİN**

Bu nə düşüncədi, bu nə tamahdı,
İçimi göynədən çəkdiyim ahdı.
Ata qamçı vurmaq özü günahdı,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

Qorxudan qulağı yaman səsdədi,
Yetişkən dayları muraz üstədi.
Qəssab bıçağından aman istədi,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

İlahi bir sirdi, sehrdi atlar,
Ruzi-bərəkətdi, xeyirdi atlar,
Nağıldı, nəğmədi, şeirdi atlar,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

Qıymayın atlara, atlar muraddı,
Arzudu, istəkdi, qoşa qanaddı.
Onlar bir dünyadı, canlı həyatdı,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

Kəssəniz, südəmər balası ağlar,
O "Acı düzü"nün çalası ağlar,
Kövşən yerlərinin talası ağlar,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

Göydəmir atların sinəsi xal-xal,
Bir anda kişnəyib o şahə qalxar.
Kəhəri, səməndi şimşəktək çaxar,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

Yaradan yaradıb səkil atları,
Kəkliktək gör necə səkir atları.
Qoruyun, qoruyun şəkil atları,
Amandı, atları tutub kəsməyin.

ÜRƏYİM KÖVRƏLİR, AĞRIYIRAM MƏN

Hardasa qaralan ocaq görəndə,
Uçulmuş bir daxma, bucaq güərəndə,
Məni ümid bilən qucaq görəndə
Ürəyim kövrəlir, ağrıyiram mən.

Namərdi gör necə çəkirlər başa,
Oğulsan, bu ömrü gəl indi yaşa.
Qardaş qardaşıyla girib savaşa,
Ürəyim kövrəlir, ağrıyiram mən.

İtibdi arada dostluq, məhəbbət,
Nə insaf qalıbdı, nə də dəyanət.
Tapdanır hardasa namus, ləyaqət,
Ürəyim kövrəlir, ağrıyiram mən.

Nadanlar ev yıxıb, qapı bağlayır,
Bir ana fəryadı sinə dağlayır.
Hardasa bir yetim uşaq ağlayır,
Ürəyim kövrəlir, ağrıyiram mən.

Dərədə sürünən duman kimiyəm,
Tükdən asılı qalan güman kimiyəm,
Damlada qərq olan ümman kimiyəm,
Ürəyim kövrəlir, ağrıyiram mən.

AÇILAN SABAHLAR GÜLMÜR ÜZÜMƏ

Açılan səhərlər üzümə gülmür,
Sevinə bilmirəm sabahlarıma.
Sanki bu həyatdan soyumuşam mən,
Son verə bilmirəm əzablarıma.

Elə kövrəlmişəm, elə dolmuşam,
Qəlbimi bir kimsə ovuda bilmir.
İçimə tökülən göz yaşlarımı
Odlu nəfəsim də soyuda bilmir.

Nədə var günahım, söyləyin mənə,
Altını qoy çəkim, bir də daşmasın.
O doğma bildiyim yaxın adamlar
Məndən incik düşüb uzaqlaşmasın.

Sonsuz maviliklər qucağında mən
Dəniztək sakitcə ləpələnmişəm.
Daşlara çırpılan dalğalar kimi
Kükrəyib ətrafa səpələnmişəm.

Dünyanın sərt üzü tanışdır mənə,
Çox ağlı, qaralı günlər görmüşəm.
Həyatda çətinlik sıxsı da məni
Heç namərd önündə əyilməmişəm.

Kimsə yandırmayıb çırağımızı,
Şam kimi əriyib soğulanda mən.
Dar gündə əlimdən tutan olmayıb
Ehtiyac izində qovrulanda mən.

Düşüb ləpirimə, düşüb izimə
Göydəmir atları minib çaparsız.
Doğudan Batıya yol gedirəm mən,
O yerlərdə məni çətin taparsız.

PAYIZ GƏTİR

Yenə də payız gəlib,
Yellər əsir içimdə.
Saralmış yarpaqların
Hərəsi bir biçimdə.

Gözüm yollarda qalıb,
İnadından əl götür.
Sən gələndə özünlə
Mənə bir az duman, sis,
Bir az da payız gətir.

Çox sevirəm payızın
Xəzan çiçəklərini.
Xəzəl altdan boylanan
Kövrək ləçəklərini.

Sənsiz seyrə dalıram
Dərələri, düzləri.

Gəzirəm qarış-qarış
İtirdiyim izləri.

Durnaların köçündə
Axtarıram səni mən.
Payız yağışlarıtək
Axırsan gözlərimdən.

Fəsillər də dəyişsin,
Yazı, yayı ötür, gəl.
Təkcə qızıl payızı
Sən özünlə götür gəl...

DOSTUM ŞAMİLƏ

Nə vaxt yolun düşsə doğma yerlərə
Məni yada salıb soraqlayarsan.
Bir anlıq qayıdıb ötən günlərə
Mənli xatirəni varaqlayarsan.

Uzaq üfüqlərdə görünər yerin,
Bu günün, dünənin içindən keçər.
Acılı, şirinli xatirələrin
Gəlib kəndimizin düzündən keçər.

Durub uzaqlara baxmaq istəsən
Gəlib Yurd yerinə çıxarsan onda.
İtən cığırları tapa bilməsən,
Gözünün yaşını sıxarsan onda.

Ordan seyr edərsən Çala düzünü,
Gəzdiyin yerlərə bir də baxarsan.
Buludlar alanda göyün üzünü
Yağışdan kövşəndə daldalanarsan.

Dayanıb təpədə torağayların
Şirin nəğməsinə qulaq asarsan.
Qürbətə köç edən o durnaların
Arxasınca qaçıb haraylayarsan.

Səhərlər yuxudan erkən oyanıb
Sübhün dumanında batarsan şəhə.
Çayın sahilində sakit dayanıb
Balıq da tutarsan həvəslə yenə.

İllər ömrümüzü çəkdi sınağa,
Bizim xətrimizə dəyən olmadı.
Uşaqılıq illəri qaldı arxada,
Kövrək qəlbimizi duyan olmadı.

Bir də o yerlərə dönmək istəsən,
Orda dünənini çətin taparsan.
Şirin xatirələr qucağında sən
Məni dönə-dönə xatırlayarsan...

BU YALANÇI DÜNYANIN

Bu yalançı dünyanın
Nəyinə bənd olmusan?
Bəlkə səni inlədən
Nəyinə bənd olmusan?

Bir qamış parçasıdır,
Doğranıb dilim-dilim.
Üfürdükcə ağzımda
Alışıb yanır dilim.

Bədəndə donur qanım,
Gör nə vaxtdan şəkərəm.
Əriyib gedən canın
Ağrısını çəkənəm.

Dünyanın nə vecinə,
Qalan quru səsimdi.
Köç etsəm bu dünyadan
Beş arşın ağ bəsimdi.

Dünya öz işindədi,
Qurub mizan-tərəzi.
Əyrini əyri çəkir,
Düzlə yoxdu qərəzi.

Min illərdi yerində
Elə duran dünyadı.
Oddan, sudan, torpaqdan...
Tanrı quran dünyadı.

Cəlilabad

Elnur UĞUR

YERİNƏ

Burda payızın da rəngi qaçıbdı,
Göz -kökü saralıb yarpaq yerinə.
Ümidlər kəsilib damar əvəzi,
Payız dağ basıbdı hər bağ yerinə.

Xəzəl yaşamayır qızıl ömrünü,
Düşür dəyərindən hər xəzan günü.
Vaxtın intiharı, vaxtın ölümü,
Sallanır ağacdən budaq yerinə.

Külək iməkləyir çata lüt kola,
Ehtiras dil açır soyunan qola.
İlahi, burda bir sevimə ola,
Nəfəslər toqquşa dodaq yerinə.

İçindən od saça çölündə buza,
Əriyə- əriyə buzdən cızz sıza.
Küləyin sevdiyi o yarpaq qıza,
Göy üzü don ola torpaq yerinə.

ÇIXIR

Sevgi doğru nüvəsindən bu yeri,
Qabığında qabıq- qabıq kin çıxır.
Təkallahlı ürəklərin sonuna,
Dördcəhətli dünyada dörd din çıxır.

Mənim dinim inancım da inamdı,
Kim ki sevdi sevdiyinə inandı.

Sevən kimsə peyğəmbərdi, imamdı,
Eşqdən uzaq gözlərə bax cin çıxır.

Zaman təndir, mən yoğrulan bir kündə,
Yarıyıram ac, yoxsula dar gündə.
Yatıb yuxu görəm bəşər bir dində,
Səhər görəm, Elnur, yuxum çin çıxır.

YAŞAMAQ

İntihar,
Yolun sonu deyil,
əzabların başlanğıcıdır bu dayanacaq.
Ölümə gedən yol deyil,
özünü ağacdən asmaq,
binadan atmaq.
Bu bədəni satmaqdır
ruhunun yüngüllüyündən uçur belə bədənələr
sevgiyə xəyanət edir intihar edənlər.
Üzümüzə sabahları açə biliriksə,
intihar edir həsrət içimizdə.
Bir boş yürük yellənir daim gözlərimdə
gəl gir gözlərimə yelləyim səni də, ölüm!
Sən öl, mən ölümü öldürüm
bir gün də yaşamaq eşqinə.

YUVALAR QUŞSUZ OLMASIN

Bu il payız sərt gəlmədi,
quşlar şərqə yox, qərbə uçdu.
Qorxuram yazda da ünvanı səhv salalar,
həyətimizdəki ağaclar
yavrusuz qalalar.
Hər yaz həyətimizdəki ərik ağacı,
yavruların səsiylə islanır.
Hər yay bağımızda əriklər,
quş nəğmələrinə sulanır.
Bu il,
keçən ilkinə bənzəmir qış.
Təbiət naxoş- naxoş,
hərdən öskürür buludlar,
hərdən asqırır şimşəklər,
hərdən insaf edib bağçamızda,
boz- boz bozarır çiçəklər.
Quşlar yuvalarına nə zaman dönəcəklər?
Yuvalar boşluqdan
küləyə tab gətirə bilmir.
Göydə uçuşan yuva çöplərində
sınır quşların dimdikləri.
Dimdikləyir ruhumu üşüyən bir nəğmə.

Çimdikləyir gözlərimi
boş yuvasına baxdığım
quşun son qanad çalması.
Allah göstərməsin,
quşlar yuvasız,
yuvalar quşsuz qalmasın.

HƏRƏ BİR CÜR

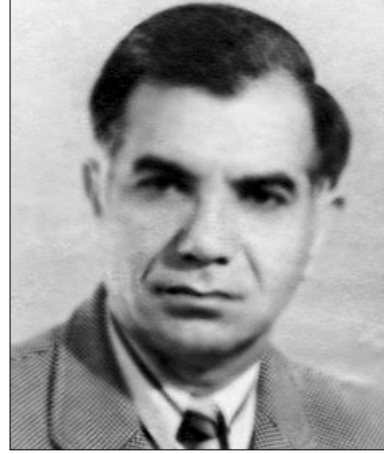
Hərə bir cür çörək qazanır,
birinin çörəyi daşdan,
birininki başdan çıxır.
Biri ev tikir,
biri ev yıxır.
Biri ucaldır,
biri alçaldır dünyanın boyunu.
Hərə bir cürə qurtarır
əslində yarımçıq oyunu.
Ey,daşla oynayan adam -
daşyonan!
çörəyi daşdan çıxana daş yonmazsan,
əllərinin qabarını baş daşı əvəzinə
üstünə qoyarsan.
Çörəyini başdan çıxaranlara da baş daşı
lazım deyil,
onların yazdıqları baş daşıyır sabaha.
Sən,
evin tikilsin,
bu qədər daşla necə rahat oynaya bilirsən?

Neftçala

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

BİR GÖRÜŞÜN TARİXÇƏSİ

**(Akademik Aslan Aslanovu
xatırlayarkən)**

Böyük sənətkarların əsərlərində iki qütb - elmi və bədii düşüncənin vəhdəti mütləq hakimdir və sənətin estetikasına, qüdrətinə və mükəmməlliyinə xidmət edir. Şair, filosof Aslan Aslanovun elmi və bədii yaradıcılığında olduğu kimi...

Uzun illər Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun rektoru (1977-1987), Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun direktoru, Respublika EA Fəlsəfə, Hüquq və İqtisadi Elmlər bölməsinin akademik-katibi (1987-1995) və b. yüksək vəzifələrdə çalışan akademik Aslan Məmməd oğlu Aslanov (1926-1995) yaradıcılığında elmi və poeziyanı birləşdirən görkəmli sənət adamlarından biridir. O, bədii yaradıcılığa şeirlə gəlmiş, "Səni düşünürəm" adlı ilk poetik toplusu 1958-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Sonralar Aslan müəllimin "Qızlar və bənövşələr" (1961), "Nəğməli günlərim" (1985) adlı şeir və poemaları nəşr edilib sözlərinə çoxsaylı mahnılar bəstələnsə də, daha çox filosof-alim kimi tanınıb, elmə, fəlsəfəyə, estetika aləminə ömrünün sonunadək sadıq qalıb. Onun "İncəsənət və tərbiyə" (1967), "...Estetikanın əsasları" (1979), "Estetika aləmində" (1987) və b. monoqrafiyaları, kitabları gözəlliyin hərtərəfli dərkində və dəyərləndirilməsində, estetik zövqün incələnməsində mühüm rol oynamışdır. Ümumiyyətlə, akademik Aslan Aslanovu sovet ideologiyasına meyillilikdə qınayanlara demək istərdim ki, milli sənətkarların sovet dövrü yaradıcılığını qiymətləndirərkən tələsməyin, çünki hər bir cümlənin, sətirin altında gizli bir məna var...

* * *

Şair, filosof Aslan Aslanovla ilk qiyabi tanışlığım 1970-ci illərin əvvəllərində onun sözlərinə yazılmış "Lalələr" mahnısından başladı. Telman Hacıyevin bəstələdiyi, dünya şöhrətli müğənni Rəşid Behbudovun ifa etdiyi məşhur "Lalələr"-i kim eşitməyib?

Yazın əvvəlində Gəncə çölündə

Çıxıblar yenə də dizə lalələr.

Yağışdan ıslanan yarpaqlarını

Səriblər dəyəyə, düzə lalələr.

Şair ilk baxışdan bənzərsiz poetik lövhələrlə diqqətimizi yalnız köz kimi alışıb-yanan, şölə saçan lalələrin al-əlvan mənzərəsinə deyil, fikrin alt qatına çəkir, uzun onilliklər adının, mənəvi simasının haqsız, ədalətsiz repressiyaya

məruz qalaraq dəyişdirilib Kirovabad qoyulan qədim bir şəhərin, zəngin mədəniyyət mərkəzinin Gəncə olduğunu vurğulamaqla sovet rejiminin mənəvi dəyərlərə qarşı təzyiq və təpkilərinin tüğyan etdiyi bir mühitdə ovqatımızı milli ruha, özünəqayıdışa kökləyirdi. Müəllif "Lalələr" şeirinin ilk misrasında Gəncə adını təsadüfən vurğulamır, hecanı və bölgünü pozmadan bu sözün əvəzinə çox rahatlıqla Qazax, Şəmkir və ya digər bölgə, yer adları da işlədə bilərdi. Məlumdur ki, Sovet rejimi dövründə Gəncə milli istiqlal rəmzi, azadlıq, müstəqillik simvolu idi. Cümhuriyyətimizin ilk paytaxtının adı yasaq olunduğu dövrdə belə bir mahnının cəmiyyət üçün emosional təsiri, mənəvi gücü və milli ruhun oyanışına xidməti intəhasız dərəcədə böyük idi.

**Meylim üzündəki qara xaldadır,
Hicranın əlacı ilk vüsaldadır.
Nə vaxtdır Aslanın gözü yoldadır,
Bir qonaq gələsiz bizə, lalələr.**

Bu mahnının mətni göründüyündən daha dərin mənə qatlarına malikdir. Birinci misradakı "meyil" sözü ərəb mənşəlidir və mənası "əyilmək" deməkdir. Şübhəsiz ki, lalənin üzündə qara xal mövcuddur, amma müəllif əyilməyinin səbəbi kimi Gəncənin üzündəki qara xala, qara ləkəyə işarə edir. Bu ləkə "Kirovabad" adıdır. Bu adı və onu rəmzləndirən rejimi qara ləkə kimi silmədən ilk vüsala - 28 may istiqlalına qovuşmaq, müstəqillik həsrətinə, hicrana əlac tapmaq mümkünsüzdür. Çünki, "Nə vaxtdır aşıqın (hürriyyət, istiqlal aşıqlərinin -A.R.) gözü yoldadır"... Müəllif azadlıq, istiqlal rəmzi kimi təqdim etdiyi lalələr barədə arzusunu, istəyini şeirinin son misrasında açıq bildirir: "Bir qonaq gələsiz bizə, lalələr"... Poetik məntiq düşünməyə və belə bir qənaəti bölüşməyə imkan verir ki, müəllif rəmzləndirdiyi "Lalələr"-i vətənə, Azərbaycana müvəqqəti yox, daimi, əbədi, həmişəlik dəvət edir. Sual oluna bilər ki, Aslan Aslanov sovet rejiminin qadağalarına rəğmən qəlbinin dərinliyində bəslədiyi, süslədiyi istiqlal düşüncələrini niyə məhz lalə obrazında təcəssüm etdirmişdir? Çünki "lalə" kəlməsi qədim və müqəddəs rəmzi anlam daşıyır. Ərəb əlifbası ilə lalə və Allah sözləri eyni hərflərdən və əbcəd hesabı ilə bərabər rəqəmlərdən (66) ibarətdir. Sufi mütəfəkkirlər bu məqamı "Yaradanın yaratdığında təcəllə tapması" kimi də dəyərləndirirlər (Digər baxımdan "lalə" sözü soldan sağa hilal oxunur və aypara mənasını daşıyan bu nişan qədim türkçülüynün emblemidir. Türkiyə tarixinin "Lalə dövrü" (1718-1730) mənəvi-fəlsəfi düşüncəyə dayanan dünyagörüşdür. Azadlığı, müstəqilliyi simvollaşdıran lalə təsviri qədim Azərbaycan sənətkarlığında, o cümlədən Şəki Xan Sarayının divar rəsmlərində yer alması təsadüfi deyildir.

* * *

Bu sevilən, şux mahnı ailəmizin dəfələri "qonağı" olub, sevinc, toy-bayram əhval-ruhiyyəsi yaradıb. ...Bir gün "Lalələr"-in müəllifi, Aslan müəllim yaxın dostları ilə evimizə qonaq gəldi... Daha dəqiq desəm - 1993-cü il iyul ayının 9-u idi. O vaxt AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun İçəri Şəhərdə yerləşən Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzinin (indiki Folklor İnstitutunun - A.R.) direktoru idim. İş yerim şair Əhməd Elbrusun evi ilə üzbəüz olduğundan onunla tez-tez görüşərdük. Həmin gün səhər Elbrus müəllim gəlib, salam-kələmdən sonra mənim gənclik dostum Səfər Nəbiyevin əhvalını soruşdu. Dedim ki, dünən ona evlərində baş çəkdim, futbol oynayanda zədə alıb, ayağını gipsə salıblar... Çox təəssüfləndi, elə həmin gün axşam onu yoxlamağın zəruriliyini vurğuladı, hətta dostlarla - akademik Aslan Aslanov, Xəlil Rza Ulutürk, Rəfiq Zəka Xəndan və b. ilə birlikdə getməyi təklif etdi. "Yaxşı olar" - desəm də, belə yüksək tərkibli nümayəndə heyətinin həmkarlar sahəsində çalışan, ali təhsilli iqtisadçı Səfər Nəbiyevlə görüşə gedəcəklərinə inamım çox az idi.

Beləliklə, avtomobillərimiz Əhmədlidə Səfər Nəbiyevin yaşadığı doqquzmərtəbəli binanın giriş qapısının qarşısında dayandı. Maşından düşən böyük alim və şairlərimizi burada yaşayanlar yüksək sevgi və çoxsu ilə qarşıladı. Elbrus müəllimin təklifi ilə mən 3-cü mərtəbəyə - Səfərin mənzilinə qalxıb, qonaqların gəlişini xəbər verməli idim. Pillekənləri sürətlə qalxarkən dostumun qonşusu ilə üz-üzə gəldim. Qısa dialoqumuz oldu:

- Səfər evdədirmi?

- Yox, Lənkərandan bir dostu gəlib, ailəsi ilə birlikdə İstisuya apardı.

Tutulduğumu görüb evə dəvət etsə də, razılaşmayıb geri qayıtdım. Bu xəbəri qapıda gözləyən qonaqlara çatdırmağın nə qədər ağır olduğunu təəvvür etmək o qədər də çətin deyil. Əhməd Elbrus üzumdəki cizgilərdən ürəyinə daman narahatçılığın gerçəkliyə çevrildiyini birinci duydu. Dünya yaranandan indiyədək aktuallığını heç vaxt itirməyən bir sualla hamı üzümə baxdı: - Nə etməli? Bu suala uzun onilliklər Əhmədlidə yaşayan bir sakin kimi qürurla cavab verdim: - Bizim evə gedəyin, buradan çox da uzaqda deyil. İndiyədək nə bizim mənzil, nə də bizim bina Sizin kimi yüksək titullu qonaqları qarşılamayıb. Bu sevinci bizdən əsirgəməyin...

Etiraf edirəm ki, təklifim hamının ürəyincə oldu. Bəlkə də, onları mən başqa bir zaman qonaq dəvət etsəydim, "vaxt tapmaq" müşkülə çevriləcəkdə. Evimizdə yeddi nəfər qonaq üçün geniş süfrə açıldı... Bundan da geniş və zəngini söz, düşüncə süfrəsi oldu. Söz söyləmək üçün elə bil hamının köksü qabarmışdı. Öncədən duyduğum məzmunlu söhbətləri diktofona yazmaq təşəbbüsümə əvvəlcə etiraz olsa da, Xəlil Rza Ulutürkün hökmlü səsi, qəti qərarı ilə icazə verildi. Məclisdə təqdimat xarakterli ilk söz Rəfiq Zəka Xəndana verildi. O dedi:

- "Bu gün bizim gənc alim, gözəl insan, ömrünü M.Ə.Rəsulzadəyə bağlayan və Türkiyə təəssüratı ilə türk oğlu türk kimi çağlayan Asif Rüstəminin ocağındayıq, evindəyik. Bu məclisdə bizim ustadımız Aslan Alp Arslan oturmuş. Məlum və məşhur şair, mücahid Xəlil Rza Ulutürk oturmuş. Türkiyədən gələn qardaşımız, böyük alim, böyük araşdırmaçı Yusif Gədikli oturmuş. Orijinal şair, orijinal alim, orijinal insan Əhməd Elbrus buradadır. Aslan bəyin ən çox sevdiyi qardaşı Muğbil (Aslan müəllimin sürücüsü -A.R) buradadır, Elşən Əbdülhəsənli buradadır ki, o da, ömrünü türk ədəbiyyatı yolunda qoymuş, türk ədəbiyyatından, türk dilindən dərs demiş, Hüseyn Baykaranın kitabını bu yaxınlarda Azərbaycan türklərinə sunmuş bir oğul oturmuş burada". Sonra R.Zəka Xəlil Rzaya həsr etdiyi şeirini oxudu.

Rəfiq Zəkanın çılğın çıxışı, Xəlil Rzaya həsr etdiyi şeirinin məzmunu, pafosu, təsir gücü, doğrusu, hamını heyran etdi.

Sonra Əhməd Elbrusa söz verildi. O dedi: "Bu günlərdə elə oldu ki, Ədəbiyyat İnstitutunda biz görüşdük. Rafiq bəy də orda oldu, Xəlil Rza Ulutürk də orda oldu, lakin, Aslan Alp Arslan orada yox idi. Azərbaycan xalqının şair oğlu, alim oğlu, eyni zamanda akademiki, zəkası, qeyrətini çəkən, təəssübünü çəkən qüdrətli bir oğul orada olmadığına görə Rafiq Zəka qəti sürətdə nəhardan imtina elədi. Dedi ki, o məclisə mən getməyərəm ki, orda Aslan Alp Arslan yoxdur. Mən indi demək istəyirəm ki, Aslan Alp Arslan həm estetikdir, həm filosofdur, həm şairdir, həm vətəndaşdır, həm alimdir. Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycan elminə, Azərbaycan beyninə nəzarət edən, rəhbərlik edən bir dövlət xadimidir. Fəlsəfə, tarix, hüquq elmlərinə rəhbərlik edən akademik-katibdir ki, bu, hər adama müyəssər olmur".

Məclis get-gedə qızıqır, çıxışlarda akademik Aslan Aslanovun elmi, bədii və tərcümə yaradıcılığı geniş təhlil olunur və yüksək qiymətləndirilirdi. Məndə elə təəssürat yaranmışdır ki, Aslan müəllimin bu xudmani "yaradıcılıq gecəsi"ndə ən yaxşı, mükəmməl məruzəni Xəlil Rza Ulutürk etdi. Onu fikrindən

yayındırmağa, durna qatarı kimi sıralanmış poetik düşüncələrinin səfini pozmağa cəhdlər olsa da, Xəlil Rza təmkinini sonadək qoruyub saxlaya bildi. Canlı nitqin üslubuna, intonasiasına toxunmadan Xəlil müəllimin çıxışını olduğu kimi təqdim edirəm:

“İndi burada uzun-uzadı nitqlər söyləməyə böyük ehtiyac yoxdur. Aslan həm şairdir mənim gözümdə, həm də böyük alimdir. Beynəlxalq aləmdə, respublikada və respublikanın xaricində Azərbaycanı təmsil eləyən elm əhlidir, sənət adamıdır və birinci növbədə, mənim üçün şairdir. Mən tələbəliyə başladığım illərdə Aslan bəy tanınmış şair idi. O zamanın şairləri mən universitetdə tələbə ikən Bəxtiyar Vahabzadə, Hüseyn Arif (o zaman Hüseyn Hüseynzadə adlanan), İslam Səfəri, Novruz Gəncəli gözdə olan şairlər idilər. Və biz onların yaradıcılıqlarını diqqətlə izləyirdik. Aslan müəllimin poeziyası xalq ədəbiyyatı qaynaqlarından su içir, folklorun dərin çeşmələrindən gəlir, ümumən XX əsrin biz yaşayan günləri Azərbaycan xalqının millətə çevrilməsi çağlarıdır. Bu onun poeziyasında da özünü göstərir. Biri var klassik irs, şərti olaraq dediyimiz saray ədəbiyyatı. Məsələn, yuxarı dairələrdə əruz vəznli şeir, biri də var, əruz vəznli şeirə meydan oxuyan aşiq şeiri, xalq ədəbiyyatı. Onu mən Hüseyn Arifin xatirə gecəsində də söylədim. Məsələn, Məhəmməd Füzuli dahi şairdir, amma hər halda o, ədəbiyyatın bir qütbüdür, ədəbiyyatın heç də bütün qütblərini əhatə edən bir qüdrət deyil:

***Mənəm ki, qafiləsalari-karivani-qəməm,
Müsafiri-rəhi-səhrayı-möhnətü ələmə.
Həqir baxma mənə, kimsədən sağınma kəməm,
Fəqiri-padişahasa, gədayi-möhtəşəməm.
Sirişk xətti-rəvandır mənə, bu ah, ələmə,
Cəfavü cövr - müləzim, bəlavü dərd - həşəm.
Nə mülkü mal mənə çərx versə, məmnunəm,
Nə mülkü maldan avarə qılsa məhzunəm.***

Hə, bu ədəbiyyat əruz ədəbiyyatıdır və fars şeirinin əsarəti altındadır. Bu şeir göstərir ki, hələ Azərbaycan xalqı tam azadlığa çıxmayıb, milli müstəqilliyə qovuşmayıb, ona hələ millət demək olmaz. Amma həmin dövrdə başqa bir poeziya da yeraltı axar kimi yaranır.

***Getmə-getmə görüm kimin yarısan,
Hansı bəxtəverin vəfadarısan,
Kölgədə bəslənmiş quzey qarısan,
Sabahın yelləri tez dəyər sənə.***

Və ikinci bir qüdrət yetişir. Xalq ədəbiyyatı, folklor üstü aşiq ədəbiyyatı, saz ədəbiyyatı. Aslan bəyin qüvvəti ondadır ki, o, Füzuliyə idrak elmində sədaqətli qaldı. İdrakda, genişlikdə, fəlsəfi qüdrətdə, məhəbbətin böyük tərənnümündə. Amma dildə, sədada o, saza sədaqət göstərdi, Tufarqanlı Abbasa sədaqət göstərdi. Və onun, Aslan bəyin şeirlərini biz oxumuşuq, hətta divar qəzetindən oxuyub öyrənmişik.

***Sədəfdəndir köynəyinin düyməsi,
Min aləmdi dodağının gülməsi,
Oxu gülüm, qoy ucalsın xoş səsin.
Lay-lay dedim, bal yuxuya bat, balam,
Noğul balam, şəkər balam, qənd balam.***

Bu, Tufarqanlı Abbasın birbaşa davamıdır. Ələsgər sədələri gəlir, Vaqif sədələri gəlir, doğma şeirin gözəllikləri, rayihəsi duyulur bu şeirdə və bu yola və özünə daim sədaqətli qalır Aslan müəllim. Aslan müəllim gözəl şairimizdir, böyük mahnılar müəllifidir. Elə Rafiq Zəka onun “Lalələr” mahnısını hər yerdə car çəkir. Yusif Gədikli o misraları əzbər bilir və bütün Azərbaycan dünyası əzbər bilir. Aslan müəllim yalnız gözəl şair deyil, eyni zamanda tərcüməçidir

və rus ədəbiyyatından və bizim klassik irsimizdən və ərəbcə-farsca poeziyamızdan ən yaxşı tərcümələr onun qələmindən çıxmışdır. Məsələn, "Vasili Tyorkin"ın tərcüməsi misilsiz bir hadisədir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində. Çünki "Vasili Tyorkin" tərcüməyə çətin yatan bir əsərdir. Spesifik, milli xüsusiyyətlərə malik şairdir A.Tvardovski. Amma Aslan müəllim onun öhdəsindən gələ bilmiş, rus şeirinin ən mürəkkəb, ən incə məqamlarını Azərbaycan türkcəsində səsləndirə bilmişdir. Bu, sanballı bir əsər kimi rus həyatının, II Dünya savaşının zəngin lövhələrini nəzərdə canlandıran, rus karakterinin dərinliklərini göstərən bir əsər kimi oxucuların yaddaşındadır. Elə bilirəm yaşarı əsərdir. Həm rus ədəbiyyatında, həm də cahan ədəbiyyatında qalası bir nümunədir.

Tutuzdurdu üstünə.

Bu, əsl rus dünyagörüşü, rus karakteridir...

Aslan müəllimin ən gözəl tərcümələri sırasında Mirzə Şəfidən edilən tərcümələr mənim yadımdadır. Mirzə Şəfi irsi ilk dəfə Aslan müəllimin qələmi ilə Azərbaycan oxucusuna çatdırılıb. Bunların bir hissəsi orijinaldan çevrilib, bir hissəsi almancadan. Bodenştedt (Fridrix fon Bodenştedt-A.R.) vasitəsilə gələn tərcümələrdir. Yeri gəlmişkən deyim ki, biz Bodenştedtə minnətdar olmalıyıq ki, o asarı qoruyub saxlayıb. Əlbəttə, o nümunələrin hamısı Mirzə Şəfinin deyil. Ola bilsin ki, orada Sədi Şirazi, Hafiz, Azərbaycanın başqa klassikləri, fars ədəbiyyatının başqa dühalarının əsərləri də var. Onların hamısını özününküləşdirib və Mirzə Şəfi irsi altında toplayıb. Əgər arxivi açılsa, onun arxivinin açılması yaxın günlərin işidir. Bəlkə də artıq açılıb, bu həqiqətlər bizə məlum olacaq. Aslan müəllim böyük Azərbaycan alimidir, estetikanı təmsil edən qüdrətdir beynəlxalq simpoziumlarda, fəlsəfəni gözəl bilən fəlsəfə yaradıcısıdır. Spinozadan (Benedikt Spinoza (1632-1677) yəhudi əsilli niderland filosofu - A.R.) tutmuş, Helvetsidən (Klod Adrian Helvetsi (1715-1771) - Fransa filosofu - A.R.) tutmuş, Hegeldən (Georq Vilhelm Fridrix Hegel (1770-1831) alman filosofu - A.R.) tutmuş, Dekartdan (Rene Dekart (1596-1650) fransız filosofu - A.R.) tutmuş nə qədər dühalar öz varidatını bəxş edib onun zəkasına. Aristoteldən tərcüməsi - "Poetika" kitabı böyük bir nailiyyətdir. Çünki şərhrlərlə bərabər təqdim olunub. Və o şərhrlər özü ən ağır, ən sanballı elmi işdir. Bütün bunlardan əlavə, Aslan müəllim gözəl insandır, gözəl həmdəmdir, bir çocuq qədər pak qüdrətdir, onunla bir süfrə başında çörək kəsmək, duz yemək özü səadətdir.

Bir neçə saat davam edən poeziya, söz, düşüncə məclisini şair, filosof Aslan Aslanov özü yekunlaşdırdı. O, sözə "Dağlar" qoşması ilə başladı:

***Yenə gördüm apardınız ağılımı,
Min-bir çiçəklərlə bəzəli dağlar.
Axşam-səhər göy sinəniz günəşdən
Görünər narıncı, qızılı dağlar.***

***Ətəyindən bulaqları çağlayan,
Zirvələri buludları haqlayan,
Əsrlərlə qıvrırını saxlayan,
Nizamlı, cərgəli, düzülü dağlar.***

***Aslan gəldi baş çəkməyə sizlərə,
Meşələrə, cığırlara, izlərə,
Məcnun kimi nə düşmüşüz düzlərə,
Taleyi çöllərə yazılı dağlar.***

Asif bəy, mən bir dəne də şeir demək istəyirəm, onu elə hər yerdə, həmişə oxumuşam, Şəhidlər Xiyabanına həsr etmişəm. Sevgilisinin qəbri üstündə

dayanan bir qızın dilindən yazmışam. Qəbir elə bir şeydir ki, bu dünya ilə o biri dünya arasında məqəmdir, sərhəddir.

***Külək telimi darayır,
Gözüm yerini arayır,
Bir sən, bir sonsuz qara yer,
Dayanmışam sahilində.***

***Sərvdəki civiltilər,
Nələr deyər, nələr dilər,
Ürəyimdə iniltilər,
Dayanmışam sahilində.***

***Arayaram yarım hanı?
İgid-vəfadarım hanı?
Unudaraq bu dünyanı,
Dayanmışam sahilində.***

***Xiyabanı qar bürüyər,
Qış gedər, bahar bürüyər,
Yenə ürəyim üşüyər,
Dayanmışam sahilində”.***

Böyük ustaların, görkəmli alimlərimizin, şairlərimizin səs yazılarını təkrar-təkrar dinlədikcə xəyalən 1993-cü ilin 9 iyul gününə qayıdıram. Akademik Aslan Aslanov, filologiya elmləri doktoru, “İstiqlal” ordenli şair Xəlil Rza Ulutürk, Türk dünyasına atəşin sevgisi ilə rəğbət qazanan Rəfiq Zəka Xəndan, filologiya elmləri doktoru, şəhriyarşünas-alim Yusif Gədikli, fəlsəfə doktoru, şair Əhməd Elbrus və b. işıqlı simalar, müdrik şəxsiyyətlər, respublikamızın qənimət insanları... Maraqlıdır, indi də, bu böyük dühaların evimizin əziz qonağı olması mənə rəya kimi, möcüzə kimi görünür.

Poetik düşüncəli alim Aslan Aslanovun elmi, ədəbi-bədii yaradıcılığı üzərində köklənən Xəlil Rza Ulutürkün, Rəfiq Zəka Xəndanın, Əhməd Elbrusun söhbətləri, fəlsəfi mülahizələri, fərdi-psixoloji yanaşmaları, nəzəri dəyərləndirmələri, hətta səs yazıları, deyim tərzləri və intonasionaları yalnız bugününüz üçün deyil, bütövlükdə gələcək nəsillər üçün də qiymətli mənəvi sərvətdir.

Asif RÜSTƏMLİ

♦ P o e z i y a

Zirəddin QAFARLI

UŞAQLIQ İLLƏRİNƏ QAYIDANDA...

Yenə dünyayla birsən,
Məndən nə istəyirsən?!
Bir atüstü ömürsən -
Məndən nə istəyirsən?!

Şalvarı yırtıq oğlan,
Dişləri mırıq oğlan,
Əl çək, ay sırtıq oğlan,
Məndən nə istəyirsən?!

Dedim, daşıb qaynama,
Özünlə çox oynama,
Daş atırsan aynama,
Məndən nə istəyirsən?!

Dağa-daşa vuruldun,
Uzuruldun, quruldun,
Uşaqlıqdan yoruldun-
Məndən nə istəyirsən?!

Saldın sözə meyil sən,
Sözə baxan deyilsən...
Veyilsən ki, veyilsən,
Məndən nə istəyirsən?!

Çox oğullar doğulur,
Ər bilmə hər oğulu!

Çoban Əhmədin oğlu,
Məndən nə istəyirsən?!

Evdən qaçaq Zirəddin,
Köksü ocaq Zirəddin,
Ayə, uşaq Zirəddin,
Məndən nə istəyirsən?!

VARSA

Demək, incidəni var
Qəlbin usyanı varsa...
Çöl də dönüb yurd olar
Qurub tikəni varsa.

Mənə demə, öl qurtar!
Dara düşsəm, gəl qurtar!
İmkansız əl tutar
Kimin imkanı varsa.

Ötən quş hayandadı?-
Yolun o tayındadı.
O da can hayındadı,
Ağrıyan canı varsa.

Yurdun toyu, yası var,
Hər eşqin butası var,
Gülün də xətası var,
Gülün tikəni varsa.

Zirəddini tut daşa,
Baxmaz ömürə, yaşa,
Yolu vuracaq başa
Əldə sükanı varsa.

SƏNDƏN SONRA

Susuz çiçəyə dönüb
Solmuşam səndən sonra.
Xəbərin yox, - lal-dinməz
Olmuşam səndən sonra.

Nə deyim o illərə?-
Kaş dönəydi bir kərə...
Ürəyimi çöllərə
Salmışam səndən sonra...

Sızıldaram sim kimi,
Gör itirdi kim kimi?!..

Dünyada yetim kimi
Qalmışam səndən sonra.

Qaçdım Haqdan, nahaqdan,
Doymuşam yaşamaqdan,
Yoxam elə o vaxtdan,-
Ölmüşəm səndən sonra.

Zirəddini ha qına,
Hara, kimə tapına?!
Hər gün bağlı qapına
Gəlmişəm səndən sonra...

MƏNİ

Qara yuxular gördüm
Basdıqca qara məni,
Görən bu baxt, bu tale
Aparır hara məni?!

Gedir ömür-gün hədə, r
Dözmək olmaz bu qədə, r
Sonu bitməz bu kədə, r
Qoydu avara məni!

Yoxdur hökmüm, hünərim,
Allah Kərimdir, Kərim!
Bax, bu sənsiz günlərim
Çəkibdir dara məni!

Həsrətin gözü doydu,
İki ürək soyudu.
Qara günlərə qoydun
Sən günüqara məni!

Zirəddin il, ay bilmir,
Soruşulmur, sayılmır,
Nə yatmısan, ayıl bir,
Dur axtar, ara məni!

ÖMRÜN PAYIZ ƏHVALI

Ömrün də yorulan vaxtı varıymış,
Yolun ortasında yorulub qaldım.
Həsrətin qolları mənə sarıymış,
Mən onun boynuna qolumu saldım.

Aşdıq yoldaş olub dağı, dərəni,
Gördüm ki dostluqda etibarı var.

Bir an da gözündən qoymadı məni,
Sən demə, onun da öz qubarı var.

Təklildən çəkindim illər uzununu,
Amma, bu təklildə hər şey varıymış.
Mən orda dünyanın gördüm üzünü,
Dünyanı sevənə dünya darıymış.

Yaşın bu vaxtından gileylənmədim,
Bir ona yandım ki, hamıya yandım,
Hər gəlib-gedənlə mən əylənmədim,
Axırda özüm öz halıma yandım.

Qəlbin yarasını sözlə sarıdım,
Əlacı tapıldı hər dərd-sərimin.
Daha qələminin rəngi sarıdı, -
Gəldi payız fəslə şeirlərimin.

GEDƏNLƏR

İtirdim o qədər dostu, doğmanı,-
Qanımdır su təki axıb gedənlər.
Elə bil ömürlük olmayıblar heç
Ömrümdən-günümdən çıxıb gedənlər.

Əriyən şam olur ürəyim gecə,
Axı, necə dözsün ürəyim, necə?!
Ağrıtək qalacaq ürəyimdəcə,
Kövrək ürəyimi sıxıb gedənlər.

Həyatım nə zaman sevindi mənim?!
Zirəddin, oğulsan sev indi məni!
Deyirdin, bu dünya evimdi mənim,-
Bildimi bu evi yıxıb gedənlər?!..

NAĞILDI...

Hanı qaynayan oğullar?-
Soğuldu getdi hamısı.
Bu dünya bir dəniziymiş,-
Boğuldu getdi hamısı.

Vayınıymış, toyunuymuş,
Ömür də bir oyunuymuş,
İllər südlü qoyunuymuş,
Sağıldı getdi hamısı.

Qaldı neçə dərdin-sərin,
Aşılmayan gədiklərin...

Bu görüb-görmədiklərin
Nağıldı - getdi hamısı.

Arxan dostuydu, yarıydı,
Demək, hər şeyin varıydı,
Bu da belə bazarıydı,-
Dağıldı getdi hamısı.

Qaldın od ilə, köz ilə,
Zirəddin, sözsən, söz, elə!..
Qatdın başını söz ilə,
Ağıldı - getdi hamısı.

BİLİRƏM

*(Mehri, bu gün Sənsizliyimin 17-i yaşıdır. -
17.01.2017)*

Sən yox olub çəkilmisən göylərə,
O göylərdə hələ təksən, - bilirəm!
Mən gələndə baxıb elə doyunca
Bu gəlişə güləcəksən, - bilirəm!

Heç duymadım axırımdı, əzəlim?!
Burda hələ öz başımdı, öz əlim...
Mən yazığı yetim qoydun, a zalım,
Qəbrim üstə gələcəksən, bilirəm!

Burdayamsa, bura gələn deyilsən,
Zirəddinlə bir dərd bölən deyilsən,
Mən ölməsəm, sən də ölən deyilsən,
Mən öləndə oləcəksən, - bilirəm!

YAŞAMAĞA GƏLMİŞDİM

*12 yaşında dünyasını dəyişən
Qənifənin dünyaya pıçıldadıqları
Onun ruhuna 2-ci şeir*

Gəlməmişdim yoxa çıxsın bu ömür,
Mən gələndə yaşamağa gəlmişdim.
Neyləyirdim bu kəndin baş daşını?-
Mən bu kəndə yaşamağa gəlmişdim.

Dünya, səndə ağıla bax, ağıla,-
Gərək elə o yurd-yuva dağıla?!
Bu gəlişim niyə döndü nağıla?
Qalıb səndə yaşamağa gəlmişdim.

Ötürdükcə ildən-ilə sən məni,
Qarşıladsın gülə-gülə sən məni,
Qəfil gəlib bilə-bilə sən məni
Saldın bəndə - yaşamağa gəlmişdim.

Nə tez qıydın gün dəyməyən bu cana?
Sən gətirdin axı məni cahana.
Dönüb məndən üz çevirdin hayana?
Mənəm bəndə - yaşamağa gəlmişdim.

O yaş sənə aşiq olub, sən yaşa,
Arsız olub kaş çataydım sən yaşa!
Xanım dünya, yaşadığca sən yaşa!
Axı, mən də yaşamağa gəlmişdim.

MƏNİM TÜRKÜM

Bu dünyada əvəzsizdi
Dürdanədir mənim Türküm.
Özü qədər, ömrü qədər
Zəmanədir mənim Türküm!

Hazırda hər cür zəfərə,
Ağız açmaz bir kafərə,
Pisliyə, böhtana, şərə
Biganədir mənim Türküm!

Fərqi yoxdur harda varsa
Gündüzdürsə, axşamdırsa...
Dünya yanan bir şamdırsa
Pərvanədir mənim Türküm!

Arxasıza qol-qanaddı,
İnsanlığa bəyanatdı,
Yerdi, Göydü - Kainatdı-
Əfsanədir mənim Türküm!

Qeyrət çağlayır qanında,
Yurd-yuva dərdi canında,
Ölkələr, xalqlar yanında
Yeganədir mənim Türküm!

Fəridə HACIYEVA

KÖNLÜMƏ

Dərgahımın qapısına çatmışam,
Hu... Ərənlər, mənə bir yol göstərin.
Nəfəsimdə gül-çiçəyin qoxusu,
Qoy açılsın bu cənnətdə gözlərim.

Sizi görüb, mən bir hala düşmüşəm,
Könül dinir, könül mənim həmdəmin.
Ney səsinin həzinliyi içimdə,
Öz dünyamın xoş dəmidi, xoş dəmi.

İnsanlığın sevgisini gəzirəm
Torpağımın cadar-cadar üzündə.
Yerdə, göydə hər nə varsa, gözəldi,
Xoş nidadı öz Tanrımın gözündə.

Dərgahımın hər pilləsi nurdu, nur,
Zərrə-zərrə nur çilənsin könlümə.
İlahi, de, bu ruhumu ovundur,
Sevgi dolu bir ömür ver könlümə.

XƏZƏL OLUB SARALDIM

Tənhalığın içində
Gecəylə qol-boyunam.
Halımı görən yoxdu,
Sirlə dolu oyunam.

Başımda min bir fikir,
Düşünürəm tək-tənha.

Necə qorunum görən,
Hücum çəkən əjdaha.

İstəyimi qırdılar,
Gümanım çilikləndi.
Dünya boyda duyğular
Könlümdə kiçikləndi.

Mən də Nuhun gəmisi,
Ümmanda batıb qaldım.
Payız yarpağı kimi
Xəzəl olub saraldım.

SÜZƏCƏM

Göydən yerə səpələndi ulduzlar,
Öz könlümün istisinə qızındım.
Hara baxdım sevgi gördüm dopdolu,
Allı-güllü söz dünyamı qazandım.

Gördüklərim mələkləndi gözümdə,
Üzərləyin topasına od vurum.
Şirin-şəkər dəstə yığım sözümdən,
Qəlbi kövrək ürəkləri ovudum.

Arzularım-istəklərim təzə-təzə,
Çiçəklənib, əl uzadıb üzəcəm.
Yerdə, göydə, bu aləmdə sehrə bax,
Gözəlliyin havasında süzəcəm.

MƏNİM ŞUŞAM

Azadlığım
Çox uzaq.
Əsir düşmüşən, anam!
Ürəyim qaysaqlanıb,
Dərddən sağalmır yaram.
Mənim
Gözəlim, Şuşam!
Ellər bəzəyi Şuşam!
Əlim yetmir dağlara.
Ağrılarım dil açıb.
Həsretəm o bağlara.
Xarıbülbul gül açıb.
Mənim gözəlim, Şuşam,
Ellər bəzəyi Şuşam.
Fəryadım göyə çatır.
Diləyim
Pərən-pərən.

Yuxularda mənimsən.
Aşkarda
Yoxdu görən.
Mənim gözəlim, Şuşam!
Ellər bəzəyi Şuşam!
Yolların çarpazlanıb,
Ahım
Göylərə çatır.
Bir nalə var
Səsində.
Mənim gözəlim, Şuşam!
Ellər bəzəyi Şuşam!

HU MEVLAM HU

Hu..., Mevlam
Hu...
Hu... ərənlər...,
Gedənlər hu...
Gələnlər hu...
Neçə nəfəs,
Neçə ruh var.
Neçə ərən,
Neçə baxt var
Sultanımın dərgahında.
Pəmbə güllər
Xoş qoxulu.
Gecə dalğın,
Ay yuxulu.
Bülbül
İlahi oxuyur,
Sultanımın dərgahında.
Canlar bizə
Can dedi, can!
Bu canlardan
Ayrıldı can!
Bu bir dünya,
Bu bir cahan!
Sultanımın dərgahında!
Aydan arı,
Sudan duru.
Sirr dünyası,
Dağ qüruru Ürəyimiz
Eşqlə vurur.
Sultanımın dərgahında.
Niyyətim xoş,
Sözüm xoşdu.
Baxışlarım,
Gözüm xoşdu.

Qəlbim dindi,
Könlüm qoşdu.
Sultanımın dərgahında!

SƏMA RƏQSI

Yerlə Göyün arasında,
Səmazənlər
Süzür, süzür.
Aman Allah!
Elə bil ki,
Qu quşudu.
Mavi gölün üzərində
Üzür, üzür.
Səma rəqsi!
Sirlə dolu bir möcüzə.
Neyin səsi Tanrıdandı.
İlahilər səsləndikcə,
Nur çilənir üzümüzə.
Səma rəqsi!
Gözəlliyin özüdür o.
Könüllərin
Billur kimi,
Sözüdür o!
Mevlanədən gələn nida.
Dünyam mənim.
Səmazənlər zikr edirlər.
Ulduzlar da cuşa gəlib.
Gül qoxulu
Röyam mənim.
Bir əl göydə,
Bir əl yerdə.
Yerlə-göyü
Birləşdirir.
İnsanlığı,
Ucalığı,
Bu dünyada xoş niyyəti
Qüdrətiylə, varlığıyla
Cəmləşdirir!

Allahşükür AĞA

GƏLDİN

Gülüm, sənsiz saldığım
Bağa vaxtında gəldin.
Gərəkdi, bağban bağa
Baxa, vaxtında gəldin.

Duzu kəm çörəyimin,
Biri az gərəyimin.
Nə yaxşı, ürəyimin
Yuxa vaxtında gəldin.

Sındırdı qürbət məni,
Böyütdü bu dərd məni.
Az qala həsrət məni
Yıxa, vaxtında gəldin.

Qucağında dəli Kürün
Şeir dedim şirin-şirin.
Sən bu Allahşükürün
Ağa vaxtında gəldin.

DUSTAQ QATARLARI...

Bu gecə ayıldım qatar səsinə,
Haradan-haraya gedir bu qatar?
Bir cüt əl görünür pəncərəsindən,
Deyəsən, yox olub itir bu qatar.

Bəlkə də uzanan o yorğun əllər,
Qoyma bu qatarı getsin, deyirdi.

Əlləri qatardan qalırdı dala,
Kömək istəyirdi, əl istəyirdi.

Vaqonlar sallayıb qaş-qabağını,
Payız quşlarıtək uçub gedirdi.
Heç kimi aparmaq fikri yoxuydu,
Dəmir qapıları açıb gedirdi.

Nəyə sevinirdi görəsən, nəyə?
Təkərlər relslərə əl çalırdılar.
Gedirdi dustaqlar irəli, ancaq
Səsləri arxaya atılırdılar.

YENƏ BU QIŞDA

Güllə qızdırıbdı ayaqlarını,
Tutub ayağını dimdiyində quş.
Xəyaltək çırpınır, qalxır göylərə,
Cüt qanad sevinədi, cüt qanad alqış.

İndi yuvasına çatan kimi o,
Yığacaq altına ayaqlarını.
Bəlkə ayağına qurban deyəcək,
Əl kimi çırpınan qanadlarını.

Batacaq al qana yumurtaları,
Balalar ilk dəfə qan görəcəkdir.
Yaralı ayağa yerdi günahkar,
O yerə ah kimi hönkürəcəkdir.

Göylər qanadını yaxşı saxladı,
Yerlər ayağını qırdı bu quşun.
Çöllərin şaxtası, sazağı kimi,
Ovçusu qəddardı yenə bu qışın.

TOP KİMİ

Hələ yanımızda
Uşaqlar ölürsə,
Biz ancaq dəfn etməyi bacarıırıqsa,
Sonra heç nə olmamış kimi
Hələ mahnı oxuyuruqsa
Demək sevmək yalanmış...
Anaların döşündə ağlayır
Və ağrıyır süd.
İtir, diyirlənir evin içində
Süd şüşələri,
Dərindən fikir versən
Südü uşaq üsyanı

Daha ciddidir,
Bizim
Mənasız şeirlərimizdən.
Balaca körpələr, əgər bilsəydilər,
Müharibə nədir,
Vuruşan ölkələrin adı nədir?
Məni bu qədər yandırmazdı,
Bəlkə.
Onlar elə bilirlər ki, bu, bir oyundu,
Bir-birinə top atmaqdı yəni.
Sonra da o topu qaytarmaqdı yəni.

BİR QIZ

Kəndin ortasında çiynində səhəng
Arxayın-arxayın gedirdi bir qız.
Qolları beyt idi, yerişi sərbəst,
Qəlbində müxəmməs deyirdi bir qız.

Görüb çox adamın dodağı yandı,
Qızın da alışıb yanağı yandı.
Evlərə çəkilən sular utandı,
Çox qızın xətrinə dəyirdi bir qız.

O hardan gəlmişdi - yoxuydu bilən,
Yoxuydu, dalınca bir gedib-gələn?
Kağıza on şeir hönkürdü qələm,
Götürüb qaçmağın yeri ydi bu qız.

Saath

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Ülviyyə RƏHİMOVA

Təhkiyədə məkan problemi

Janrından asılı olmayaraq, hər bir ədəbi-bədii nümunənin strukturu xronotop əsasında təşəkkül tapır. Bu haqda M. Baxtin yazırdı: "Mənaların sferasına yalnız xronotop darvazasından daxil olmaq olar". Lakin əsərdən-əsərə, dövrdən-dövrə təkrar olunsada ədəbiyyatşünaslıq yalnız XX əsrin əvvəllərində M. Baxtinin bu müddəasına gəlib çatdı.

Başqa sözlə desək, əsərin semantikasını müəyyən edən mövzu, ideya məzmunu, süjet xətti, obrazlar sistemi yalnız onların məkan-zaman vasitəsilə ifadə olunmaları ilə mümkündür.

Bununla bağlı iki məqama diqqət yetirmək olar. Birincisi, zaman və məkan yalnız insan tərəfindən dərk olunduqlarına görə onların ədəbi-bədii kontekstdə təəssümləri də insanın sosial-psixoloji durumu ilə sıx əlaqədə həyata keçirilir.

Bizim iradəmizdən asılı olmayan obyektiv zaman və məkan dəyişməz ölçülərə malikdir, şərti xarakter daşısa da müntəzəmdir, bəşəri səciyyə daşıyır. Lakin, eyni zamanda, hər bir fərdin zamanı və məkanı özünəməxsus şəkildə qavrama xüsusiyyəti də onu subyektivləşdirə bilər. Hər bir insanın zaman yaşama yazıçıya da xas olduğu üçün bədii əsərdə sənətkar zamanı bir fərd kimi də yaşayır. Hadisələrə və personajlara münasibətdə "allah" (demiurq) statusuna malik sənətkar yaratdığı əsərdəki zaman -- məkan konsepsiyası üçün obyektiv zaman və məkana təqliddir. Deməli, burada zamanın obyektivliyi təqlid olunduğu üçün əsər obyektiv zaman prinsipi əsasında qurulur. Lakin müəllif "allah" yox, fərd olduğuna görə, onun əsərdə təsvir olunan zamana və məkana subyektiv münasibəti öz əksini tapır. İkincisi, əsərin daxilində müəllifi təmsil edən təhkiyəçi əsərdə cərəyan edən hadisələri subyektiv zaman prizmasından dərk edir. Üçüncüsü, bədii əsərdə iştirak edən personajların hər birinin zaman və məkanla bağlı özlərinə məxsus təəssürləri var. Deməli, bədii əsər təqlid kimi obyektiv zamanın və ayrı-ayrı fərdlərin subyektiv zaman konsepsiyalarının görüş yeridir. Lakin allahdan fərqli olaraq, yazıçı yaratdığı "ikinci", süni dünyanı daim dəyişmək, mükəmməlləşdirmək zəruriyyəti ilə üzləşir. Bu zəruriyyət özünü zaman konsepsiyasında büruzə verir - sənətkar öz niyyəti və əsərin ideya məzmunu ilə bağlı olaraq, bəzi məqamları qabartmağın ən səmərəli vasitəsi olan zamanın gedişinin məntiqini pozmağa, indiki zamandan keçmişə, yaxud gələcəyə ekskurslar edir.

Təhkiyəçinin isə zamana münasibəti onun statusundan asılı olaraq, müxtəlif şəkildə ifadə oluna bilər.

XIX əsrin ortalarından azərbaycanlı sənətkarların müraciət etdikləri yaradıcılıq metodları bir neçə dəfə dəyişmiş və bu sənətkarlar zaman və məkan konsepsiyasını da dəyişdirmişlər.

M. F. Axundovun əsərlərində "Hacı Qara" əsərindəki məkanla bağlı hadisələr Qarabağda cərəyan edir. Məkanın adı konkretidir - Ağcabədidir. Lakin bu əsərdə yalnız Ağcabədiyə məxsus bir cizgi, bir əlamət yoxdur. Ağcabədi istənilən məkan adı ilə əvəz edilsə, əsərin ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə xələl gəlməz. Müəllif bölgəni göstərməklə də kifayətlənmir, onu konkretləşdirir, əsərin baş qəhrəmanının Ağcabədidə yaşadığını vurğulayır. Lakin M. F. Axundov məhz bu bölgəni, bu yaşayış məntəqəsini səciyyələndirən heç bir detallı - deyim tərzini, ətraf mühitdəki xüsusiyyətlərini bədii struktura cəlb etmir.

Hacı Qaranın istər Tükəzlə, istərsə də bəylərlə ünsiyyətdə Qarabağ ləhcəsinin, deyim tərzinin xüsusiyyətləri hiss olunmur. O, bütün Azərbaycan üçün səciyyəvi olan normativ danışq dilində fikirlərini izah edir. Axundovun yaradıcılığında konkret məkan adlarının, onların özəl xüsusiyyətləri ilə - tanışlıq tərz, coğrafi, adət-ənənə özünəməxsusluğu ilə "dəstəklənməməsi"ni təsadüfi etmək olmaz. Bu, əslində, dalğası XVIII əsr Avropa ədəbiyyatından gələn maarifçi realizmin estetik prinsiplərindən biri idi. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında məkan konsepsiyasının təhlili bir ümumi cəhətə üzə çıxarmağa imkan verir - bu dövrdə bədii ədəbiyyatda heç bir konkretliyə aid olmayan mücərrəd məkan konsepsiyası hökm sürürdü. Ad etibarilə konkret, mahiyyət etibarilə mücərrəd məkan konsepsiyası M. F. Axundovun bir mütəfəkkir kimi düşüncə tərzilə bağlı idi: o nəinki Azərbaycan, həmçinin bütün Yaxın Şərq problemləri miqyasında düşünən mütəfəkkir idi. Bu baxımdan Ağcabədi, Nuxa və s. onun üçün şərti məkan adlarıdır və məkana aid olan problemlər bütöv Yaxın Şərqə xasdır.

Bu, hər şeydən əvvəl, M.F.Axundovda insan konsepsiyası ilə bağlı idi; maarifçi universal insan özəl xüsusiyyətlərdən məhrumdur və o, universal məkanda yaşayır. Buna görə də konkret məkanın xüsusiyyətlərini təsvir etmək heç bir əhəmiyyətə malik deyil. Eynilə, maarifçi Avropa ədəbiyyatında da, D.Defonun, C.Sviftin, Ş.Montöskyönün, Volterin əsərlərində mücərrəd məkan konsepsiyası hökm sürür. Konkret məkan Avropa ədəbiyyatına romantizmlə, daha doğrusu, onun yerli kolorit konsepsiyası ilə daxil olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində təşəkkül tapmış tənqidi realizmin nümayəndəsi C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığında məkan konsepsiyası yaradıcılıq metodunun prinsiplərinə uyğun olaraq yeni xüsusiyyət kəsb edir. Axundovdan fərqli olaraq Məmmədquluzadə dəqiq məkan adını səsləndirmir və bununla da real məkanların adlarını çəkməkdən imtina edir. Bununla belə, C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığında məkan konkretləşir və eyni zamanda universal xüsusiyyətlər kəsb edir. Məsələn, "Danabaş" kəndinin adına diqqət yetirdikdə bəlli olur ki, bu adda Azərbaycanda yaşayış məntəqəsi mövcud deyil, lakin əsərdə qaldırılan problemlər göstərir ki, uydurma adın arxasında real məkanın - bütöv Yaxın Şərqin dayandığı yazıçının əsərində açıq-aydın hiss olunur. Eləcə də İtqapan, Kişmişli kimi real prototipi olmayan adlar konkret insanların yaşadıkları konkret həyat tərzinə malik Azərbaycan kəndlərinin təsvirini verir. Başqa bir məqamda isə, məsələn, "Dəli yığıncağı" əsərində yazıçı - müəllif məkanın adını göstərmir, onun yerləşdiyi yeri dəqiqləşdirməyi resipiyentin öhdəsinə qoyur.

"Ölülər"in girişində hadisələrin cərəyan etdiyi məkanla bağlı belə bir cümlə var: "Əhvalat vaxt olur İrəvan şəhərlərindən birində". İrəvanın hansı şəhərində olması qeyri-müəyyən qalır. Bir növ qeyri-müəyyənliklə resipiyent yaradıcılıq prosesinə cəlb edilir. Məsələnin mahiyyətinə varmaq istəyənlər çox

asanlıqla bu "İrəvan şəhəri"nin Naxçıvan olduğunu dəqiqləşdirib hətta İskəndərin prototipinin yaşadığı yeri də müəyyənləşdirə bilir.

"Anamın kitabı" əsərində bu tendensiya bir qədər də dərinləşir: pyesin başlanğıcında hadisələrin cərəyan etdikləri məkan haqqında yazılır: "Əhvalat vəqə olur...Azərbaycan şəhərlərindən birində". Bu məkan adı mücərrəddir və "Ölülər"dən fərqli olaraq bizə heç bir konkret məkan haqqında məlumat vermir. Yəni hadisələr Azərbaycanın istənilən şəhərində cərəyan edə bilərdi.

Əsərdə iştirak edən personajlar korpusu məkan baxımından bir dəqiqləşdirməyə imkan verir: Hadisələr ancaq rusların hökmranlıq etdikləri Şimali Azərbaycanda baş verə bilərdi, Yaxın Şərqi digər ölkələrində bu üçlük arasındakı ixtilaf üçün zəmin yoxdur.

Çünki a) rus təhsilli böyük qardaş Rüstəm bəy yalnız Şimali Azərbaycanda yetişə bilərdi; b) əsərin kolliziyasının əsasını təşkil edən üç qardaş - rus təhsilli Rüstəm bəy, fars təhsilli Mirzə Məhəmmədəli və osmanlı təhsilli Səməd Vahid arasında ixtilaf yalnız bu məkanda yarana bilərdi.

"Dəli yığıncağı" əsərində isə, C.Məmmədquluzadə ümumiyyətlə, məkanın müəyyən edilməsindən tamamilə imtina edir.

XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatına zor gücünə tətbiq olunan sosialist realizmi "yaradıcılıq" metodu təkcə ədəbi-bədii nümunələrin ideologiyasına deyil, həmçinin bu ideologiya vasitəsilə onların bədii strukturuna və bu strukturların formalaşmasında rolunu zaman və məkan komponentlərinə də təsir etmişdir.

Sosialist realizmi bir təsvir metodologiyası kimi ideal gələcəyə - kommunizmə istiqamətlənmişdir. Bu, sosialist realizminin nümayəndəsinin keçmişə və gələcəyə münasibətinin taktikasını və strategiyasını müəyyən edir; sənətkar ən uzaq keçmişdə belə, ideal gələcəyə aparan yolları müəyyən edən tendensiyaları üzə çıxarmalıdır. Gələcəyin bir sıra mühüm cəhətlərini ehtiva edən indiki zamanda reallıq əks olunmadığı üçün sənətkar onu qismən ideallaşdırmalıdır. Məhz bu tələbin nəticəsi olaraq "konfliktsizlik" nəzəriyyəsi meydana gəlmişdir. Lakin heç bir ideologiya real zamanı və real məkanı ləğv edə bilmir. Müxtəlif şəkildə - bəzən sənətkarın iradəsi xilafına özünü bürüzə verir. Bu baxımdan XX əsrin ortalarında sosrealizm yaradıcılıq metodu ilə yazıb - yaradan yazıçı İlyas Əfəndiyevin "Söyüdlü arx" əsərinin təhkiyəsi xatirə prinsipi ilə qurulmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu əsər zaman baxımından mürəkkəb struktura malikdir. Birinci şəxsə olan təhkiyəçinin elə ilk cümləsindən onun hazırda olmadığı məkan haqqında keçmiş sərgüzəştləri təsvir olunmuşdur. Təcəssüm olunan müxtəlif məkanlar və zamanlar öncədən virtuallaşmış şəkildə təqdim olunur. Hadisələr qeyri-müəyyən məkandan keçmişdə olan real məkanla, keçmiş zamanla paralel şəkildə assosiasiya olunur.

Əsərdə baş qəhrəmanın uşaqlıq, tələbə illərinin keçirdiyi məkanlar konkretidir. Lakin Nuriyyənin doğulduğu məkanın - kəndin və eləcə də himayəsində böyüdüüyü laqeyd əmisi və onun qəddar arvadının adına rast gəlinmir. Görünür, bu, ömründə ən ağır iz buraxmış məkanın onun qısa zaman kəsiyində yaddaşından silmək istəyi ilə bağlıdır. Lakin əsərdə qəhrəmanın öz keçmiş həyatının təsvirindən (balaca qızın ağır səhənglə su daşması) onun uşaqlıq həyatının dağ kəndlərinin birində keçməsi məlum olur. Deməli, Nuriyyə yarıanonim məkanda dünyaya gəlmişdir. Qəhrəmanın şüurlu həyatı real məkanda - Azərbaycanın iki ən iri şəhərində; uşaqlıq illəri Gəncədə, tələbəlik illəri isə Bakıda keçmişdir. Bu illərdə də ağır sınaqlar, dərin məhrumiyyətlər yaşasa da, Nuriyyənin yaddaşında xoş anlar da qorunub saxlanılmışdır.

Əsərdə məkan iki amillə konkretləşir. Birincisi, həmin məkanın özəl xüsusiyyətləri ilə. Məsələn, İlyas Əfəndiyevin "Söyüdlü arx" əsərinin elə ilk

səhifələrində əslən Kürdüstandan olan insanların Bakıya köçüb yaşamaları haqqında məlumat verilir: "Ələsgər dayı ilə Güllü xala əslən Kürdüstan dağlarından idilər. 1918-ci ildə iş üçün Bakıya gələrək, o vaxtdan, bizim yataqxanamız yerləşən binanın alt mərtəbəsində balaca bir otaqda yaşayırdılar. Binaya çox idarələr köçmüş, çox adamlar gəlib-getmiş, Lakin Ələsgər dayı ilə Güllü xala nə yerlərini dəyişmişdilər, nə də həyat tərzlərini. Hələ indi də "gəlinix, gedirix" deyə kürd şivəsi ilə danışırıdılar". Göründüyü kimi, bu mətnə bir məkan - "Kürdüstan" adlı mücərrəd məkan başqa bir məkanla - real "Bakı" adlı məkanla konkretləşir. Məkanın digər xüsusiyyəti burada yaşayan insanların xasiyyətlərinin, deyim tərzlərinin özəllikləri ilə konkretləşə bilər. Müxtəlif zamanlarda baş vermiş epizodların yerdəyişməsi fiktiv dünyanın zaman-məkan sistemində nəzər nöqtəsinin dəyişməsi deməkdir. Məsələn, yuxarıda göstərilən misalda Ələsgər dayı ilə Güllü xala keçmiş zamanda başqa məkanda yaşasalar da, nə həyat, nə də deyim tərzlərini dəyişməmişlər. Burada zamanla məkan bir növ, "sinxronlaşmadan", bir-birilə uyğunlaşmadan yanaşı mövcuddur; lakin yeni məkan indiki zamanın deyil, keçmiş zamanın qanunları ilə yaşayır.

İlyas Əfəndiyevin "Söyüdlü arx" əsərində zaman da, məkan da konkret səciyyə daşıyır. Bir kontekstin daxilində birləşərək vəhdət (xronotop) təşkil edirlər. Bununla yanaşı, zaman baxımından vaxtın axarında da baş verən bir epizoddan digərinə keçid əksər hallarda məkanın dəyişməsi ilə bağlıdır; bir növ, müxtəlif zamanlarda müxtəlif məkamlarda baş vermiş hadisələrin birindən digərinə keçid üçün məntiqi təməl yaranır. Nuriyyənin müxtəlif zamanlarda və məkamlarda yaşadığı hadisələr Bakıdan Güney qışlaq kəndinə getməsi ilə bağlıdır. Nuriyyə kəndə qatarla gedir. Artıq yeni bir məkan yol - qatar məkanı onu bir daha köhnə məkanla bağlı olan hiss və duyğuları ilə assosiasiya olunur. Qatar xronotopu, əslində, hərəkətdə olan məkandır, digər tərəfdən qatarda qərarlaşmış qəhrəman hərəkətsiz mövqedədir. Keçmişdən gələcəyə doğru yönələn qatarla yol qət edən insan öz düşüncələrində keçmişə qayıdır. Gələcəklə keçmişin assosiasiyası ilə yanaşı, diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də qəhrəmanın psixoloji-ruhi durumunun təcəssümüdür: "Qatar yola düşdü. Mən heç bir zaman ağlamamışam. Heç bir zaman öz taleyimdən inciməmişəm. Lakin heç bir zaman özümü indiki kimi yalnız hiss etməmişdim. Heç zaman qəm-qüسسə indiki qədər ürəyimi sıxmamışdı. İnstitutda oxuduğum zaman gələcək, yəqin ki, hələ çox uzaq olduğu üçün məni qorxutmurdu. Gəncliyin qəribə xəyalları mənə şirin vədlər verirdi. İndi isə, hər şey çox aydın və sadə idi. Mən bütün arzularıma həmişəlik vida edib, adi bir kənd klubunda işləməyə gedirdim. Arxada qalan bu böyük şəhərə mən vaxtilə necə səssiz-səmirsiz gəlmişdimsə, indi də bu şəhərdən eləcə səssiz-səmirsiz çıxıb gedirdim"

Xronosun, toposun və psixoloji durumun dialektikası göründüyü kimi bu mətnə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında da uzun və zəngin tərəqqi yoluna malik ənənə üzərində inkişaf edərək yaranan 60-cılar ədəbi nəslə "yumşalma" dövrünün prinsiplərinə müvafiq olaraq insanı, onun hissələrini, daxili dünyasını, düşüncəsini, mürekkəb psixologiyasını təsvir etmək, və "imkan tapdıqda" ədəbiyyatı öz ilkin vəzifəsinə qaytarmaq cəhdləri ilə əvvəlki nəsildən seçilirdilər.

Bu baxımdan təhkiyədə məkan və zamanın dialektik vəhdətdə yerinin müəyyənləşməsində "astana" xronotopu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Astana bir konkret məkandan digər məkana keçid məkanıdır. Bu məkanlar astana vasitəsilə həm birləşirlər, həm fərqlənirlər. Bu məkamlardan birincisi açıq məkandırsa, digəri mütləq qapalı olmalıdır, yaxud da əksinə... Astanaya

yaxınlaşana qədər bir məkandan digərinə keçid haqqında qəti qərar qəbul edilməmişdirsə, tərəddüdsüz keçid həyata keçirilir. Astanaya qədər hər hansı səbəb üzündən qərar qəbul edilmirsə, tərəddüd qərarın həyata keçirilməsi olan astanada baş verir. Bu baxımdan astana zaman və məkənin görüş yeri kimi də izah oluna bilər; bir məkandan digərinə keçid yalnız zamanda mümkündür və iki zaman - keçmiş və gələcək astananın indiki zamanında görüşür. Astanada indiki zaman anı (əgər keçid qəti şəkildədirsə) və yaxud davamlı (bir məkandan digərinə keçiddə tərəddüd edirsə) ola bilər. Bir məkandan digərinə keçid iki müxtəlif psixoloji durumla müşayiət olunduğuna görə, astana özünün ilkin mənasını itirir. Bu baxımdan astana təhkiyədə müəcərrədləşərək implisit şəkildə durumların özlərini təcəssüm edə bilər. Beləliklə, astana məkənin, zamanın və psixoloji durumların görüş yeri olmaqla, ədəbi-bədii söz sənətində aparıcı struktur formalaşdırıcı elementə çevrilir. Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda astananın bir məkandan digərinə keçidin hər iki-ani və davamlı formalarından istifadə olunur. Keçidin və yaxud astananın ani forması ədəbi-bədii nümunədə hadisələrin maneəsiz, sürətlə bir-birini əvəz etməsini təmin edir. Astananın davamlı forması isə ədəbi-bədii nümunədə bir sıra problemlərin həllində iştirak edir. Bu baxımdan personaj keçidə daxil olarkən öz keçmiş həyatını bir də nəzərdən keçirir, astananın "təklif etdiyi" istiqamətlərdən birini seçmək üçün düşünür və qərar qəbul edir.

Astanada təklif olunan yeni tale əslində ədəbi-bədii nümunənin kolliziyasının əsasını təşkil edir. Deməli, astana həm də seçimdir. Bu baxımdan seçim hər bir durumda iki mümkün variantdan birini seçmək deməkdir. Astanada seçim prosesində insan öz psixi durumu vasitəsilə etdiyi seçim məkən və zamanla görüşür. Yusif Səmədoğlu "Astana" adlı hekayəsində "Astana" xronotopunu əsərin adına çıxarması bir çox məqamları üzə çıxarır. Müəllif, birincisi, astana-keçidin dünyanın ədəbi-bədii təcəssümündə strukturu formalaşdırıcı rolunu vurğulayır. İkincisi, məhz astanada - keçiddə məkənin, zamanın, insanın psixoloji durumunun görüşməsi, bədii vəhdət təşkil etməsini qeyd edir.

Əsərin ilk cümləsində ("Yəqin ki bu dəqiqədən başlayaraq onu heç bir şey təəccübləndirməyəcəkdi", müəllif qəhrəmanın psixoloji vəziyyətini ehtiva edən astana xronotopunun tədricən açıqlanmasına yönəlmiş prosesə start verir.

Bu cümlədə topos bir tərəfdən, "onun" (əsərin adsız qəhrəmanının- Ü.R.) qərarlaşdığı məkən qismində hələ implisit şəkildə təqdim olunur. Çünki personajın yerləşdiyi məkən haqqında heç bir məlumat verilmir. "Astana" sözü semantik baxımdan məkən bildirirsə də, məcazi mənada müəcərrədləşir. Digər tərəfdən, oxucu sövq-təbii bu məkəni konkretləşdirir və gerçəkləşdirir: bu, xronotop vasitəsilə yazıçının oxucunun mütaliə prosesində fəal yaradıcılığa cəlb olunmasına misal ola bilər. Cümlədə xronos - "bu dəqiqədən başlayaraq"-dəqiqədir. əslində şübhə, qeyri-müəyyənliyi ifadə edən "yəqin ki" sözü də dəqiqliyə xələl gətirmir, çünki bu söz zamana deyil, personajın psixoloji durumuna aiddir. Eyni zamanda isə hekayənin ümumi xronotopuna aid olaraq həm də qeyri-müəyyəndir. Bu, "bu dəqiqədən başlayaraq" ifadəsinin bir tərəfdən keçmişdə baş verənləri özündə ehtiva etməsi, digər tərəfdən, qeyri-müəyyən gələcəyə yönəlməsi ilə izah olunur. Keçmişdə baş vermiş hadisələr, onun kəskin mənəvi böhrana düçar olması zaman və məkən baxımından ardıcılıqlarının pozulmasında özünü büruzə verir. Müəllif burada öz xronotop xaosuna şüur axını vasitəsilə təcəssüm etməyə nail olmuşdur.

Əsərin təhkiyəsində öz ifadəsini tapmamış məkən yalnız susqunluq qismində təzahür edir, yəni əslində adı çəkilməyən məkənin implisit şəkildə mövcud olması əsərin xronotopunu iki istiqamətə - geriye - "keçmişə", irəliyə - "gələcəyə" açıqlamağa imkan verir. Qəhrəmanın qeyri-müəyyən məkanda

oyanaraq özünə gəlməsi xronotopda köklü dəyişikliklərlə müşahidə olunur; konkret zaman mücərrədləşir: "Cəmi bir saat bundan qabaq günəş qübbənin kəlləçarxında dayanıb aləmi yandırır - yaxırdı. Bir saatmı? İki saatmı?... Bəlkə lap on saat bundan qabaq: dünən gecə on ikinin yarısında..." . Məkan isə konkretləşir: "indi dayandığı yerdən çox-çox aşağıda, ay işığında gümüş kəmərlə kimi uzanıb Azərbaycanın cənubuna kədərli şəkildə ..." Burada yuxudan oyanan qəhrəmanın ilk məqamda dünəndən qərar tutduğu məkan, "indi dayandığı yerdən çox-çox aşağıda yerləşməsi bu qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Xronosun, toposun və psixoloji durumun dialektikası kontekstində indiki zamanın keçmiş məkan vasitəsilə dəqiqləşdirilməsi bu üç struktur formalaşdırıcı element arasında dialektik vəhdətin mövcudluğunu üzə çıxarır.

Məkanın bu cür konkretləşərək dəqiqləşməsi prosesi sonrakı cümlələrdə də davam edir: "Səhər ayılanda - iki qayanın baş-başa verdiyi yerdə, sal daşın üstündə yatmışdı". Qəhrəmanın keçid-astanada qəti seçimindən sonra ("Soyuq lüləni ağzına soxdu və tətiiyi çəkdi") xronotop bütün konkret parametrlərindən məhrum olur və qarabasmaya çevrilir. "Həmin anda gecəydimi, səhərdimi, gündüzdümü, bilmirdi, - həmin anda gözlərinin işartısından irəli düşən işıq dairəsində öz növbəsini gözləyən nizə vıyılı ilə havanı yarıb harasa uzağa süzdü..."

"Əgər seçimlə bağlı təhkiyəçi xronotopla bağlı qəhrəmanın gördüklərini, hiss etdiklərini, düşündüklərini dəqiqliklə qələmə almaqla kifayətlənirdisə, indi onun cismani yoxluğundan istifadə edib mümkün qarabasmalarını təsvir edir: "Aşağıda isə, Yer kürəsinin nəhəng çökəkliklərindən birində qara sulara köpək balıqları quyruqlarını dalğalara çırpıb iti dişlərini şaqıldadırdılar. Dənizin suları qapqaraydı - bu sular elə bil milyon il qabaqların və milyon il bundan sonraların bütün müsibətli gecələrinin qaranlığını özünə hopdurmuşdu. O, tonqalın istisindən və yarasının ağrısından xumarlına-xumarlına və nəhayət, hər şeyi birdəfəlik, həmişəlik unudub başa düşdü ki, sağ qalsa - ağ sümükləri bir-birinə vurub, mağarada hüznü mahnı oxuyan qardaş və bacılarından biri olacaq, ölsə - onu göy qübbəsinin altındakı bu ucalıqdan, nəhəng qayalardan, indi çox-çox yaxında olan dənizə atacaqlar.

Çünki o qara sulardakı köpək balıqları qurban gözləyirdi".

Bu apokaliptik səciyyəli təsvirdə real məkan yoxa çıxır, zaman axıcılığını itirib donur. Bu qarabasmada detallar real şəkildə nəzərə çarpdırılır və ümumiyyətlə, təsvirin təsir gücünü artırır.

Hekayədə xronotopu - daim hərəkətdə olan zamanın məkanı da hərəkətə gətirməsi, kontekstdən asılı olaraq onların bir-birlərini konkretləşdirməsi, bəzən də mücərrədləşdirməsi və bunun qəhrəmanın psixoloji durumuna təsiri əsərin təhkiyəsinin təşəkkülündə mühüm rol oynayır.

Məlumdur ki, topos fabulanın hərəkətinin əyaniliyinin və konkretliyinin semantikasını ehtiva edir. Məsələn, qəhrəman bu və ya digər personajla konkret bir məkanda - evdə, qonaq sifəti ilə başqasının evində, küçədə, sakral ərazidə (məsciddə, qəbiristanda), əgər ədəbi-bədii nümunə müharibə mövzusunda həsr olunubsa, görüş düşmən ərazisində və sairədə də baş tuta bilər. Bu, bir tərəfdən bədii ədəbiyyatda istifadə olunan məkan növlərinin rəngarəngliyinə, digər tərəfdən, onların konkretliyinə dəlalət edir. Lessinq özünün "Laokoon və ya rəssamlıq və poeziyanın sərhədləri haqqında" əsərində zaman və məkanın birinin digərindən asılılığı haqqında yazaraq qeyd edirdi ki, "təsviri incəsənət və poeziya predmet və hərəkətin, yəni məkan və zaman münasibətlərinin bədii təcəssümünü yaratmağa qadirdir. Məkan incəsənət növlərinə gəlincə isə, onlar predmeti bilavasitə, hərəkəti isə onun hər hansı təsbit olunmuş anının əks edilməsi sayəsində bilavasitə təsvir edə

bilirlər. Zaman incəsənət növlərində isə, əksinə, hərəkət bilavasitə, predmet bilvasitə öz əksini tapır ". Bu baxımdan təhkiyədə zaman və məkan dinamik xarakter daşıyır, biri digərindən asılı şəkildə hadisələr cərəyan edir. "Söyüdlü arx" romanında təhkiyə prosesində xronoloji ardıcılıq pozulur: obyektiv zamanda keçmiş - indiki - gələcək zamanların bir-birini əvəz etməsinə riayət olunmur. Müəllif düzxətli zaman konsepsiyasından imtina etməklə, zamanı baş qəhrəmanın psixoloji durumuna tabe edir.

Əsərdə təhkiyə üç zaman kəsiyində cərəyan edir; indiki, keçmiş və uzaq keçmiş. İndiki zamanda mövcud olan Nuriyyə keçmişdə Güney qışlağa getməsi və oradakı fəaliyyətindən bəhs edir və bu təsvirin içində uzaq keçmişdəki xatirələri də əksini tapır. Nuriyyə artıq bütün yaşadığı əzab-əziyyətli günləri ilə keçmişdə vidalaşmasına baxmayaraq onların dərin izlərini yaddaşından silə bilmir. O, sövq-təbii ilə hiss edir ki, keçmiş yalnız onun əzablarını indiki zamanda bütün gərginliyi və intensivliyi ilə yaşamaqla, şok terapiya metodundan istifadə etməklə unutmaq olar. Burada diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də baş qəhrəmanın prustsayağı, "itirilmiş zaman"-ın sorağında olmasıdır. Lakin Prust öz əsərində keçmişdə yaşadığı neşəli-sevincli günlərini qaytarmağa cəhd etdiyi halda, Nuriyyə yaşadığı bütün əzablı günlərini dəf etmək arzusundadır. Əsərdə qəhrəmanın zamana olan münasibəti də onun həmin andakı psixoloji gərginliyini ifadə edir: "Əsəbləri pozulmuş adamlar qorxulu yuxular gören kimi, bu bədbin fikirlərin də mənim düşdüyüm çətin vəziyyətdən doğduğunu bilirdim. Lakin bununla belə, onların axınına uymaqdan anlaşılmaz bir zövq, bir rahatlıq duyurdum. Hətta bu anda ölümün özü də mənə şirin yuxu kimi görünürdü. Mənə elə gəlirdi ki, dünyada zaman, məkan deyilən şey yoxdur, bizim ağılımızın dərk edə bilməyəcəyi əbədi bir boşluq, bir intəhasızlıq var." Göründüyü kimi, qəhrəmanın daxilindəki boşluq əslində ömür yolunda üst-üstə toplanmış ağırlı-acılı günlərin şüurunda yer tutması ilə bağlıdır. Keçmiş zamanda yaşadıklarını dəf etmək naminə keçmiş zamana qayıtmaq, həm də keçmiş zamanın içində keçmişə qayıtmaq itirilmiş zamanın qaytarılması və onun birdəfəlik unudulması cəhdidir.

Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin son dövrlərində yaranmış əsərlərdə məkan konsepsiyasının köklü şəkildə dəyişməsinin şahidi oluruq. Mövlud Süleymanlının "Dəyirman" əsərində Dəyirman obrazı kiçik məkan statusunu qoruyub saxlamaqla, həm də dünyanın sıxılmış şəkildə modelidir. Vaxtilə saf, təmiz mahiyyətə malik olan bu dünya indi artıq eybəcərlənmiş hala düşmüşdür. Müəllif dəyirmanda sosial həyat tərzini təqdim etməklə bütövlükdə sovet cəmiyyətinin çürümə prosesini təsvir etmişdir. Əsərin ilk sətirlerinden təhkiyəçi dəyirmanda hadisələrin ziddiyyətli və dinamik xarakter daşıyacağını "burulğan" işarə-ifadəsi ilə öncədən xəbər verir. Əsərdə diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də təhkiyəçinin patetik deyim tərzidir. Bu, Mövlud Süleymanlının, demək olar ki, bütün əsərlərinə xas olan xüsusiyyətdir. Burada əsərdən kənarda qərarlaşan müəllif artıq povestin içində bədii qısaqapanmadan istifadə edərək təhkiyəçi ilə aralarındakı məsafəni maksimum qısaltmağa və öz deyim tərzini vasitəsilə dünyaduyumunu təhkiyəçiyə təlqin etməyə cəhd edir. Əsərdə müəllif-təhkiyəçi yaxınlığı xüsusilə zamana münasibətdə öz əksini tapır: "Elə bu vaxt, yəni günəşin bir də çıxmıyacağı kimi sevinc içində dağların ardına endiyi vaxt, dəyirmanın balaca bacasının bir faraş dana iştahıyla süd əmirmiş kimi günəşin son işığını əmirdiyi vaxt, əllərin pulla oynadığı, günahsızların günahlıları öpdüyü vaxt Temir müəllimin anası Güllü arvad Allahı söyə-söyə kəndin alatoranlılığı ilə dəyirmanı sarı gəlirdi". Dəyirman cəmiyyətin bütün təbəqəsindən insanları məhvə, əyşəliyə, mənəvi aşınmaya sürükləyir. Ali savadlılar - Güllülər, Temirlər, zəhmətkeş Çobanlar və onların ailələri dəyirmanın qurbanlarıdır. Güllünü

kolxoz sədrinə şillə vurduğu üçün cəzalandırılıb kəndin naxırına göndərilir. Halbuki, Güllü təhsilli mütəxəssisdır. Temir müəllim dörd ildir ki, hər gün Dəyirmanda içir; dərsləri, ailəsi, yaşlı anası yadına düşür. Kababçının arvadı ərinin və atasının əməllərinə dözməyib evdən qaçıb. Oğlu harınların məclisində oxuyur. Nə dəyirmançının, nə də kababçının gözü puldan doyur. Yaltaq Sarı Əlişin arvadı Pəri əxlaqsızdır, Aşıq, Temir müəllim, balaca Ayat dəyirmanı toplaşanları əyləndirir. Müəllif Dəyirman obrazı vasitəsi ilə Sovet rejiminin iyrencliklərini təsvir etmişdir. Əsərdə bütün hadisələrin dəyirman ətrafında cərəyan etməsi bütövlükdə dəyirman məkanını astana xronotopuna çevirir. Ya "Pərinin xətrinə zavodda işləyən", "yuxarıda yuxarıyan, aşağıda aşağıyan", işləyib hələ də "korlanmayan", dəyirmanı heç bir zaman girməyən, ondan gen gəzən Sarı Qasım kimi, ya da sədrə şillə vurduğu üçün işdən qovulan, yaxud da məktəbdə müəllim işləyib baş verən hadisələri unutmaq üçün yeganə məkan yerini, yuxudan duran kimi özünü dəyirmanda tapan Güllü, Temir kimi obrazların həyat astanası məhz "dəyirman"dan keçir. Povestdə Telli xalanın dilində verilən "Bir yerin ki, dəyirmanı şeytanın yığnaq yeri oldu, bu gün tapdığımız bir parça çörəyə də şükür elə" cümləsi də məkan baxımından xarakterikdir. Təmiz, pak, şeytanın uzaq olduğu yerlərdən biri, Azərbaycan xalqının müqəddəslik arxetipi hesab olunan çörək mənbəyi dəyirman da müqəddəsdır və bir halda ki, artıq şeytan ora da daxil olub, Telli xala ümidini itirir.

Eyni zamanda, M.Süleymanlının "Dəyirman" povesti XX əsrin dünya ədəbiyyatında geniş şərh olunan məkan və özgələşmə probleminin özünəməxsus şəkildə təcəssümüdür. XX əsr dünya ədəbiyyatının klassik nümunəsi hesab edilən İoneskonun "Kərgədanlar" pyesinin süjet xəttinə görə, ucqar bir şəhərdə kərgədanlar peyda olur. Dinc sakinlər gözlənilməz hadisədən heyrlənir. Şəhərin mərkəzi küçələrindən hardan gəlib hara getdiyi məlum olmayan kərgədan keçir. Sonradan kərgədanların sayı həndəsi silsilə ilə artır. Bu əsərdə kərgədana çevrilməyən yalnız Beranjedir. Kərgədanın şəhərdə peyda olması onu həyəcanlandırmır, yanından ötüb keçən heyvanların ayaq səslərinə belə, reaksiya vermir. Bu tənha insan kafedə içki ilə özünü xilas edir. Əsərin müəllifi bu haqda qeyd edir ki, «Köməksiz insan ətraf mühitin transformasiyasında iştirak edir və o, heç nə edə bilmir. O, artıq bilmir ki, həqiqətən mövcuddur, ya yox, ümitsizcəsinə əzab çəkir. O, ən sonuncu insandır, o, itirilmişdi.» Bu baxımdan "Dəyirman" əsərindəki baş verən hadisələr eynilə ətraf mühitin və bilavasitə həyatın eybəcərliklərindən qaçıb dəyirmanı sığınan və eyni zamanda, özgələşən insanların məkanı qismində təqdim olunur. Hər iki əsərdə məkan özgələşmə ilə bağlıdır. Lakin İoneskonun əsərində əyalət insanların özgələşdiyi, M.Süleymanlıda özgələşmədən qurtulduğu məkandır.

Əsərdə kababçının oğlu Ayatın küçüklərlə dostluğu simvolik mənə daşıyır. Povestin əvvəlində itin təsviri, onun azdırılması, daha sonra Ayatın həmin itin balalarıyla dostluğunun verilməsi əvvəllər oxucuya aydın olmasa da, sonra açıqlanır ki, bu "dostluq", əslində, onunla eyni taleyi yaşayan və paylaşan küçüklərin dostluğudur. Əsərin davamında göstərilir ki, Ayatın anası evdən qaçıb, onları tərk edib. Müəllif simvolik olaraq evdən qaçan ananı azdırılan itlə eyniləşdirir, Ayatın küçüklərlə "qardaşlığı" da onları bərabərləşdirir; məkandəyişmə oxşarlığı tale oxşarlığına çevrilir.

◆ T ü r k d ü n y a m ı z

Namiq ƏHMƏDOV

Türkiyəyə məhəbbətlə

**Azərbaycan ziyalılarının
yaradıcılığında Türkiyə həyatı
(1960-80)**

İkinci dünya müharibəsindən sonra Sovetlər Birliyinin “dahi rəhbəri” Stalinin Türkiyəyə qarşı yeritdiyi sərt siyasət, əsası olmayan ərazi iddaları, eyni zamanda azad ölkələri təhdid etməsi dünya düzenində yeni bir qorxu yaratmışdı. Amma “1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra iki ölkə arasında bir yumşalma nəzərə çarpdı. Türk-sovet münasibətlərini bərpa etmək istəyini ilk olaraq, SSRİ irəli sürdü. May ayının 30-da SSRİ Nazirlər Sovetinin sədri G. M. Malenkov Türkiyəyə qarşı irəli sürülmüş sovet tələblərindən imtina edildiyini, iki dövlət arasında münasibətlərin belə bir qaranlıq mərhələyə gətirilməsində Stalin və Beriyanın günahkar olduğunu açıqladı” [Qasımlı Musa. “SSRİ-Türkiyə münasibətləri (Türkiyədə 1960-cı il çevrilişindən SSRİ-nin dağılmasınaqədər”. I cild. 1960-1979. Bakı: Adiloğlu, 2007, s.28]. Hər halda, bu çıxışın nə qədər səmimi olduğunu deyə bilməsək də, türk-sovet münasibətlərinin yaxşılaşdırılması üçün yeni bir addım oldu. Hətta 1960-cı ildə TR-nın Baş naziri Adnan Menderesin Moskvaya səfəri planlaşdırılır və sonra sovet rəhbəri Nikita Xruşşovun da Türkiyə ziyarəti açıqlanmış proqram idi. Amma Türkiyədə 27 may 1960-cı ildə baş verən hakimiyyət çevrilişi bu tədbirləri əngəllədi və xeyli ləngitdi. Sovetlər Birliyi ilə Türkiyə arasında elmi-mədəni razılaşmalardan - 1964-cü ildən sonra Azərbaycandan da bir çox yazar, sənət və elm adamlarının Türkiyəyə gedib-gəlməsi üçün imkan yaradıldı. Azərbaycan yazarlarının Türkiyəyə, türk yazıçılarının Azərbaycana səfərləri baş tutdu. 1967-ci ilin iyun ayında Əziz Nesin, Yaşar Kamal və Məlih Cövdət Antay Azərbaycanda səfərdə olublar. Bu heyəti müşayiət edən Qılman İlkin sonralar “Türk yazıçıları Bakıda” adlı kitabça çap etdirmişdir. Onların keçirdikləri görüşlər, Azərbaycan haqqında təəssüratları bu kitabda əksini tapır [İlkin Qılman. “Türk yazıçıları Bakıda”. Bakı, AzATA M, 2007. 39 s.].

1964-cü ildə ilk olaraq, Azərbaycanın xalq yazıçısı, dramaturq, tənqidçi, ictimai xadim Mehdi Hüseynin Türkiyədə səfərdə olması, elə həmin il də “Bir ay və bir gün” adlı çox maraqlı bir kitab (Hüseyn Mehdi. “Bir ay və bir gün”. Bakı, Azərnəşr, 1964, 119 s.) çap etdirməsi ciddi hadisə idi. Bir fakt da önəmlidir ki, “1963-cü ilin aprel və may aylarında baş tutan səfərin təəssüratları Azərbaycan oxucusunun Türkiyə haqqında ilk və geniş tanışlığı idi. Müəllif Türkiyədə şahidi olduğu hər bir olaya, tanımağa və anlamağa çalışdığı hər bir insana xeyirxahlıqla yanaşmışdır. Səfər prosesində türk gəncliyinin elmə və təhsilə böyük həvəsi, ziyalılar içərisində fədakar insanlar,

ümumilikdə türk xalqı Mehdi Hüseynə məhəbbət hissini artırmışdır. Onun bu ölkəyə səfəri Türkiyə kəndi və kəndlisi haqqında təsəvvürlərin aydınlaşmasına müəyyən dərəcədə kömək oldu. Kəndlər, qəsəbələr, şəhərlər elə təsvir edilmişdir ki, oxucu sanki bu yerləri özü gəzir, səyahətçinin görüşdüyü insanlarla özü görüşür" [Səmədova Nailə. "İnsan, zaman və həyat həqiqəti". Bakı: Nurlan, 2011, s.148]. Məşhur yazıçı səfər çərçivəsində yol qeydlərini, keçirdiyi görüşləri, hər görüşün onda yaratdığı təəssüratı, Türkiyə haqqında hər bir məlumatı səbirsizliklə gözləyən oxuculara sənətkarlıqla çatdırır. Gündəlik şəklində yazılmış bu, qeydləri tədqiqatçılar əsasən ədəbi əsər kimi təqdim etsələr də, bu, jurnalistikadır. Publisistik janrda qələm alınmış bu təəssüratlarda hər bir hadisə, yazıçının görüşdüyü insanlar, gördüyü yerlər haqqında müfəssəl məlumat verilir. "Mehdi Hüseynin bu kitabı bir Sovet nümayəndəsinin Türkiyəyə münasibətini və baxışını, dövrün qatı ideoloji izlərini göstərsə də burada bizim üçün gerekli olan nüanslar da öz əksini tapır. Yazıçı orada olan zaman "Yeni İstanbul" qəzetinin 43 il keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycanda "Müsavət"-in, "Cümhuriyyət"-in süqutundan hələ də ürək ağrısı ilə yazdığını göstərir" [Səmədova Nailə. "İnsan, zaman və həyat həqiqəti". Bakı: Nurlan, 2011, s.281].

Yeri gəlmişkən, deyim ki, Türkiyə səfəri Mehdi Hüseyn kimi bir şəxsiyyətin həyatından da təsirsiz keçməyib. Müsahibələrinin birində bu barədə danışan "Ayna"- "Zerkalo" qəzetlərinin baş redaktoru Elçin Şıxlı deyir: "Çox sevdiyim bir yazıçımız var - Mehdi Hüseyn. Atam danışdı ki, 1960-cı illərin əvvəllərində Mehdi Hüseyn Türkiyədə səfərdə olur və həmin səfərdən qayıdandan sonra belə bir əsər yazır - "Bir ay və bir gün". O, atama Əliağa Şıxlinskiyə görə, paşam deyirdi. Mehdi əmi siqareti müştüklə çəkərdi. Səfərdən həmin sonra görüşəndə atam onun yaman dalğın və həyəcanlı olduğunu görəndə soruşub ki, Mehdi müəllim, nə olub? O da cavabında papirosunu tüstüləndirib, paşam, mən həyatımı, deyəsən, səhv yaşamışam, deyib..." [Şıxlı Elçin: "Mehdi Hüseyn dedi ki, səhv yaşamışam". <http://kulis.lent.az/news/9953>].

Türkiyəyə növbəti belə bir səfər Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli, İsmayıl Şıxlı, Süleyman Rüstəm, Məsud Vəliyev, Xəlil Rza, Q.Qasımzadədən ibarət yazıçı heyəti gürcü yazarları ilə birlikdə 1968-ci ilin aprel-may aylarında olmuşdu. Səfərdən sonra Türkiyə təəssüratlarını qələmə alan Qasım Qasımzadə "On günün təəssüratı" [Qasımzadə Qasım. "Getdim, gördüm, düşündüm". Bakı, Gənclik, 1971, s.44-83] adlandırdığı publisistik qeydlərini oxucuya təqdim edir. Türkiyənin İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara şəhərlərinə səfərdən sonra qələmə alınmış bu yol qeydləri ötən əsrin 60-cı illərinin Türkiyəsi ilə tanışlığın yeni bir təqdimatı idi. "Müəllif İstanbulun möhtəşəm sənət və memarlıq abidələri Kəbədən sonra müsəlmanların ikinci ziyarətgahı hesab edilən Əyyub cəməsi (1458), vaxtilə Şərq mədəniyyəti mərkəzlərindən biri kimi, universitet kimi dəyərləndirilən Süleymaniyyə (1557), Mavi cəmə adlandırılan Sultan Əhməd (1616) məscidləri, III və IV əsrlərdə Bizans mədəniyyəti və tarixinin müəyyən xüsusiyyətlərini bu günə qədər yaşadıb saxlayan əzəmətli Aya Sofiya məbədi, XV əsrdə Sultan Əhməd tərəfindən əsas qoyulan, sonralar Sultan Süleyman və Məhəmməd Saninin genişləndirdiyi, XIX əsrin ortalarına qədər 25 sultanın iqamətgahı olmuş "Topqapı sarayı" haqqında müfəssəl məlumat verir, İstiqlal caddəsini, Qapalı Çarşı bazarını, Dolmabağça sarayını təsvir edir; Türkiyə Respublikasının ilk prezidenti Mustafa Kamal Atatürkün 1938-ci ildə Dolmabağça sarayında vəfat etdiyini bildirir" [Qasımzadə Qasım. "Getdim, gördüm, düşündüm". Bakı, Gənclik, 1971, s.44, 45, 52, 54].

Qasım Qasımzadə ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi durumu haqqında, gündəlik həyat tərzi və mədəni həyatı haqqında daha dəqiq məlumatlara yiyələnmək üçün dövrü mətbuatla da oxucunu yaxından tanış edir. Hətta

“Türkiyə”, “Hürriyyət”, “Yeni əsr” kimi qəzetlərdən gətirdiyi nümunələrlə fikirlərini təsdiq edir. Çünki bütün zamanlarda olduğu kimi qəzetlər təkcə xəbər yaymaq, yenilikləri təqdim etmək yox, həm də Türkiyənin daxili və xarici siyasətinə münasibəti ilə seçilmiş, cəmiyyətin iqtisadi və mədəni həyatını təqdim etməkdə əvəzsiz vasitə olmuşdur.

Türkiyənin keçən əsrin 70-ci illərinin sonlarındakı həyatı müasir Azərbaycan ədəbiyyatının böyük nümayəndələrindən biri, xalq yazıçısı Elçinin “Yaxın, uzaq Türkiyə” adlı səfər xatirələrində də geniş əksini tapmışdır [Elçin. “Yaxın, uzaq Türkiyə”. Bax: “Mahmud və Məryəm”. Bakı, Gənclik, 1983, 360 s]. İlk dəfə 1980-ci ildə “Azərbaycan” jurnalında çap olunan bu əsər qısa bir zaman kəsiyində onsuz da oxucuların böyük sevgisini qazanmış müəllifə yeni bir şöhrət də gətirir: “... bu, türkçülüyə və Türkiyəyə qarşı düşmən olan sovet sistemi dövründə son dərəcə cəsarətli və vətəndaş mövqeyindən yazılmış bir əsər idi. Təsadüfi deyil ki, bu əsər o dövrdə oxucuların böyük sevgisini qazandı və Azərbaycan SSR-in ictimai həyatında milli-mənəvi hadisəyə çevrildi” [Əsgərova Sevil. “Elçinin əsərləri Türkiyədə”. “525-ci qəzet”, 12 aprel 2003.]. Ədəbiyyatşünas alim Kamil Nərimanoğlu da Elçinin “Mahmud və Məryəm” kitabına yazdığı ön sözdə “Yaxın, uzaq Türkiyə” haqqında deyirdi: “Hələ “Azərbaycan” jurnalında çap olunarkən böyük marağa səbəb olmuş, elminəzəri səviyyəsinin yüksəkliyi və yazıçı müşahidəsinin dəqiqliyi baxımından ədəbi ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdı” [Elçin. “Mahmud və Məryəm”. Bakı, Gənclik, 1983, s.4]. Türkiyə Yazarlar Sindikatının dəvəti ilə bu ölkədə səfərdə olan yazıçı özündən əvvəl yazılmış səfər təəssüratlarından fərqli olaraq, daha çox Atatürkün qurduğu müasir və modern Türkiyə Respublikasının tarixi haqqında ətraflı məlumat verir, dövlətçilik ideyasının bərqərar olmasında Atatürk reformalarının dünyəvi və siyasi əhəmiyyətindən danışır. Atatürkdən böyük məhəbbətlə danışan müəllif Sovet İttifaqının gənc Türkiyə Respublikasında səfiri olmuş S.İ.Aralovun hər səhifəsində Atatürkdən böyük rəğbət hissi ilə bəhs etdiyi «Sovet diplomatının xatirələri» adlı kitabında Atatürkün həyatı ilə əlaqədar verilmiş, cəmiyyətə nümunə ola bilən hadisəni də xatirələrinə daxil etmişdir.

Yazıçı Elcindən və bilavasitə Türkiyədən söhbət düşmüşkən vaxtı ilə eşitdiyim bir hadisəni də mütləq yada salmaq istədim: o dövrdə bütün ümumittifaq miqyasında böyük maraq yaradan bu hadisə dövrün ən populyar mətbuat orqanlarından “Literaturnaya qazeta”da çap olunmuş “Türkiyədən nərgiz çiçəkləri” (“Narsissi iz Turtsii”) sərlövhəli oçerklə bağlıdır [Elçin. “Narsissi iz Turtsii”. “Literaturnaya qazeta”, 15 aprel 1981]. Yeri gəlmişkən, xatırladım ki, bu, Elçinin “Yaxın, uzaq Türkiyə” adlı səfər xatirələrinin xeyli qısaldılmış variantıdır və ümumittifaq oxucusuna təqdim olunur. Maraqlıdır ki, yazının Azərbaycan variantında “qərənfil”lərdən söhbət getdiyi halda, ruscada “nərgiz” kimi təqdim olunur. Təbii ki, İstanbul-Moskva təyyarəsini ətrinə bürüyən qərənfilin yox, nərgiz çiçəklərinin olması daha inandırıcı görünür, amma o qədər də prinsipial əhəmiyyət daşımayan əsil həqiqəti çiçəklərin təqdim olunduğu müəllif, hörmətli Elçin müəllim daha yaxşı bilir. Nə isə, əsas fikirdən uzaqlaşmayaq: “Literaturnaya qazeta”da çap olunmuş bu yazı onda Ermənistanda ciddi etirazlarla qarşılandı. Hətta Sero Xanzadyan, Silva Kaputikyan, Raçiya Ovanesyan kimi qatı erməni millətçi yazıçılarının təşəbbüsü ilə erməni yazıçılarının qurultayında müzakirə obyektinə oldu və qurultay adından Sov.İKP-nin MK-ya etiraz məktubu da göndərildi.

80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan oxucusunun təəssüratları Türkiyə mövzusunda daha iki kitabla da zənginləşir: Zaur Qədimbəyovun “Asiya ilə Avropa burada görüşür” və Məmməd Aslanın “Ərzurumun gədiyinə varanda...” kitabları. “Asiya ilə Avropa burada görüşür” [Qədimbəyov Zaur.

“Asiya ilə Avropa burada görüşür”. Bakı, Gənclik, 1982, 140 s.] kitabında “İzvestiya” qəzetinin müxbiri Zaur Qədimbəyovun Türkiyə Respublikası haqqında öçerkləri, siyasi reportajları və zarisovkaları toplanıb. Üç fəsildən ibarət olan kitabda müəllifin şahid olduğu maraqlı hadisələr, zəngin faktlar çox duyğulu bir şəkildə, eyni zamanda, aşkarca sezilən bir sevgi ilə, həm də ustalıqla təqdim olunur. Hətta müəllif qardaş Türkiyənin ən yeni tarixini, ölkədəki siyasi və sosial durumu, iqtisadi vəziyyəti o qədər incə və hərtərəfli təqdim edir ki, bu da baş verənlər və verəcəklər haqqında real təssəvvür yaratmağa geniş imkan yaradır. Kitabın müqəddiməsində jurnalist Ehsan Mustafayev çox sadə bir səmimiyyətlə bildirir: “Oxuyacağınız bu kitabın son səhifəsini çevirəndə ürəkdən təəssüfləndim ki, yaxşı bələd olduğum və illər boyu işlədiyim ölkəyə səfərim başa çatdı. “İzvestiya” qəzetinin müxbiri Zaur Qədimbəyovun Türkiyə haqqında yazdıqlarının hamısı mənə tanışdır. Lakin görünür, jurnalistin məharəti də ondadır ki, sənin yaxşı bələd olduğun mövzu haqqında özünün parlaq təhkiyəsi ilə məftun edir”[Qədimbəyov Zaur. “Asiya ilə Avropa burada görüşür”. Bakı, Gənclik, 1982, s.3]. Əslində, bu kiçik müqəddimənin elə ilk cümlələrində “yaxşı bələd olduğu” bir ölkəni sevən bir insanın bu rıqqəti kitabın ən böyük dəyəri kimi səslənir.

Digər tərəfdən, bu kitabda toplanan materiallar Türkiyə haqqında yazılan yazılar sırasında ola bilsin ki, bədii məziyyətlərinə görə bir qədər zəif olsun, amma bununla belə, siyasi və sosial hadisələr, ölkənin iqtisadi perspektivləri haqqında söyləyənlər ciddi bir təhlilin nəticəsi kimi düşündürücüdür. Müəllif o dövrdə Türkiyədə çalışan, təkcə Sovet-Türkiyə yox, eləcə də Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin möhkəmlənməsində xidmətləri olan azərbaycanlı ziyalılarla da oxucunu tanış edir: tərcüməçi və jurnalist kimi müxtəlif rəhbər vəzifələr tutan Ehsan Mustafayev haqqında təəssüratlar xeyli geniş olsa da, Əsgər Rəsulov, Arif Yunisov haqqında epizodik məlumatlar da könül oxşayan bir təəssürat yaradır. Əslində, vaxtı ilə sovet rejiminin dəyər verib xaricə göndərdiyi bu ziyalıların kimliyi, fəaliyyət dairələri də özlüyündə maraqlı bir tədqiqatın mövzusu olmaqla, Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin o çətin dövrü ilə bağlı olan şəərəfli səhifələri kimi qalmaqdadır. Müəllifin təqdim etdiyi materialda tarixi faktlara ayrılan yer də oxucuda ölkənin sosial və mədəni həyatına, dövlətin daxilində baş verən siyasi gərginliklərə maraq yaradır. Kitabın əsas mövzusu isə SSRİ ilə Türkiyə arasında qarşılıqlı münasibətlərə fayda vermək, geniş oxucu kütləsini Türkiyə ilə, bir az da açıq desək, doğma və qardaş, həm də kapitalist Türkiyəsi ilə bir az da yaxından tanış etməkdir. Əslində, müəllif bu istəyinə çox uğurla nail ola bilmişdir. Amma Zaur Qədimbəyovun “Asiya ilə Avropa burada görüşür” kitabı nə o dövrdə, nə də sonralar ədəbi mühitin demək olar ki, kifayət qədər diqqət ayırmadığı dəyərli nümunələrdən sayıla bilər.

“İzvestiya” qəzetindən söhbət düşmüşkən, hələ 60-cı illərdə - Zaur Qədimbəyovdan xeyli əvvəl bu qəzetin ilk azərbaycanlı müxbiri olmuş unudulmaz Azad Şərifovun “Bosfor üzərində qağayılar” (“Çayki nad Bosforom”) kitabını da xatırlamamaq olmur. Düzdür, bu kitabın nəşr tarixi 1991-ci il göstərilə də, kitabın “Bosfor üzərində qağayılar” adlandırılan və dörd hissədən ibarət olan bölümü 1965-1969-cu illərdə yazılan, ümumittifaq mətbuatında çap edilən və kitabda toplum şəklində təqdim edilən yazılardır. Bu hissə əsasən Türkiyənin Atatürk zamanından sonrakı keşməkeşli “dərbələr tarixinin” ümdə bir hissəsini oxucuya təqdim edir. Ədəbi tənqidin kifayət qədər diqqət ayırmadığı bu yazılar da Türkiyə həyatının və tarixinin sovet oxucularına təqdim olunmuş dəyərli nümunələr sırasındadır. [Şərifov Azad. “Bosfor üzərində qağayılar” (Çayki nad Bosforom). Bakı, “Gənclik”, 1991, s.36-69].

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar mədəniyyət işçisi, “Şöhrət” ordenli, şair, publisist Məmməd Aslanın

oxuculara təqdim etdiyi “Ərzurumun gədiyinə varanda...” adlı səyahət xatirələri sovet dönəmi Azərbaycan mətbuatında təqdim edilən ən dəyərli, olduqca incə bir ruhda yazılmış, az müddətdə hər kəsin sevə-sevə oxuduğu bir sənət nümunəsi idi. “Onun həm türk ədəbiyyatının Azərbaycanda, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının türk dünyasında tanıtılmasında müstəsna xidmətləri var. Türk xalq poeziyasından Azərbaycan dilinə tərcümələr edib. Mövlanədən seçmələri hazırlayıb, Mövlanədən deyimləri Azərbaycan oxucularına çatdırıb. Ümumiyyətlə, dəyərli sözü Azərbaycan oxucusuna çatdırmaqda hər zaman yorulmadan qələm çalan Məmməd Aslanın “Ərzurumun gədiyinə varanda...” kitabı o vaxt hər kəsin stolüstü kitabı idi [S.Rüstəmxanlı, xalq şairi, <http://modern.az/az/news/69498/#gsc.tab=0> <<http://modern.az/az/news/69498/>>].

Şair 1983-cü ilin 19 avqust - 30 sentyabrında baş tutan səfərində Türkiyənin - bu qardaş ölkənin qonağı olduğu hər bir evində aldığı təəssüratlarını özünün yol qeydlərində böyük bir ustalıq və sənətkarlıqla qələmə almışdır. Bənzəri olmayan maddi-mədəniyyət abidələri, türk dünyasının tarixini nəfis bir şəkildə gələcəyə daşıyan türk sənətkarları, bəlkə də hər bir yerdə rastlaşdığımız sadə insanlar bu səyahət dəftərinin bu qədər ruhlu və canlı olmasında müəllifin dəstəkçisi olmuşlar. İstanbulun tarixindən, onun memarlıq abidələrindən - Topqapı sarayından, Gülhanə parkından böyük bir sevgi ilə söhbət açır, Sultan Əhməd camisini «Yerində donmuş gözəl» adlandırır. [Aslan Məmməd. “Ərzurumun gədiyinə varanda...”. Bakı, İşiq, 1985, s.46].

Müəllif Ərzurum Atatürk Universiteti haqqında da xüsusi şövqlə yazır. Məmməd Aslan Ankarada olarkən ilk əvvəl Mustafa Kamal Atatürkün qəbrini ziyarət edir, burada yerləşən muzeylər haqqında da məlumat verir: “Buradakı iki muzey Atatürk yadigarlarını mühafizə etməkdədir. «Atatürk muzeyi»ndə türkün atasının əsas əşyaları, «İnqilab muzeyi»ndə onun kitabları, həyatına dair müxtəlif fotolar nümayiş etdirilir. Türklər buraya hər dəfə böyük şükranla gəlirlər. Ölkəni 16 işğalçı ölkənin cəngindən qurtaran tədbirli bir Ataya bu böyük minnətdarlıq zəhmətinin halal haqqı kimi layıqdır» [Aslan Məmməd. “Ərzurumun gədiyinə varanda...”. Bakı, İşiq, 1985, s.18].

Məmməd Aslanın Türkiyə xatirələri Türkiyəni tanımaq baxımından çox mükəmməl bir bələdçiye də bənzəyir. Bu bələdçi Türkiyəni və türk dünyasının ayrı-ayrı şəxsiyyətlərdən və tarixi məkanlardan danışarkən onları elə bir bəşəri duyğu və sevgi ilə təqdim edir ki, sanki oxuduqların ilə yaşayır və baş-başa olursan. Zəngin bir publisistika nümunəsi sayıla bilən bu xatirələrdə Türkiyə tarixindəki bəzi olaylar da diqqətə çatdırılır. Tanınmış jurnalist Züleyxa Nadir özünün facebook şəhifəsində Məmməd Aslanın ölümü ilə bağlı bütün Türkiyə sevdalılarının üreyini tərpədən bir status yazıb və sonda fikirlərini belə tamamlayıb: “Mən də Türkiyə sevgisini ondan öyrəndim. Türkiyəni isə “Ərzurumun gədiyinə varanda” tanıdım”.

“Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Mehdi Hüseyn və Qasım Qasımzadənin səyahət xatirələri keçən əsrin 60-cı illərində, Elçinin və Məmməd Aslanın xatirələri 70 və 80-ci illərində Türkiyənin ədəbi, mədəni, elmi və siyasi durumunu canlandıraraq oxucunu bu ölkə haqqında məlumatlarla bilgiləndirmişdir. Türkiyəni, onun maddi və mənəvi sərvətlərini təsvir edən səyahətçilər bunları öz dünyagörüşləri, həyata baxışları ilə əlaqədar təsvir etmişlər. Hansı yöndən olursa-olsun, bu təsvirlərin hamısında Türkiyəyə, onun insanlarına, bu ölkə ilə bağlı hər bir şeye böyük sevgi və ehtiram hissləri çox-çoxdur” [Səmədova Nailə. “İnsan, zaman və həyat həqiqəti”. Bakı: Nurlan, 2011, s.157]. Təbii ki, tədqiqatçı-alim Nailə Səmədovanın bu fikirlərini haqqında danışdığımız bütün müəlliflərə aid etmək istərdik.

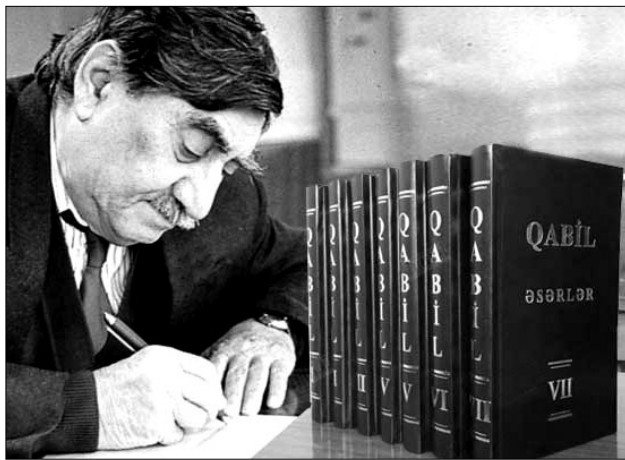

♦ K i t a b l a r , r ə y l ə r

UNUDULMAZ QABİLİMİZ

(Xalq şairinin özü və onun yeddi cildliyi haqqında)

Xalq şairi Qabil. Özü bu dünyada yoxdur, amma xatirəsi qəlbimizdə yaşayır, poeziyamızın yaddaşında yaşayır. Bu il aprelin 4-də Qabilin vəfatından 11 il keçdi. Bir ay əvvəl oğlu Mahir Qabilin təzəcə çapdan çıxan yeddi cildliyini mənə hədiyyə etdi (bu yeddi cildliyin tərtibçisi və redaktoru Mahirdir). Dedi ki, atam sizin xətrinizi çox istəyirdi. Özümə mənəvi borc bildim ki, bu cildləri

sizə hədiyyə edim. Bu yeddi cildə Xalq şairinin demək olar ki, bütün yaradıcılığı əks olunub. Bu cildləri açıb vərəqləməmiş Qabil müəllimlə bağlı görüşlərimi, söhbətlərimi, isti münasibətlərimizi xatırladım. Mənim fikrimcə, hər bir yaradıcı insanın, özü də tanınmış bir sənətkarın şəxsiyyəti birinci sıradadır, onun şeirləri, yaratdığı əsərlər isə bu şəxsiyyətin təsdiqidir.

Uzun illər Qabil müəllimdə müşahidə etdiyim bir çox insani cəhətlər vardı ki, onlar haqqında da danışmasam olmur (bu xüsusda iki il əvvəl jurnalımızın avqust nömrəsində az-çox danışmışam da)... Ən əvvəl qeyd edirəm ki, Qabil müəllim təkcə sağlığında yox, onu gördüyüm ilk günlərdən - yetmişinci illərdən mənə köhnə kişiləri xatırladırdı. Elə kişiləri ki, onların demək olar ki, hamısı bir-bir dünyasını dəyişib. Qabil müəllim o köhnə kişilərin dostu olub, onlarla oturub-durub, onlardan görüb-götürüb. İkincisi; Qabilin yaradıcılığında yalnız azərbaycanlı olduğu, Azərbaycana məxsusluğu bilinirsə, danışığında sırf Bakı əhli olduğu, Bakı mühitinə, koloritinə məxsusluğu hiss edilirdi. O, tipik Bakı əhliydi, amma bütün ömrü boyu bəzən xəstəlik həddinə çatan regionçuluq mərzinə tutulmadı.

Üçüncüsü; Qabil müəllim heç vaxt istedadı biganə qalmayıb. Doğrudur, o, kiminsə haqqında yazı da yazıb, onun qayğısını da çəkib, amma imkan verməyib ki, həmin adam Qabil müəllimin kölgəsinə çevrilsin. Dost olub onunla. Qabil müəllim həm də hər bir kəsin ədəbiyyatda yerini, mövqeyini doğru-dürüst qiymətləndirirdi. Məsələn, bir dəfə o, televiziya verilişlərinin birində Əli Kərim poeziyası haqqında o qədər səmimi danışdı ki... Dedi ki, etiraf edirəm, Əli Kərim böyük şair idi.

Dördüncüsü; Qabil müəllim gözəl yol yoldaşı idi. Onunla yola çıxan adam gerek bir az hal əhli ola, yeyib-içə, amma kefli olmaya, gerek bir az səbrli ola

- Qabil müəllimin zarafatlarına dözə, gerek evə - Bakıya qayıtmağa tələsməyə.

Bu mənim Qabil müəllimdə müşahidə etdiklərimdir. Ancaq bu məqamda mən gözəl şairimizin «Təmizlik» adlı şeirini xatırlayıram və mənim fikrimcə, həmin şeir şair Qabilin həyatda və sənətdə mənəvi ölçülərini təyin edən poetik məramdır.

***Kişilərin sözündədir təmizlik,
Gözəllərin gözündədir təmizlik.
Düz deyən dil topuq çalıb dolaşmaz,
Günahsız göz kölgələnib bulaşmaz.
Ürəklərin telindədir təmizlik.
Zirvələrin selindədir təmizlik.***

Qabil ədəbiyyata qırxıncı illərdə gəlmişdir. Yeddi cildliyin ikincisində öncə Qabilin həmin illərdə yazdığı şeirləri təqdim olunur. İlk şeiri («Gəl, baharım») 1944-cü ildə «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap olunmuşdu (şeirin aşağısında belə bir qeyd var: «Qabil ədəbiyyata «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap olunan bu şeirlə qədəm qoyub. 4 aprel həm də onun ölüm günüdür» (Təsadüfə bax ki, mən də bu yazını 4 apreldə qələmə aldım). Elə ilk şeirindən hiss olunur ki, Qabil ədəbiyyata təsadüfi gəlməyib, şeir texnologiyasını, qayda-qanunlarını az-çox mənimsəyib, klassik poeziyadan yaxşıca bəhrələnib. «Gəl, baharım!» şeiri əruzun oynaq bir bəhrində yazılmışdı:

***Yenə bülbül kimi mən hicrinə yandım, baharım,
Səni sordum, səni duydum, səni andım, baharım,
Dedilər: dünyada nemət nə deməkdir, desənə?
Çəkərək mən adını, tək səni sandım, baharım!***

***Gəlişinlə bəzənər şiş təpələr, gen dərələr,
Donunu al və yaşıldan geyinər mənzərələr.
Sadə daşlar şəfqətinlə alışıb parlayacaq,
Bir zəfər müjdəsizək ruh açacaq badi-səhər.***

Bir müddət şeirlərini «Nikbin» təxəllüsü ilə çap etdirmişdir. Əgər ənənəvi bölgü ilə yanaşsaq, qırxıncı illərdə yazdığı şeirlərini onun ilk poetik məşqləri saymaq olar. Ancaq bu ilk şeirlərdə nəzərə çarpan bir məqamı nəzərə çatdırmaq istəyirəm. O da bundan ibarətdir ki, elə ilk şeirlərində Qabil poeziyada özünü təsdiq etmək istəyirdi. O, həmin illərin poeziyasının bir zərərli cəhətindən - saxta pafosdan uzaq olmağa çalışırdı. Sanki hər əlinə qələm alanda «bu şeiri Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Məmməd Rahim oxuyacaq» - deyə düşünürdü. Daha çox süjetli şeirlərə meyl edirdi, amma bu şeirlərdə lirik həyəcan, duyğu nəqli üstələyirdi. Qabil 1949-cu ildə yazdığı «Odunçular» və «Kənd müəllimi» şeirlərində sadə insanların həyatını qələmə almışdı. Gördüyünü, müşahidə etdiyini o, poeziya həqiqətinə çevirmişdi.

Əllinci illəri bütövlükdə Qabil yaradıcılığının axtarışlar dövrü adlandırmaq olar. Onun mənsub olduğu ədəbi nəslin nümayəndələri - Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Hüseyn Arif, Əliağa Kürçaylı da poetik axtarışlar mərhələsini yaşayırdılar.

Qabil axtarırdı. Hər zaman, ədəbiyyatın hər mərhələsində olduğu kimi mövzu bol idi. Sadə insanlardan da yazmaq yasaq deyildi, əməkdən, zəhmətdən və əməkçilərdən də. Sevgi yenə poeziyanın şah mövzularından idi. Təbiət gözəlliklərinin tərənnümü də, Vətənin vəsfi də həmçinin. O dövrdə

beynəlxalq imperializmi ifşa edən, Kommunist Partiyasını, Lenini, Stalini, xalqlar dostluğunu, komsomolu vəsf edən şeirlər də bol-bol. Qabil də elə hamı kimi bu mövzularda yazırdı. Amma öncə dediyim bir fikri bir də təkrar edirəm: Qabil hamının getdiyi, üz tutduğu yolda öz çıxırını arayırdı. Və tapdı o çıxırını, onu ayrıca bir yola çevirdi. Bu məqamda mən Qabilin 1965-ci ildə yazdığı bir şeirini xatırlayıram. Fikrimcə, həmin şeir («Şeirim») Qabil poeziyasının yerini və həm də məramını əks etdirir:

**Saysız şeir içində adi şeirsən,
Ancaq nə şerikin, nə ortağın var.
Böyük bir axında üzüb gedirsən,
Xırdaca gəmisən, öz bayrağın var.**

Əllinci illərdə Qabilin «xırdaca gəmisi» poeziya ümmanına doğru baş aldı. Hələ bu gəmi asta-asta sürət götürmüşdü, hələ sahildən uzaqlaşmamışdı. Bu «xırdaca gəmi» digər xırdaca gəmilər içindən özünə yol açırdı.

Qabil əllinci illərdə ən çox «Mehparə» poeması ilə yadda qaldı (üçüncü cildə təqdim olunur). Bu poema həmin illərdə tənqid də olundu, tərifləndi də. O illərin gənclik romantikasını, sevgi duyğularını, zərif insani hissləri əks etdirən «Mehparə» həm də sənətkarlıq baxımından öz bədii sanbalıyla seçilirdi. Şair iki gəncin saf məhəbbətini hərarətlə vəsf edirdi. Poemada o dövr üçün çox az səciyyəvi olan bir məqamı tutmuşdu. O, bir çox poemalardan fərqli olaraq, insan ürəyinin döyüntülərini, sevgi həyəcanlarını şeirə gətirmişdi. Sovet poeziyasının tələbinə görə bu poemanın qəhrəmanları gerek əsl zəhmət adamları olaydılar, «müsbət qəhrəman» kimi diqqəti cəlb edəydilər. Qabil isə bu poemanı sırf sevgi süjeti üzərində qurmuşdu.

Altmışncı illərdə Qabilin «xırdaca gəmisi» artıq poeziya ümmanına daxil olmuşdu. Şairin fərdi poetik üslubu bütün rəngarəngliyi ilə üzə çıxırdı. «Tramvay parka gedir» şeiri (üçüncü cildə bu şeir poema kimi təqdim olunur) bu yolda ilk addım idi desək, səhv etmərik.

**Gecə saat bir,
Tramvay parka gedir.
Ləngərlə.
Bu ləngər bilinməzdi-
Vaqon dolu olsaydı sənişinlərlə.
Uzundur parkın yolu,
Küçələr sükut dolu.
Relslərin calağında çıqqıldayır təkərlər,
Elə bil bir nəhəngin dişlərini tökürlər.
Məftillərdən od qopur şimşək çaxan sayağı.
Məftillər fışıldayır qızıl ilan sayağı.**

Alliterasiya ilə zəngin olan bu bu təsvirlərdən sonra müəllif sürücü Baləli ilə konduktor Münəvvərin söhbətini təqdim edir. Bu söhbətdə onların işlə, güclə bağlı bütün qayğıları əks olunub, onlar bir-birlərini sevirlər, amma ev-eşikləri yoxdur. O zaman bu şeir böyük əks-səda doğurmuşdu. Çünki Qabil bu şeirdə zəhmətin «romantikasını» deyil, həyatın reallıqlarını əks etdirmişdi, insanların «qanadlı arzuları»ndan yox, onların gün-güzəran ağırlığından söhbət açırdı. Vəqif Səmədoğlu Qabilə həsr etdiyi bir yazıda etiraf edir ki: «Mənim mənsub olduğum nəslin bir çox şairi Qabilin «Tramvay parka gedir» şeirindən çıxıb».

Vəsf, tərənnüm motivləri də hər hansı bir şairin yaradıcılığına qətiyyəyən yad deyil. Hərçənd ki, neçə illərdir şeirdən-şeyrə, kitabdan-kitaba bir-birini təkrar

edən eyni vəsf və tərənnüm «priyomları» axıb gəlir. Qabil də yaradıcılığının ilk illərində bu cür stereotipdən qaça bilməyib, amma sonrakı illərdə, onun poetik istedadı cilalandıqca eynilikdən uzaqlaşdı. Belə ki, o, dağları vəsf edəndə də yeni təşbəhlər, poetik deyimlər tapıb, öz «dağlar»ını yaradıb, bahardan, payızdan, qışdan yazanda da həmçinin... Azərbaycanı vəsf edəndə də Qabilə məxsus poetik ifadələr, obrazlar diqqəti cəlb edib. Şairlik məharəti də elə bundadır - hamının müraciət etdiyi mövzuya üz tut, amma təzə söz de: «Göyçay narı», «Quba bağları», "Azərbaycan torpağı", «Göygöl», «Adsız bulaqlar», «Vətən» şeirlərində olduğu kimi...

**...Bir-birindən hər şey qopar, ayrılar-
Ayrılmayan bəs nə var?
Mən,
Vətən!**

Bu məqamda mən Qabilin dillər əzbəri olan «Qoy danışsın təbiət» şeirinə üz tuturam. Əgər Azərbaycan təbiətinin gözəlliklərini əks etdirən şeirlərdən ibarət bir poetik toplu tərtib edilərsə, Qabilin bir neçə şeiri və heç şübhəsiz, «Qoy danışsın təbiət» şeiri orada özünə yer tapacaq. Bu şeiri xarakterizə edən bir cəhət diqqəti xüsusilə cəlb edir - süni və qeyri-təbii görünə bilən heç nə yoxdur - «patetika istisi, ritorika soyuğu» (Yaşar Qarayev) bu şeirə doğma deyil.

**Budaqdan ayrılan hər sarı yarpaq
Elə bil uşaqdır, yetim bir uşaq.
Üşüyür, büzüşür saplağında nəm,
Vüsalla, hicranla doludur aləm.
Xoşdur o ilk bahar, bu son bahar da,
Ürək mənə gəzir bu duyğularda.
Hansı məxluqda var belə şeiriyyət?
Qoy danışsın təbiət!**

Qabil Xəzəri çox sevirdi. Nəbi Xəzri, Fikrət Qoca sevən kimi. Xəzərə həsr etdiyi çoxlu şeirləri var. Bir gün bir televiziya kanalında aparıcı Xalq şairi Zəlimxan Yaquba belə bir sual verir: «Xəzərə münasibətiniz?». Zəlimxan cavabında deyir ki: «Mən dənizi sevmirəm, dəniz sudur, mən ona biganəyəm. Mənimki dağlar, meşələr, bulaqlardır. O yerlərdə göz açmışam, böyümüşəm». Zəlimxanın bu cavabı Qabili «Üzr istə» şeirini yazmağa vadar edir:

**Zəlimxan, dağlardan gəl üzr istə!
Özün öz sözünə gül, üzr istə!
Ürəyi dəniztək təmiz şairim!
Ana Xəzərimdən gəlməyir xoşun?!
Zümrüd sularına qonmayır quşun?!
Dənizlə üfünün qovuşan yeri,
Sulara od salan qızıl dan yeri.
Ayın gümüş sərvə, ulduz şabaşı
Yəni heç tərpətmir qağa-qardaşı?**

Həmişə ustadlara ehtiram, hörmət hissi ilə yaşayan Zəlimxan Yaqub şeirlə Qabilə cavab yazır və doğrudan da üzr istəyir: «Xəzərin qəlbinə toxunmuşamsa, Bütün dənizlərdən üzr istəmə!» (IV cildədir bu mükalimə).

Professor Tofiq Hacıyev «Qabilin qabiliyyəti» adlı məqaləsində yazır: «Qabil deməli olduğu sözü heç vaxt saxlamayıb. Həmişə düşünüb: Tanrı bu şairlik istedadını ona verib ki, xalqına gerek olan sözü desin». Bu mənada Qabili sözün əsl mənasında xalqa bağlı olan bir şair hesab edirik. O, heç vaxt xalq haqqında mücərrəd danışmayıb, onun sevincinə şərik olub, dərdindən-sərindən yazıb. Xatırlayaq 1990-cı ilin o dəhşətli yanvar günlərini. O günlər təkcə xalqımız deyil, şeirimiz də yas içindəydi. Xalqın istilaya, zülmə qarşı etirazı poeziyada da dərhal öz əksini tapdı.

Qabilin «Mərsiyə» şeiri o zaman dillər əzbəri idi. Klassik Azərbaycan şeirinin bu forması elə bil yenidən doğuldu. Ümumiyyətlə, Qabil 90-cı illərdə hamımızın ürəyindən xəbər verən, bilavasitə məmləkətimizin olayları ilə bir sıra elə şeirlər yazmışdır ki, onların üzərindən sükutla keçmək mümkün deyil. Qabilin həmin illərdə qələmə aldığı «Çalsın Azərbaycan haray zəngini», «Qeyrət, a vətəndaşlar», «Çalma, qaboy», «Bu gün idman vaxtı deyil», «Xəcalət», «Qərənfillərdən uzaq», «Çadırlar», «Çadırlara alışmayın», «Yanıq Kərəmi», «Nəsimi bazarında», «Rəqs», «Haray, tələsir, gəlin!» və nəhayət, «Ümid sənədir ancaq...» şeirləri vətəndaşlıq cəsarətindən doğan poetik nümunələrdir. Həmin şeirləri Qabil xaos və hərcmərclik dövrünün yaratdığı ictimai-siyasi, mənəvi-psixoloji ab-havaya kəskin etiraz kimi qələmə almışdı. Çadırlara alışmayın! - bu, o deməkdir ki, ruhunuz sönməsin, xarici ölkələrin pay-puşuna göz dikməyin, əlinizə silah götürüb torpaqları azad edin. «Yanıq Kərəmi»yə oynamaq olmaz, bu gün hər kəs işğal olunmuş Vətən torpaqları barədə düşünməlidir. Qabilin bu şeirləri fransız yazarı Apollinerin belə bir fikrini xatırladır: «Yaddan çıxarmayaq ki, hər hansı bir millətdən ötrü ruhən işğal olunmaq silah gücünə işğal olunmaqdan daha təhlükəli ola bilər».

***Dəyirmi masalarda
İzi var dirsəklərin.
Ağla sığan söhbəti,
Sözü var dəstəklərin,
Yardım bağlamasında
Özü var dəstəklərin.
Lap ləl-cəvahir olsun
Hər yardımın dəyəri.
Ümid sənədir ancaq,
Azərbaycan əsgəri!***

Bir başqa şeirdə - «Nəsimi bazarında» Qabil hamımıza tanış olan bir mənzərəni siyasi lirikanın mövzusuna çevirir. «Nəsimi» adlanan Bakı bazarlarının birində qızğın alver gedir. Xalq, əlində ölü manat, qarın hayındadır. Adli-sanlı Bakı qaçqınla, köçkünle dolub. Şair yüzrlərlə şəhidi olan bir məmləkətin halına acıyır, birdən-birə Nəsimini xatırlayır, onun dönməzliyini yada salır.

...Söz ki Nəsimidən, onun dönməzliyindən düşdü, Qabilin «Nəsimi» poemasını xatırlamamaq olmur. (Yeddi cildliyin I cildi bu poemayla başlayır). Qabil bu poemaya ömrünün beş ilini həsr edib, amma elə bilərəm, Nəsimi dünyasına mültəfit olmağı illər çəkib.

***Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.***

Qabil də mümkün qədər bu «quş dilini» öyrənməyə səy etmiş, Nəsiminin yaşadığı dövrü, o dövrün ictimai-siyasi hadisələrini, ən başlıcası isə şairin mənsub olduğu hürufilik təriqətinin mahiyyətini öyrənə-öyrənə Nəsimi əsrinə gedib çıxmışdır. «Nəsimi» poeması dahi Azərbaycan şairinin həyatı, sənət

yolu, fəlsəfi dünyası və faciəli ölümü barədə poeziyamızda ilk böyük əsərdir. Nəsimi böyüklüyünə və onun faciəli ölümünə çoxlu şeirlər həsr edilse də, gəlin etiraf edək ki, Nəsimi obrazını ən dolğun şəkildə Qabil yaratmışdır.

Qabil nə tənqidçi idi, nə də ədəbiyyatşünas. Amma yeri gəldikcə tənqidi fikirlərini də gizlətmirdi, onun bir çox dəyərli publisistik yazıları var ki (bunlar VI və VII cildlərdə təqdim olunur), tənqid saçır, bunların üstündən sükutla keçmək olmaz. "Mirzə Ələkbər Sabirə açıq məktub"unda mənəvi ustadına müraciətlə yazırdı ki, onun əsrin əvvəllərində söylədikləri heç də dəyərini itirməyib: "İş bilməyən, ancaq yemək-içməkdən əlavə, Bu canlı dəyirmanlarına şükür, Xudaya!" - deyirsən, bax, söhbət bundadır. Bu canlı dəyirmanlar indi də əvvəlkindən daha arxayın, daha asudə hərlənir. Məsciddə, məktəbdə, mətbuatda, radioda, televiziya, partiya, dövlət aparatının, hüquq-mühafizə orqanlarının, ticarət şəbəkələrinin hamısında yuxarıdan aşağı, aşağıdan yuxarı hərlənir, milləti millət edən hər şeyi üyüdüb məhv edirlər». Keçmiş prezident Ayaz Mütəllibova ünvanlandığı məktubundan isə o zaman «qan iyi» gəlirdi. Sualların biri belə idi: «Siz Vəzirovla çiyin-çiyinə işləyirdiniz, hökumətin başçısı idiniz. Hər şeyi görür və bilirdiniz. Onun xalqı bəd ayaqda, qəsdən heç bir şeydən xəbərdar etmədən qan içində qoyub hərbi təyyarədə aradan çıxmağına necə baxırdınız və necə baxırsınız?».

Qabil öz mənəvi ustadlarına və qələm dostlarına həmişə ehtiramla yanaşır, böyük bir səmimiyyətlə onların yaradıcılığını təqdir və təbliğ edirdi. «Füzuli yadigarı» Əlağa Vahid, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə haqqında yazılarını diqqətlə oxudum, klassikləri necə sevmək olar və ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyat bizə nə verir suallarına cavab tapdım. Nəbi Xəzri, Bayram Bayramov, Əliağa Kürçaylı, Nəriman Həsənzadə, İsi Məlikzadə, Tofiq Bayram, Xəlil Rza, Ağa Laçınlı, İsa İsmayilzadə haqqında yazılarını həvəslə oxudum, özümə çox şeyi əxz etdim, sözü Qabil kimi demək fəndini öyrəndim. Qabil bu yazılarda tərifle tənqidi qoşalaşdırır, fikrini açıq, eyhamsız bildirirdi.

Sonda onu da deyim ki, Qabil həm də rübai ustası itdi. Mərsiyə janrını ehya etdiyi kimi, rübaini də dəbə salan Qabil oldu. Dörd misrada böyük bir şeirin deyə biləcəyi qədər fikir ifadə edən bu rübailər də Qabilin yaradıcılıq enerjisinin tükənmədiyini sübut elədi. Həm də onu sübut elədi ki, bizim müasir poeziyamıza yeri gələndə ustad şair dilində didaktika, nəsihət, moralist şeir də gərəkdir. Onun iki rübaisi ilə mən də sözümə xitam verirəm:

***Yanına düşməsin əl-qolun, Qabil,
Sən ki yolçususan düz yolun, Qabil.
Özün bilirsənsə öz qiymətini,
Birə-beş biləcək sağ-solun, Qabil.***

***Dünya nə boydadır? - Qollarını aç,
Dünya haradadır? - Arxasınca qaç.
Günəş işıq salır kürreyi-ərzə,
İnsan! Dünya sənsən, dünyaya nur saç.***

Vaqif YUSİFLİ

◆ Ə d ə b i k a l e y d o s k o p

Dünyanın on ən məşhur qadın yazıçısı...

Kitablarını bütün dünyanın oxuduğu qadın yazıçıların siyahısını təqdim edirik:

1. Coan Roulinq

O, Harri Potter haqqında çoxhissəli uşaq kitablarının müəllifidir. Kitablarının ümumi tirajı 450 milyon nüsxədən artıqdır. Coanın kitabları əsasında kino aləminin ən iribüdcəli çoxseriyalı filmləri ekran həyatı görüb. Onun karyerasının başlanğıcı "Harri Potter və fəlsəfə daşı" romanının birinci hissəsinin çapından başlanıb.

Maraqlıdır ki, xanım yazıçı bu gün əsərlərinin satışından əldə etdiyi vəsaitin bir hissəsini uşaq xeyriyyə fondlarının hesabına keçirir.

Ən populyar əsərləri: Harri Potter haqda bütün kitabları.

2. Daniela Stil

O, müasir dövrün xanım yazıçıları arasında kitabları ən çox satılanlardandır (800 milyon nüsxə). Bestsellərlə yanaşı, o, həmçinin şeir və azyaşlı auditoriya üçün hekayələr də yazır. Daniela Stilin əsərləri dünyanın 28 dilinə tərcümə edilib. 22 əsəri əsasında kinofilm çəkilib.

Populyar əsərləri: "Vandom oteli", "Möcüzə", "Zoya".

3. Toni Morrison

Yaradıcılıq uğurlarına görə Toni Morrison dünyanın bir neçə nüfuzlu ədəbiyyat mükafatına layiq görülmüşdür. Onların arasında "Pulitzer mükafatı", "Nobel mükafatı", "Prezident Sülh mükafatı" var. Bu qaradərili yazıçının əsərləri maraqlı personajları və məzmunlu dialoqları ilə seçilir.

Populyar əsərləri: "Sevgili", "Solomon şərqi".

4. Stefani Mayer

O, hələ də məşhurluğunu qoruyub saxlayan vampirlər haqda çoxlu sayda roman müəllifidir. S.Mayerin kitabları dünyanın 37 dilinə tərcümə edilib, əsərləri əsasında isə çoxhissəli filmlər çəkilib. Yazıçı müsahibələrindən birində etiraf edir ki, "Alatoran" romanının mövzusunı yuxuda görüb və son dərəcədə ilhamlandığı üçün bu əsəri qələmə almaq fikrinə düşüb.

Xanım yazıçının keçən ilki illik gəliri 50 milyon dollar civarındadır.

Populyar əsərləri: "Alatoran", "Yeni ay", "Ay tutulması", "Sübh çağı".

5. Meri Hiqqins Klark

Tanınmış Amerika yazıçısı triller janrında 40-dan çox bestsellerin müəllifidir. Onun əsərləri nəinki Amerikada, Avropada da çox məşhurdur. 90 yaşlı yazıçı, həmçinin "Amerika Dedektiv Yazıçılar Birliyi"nin sədridir.

Populyar əsərləri: "Qaranlıqda görüntü", "Uşaqlar geri dönməyəcək", "Gecə çağı göz yaşları".

6. Maya Encelou

86 yaşında vəfat etmiş Maya Encelou XX əsrin çox istedadlı şair və yazıçısı hesab olunur. O, 7 avtobioqrafik romanın və çoxlu oçerklərdən ibarət 5 kitabın, bir neçə şeirlər toplusunun müəllifidir. Bir müddət qadağan olunmasına baxmayaraq, onun şeirlərdən ibarət kitabları əldən-ələ gəzmişdir. Bu gün onun əsərlərinə bütün dünyanın orta və ali məktəb dərsliklərində rast gəlmək

mümkündür.

Populyar əsərləri: "Qadın qəlbi", "Qəfəsdəki quşun niyə oxuduğunu bilərəm".

7. Elis Uoker

Məşhur afroamerika yazıçısıdır. Siyasi fəallığı ilə seçilən, hüquq müdafiəçisi, feminist Elis Uoker hələ uşaq yaşlarından yazmağa başlayıb. Onu bu işə çoxlu hekayələr yazan babası ilhamlandırır. Elis Uoker "Pulitzer mükafatı"nın sahibidir. O, bu gün də siyasi fəallığından qalmır.

Populyar əsərləri: "Bənövşəyi rəng", "Meridian".

8. Cumpa Lahiri

Benqal mənşəli Amerika yazıçısıdır. "Buker kitab mükafatı" laureatıdır. O, həm də "Pulitzer mükafatı"nın sahibidir. Onun qəhrəmanları daha çox yad torpaqlarda yeni həyat qurmağa çalışan Hindistan mühacirləridir.

Populyar əsərləri: "Adaş", "Yad dünya".

9. Coys Kerol Outs

O, 60-cı illərin aparıcı romançılarından; kifayət qədər populyar və məhsuldar yazıçı hesab olunur. Belə ki, 60-cı illərdən bu yana C.Outsun 50-dən çox romanı, hekayə və şeirlər toplusu çap olunmuşdur. Onun əsərlərində qeyri-standart şəxsiyyət obrazına maraq aydın görünür.

Populyar əsərləri: "Sarıqın", "Qəlb kolleksiyaçısı", "Qara su".

10. İzabel Alende

Çilidən olan 75 yaşlı bu yazıçı həm də tanınmış jurnalistdir. İ.Alendenin əsərləri dünyanın 35 dilinə tərcümə olunaraq yüksək tirajlarla çap edilmişdir.

Populyar əsərləri: "Yaponiyalı sevgili", "Mayanın gündəliyi", "Piqmeylərin meşəsi".

2000-ci ildə Fransada Frederik Beqbederin “99 frank” adlı romanı elə adındakı qiymətə satılmaq ümidilə çap olunur. Əsərin adı müxtəlif ölkələrdə məhz bu prinsipə – romanın adı ilə satış qiymətinin eyni olması prinsipinə əsaslandığı üçün nəşirlər valyuta fərqi nəzərə alaraq əsəri müxtəlif adlarla nəşr etmişlər: “Almaniyada 39,90 marka”, Böyük Britaniyada “9,99 funt”, Yaponiyada “999 ien” və s. 2002-ci ildə kitab “14,99 avro” adlı ilə yenidən nəşr olunur. Bir müddət sonra kitabın populyarlığı aşağı düşür və onun dəyəri “6 avro” müəyyən edilir.

* * *

1856-1919-cu illərdə yaşamış amerikalı yazıçı Frenk Baum 1991-ci ilə qədər rus dilinə tərcümə edilməmişdi. 30-cu illərin sonunda ixtisasca riyaziyyatçı olan Aleksandr Volkov ingilis dilini öyrənməyə başlayır və özünü sınaq üçün Frenk Baumun “Oz ölkəsinin müdriki” adlı kitabını tərcümə etməyə başlayır. O, bu kitabı tərcümə etdikcə azyaşlı övladlarına da nəql edir. Uşaqlar nağılları o qədər bəyənirlər ki, davamını tələb edirlər. A.Volkov isə, tərcümə ilə yanaşı, müəyyən hekayələr uydurur və beləcə, “Zümrüd şəhərinin sehirbazı” adlı kitabı meydana gəlir.

* * *

Rus ssenaristi və yazıçıları Struqatski qardaşlarının “Günorta, XXII əsr” povestində Kaspar-Karpov sistemi - beynin sürətinin çıxarılması və onun riyazi modelinin qurulması xatırlanır. Povest 1962-ci ildə çap olunarkən Anatoli Karpovun 11 yaşı vardı, H.Kasparov isə anadan olmamışdı.

* * *

Aleksandr Düma öz əsərlərini qələmə alarkən köməkçilərdən də yararlanırmış. Belə köməkçilərə “ədəbi zənci”lər deyirlər. Bu “ədəbi zənci”lər yazıçıya əsərlərinin davamını yazmaq üçün təkbəşinə çatdırıb bilmədiyinə görə, müəyyən dərəcədə yardım edirlərmiş. Onlardan biri - “Qraf Monte Kristo”nun süjetini düşünən Oqüst Make çox məşhurdur. Onun “Üç müşketyor”un yazılmasında da xidmətləri var.

* * *

1969-cu ildə fransız yazıçı Jorj Perekin “La disparition” romanı çapdan çıxır. Romanın əsas özəlliklərindən biri fransız dilində çox işlənməsinə baxmayaraq, ədəbi mətnə “e” hərfinin işlənməməsi idi. Roman ingilis, alman və italyan dillərinə də bu prinsiplə tərcümə olunub. 2005-ci ildə “La disparition” romanı Valeri Kislov tərəfindən “Qeybolma” adı ilə rus dilinə tərcümə olunur. Bu variantın özəlliyi isə, rus dilində çox işlənməsinə baxmayaraq, “o” hərfinin olmamasıdır.

* * *

Artur Konan Doyl Şerlok Holms obrazı vasitəsilə, kriminalistikada istintaqçıların belə bilmədikləri müxtəlif metodları təsvir edib. Onlar arasında siqaret külünün toplanması, çap maşınlarının identifikasiyası, hadisə yerində izlərə lupa ilə baxmaq və s. daxildir. Daha sonralar Holmsun metodları polis araşdırmalarında geniş istifadə olunmağa başladı.

* * *

Məlumdur ki, Aleksandr Düma "Üç müşketyor" əsərini bizim dövrün serialları şəklində qəzetlərdən biri üçün yazırmış. Redaksiya yazıçıya əsərə görə qonorarı sətirsayı ödəyirmiş. Düma da qonorarın çox olması üçün Atos obrazının bütün suallarını yalnız "hə" və "yox" deyər cavablandıran qulluqçu Qrimonu düşünür. Əsərin davamı kimi yazılan "20 il sonra"da isə qonorarı artıq söz sayına görə ödəməyə başlayırlar; ona görə bu dəfə yazıçı Qrimo obrazını daha ünsiyyətçil edir.

**Hazırladı:
ZÜMRÜD**

♦ K i t a b r ə f i

NİZAMİ TAĞISOY
ELÇİNİN "BAŞ" ROMANI
Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2017

Filologiya üzrə elmlər doktoru Nizami Tağısoyun bu monoqrafiyası Xalq yazıçısı Eçinin yeni romanı - "Baş"a həsr olunub. Struktur - funksional təhsil müstəvisində qələmə alınan bu monoqrafiya səkkiz fəsildən ibarətdir. Bu fəsillərdə "Baş" romanının ədəbi-bədii xüsusiyyətləri, sənətkarlıq məsələləri, üslub konsepsiyası, ədəbi subyektlərin tipologiyası, bədii məkan və zaman problemi, romanın ədəbi tənqiddə əksi kimi məsələlər öz elmi həllini tapır.

Kitabın elmi redaktoru və ön sözün müəllifi professor Məmməd Əliyevdir.

ƏHMƏD SAMİ ELAYDU
MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ROMANI
Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı-poliqrafiya mərkəzi, 2017

Əhməd Sami əslən Misirlidir. O, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə maraqlanır və bunun nəticəsi olaraq "Müstəqillik dövrü Azərbaycan romanı" adlı tədqiqat əsəri yazıb. Əsərdə Azərbaycan romanının müstəqillik illərindəki uğurlarından söz açılır, ayrı-ayrı romanlar geniş təhlil olunur.

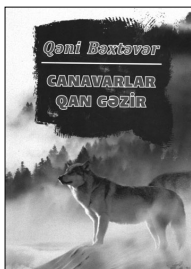
Monoqrafiyanın elmi rəhbəri professor Vəqif Sultanlıdır.

PROFESSOR BULUDXAN XƏLİLOVUN
BİBLİOQRAFİYASI
Bakı, "Adiloğlu" nəşriyyatı, 2017

Professor Buludxan Xəlilov müasir Azərbaycan dilçiliyinin tanınmış nümayəndələrindəndir. Bu kitabda onun bütün yaradıcılığını əhatə edən bibliografik məlumatlar təqdim olunur. Müəllifin kitabları, tərcümələri, tərtib etdiyi toplular, onun haqqında məqalələr (həm Azərbaycan, həm rus dillərində) ardıcılıqla verilib.

Kitabın tərtibçisi Bəybala Ələsgərovdur.

QƏNİ BƏXTƏVƏR
CANAVARLAR QAN GƏZİR
Bakı, "Sözün işığı" nəşriyyatı, 2017

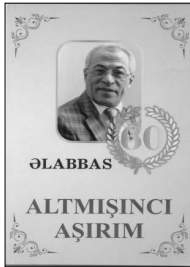
"Canavarlar qan gəzir" şair Qəni Bəxtəvərin oxucularla 57-ci görüşüdür. Kitabdakı şeirlər "Dəli dövrən, niyə çıxıb getmədim", "Zülm evindən qara yellər çəkilmir", "Sevgimiz də özümüz təkdir" başlıqları ilə təqdim edilir.

Şeirlərdə dövrün reallıqları, işıq-qaranlıq, xeyir-şər konfliktləri və sevgi duyğuları öz əksini tapır.

KƏNAN HACI
FİRONUN DƏFTƏRİ
 Bakı, 2017

Əsasən şair kimi tanıdığımız Kənan Hacı ilk romanı ilə oxucuların görüşünə gəlir. Romanda əsas qəhrəmanın həyatda, yaşadığı mühitdə mənəvi depressiyasından söz açılır. Firon zədələnmiş mənini, tapdalanmış qürurunu bərpa etmək istəyi ilə yaşadır.

ƏLABBAS - 60
ALTMİŞİNCİ AŞIRIM
 Bakı, "Xan" nəşriyyatı, 2017

Kitab tanınmış yazıçı-publisist Əlabbas Bağirovun 60 illiyinə həsr olunmuşdur. Topluda müxtəlif müəlliflərin Əlabbasın yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə bağlı məqalə və resenziyaları təqdim edilir. "Şəbi-hicran" rubrikasında Əlabbasın eyni adlı hekayəsi ilə bağlı Rüstəm Kamalın, Nərgiz Cəbbarlının, Ülvi Babasoyun, Ramazan Siracoğlunun və Elnarə Akimovanın yazıları ilə tanış ola bilərlər. "Xatirə işığında" Əlabbas haqqında, onun insani keyfiyyətləri barədə qələm dostlarının (Azər Abdulla, Xanəli Kərimli, Tofiq Qaraçaya, Xanəmir və b.) yazıları verilir.

Toplunun tərtibçisi Şəmil Sadiqdir.

RAFİQ YUSİFOĞLU
BULUD FAYTON
 Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2017

Şair-ədəbiyyatşünas Rafiq Yusifoğlunun bu kitabı uşaq şeirlərindən ibarətdir. Bu şeirlər uşaq aləminin müxtəlif anlarını əks etdirir. Əsasən balacaları düşündürən, onları məşğul edən suallara aydın və səlis cavablar verilir, təbiətin sirləri izah edilir, məktəb həyatı təsvir olunur. Qeyd edək ki, bu şeirlərin bir çoxu son illərin orta məktəb dərsliklərinə salınmışdır.

Toplunun redaktoru şair Zahid Xəlildir.

